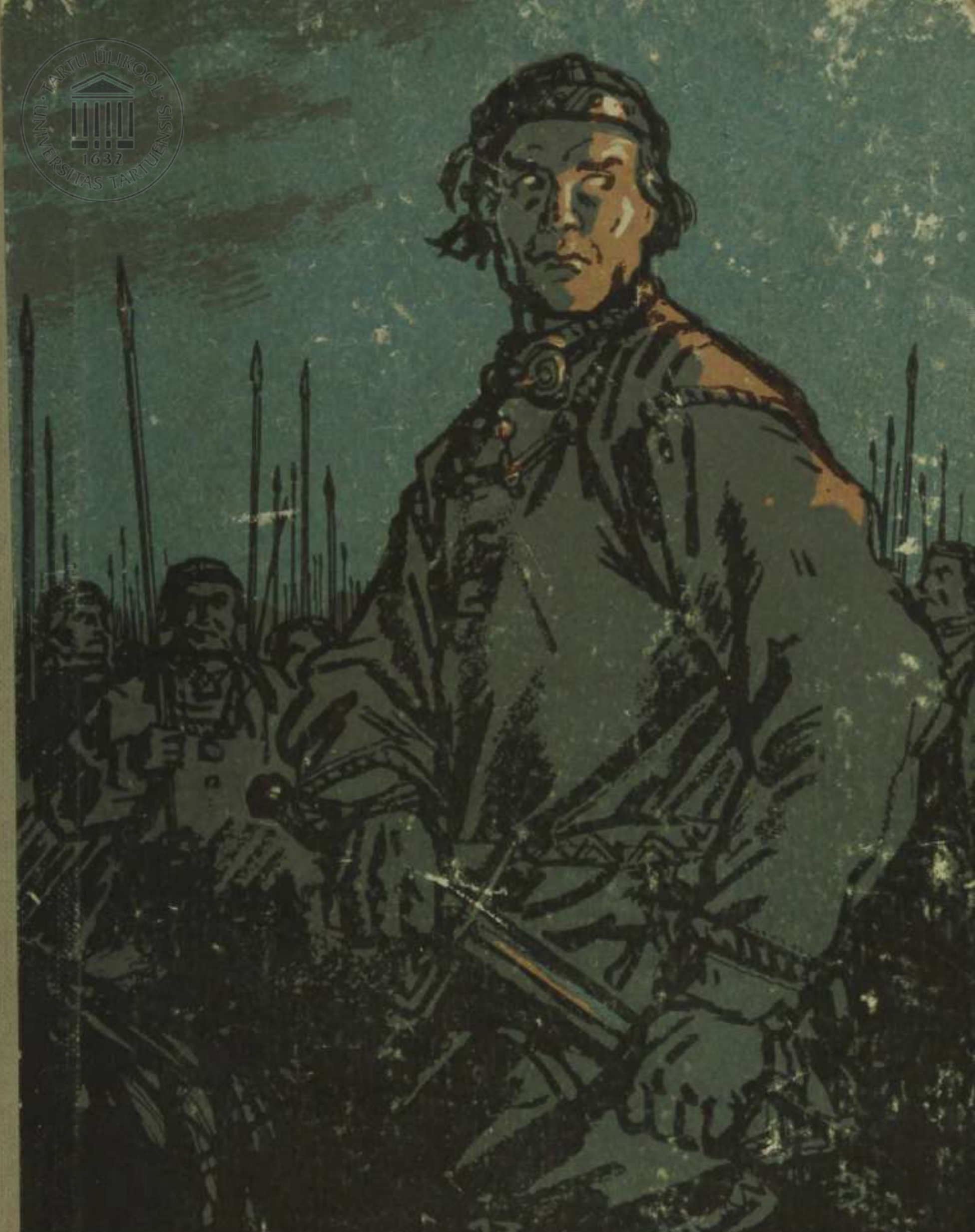

MAIT METSANURK

ÜMERA JÕEL

MAIT METSANURK

ÜMERA JÕEL

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
Tallinn
1 9 5 6

Kunstiliselt kujundanud E. Okas

ESIMENE OSA

I

Pilvist vajus pehmeid lumehelbeid külavaheteele, väljade valgeile palakaile, katuseviiludele ja püstkoja ritvadele. Vanad kuused õuede ümber ja tänavaotstel, üksikud ja sagarais, korjasid aeglaselt hõljuvaid helbeid oma laialisirutatud kätele ega pillanud maha.

Noor naine, punasega tikitud linik peas, kollasega äärestatud valge sõba õlgadel, astus aeglaselt pehmes lumes edasi, külast välja, kolme-aastane poisike käekõrval. Nägu oli tal nutust laiguline, silmalaud verevad, sõõrmete tiivad tõmblesid, huuled olid kinni pigistatud.

Poisike sirutas käe karusnahksest käisest, laskis valgeil helbeil peole langeda ja pigistas siis sõrmed naerdes kokku. Aga pilku vargsi ema poole tõstes tõmbus temagi nägu nutule ja ta küsis värisevi huuli:

„Kuhu me läheme?"

„Koju, uude koju," vastas noor naine tasa, vaevalt huuli avades, et nutt ei pääseks valla.

Poisike hakkas tasakesi nuuksuma ega püüdnud enam sadavaid helbeid.

Oli aeg enne keskpäeva, tuli vastu mõni metsastaja, vibu õlal, noolekimp ja väike tapper paremal nahkvöö vahel. Tuli vastu mõni kohmakalt riietatud naine, minnes külasse tuld otsima, mis öösel oli koldes kustunud. Tuli vastu mõni sepalemineja, nüri kirves, tömp nooleteravik või murdunud odaots käes.

Kõik nad tervitasid viisakalt Leinit, vanema noort naist, avasid suugi, et küsida temalt: kuhu nii vara umbsel teel väikese pojaga? — Aga nähes verevate laugudega nutetud silmi, valust moondunud ja soolastest pisaratest laigulist nägu ning kokkusurutud huuli, vaikisid nad, peatusid ja vaatasid pead vangutades minejaile tagant järele.

Õhtul oli juba külas ja teisel päeval kogu Saardes teada: vanema noor naine läinud oma pojakesega metsakurru mahajäetud püstkotta, asunud sinna elama. Ka oli teada, miks see kõik sündinud. Vanem oli hiljuti siit oma meestega ühes Aliste, Mägiste ja Ugandi salkadega Beverina retkel käinud. Sel ajal, kui ühed piirasid pakasega linnust, külmetasid selle ümber ja võitlesid väljatungijatega, käis Saarde vanem Kämbi oma jõukudega Läti talusid riisumas. Muu saagi pidanud ta küll rutuga pagedes maha jätma, aga mitu noort hobust ja ühe üsna metsiku tüdruku toonud koju. Alanud pidustused. · Tüdruk pööranud maja pahupidi, tantsinud, hullanud, ajanud vanema pea segi ja tõrjunud Leini hoopis kõrvale.

Nüüd teati veel, et see tüdruk Leinit vastu nägu löönud ja appirutanud pojakest peksnud.

Ühe öö veetnud naine näitsikute seas, aga hommikul võtnud pojakese käekõrvale ja lahkunud vanema kojast.

Varsti kandsid Kämbi sulased käsu mööda küla laiali: keegi ei tohi Leinit tema uues kodus metsakurus külastada; keegi ei tohi talle vähimatki almust anda, kui tuleb anuma; keegi ei tohi talle tuld ega roapoolist viia. Küllap ta siis kahetseb oma kanget südant ning kõrkust ja tuleb tagasi oma majja! Küllap tal meel pähe tuleb, kui poisike nälja pärast nutma hakkab! Nagunii on ta

oma minekuga häbistanud vanema peret ja koda kogu kihelkonna ees ja veel kaugemalgi.

Kämbit kardeti ja igaüks teadis, et tal on kõikjal kõrvad kuulmas ja silmad nägemas. Ei julgetud tema käsu vastu teha, ei julgetud tema keeldu kõvasti hinnatagi. Leinit lasti metsakurus mahajäetud püstkojas külmetada ja nälgida.

Juba kolmandal päeval nähti teda külavahel käimas. Ilm oli hirmsasti tuisune, lumi umbseil tänavail üle põlve, seepärast oli ta poja koju metsakurusse jätnud. Ukse najale oli ta tugevaid ronte toetanud, et poisike kärsituse või hirmu pärast välja ei pääseks ja huntidel poleks võimalik sisse tungida.

Keskpäevast saadik käis Leini majast majja, tuletades meelde peresid, kus talle seni lahke oldud. Aga nüüd öeldi juba õues või tänava otsal, et Kämbi almuse andmise kõvasti keelanud, et sisse astuda ei maksagi. Mõnes kohas lubati tal siiski jalgu puhata ja soojendada, pisteti talle midagi põuegi, aga kästi hoolsasti salajas hoida. Mõnes kohas kiruti tema kuuldes Kämbit, tuletati meelde, kuidas ta röövides kaubateedel oma vara kokku ajanud ja poolehoidu ostab, jagades röövitud varast hõbedakillukesi või pronksehtekesi.

Leini ei kaevelnud, ei nurisenud ega süüdistanud, ta kuulas osavõtmatult arglikku kirumist ja palus toidupoolist lapsele ja enesele. Talle vastati vargsi, kui oli enne vaadatud ümber, et lapse äraviimise pärast olevatki vanem kuri. See viidud ära siis, kui ta ise veel maganud. (Siin hüüdis Leini, et vanem maganud öisest jauramisest, maganud oma sõjakäigult toodud lipakaga.) Kui ema armastab oma last, siis toogu ta see viivitamata koju, kus kõike küll! Ja isegi võib ta igal ajal tulla, keegi ei ole teda välja ajanud. Või kui keegi ajas, siis ta enese kange süda ja kõrk meel.

Oli juba videvik, kui ta kodu poole pöördus, heade inimeste annid sõbasse kompsuks köidetult vasakus, tugev pihlakane kepp paremas käes. Keegi ei läinud Leinit saatma, kardeti vanemat ja kurja ilma, aga sooviti sõbralikult, et ta metsa vahel käies loeks soesõnu ja paluks heldeilt haldjailt kaitset.

Põldudelt, alemailt, teedelt ja tänavailt haaras vinge

tuul tuhkjat lund, kühveldas ülalt lisa, kuhjas seda pilveks, lennutas seda majade ja püstkodade kohal, keerutas kõrgeiks sambaiks, pillutas jälle laiali ja mattis madalad majad, põõsad ja aiad hangede alla. Kõik haldjad olid täna metsikuks piduks lahti pääsenud, ja arglikult kuulati nende hullumeelset pillerkaaritust.

Leini oli kehalt nõtke ja habras, ta oli kui noor kask, mis kasvanud teiste hulgas sirgeks, aga jäänud peeneks. Siiski, julge meel oli tal. Et ta on Mägiste vanema tütar, see ei läinud tal meelest. Ta ei mõelnud külast väljudes tuisust ega näljastest huntidest, vaid ainult oma väikesest pojakesest, kes teda nüüd hirmunult ootab, tühja kõhuga, pimedas metsakuru püstkojas.

Hangeseljakud käisid üle tee, neist tuli läbi sumbata või üle väherdada. Varsti polnud enam teed ega rada, tuisupilvedes kadusid kõik tähised.

Leini oli hirmul ainult lapse pärast ja ruttas, ei tundnud väsimust, nõrkust ega külma. Emaarm andis talle jõudu ja emasüda hoidis eksimast. Huuled sosistasid tal sõnu metsaliste peletuseks ja haldjate lepituseks; kõhklemata suundus ta kõrgete sammaste vahele, kus oli juba üsna pime.

Siin ei pääsenud tuisk nii meeletult mässama, aga ladvus möirgas, okstes raksus ja oigas, huilgas ja vilistas. Tüvede vahelt vilkusid siin-seal tulisilmad, üle teeraja hüppasid hallid kogud. Leini ei hoolinud neist, hoidis ühes käes tugevasti kompsu, teises keppi ja silmade ees ootavat pojakest.

Mets harvenes, ees oli madal hõre alemaa põõsastik. Siinsamas seljaku taga, kuusiku ääres ongi püstkoda. Veel mõnisada sammu — oo jumalad ja kõik head haldjad, andke mulle jõudu ja kaitske seni mu poega! palvetas Leini.

Nüüd paistis mustendavate põõsaste vahelt selgesti mitu paari tulisilmi, mis haihtusid, lõid teisal helkima, lähenesid.

Leini hoidis keppi kõvasti käes, aga veel kõvemini kompsu toidupoolisega, sest seal oli peale leiva veel tulel küpsetatud liha ja mõni pala toorestki. Kui kergesti ei puhu tuul selle lõhna näljaste metsaliste ninna, ja siis ei hirmuta neid enam tema pihlakane kepp!

Nad piirasid teda sõõris igast küljest, juba välkus silmi tihedamalt ja näljast ulgumist, vingumist ning urinat oli tuulehoogude vahel selgesti kuulda. Seljaku harjale jõudes nägi ta selgesti enese ees taganevaid metsakoeri. Ta hingeldas väsimusest, ei läbenud aga peatuda, astus keppi kõrgel hoides edasi. Oli hirm, et langeb jõuetult lumme ja siis sööstavad nad igast küljest karjas tema peale, kisuvad kompsu ja löövad hambad ihhu. Kui ei oleks pojakest ootamas, ta annaks end jumalate ning haldjate hooleks ja laseks sündida, mis sünnib. Aga nüüd peab ta jalul seisma ja peletama eemale kas või karjad metsalisi!

Nad taganesid visalt, ainult mõni samm eemale hoidudes, ja kargasid kurjalt lõrisedes veidi maad kaugemale, kui ta keppi keerutas.

Läinud poolsada sammu, seisatas Leini väheks, tõmbas hinge, — oli veel kõigest kiviviske maa nõlvakut mööda alla minna. Lumi oli üle põlve, paiguti hang puusadeni, aga rada põõsaste vahel teada. Kui ometi veel jätkuks jõudu!

Keppi ähvardavalt ülal hoides hakkas ta edasi sammuma. Süda raius rinnus, kõrvus huugas, suu oli lõõtsutuseks lahti. Ta hüüdis jumalaid appi, sosistas soesõnu, aga ees oli neid karjas ja taga olid nad kannul.

Ta karjus, et neid peletada, metsalise häälega, vibutas jõuetult keppi, ja hale hakkas tal enesest oma jõuetuse pärast.

Üle põõsaste paistab juba püstkoja teravik — ta peab sinna jõudma, seal on tema poeg!

Jälle peatus ta ja tõmbas hinge viimaseks teejätkuks, keerutades jõuetult keppi oma pea kohal. Põlved värisesid ja keha oli lumme langemas. Käsi, mis kompsu hoidis, oli külmast kange, — üks puhang rammestust, ja ta langeb maha. Aga ootav pojuke hoiab teda jalul, kas või kogu öö!

Ta hakkas jällegi rutusti sügavas lumes rühmama, peletades metsalisi kepi ja äkiliste karjatustega.

Korraga takerdusid jalad sügavasse hange, ta ei suutnud neid välja tõmmata ja langes silmili.

„Mu poeg!“ ulgus ta meeletult. Tundes hambaid rõi-

vastes, ajas ta enese ometi veel püsti ja rohmas huupi kepiga.

Vabastanud jalad hangest, lõõtsutas ta hetke, ja ta silmist voolasid pisarad. Siis astus ta edasi, hoides keppi löömiseks kõrgel. Püstkoda oli siinsamas põõsaste taga. Mõne sammuga oli ta selle ees.

Ukseavaus mustas tühjalt... Leini huilgas kui metsaline, kes saanud surmahoobi, ja jooksis pimedasse kotta. Ta laskus käpuli põrandale, kobas mööda seinaääri, hüüdis läbi tormi ulgumise oma poega, otsis haokoo alt, koldest, käis seinaääred mitu korda läbi ja jäi siis kaeveldes silmili lebama.

Poega ei olnud.

Ta sööstis jalule, võttis kepi, jooksis kojast välja, hüüdis poega, meelitas teda, ütles, et ema teda kutsub, — aga mets vastas talle raskete ohetega ja tuul kaebliku undamisega.

Lähedal põõsaste vahel olid mõned soed purelemas. Ta sööstis nende peale, tahtes neile kätte maksta oma poja eest. Lõi isegi leegike lootust veel loitma: ehk päästab ta poja nende käest!

Kiskjad kargasid laiali, mustavat tompu maha jättes. Leini kummardus ja kobas seda, langes põlvili selle ette ja siis silmili peale.

See oli lapse luustik, kolp lebas sealsamas, käsivarred olid küljest murtud, teise reie luud ei olnud enam.

Leini kogus need jäänused, surus nad vastu rinda, suudles oma poja veriseid luid ja ulgus meeletult.

Siis tundis ta jalas valu, kargas maast, haaras kepi ja jooksis metsalistele järele, tahtes neid hirmsas vihas viimseni tappa. Aga jalad jäid hange kinni, ta peatus varsti, pöördus jõuetult nuttes lapse luustiku juurde tagasi. Juba oli see ära viidud, ainult mustav kolp oli valgel lumel.

Ta tõstis selle paremas käes kõrgele, karjus sajatusi tormi huilgamise ja metsa möirgamise saatel:

„Ole sa neetud ajast ajasse elus, surmas ja maamullas! Olgu neetud su ihu ja hing, olgu neetud iga naine, kes puutub kokku sinuga! Mädanegu see maa peal ja maa all, olgu see kui raibe täis vaklu! Söögu need elavalt su metsalise süda rinnust, imegu veri su soontest,

närigu läbi su kõõlused! Olgu su sisikonnas elavad maod, olgu su peas ussipesa! Kadugu su silmavalgus ja kõrvus pesitsegu herilased! Pehkigu keel su suus, langegu sisse su kurgulagi ja murdugu paigalt su lõuapärad! Langegu kirves su labajalga ja tapper raiugu su käed otsast!

Olgu neetud su naised ja sünnitagu nad sulle siugusid! Olgu neetud kõik su ihusugu ja mädanegu see kui raibe soo ääres! Löögu pikne põlema su eluhoone ja põletagu välk tuhaks su karjalaudad! Löögu lendva läbi su lehmad ja lambad, puregu susi läbi su sälgude kõrid! Kõrvetagu põud su põllud ja viigu vaenlane su viimne vara!

Kadugu sa maa pealt kõigega, et ei jääks järele põrmuköbetki!"

Ta tuikus tagasi püstkotta, ühes käes kolp, teises kepp. Ta pani need maha ja hakkas pimedas lootuses uuesti mööda ritvadest seina äärt kobama. Midagi ta ei leidnud peale oma kompsu. Selle võttis ta kätte ja tuli lävele. Sööris välkus tuliseid silmi tüvede vahelt. Need on tema pojakese sööjad! Ometi nad on süütud tühja kõhuga kutsikad selle metsalise kõrval seal!

Aga oodaku, ma tapan ta oma käega, kägistan ta oma sõrmedega, närin hammastega tema kõrisõlme!

Tuliste silmade sõõr lähenes keerlevais lumepilvis.

„Sähke!" hüüdis ta irvitades — ja komps lendas pikas kaares metsa poole. „Sööge see mu pojale peale!"

Nähti karja mustavaid kogusid suureks tombuks ühte tormavat, kuuldus lõrin, ragin, surmakorin.

Leini astus läbi sügava lume kodu poole, vasakus käes pojakese kolp, paremas kepp.

Esimese elamu ust vastu langes ta jõuetult kokku.

II

Kämbi väike valdkond asetses Alistest lääne pool, piiratud soodest ja metsadest, õigusega nimetatud Saardeks. Vaenlased, kes tulid lõunast suurt Võnnu-Beverina teed Sakalat riisuma, ei mõistnud siia pöörduda, veel vähem need, kes suundusid mere äärt mööda Soontaga-

nasse. Saardesse oli asunud rahvast sõdade eest peitu pugedes, ja varjulise asukoha tõttu tõmbas ta veelgi sinna elanikke Sakalast, Ugandist, Nurmekundest ja mererannikult.

Ühel talvisel sõjaretkel ühes sakalastega sügavale Rosolasse oli Saarde vanem ootamatult surma saanud, kohates leedulasi, kes parajasti sealsamas riisumas olid. Kämbi, kes väikesi röövretki oma sulaste seltsis eelistas suurtele sõjakäikudele koos Aliste ja Sakala meestega, oli toogi kord koju jäänud. Kuuldes nüüd vanema surmast, oli ta mehed rutusti kokku ajanud, neid söötnud ja jootnud, neile röövitud varast kingitusi jaganud ja lasknud enese vanemaks valida. Kui siis tulid Rosola retkelt langenud vanema pojad väheste ellujäänud sõjaseltsilistega, ei olnud neil siin midagi parata. Poolehoidjaid neil oli, aga need kartsid Kämbit ega julgenud häält tõsta.

Ei jäänud siis endise vanema poegadel muud teha, kui siirduda võõrsile, sest siin oleks võinud hõlpsasti metsa varjust või põõsa tagant neid nool tabada, nagu oli juba ennegi mõne Kämbi vaenlasega juhtunud.

Kämbi sai noorelt vanemaks ja käis oma sugulastega talviti ja suviti mereranna teedel, nagu ise ütles, „kaupa vahetamas“, aga teiste teadete järgi aina riisumas. Teda peeti rikkamaks isegi suurtest Sakala vanematest, ja hoobeldes ütles ta seda ise, kui oli rohkesti mõdu rüübanud.

Ta oli lahke nende vastu, kes teda meenutasid, olgu head kuulsust levitades, olgu metsast tulles talle mõne noolest tabatud või püünisesse sattunud linnu või jänese meeleheaks jättes.

Mõnigi kord, tulnud „kaupa vahetamast“ hea noosiga, laskis ta härja tappa, valmistas vaaditäie mõdu ja kutsus peole kõik naaberkihelkonna suuremad ja tähtsamad ühes poegade-tütardega. Söödi, joodi, puhuti pilli, löödi kannelt, leelutati ja kareldi, Kämbi igal pool esimene, kõigist kõige lõbusam.

Kes aga temale lahket nägu ei näidanud, kes tema kohta tagaselja ettevaatamatult halva sõna ütles, selle elu läks Saardes väga raskeks, kui mitte lausa „õnnetust“ ei juhtunud.

Kämbi oli keskmist kasvu, tugeva turjaga, pisut vimmas. Laup oli tal paljas ja lame, nina keskelt küüruga; ahtad silmad pilkusid väledasti ja kõneldes hoidis ta nad poolkinni, nagu kartes, et muidu keegi tema hingesse võib vaadata. Sõnu puristas ta hingeldades ja suure rutuga, visates seejuures pea selga ja vehkides kätega. Naisi oli tal esiotsa mitu, enamasti kõik orjatüdrukud, kes olid toodud mitmest ilmakaarest. Need kisklesid sagedasti, ja siis võttis Kämbi roosa ning andis neile kui koertele hirmu. Viimaks annetas ta neid oma sõpradele ning osa müüs laatadel ja sõitis siis suure au ja iluga ühele Sakala vanema tütrele kosja. Kui ta seal siis hakkas mõistu kõnelema kadunud õhvakesest, vastati talle viisakalt, et õhvakest hoitavat hoolsasti metsaliste eest. Varsti pärast seda, tulles Riia laadalt, peatus Kämbi ühe öö Mägiste vanema juures. Näinud seal Leinit, hakkas ta kanget luuvalu kaebama ja jäi sinna veel mõneks päevaks. Ta ründas Leinit nii rohkete kingitustega ja kõneles oma kodu rikkusest ning mugavusest nii veenvalt, et Leini nõus oli isa ja vendade seltsis Saardet külastama, kuigi Kämbi ise oli talle vastumeelt. See külaskäik sai Mägiste vanema tütrele saatuslikuks. Ta nägi seal nõnda palju toredust, et Kämbit selle kõrval tähelegi ei pannud ja nõustus temaga naituma. Isa ja venna poolehoiu võitis Kämbi sellega, et lubas neile alati appi tulla hulga meestega headel hobustel, odad ja mõõgad relvadeks, kui vaenlane lõunast peaks lähenema või kui vaja teda karistada.

Pulma kutsus Kämbi isegi Ugandi ja Jõetaguse vanemaid ja niihästi söömaajad kui ka nooriku rõivad ning ehted pidid kandma kuulsuse tema jõukusest kaugele soode ja metsade taha.

Pärastpoole olid Leini silmad mõnigi kord punased ja ikka sagedamini istus ta üksi kuskil künkal, vahtides üle metsalatvade kagusse, oma endise kodukoha poole. Siis sündis tal poeg ja seda hoides ning hellitades unustes Mägiste ega olnud meeski kõige sellega meeles, mis oli temas võigast ja jõhkrat. Leinit hakati Saardes armastama ja kahetsema. Kämbit kardeti, meelitati ja vihati.

Kui nüüd levis kuuldus, et metsalised Leini poja

enestele saagiks saanud — ja see kuuldus levis juba järgmisel päeval ümberkaudu —, siis oleksid kõik kokku jooksnud vaest ema lohutama. Samuti oleksid paljud jooksnud vanema toreda maja juurde ja süüdanud selle igast küljest, et kärtsaks seal sees südametu mees oma röövilt toodud riivatu tüdrukuga. Aga hirm hoidis kõiki kindlamini kodus kui hullemgi tuisk ja katusekõrgused hanged. Viidi vanemale sõna, öeldi, et tema naine metsakurust põgenenud, üksi, ilma pojata kodukülasse tulnud ning ajavat segast juttu, hoides väikest kolpa oma rinna vastas.

Kämbi tuli sulaste ja koerte saatel, mõõk vööl ja sõlmine nahkroosk käes. Ta tormas oma naise ette, puristas kramplikult tõmblevate huultega hirmsas vihas segaseid sõnu, tõmbas vahetevahel roosaga naisele vastu nägu, üle selja, ja tuiskas minema, metsakuru poole poega otsima. Tulnud sealt mõne aja pärast tagasi, peksis ta naist uuesti roosaga, tagus rusikatega, andis talle lõpuks mõne jalahoobi ja jättis ta siis meelemärkuseta muldpõrandale.

Sealt koristas lahke perenaine peksetu lavitsale, viis sauna, pesi verest, voolis paistetanud lihaseid ja võidis vermeid.

Haavadest, vermeist, reigadest ja muhkudest toibus Leini peagi, neist hoolis ta vähe. Hinges oli aga ahastus ja lein pojakese pärast, kõik muu oli tühine, kõik muu peale leina ja kättemaksuhimu pojakese surma pärast, mitte oma alanduse, haavade ja vermete pärast.

Kolmandal päeval tuli peresse vana mees, näoluudel ainult parkinud, kortsus nahk, pea kui niinte abil keha küljes. Ta oli maailmas palju näinud, palju poegi matnud võõrasse ja oma mulda, oli tütreid võõrastele vangi jätnud, oli näinud oma hooneid põlemas ja vara riisujatele saagiks langemas. Ta otsis mõne lohutussõna Leinile, aga lausus siis nagu häbenedes, et ise nii vähe mõistab:

„Mullu liikus Sakalas paater Riiast või Liivist, must rüü maani, peagi musta rõivaga kaetud. See kõneles, et igaüks võib taevas jälle omakseid näha, kui ta kord sureb. Aga et selleks peab riputama pähe ristivett ja ütlema mõned sõnad. Kes teab . . .“

Leinil jäi hing kinni seda kuuldes. Ta lõi sõrmed vana-

kese rüüsse ja päris talt lähemalt paatri õpetusest ning ristiveest, päris taevast, kus kadunud omastega võib kokku saada, ja sinna pääsemisest.

Aga vanake ei mõistnud midagi lähemat öelda, teadis ainult nii palju, et lõunapiiril olevat neid mustakuuemehi sagedamini liikumas ja seal neid ristiveega kastetuidki rohkem.

„Homme lähen ma teele!" hüüdis Leini ja ajas enese võimsalt sirgu. „Ma pean oma poega nägema!"

Vanema poolt oli käsk saabunud: tulgu Leini koju veel täna või ärgu tulgu enam iialgi!

Leini laskis talle vastata: õige emakoer läheb ka niisuguse mehe juurest minema! Läheb ka siis, kui näljased soed ümberringi karjana ulgumas!

Ta palus perest enesele küüti venna koduni — isa oli vahepeal juba surnud —, palus igast perest hobust ja saatjat, aga asjata. Kõigil oli tema vastu soe süda ja küllalt kaastunnet, aga hirm Kämbi ees oli suurem.

Seal siis köitis Leini, Mägiste vanema tütar, pala leiba ja poja kolba kompsuks, võttis kepi kätte ja läks jala teele. Ta otsus oli vääramatu: läheb siit Mägistesse, ja sealt edasi, kas või Väina jõeni, kuni leiab paatri, kes talle ristivett pähe riputab, et ta jälle oma poega näha võiks.

Ta läks teele, hoolimata vihasest talvetuulest, kõrgetest hangedest ja kõvast pakasest. Põletav igatsus kadunud pojakese järele ja hõõguv vaen Kämbi vastu andsid talle jõudu.

Lähema metsa vahel kohtas ta talumeest, kes oli teel Aliste poole. See oli nõus Leinit oma reele võtma, peitis ta karusnahkade alla ja lubas viia kuni suure teeni, mis viib Sakalast ja Alistest lõuna poole. Sealt ei ole enam palju maad Mägistesse.

III

Kuu hõbedane serv oli kõrgel Autine ja Idumea kohal, lumine lagendik helkis tuhmilt, vasakul, paremal ja kaugel ees paistis harvu härmatunud põõsaid, mis ka pakase käes külmetavad haldjad võisid olla. Mägiste

laadaliste voor tuli Pihkva poolt üle suure soo. Mehed külitasid regedel, vahtisid kord hõbedase palgega kõhna taevast rändurit ja avarat, sinavat, kuldse liivapõhjaga merd selle ümber; siis ääretut lumelagendikku harvade põõsaste või haldjatega. Nad tundsid jubedust siin suures üksilduses, aga ühtlasi veetles ja hurmas see neid. Lähemale peaksid haldjad tulema, mõne sammu kauguselt hahkja kuu valgel oma palet näitama! Kes teab, ehk on nende hulgas neitsisid, kes oma iluga ületavad kõik maised naised, keda nähes ununeb maa ja ilm!

Hobused jooksid aeglast sörki, reed nagisesid, jalased krudisesid, mehed olid langenud unistusse, vahetasid harva mõne sõna.

Eest teisel reel, jalad sügaval heinte ja karusnahkade all, külitas Mägiste vanem Vello oma sulase Kahro kõrval. Temagi silmad olid pööratud kuu kõhna palge poole ja aeg-ajalt heitis ta pilgu üle avara lumelagendiku, otsides metsaviiru, mis juba läänes pidi paistma. Temagi meelest võisid harvad härmatunud põõsad olla haldjad, kadunute hinged, kes siin ekslevad või ka teekäijaid kaitsevad kurjade inimeste eest. Võib-olla on tema isa ja vendki siin. Ammuks see oli, kui isa suri Beverina all saadud haavadesse ja vend tuli sealt külmalt reel koju tuua, et ta ei jääks ristituile teotada. Miks ei või need hinged nüüd tema lähedusse hoiduda! Et saada kord Mägiste vanemaks ja juhtida oma seitset küla, sellest oli Vello küll ammu unistanud, ennast selleks vääriliselt ettevalmistanudki. Aga see pidi sündima siis, kui päike on käinud veel kümme või kakskümmend korda kõrgelt, kui kümme või kakskümmend korda on heidetud seemet mullasse ja lõigatud vilja, mitte enne. Siis on isal aeg manalasse minna. Aga siis oli tulnud järsku see Beverina sõjasõit mõne saagiahne Ugandi vanema, röövihimulise Kämbi ja Sakala salkade kergemeelsel kavatsusel või hoopis kavatsemata. Poolvägisi kiskus Kämbi kaasa oma äia, Mägiste vanemagi, ja Vello koos vennaga, tõotades rohket saaki ja kuulsust. Beverina polnud kuigi tugev, seda oleks hoogsa rünnakuga võinud võtta niisama, piiramata, igast küljest vallile tormates. Rüütleid oli seal ainult üks või kaks, lätlased keh-

vade relvadega, oskamatud nende käsitsemises. Oleks võinud võtta väikesegi malevaga, pikkamisi piirates ja näljutades. Aga Kämbi oli esimene, kes linnuse alt oma meestega öösel kadus, et külades hirmu teha, võtta, mis võtta on, ajada kariloomi kokku ja tabada noori neide. Kämbi järele olid kadunud ka ugandlased, piiratud tungisid mitmel puhul välja, Võnnu poolt lähenes neile abi, — riisujail ja piirajail tuli rutusti taganeda, enamasti kõike saaki maha jättes.

Vello tõi koju venna laiba, mis põletati hiiemäel, ja varsti tuli sealsamas tuleriidale tõsta ka haavadesse surnud isa. Uut vanemat ei valitud, selleks sai nagu enesestmõistetavalt kui ka kombe järgi vanem poeg Vello, seda enam, et tema talu oli suurem Mägistes ja peeti ka jõukamaks. Kindlasti ta oma aastaid ei teadnud, aga oli juba mitu üle kolmekümne. Tumedat nurinat oli kuulda mõnes külas ja see ulatus Vello enesegi kõrvu: miks ei kutsutud kõiki mõõgakandjaid mehi kokku hiiemäele ega küsitud, keda uueks vanemaks tahetakse? Oli teada, et seda nurinat tekitab võõra päritoluga vanemate poeg, külavanem Rahi, hüütud Punapeaks, kes Vellolt poisikesepõlves oli mõne korra peksa saanud, teedel röövimiste pärast karistatud, kes paljudele Mägistes oli lausa ristiks. Ega tea, mis ta nüüdki, Vello Pihkvas käigu ajal võis korda saata! Võib-olla ei olnud see õigegi, minna paremate meestega laadale, jätta vaenlane koju? Seda enam, et talve ajal kõik teed Trikatuast ja Autinest Mägistesse vabad ning Beverina retk lätlastel tasumata!

Laadale oli küll hädasti vaja minna: varsti võis alata lumeminek ja kogu möödunud suve mesi ning vaha ja kõik tänavuse talve rebased, jänesed, ilvesed ja tuhkrud, isegi kaks karu olid veel vahetamata. Nende vastu oli vaja tuua soola, rauda, relvi ja naistele ehteasju. Riiast oleks võinud kõike seda odavamini saada, nahad on seal kallimad, aga ei ole sünnis ega julgegi pärast Beverina taplusi rüütlite ja nende ristitud käsikute hulka minna!

Nii tuli Mägiste meestel Pihkva laadale sõita, ja juba kuues päev olid nad kottu ära.

Nüüd hakkas kaugel metsaviir mustendama ja tõusis

pikkamisi kõrgemaks. Varsti jõuti suurele Võnnu-Sakala teele, sõideti seda mööda mõne aja põhja poole ja käänduti siis järsult läände, metsamüüri poole, mis enam kaugel ei olnud.

Vello ei kartnud eksimist: esimesel reel külitas elatanud külavanem Asso, kellele kõik teed siin ümberkaudu juba noorest põlvest tuttavad. Enam kui eksimist oli metsa vahel karta röövleid.

Ahtake kuu jäi latvade taha, regedel kuuldi tasast kõnelust, mehed ei pidanud siin unistamist sündsaks, seadsid relvad käepärast.

Sõideti veel mõnisada sammu ja jõuti sügavamale mustendavasse metsa. Süda hakkas Vellol ägedamini lööma, ta kobas mõõka vöö vahel ja seadis tapri käe alla. Tee oli ahtake, kõrged kuused ulatasid kahelt poolt üksteisele kätt. Ei kõneldud enam sõnagi, kuuldus vaid kapjade sahinat ja reejalaste rudinat lumel. Kui aegajalt mõni hirmutatud lind tee äärest lendu prahvatas, haarasid kõik mehed taprivarre pihku.

Mõni penikoorem oli metsa vahel sõidetud, meeled hakkasid juba rahunema, kui korraga esimene hobune peatus.

„Mis on?" hüüti summutatud häälel tagantpoolt.

„Keegi on teel," vastas külavanem Asso esimeselt reelt.

„Näha on ainult ühte."

„Visake odaga!" soovitati tagantpoolt.

„Vaata enne ja küsi, kes see on!" käskis Vello. „Ehk on rahulik teekäija."

„Polegi mees," kostis Asso. „Valge sõba teisel ümber."

„See on haldjas!... Muidugi haldjas!... Öö ajal ei käi naine metsavaheteel!" hüüti läbisegi ja anti sealsamas nõu: „Heitke tapriga!... Aitab ehk odagi!"

„Ei tapri ega odaga!" hoiatas neid sulane Kahro, kes teadis hästi haldjate asja ja tundis nõidumist. „Haldjas läheb ise teelt, kui talle lausuda kohased sõnad."

„Eks mine ja lausu!" andis Vello talle naljatades nõu

Juba oli Asso reelt laskunud ja lähenes „haldjale". Ta küsis üht ja teist, aga vastuseid ei olnud kuulda. Siis nähti Assot tulevat, „haldjas" tema kõrval, tema najale toetudes.

„Üks naine, pooleldi külmunud. Ega teda või teele jätta," hüüdis elatanud külavanem, kui oli aidanud „haldja" oma reele.

Sõideti edasi, enamasti kõigil kahtlus südames: haldjas on see ometi, olgugi et naise tegumoe võtnud!

Pärast keskööd jõuti Mägiste esimese küla lähedale. Valvurid olid teel — Vello oleks rõõmu pärast hõisanud: kõik on kodus korras, vaenlane pole käinud! Asso hüüdis vanemale lahkumiseks tervitussõna ja käändus „haldjaga" oma õue.

Kuu oli juba loojas, koerad sööstsid haukudes tulijaile vastu. Mehi ilmus majadest, tapper käes, — kas vahest vaenlane pole Mägistet ründamas?

Nüüd, kui kõik ohud möödas, kobas Vello põue — sõlg oli alles! Homme annab ta selle Asso tütrele, isegi teadmata, mis see õieti peab tähendama. Neitsi on talle armas, eriti sestsaadik, kui ta vanema surma puhul kuu loomisest viimase veerandini oli Vello õele abiks ja lohutajaks. Kui poleks seda vanema kohustust, siis kõlbaks sagedamini Asso pool käia, kõlbaks noorte hulgas Lembi lähedusse hoiduda ja varsti kosjagi sõita, relvis mehed kaasas: las näeb kogu küla ja kõneleb sellest!

Aga vanemal ei sobi joosta neitside järele ja kosida ei tea keda! Olgugi, et Mägiste on väike, — või just selle pärast, et Mägiste on väike, peab vanem sõitma Sakalasse või Ugandisse kosja. Siis on häda korral äi oma malevaga abiks, aitab vaenlast tagasi tõrjuda, teda karistadagi.

Siiski, Lembit tuleb kinni pidada, kuni kõik selgub. Peab lootusi andma, et ta oma südame hoiaks veel mõne aja vanema jaoks vaba. Ei ole teist neitsit, kes võiks kõrvu seista Lembiga. Tema nägu on mõtlik kui noorel kuul ja silmad äratavad igatsust kui ehatäht.

Enne naimist vaja Mägistesse linnus ehitada, kuhu võib vaenlase rünnaku puhul oma rahva kõige karja ja muu varaga varju viia. Enne vaja kokku leppida Aliste ja Sakala vanematega, et nad häda ajal abi annaksid. Ei oleks halb, kui Beverina nurjunud retke uuesti üksmeelselt ja kindla juhatuse all korrataks, Koivani või Võnnuni mindaks, et vaenlasega mõnekümneks aastaks odad vahetada!

Siis, jah, siis võiks Lembi koju tuua: ei oleks tarvis kosida mõnd vägeva vanema tütart.

IV

Vello pidi hommikul vara tõusma, veel enne kui tal uni otsas. Pirru valgel tõmbas ta rüü selga, kängis, sidus vöö vööle ja vajutas hundinahkse peakatte pähe. Õuest kuuldus meeste nurisevat kõnelust, naiste kaeblust ja laste nuttu.

„Käis neid siin iga päev," sõnas õde Malle sõbraliku nurinaga, hoides pirdu. „Kui pole vanemat kodus, lähevad julgeks ja julmakski. Oli meil Otiga tegemist, et neid minema saata."

„Küllap ma kõnelen kõigiga," vastas Vello ja astus õue, kus oli juba üsna valge. Hulk mehi ja naisi, mõnel lapsedki kaasas, olid teda seal juba ootamas. Mõned riivasid vanemat vaenuliku pilguga, mõned aralt, mõned tervitasid teda teeseldud alandusega. Vello heitis neile rahuliku tähelepaneliku pilgu. Ta tundis neid kõiki pikemalt silmitsemata, teadis ka, kes oma kaebusis liialdab, tõest vähe hoolib. Ta teadis, et neile kõigile õigust tuleb mõista südame hääle järgi ja abi anda, nagu õigus ja kohus. Ta ei kõnetanud kedagi, enne kui kõik olid vait jäänud, ootas kannatlikult, vahtis nende vahelt läbi metsa poole.

Vello oli pisut üle keskmise kasvu, õlgadest ja kehalt tugeva mehe kõrval ahtake. Aga näolt, kaelalt ja katmata kätelt võis näha, et tal olid naha all vaid lihased.

Tal oli pikk nägu, alt kitsam, lõug järsu lõikega. Nägu oli kuiv, ereda jumeta, pisut tähniline; veidi pikk nina õige, aga sõõrmed lohklikud, lihavad. Hallid silmad tuhmide tihedate kulmude all pilkusid harva, vaatasid julgesti, ükskõikselt, vahel isegi julmalt.

Juba ammu oli Mägistes tähele pandud, et Vello näol on hundi ilme. Pikema kõneluse puhul oli häälgi tal ühetooniline, nagu soel, kui see ulub võsas omasuguste läheduses.

Praegu, kui vanemal oli peas hallist karusnahast peakate, karvad väljapoole, oli sarnasus soega eriti

suur. Ta vaatas inimeste vahelt ükskõikselt üle õue metsa poole nagu rahulik metsloom, kes ei aja saaki, ei haista vaenlase lähedust ega tunne nälga.

Vello sulase lesk metsaservalt, kaks last hilbupuntras käekõrval, tungis kõige esiti vanema lähedusse. Viimane leib ammu söödud, looma ei ole, et võiks tappa, metsast ei too mehedki sügava lumega saaki, keegi suutäit ei anna, kaebles naine. Lapsed tänitasid kõvasti ja hõõrusid külmast kangete sõrmedega silmi, kuigi sealt pisaraid ei tulnud.

Vello ei lasknud oma südant liialt naiste-laste halisemisest liigutada. Ta tundis neid hästi oma tööpere hulgast juba isa ajast ja teadis, et mõnel neist tõesti pole jaksu käia suvel põllul ega talvel metsas; et mõnelgi kevadest-talve lausa nälg varaks. Aga samuti teadis ta, et on neid, kes vedelevad aasta läbi ja käivad aina küla mööda almust anumas. Nii mitmel korral oli ta mõtelnud: jätta ula logelejad ja teiste armu kasutajad hoopis abita; las õpetab neid pakane ja nälg käsi liigutama! Aga ta teadis, et nad siis käivad perest peresse ja kaebavad vanema peale, lähevad isegi põhja poole, teise kihelkonda kerjama ja kõnelevad seal oma vanema kivisest südamest ja hoolimatust meelest!

Vello käskis naisel kõnelda õe Mallega, küllap see midagi annab.

Sealsamas seisis salk metsastajaid, mõru ilmega mehed, taprid vöö vahel. Nad olid üleeile käinud koertega sügavamal põhja pool metsas, aga mitte üle Aliste piiririba, kohanud seal üht põtra ja haavanud nooltega, nii et ta korra juba põlvili langenud. Koerad olnud teda juba piiramas, aga oma laiaharuliste sarvedega pildudes peletanud ta nad kõrvale ja põgenenud tiheda rägastiku taha. Sealt kuuldunud varsti koerte äge haukumine, kiljumine ja kaeblev ulgumine. Mõned koerad jooksnud tagasi, longates ja verised, teised pole üldse tulnud. Kui mehed lähemale läinud, näinud nad jõuku võõraid mehi põtra põhja poole vedamas; nad ähvardanud Mägiste mehi taprite ja odadega, naernud ja hüüdnud pilkesõnu.

See oli kuulmatu asi ja ränga karistuse väärt! arvasid kaebajad. Kes tohib võtta teise lastud looma, kui

laskja pealegi lähedal, Mägiste metsade piirkonnas. Mingu vanem veel täna, enne kui hämardub, Alistesse ja nõudku riisujaile karistust. Nõudku tagasi põder kõige naha ja sarvedega! Nemad, kaebajad, on valmis ühes minema ja asja seletama.

Mehed tammusid kärsitult tuhkjas lumes. Karusnahksed mütsid olid neil sügavale pähe surutud, kasukad vööga seotud, karvased rasud jämedate säärte ümber. Vello laskis meestel kõnelda, käratseda ja nõugi anda ega rutanud vastamisega.

„Mis seal muud, teeme kära, ajame külad kokku ja lähme Aliste alla! Sealt need mehed olid!" hüüdis üks neist.

„Tuli räästasse, veised ja hobused tasuks põdra eest!" ässitas teine.

„Las mõõk mõistab kohut!"

„Las tapper tasub ülekohtu!"

„See on ikka olnud mehine komme!"

Nüüd vaatas Vello meestele karistavalt silma.

„See on olnud mehine komme!" kordas ta pilgates. „Nii veristab ja põletab üks meie kihelkond teist! Aga tuleb vaenlane Koiva või Väina tagant, siis ei ole kedagi, kes vastu läheks, kõik jooksevad metsa või linnusesse!"

„Eks teine kord tee meie neile samuti!" arvas keegi meestest, juba üsna vaikselt.

Vello saatis nad minema ja lubas külavanematega nõu pidada.

Tuli alt metsaservalt naaberkülast kehvik oma naisega ja kaebas jõhkra Punapea peale. Kolme päeva eest õhtul hilja, kui viimane pird pilus kustunud ja tütred õlgedele heitnud, kostnud väljast kära, püstkoja uks kistud lahti ja sisse tunginud Punapea mõne omasarnase ulakaga, kõik kõvasti joobnud. Nad tunginud kohe käsitsi tütarde kallale ja ajanud suust kõlvatuid sõnu. Tõusnud kisa ja kära, pole muidu jaurajaid välja saadud, kui pillutud neile koldest kuuma tuhka vastu silmi. Siis läinud nad küll minema, aga kiskunud ukse eest ja viinud mõnisada sammu kojast eemale. Minnes hüüdnud nad veel pilgates:

„Eks kaevake Vellole!"

Punapea nime kuuldes tõmbusid vanema kulmud kokku; nüüd oli ta hundi sarnane, kes kuuleb eemalt oma vaenlase haukumist.

Küllap on varsti ta lõõg täis! mõtles ta iseeneses ja lubas asja peatselt õiendada.

Tuli noor naine, valge liniku üle hall sõba, silmad nutetud. Ta kaebas, et mehe eelmised kaks naist talle elu ei andvat, paljal põrandal sundivat magama ja toidu peitvat eest ära ei tea kuhu.

„Aga mees, kus on siis mees?!" küsis Vello.

„Mis meeski seal! ... Ta isegi hädas nendega."

„Siis ärgu võtku mitut naist, kui neid valitseda ei jõua!"

Noor naine pühkis sõba nurgaga silmi ja lisas murelikult:

„Ei julge enam kojugi minna."

„Miks on nad siis nii tigedad su peale, need teised naised?" küsis Vello.

„Ma neist palju noorem, eks ikka sellepärast."

„Palju noorem — siis mõistagi, et on tigedad! Aga miks sa siis läksid sinna vanade kullide hulka kolmandaks naiseks?"

„Ei olnud kuhugi minna, vanemad puuduses," kaebas noor naine.

„Nälja eest peitu vanamehe hõlma? ... Hea küll, saada mees siia, eks kõneleme temaga!" otsustas Vello.

„Nad on ta ära nõidunud," kurtis naine silmi pühkides, „üsna nõrgaks teine jäänud."

„Ära kõnele midagi nõidumisest! Kolme naise käes jääb iga mees nõrgaks — pole ime!" lausus Vello ja saatis naise minema.

Kuulanud veel mõne kaebuse, rahuldanud mõnd loomatoidu anujat, oli Vello juba tuppa minemas, kui värava poolt tuli Lembi, Asso tütar, sinise ja rohelisega kirjatud linik ümber pea, hallroheline sõba õlul, nägu kergest külmast värskelt õhetamas.

„Tulid ka õigust otsima või kaebama?" naljatas Vello, kui tervituse vastu võtnud.

Lembi katsus naeratada, aga see ei õnnestunud, ja kõrvale vaadates ütles ta ähmaselt:

„Malle on toas? ... Ma kõneleks temaga ..."

„Ah jah — see eilne haldjas!“ tuli Vellol korraga meelde. „Ega see ometi õnnetust toonud?“

Lembi põikles vastamast ja läks kärmesti Mallet otsima.

Vello läks oma poolele, ei süüdanud pirdu, lükkas aknalaua eest ja otsis hämaras pool käsikaudu Pihkvast ostetud hõbesõle. See oli paks, peenesämbulise äärega, ilustustega, haljas, peopesa suurune. Kes selle küll on tagunud ja kui kauge maailma taga! Kuidas küll neitsi seda nähes naeratab ja võib-olla silmade pilguga, sõnadeta tõotab tasu südamliku lahkuse näol!

Teisest toast tuli õde Malle, tema järel Lembi.

„Hea, et tulite,“ algas Vello, aga vaikis sealsamas, nähes õe näol heitunud ilmet. Külaline oli küll rahulik, aga liialt tõsine, nagu tooks surmasõnumit. Sõlge ei kõlvanud praegu näidatagi.

„Midagi halba on juhtunud,“ algas Malle üsna tasa.

„Ega ometi Assoga?“ küsis Vello, püüdes lugeda Lembi näolt seda juhtunud halba.

„Ei, mitte mu isaga,“ vastas külaline sunnitud rahuga.

„Leidsite eile õhtul teelt ühe naise,“ jätkas Malle.

„Siis ikkagi oli ta haldjas . . . !“ hüüatas vanem. „Mis ta halba tegi?“

„Ei olnud haldjas,“ vastas Lembi ja hääl kostis tal kuivalt, eneselegi võõralt.

„Kes siis? . . . Kõnelge ometi!“ käskis Vello läbematult.

„See oli Leini, sinu õde,“ vastas nüüd Lembi, ohet varjates.

„Õde? . . . Leini?“ kordas vanem, vahtides nüüd tõendust otsides Lembile silmi.

„Jah, see on Leini . . . Ta on meil . . . haiglane ja väga nõrk.“

„Ja tuli jala? . . . Öösel? . . . Kange pakasega . . . ! On ta oma meeles?“ päris Vello, taganes ja laskus lavale istuma. Neitsid istusid temast kahele poole ja Lembi jutustas lühidalt, mis Saardes sündinud. Trikatua tüdruk löönud Leinit, Kämbi peksnud teda, soed söönud poja. Läbi öö toonud teda hea südamega mees

Aliste poolt Mägiste teeni, sealt tulnud Leini jala Mägiste metsa vahele.

Vello kuulas seda ega liigatanudki. Ei lausunud mõnel ajal sõnagi, kui Lembi oli oma jutu lõpetanud. Toas ei olnud hingamistki kuulda. Viimaks tõmbas vanem pikkamisi mõõga tupest ja pani risti oma põlvile.

„Kas teil kõik teavad, et leitud ... „haldjas“ on minu õde?“ küsis ta viimaks Lembilt.

„Ei keegi peale minu ja isa.“

„Siis mine kohe või saada Malle või keegi muu ... Saladuseks peab see jääma ... kuni kõik õiendatud ... Siis veel, Malle, saada siia Kahro, saada Ott, lase kutsuda Asso ja Kiur ... Ruttu!“

Malle ja Lembi läksid välja, Vello hakkas toas kärsitult edasi-tagasi käima. Ta jalad takerdusid karusnahkadesse, ta heitis need mõõga otsa võttes kõrvale ja ruttas ärritusest hingeldades ühest nurgast teise.

„Nüüd sünnib midagi!“ kordas ta enesele. „Nüüd peab midagi sündima!“

Varsti tuli Ott, elatanud sulane, neljanurgelise punetava näoga, rebasenahkne müts kõrvadeni pähe surutud, hall vöötatud rüü rebasega äärestatud. Ta lonkas veidi, laskus kohe lavale istuma ja lausus mõnuldes:

„Täna juba ilm pehmem. Võib metsa minna. Varsti on kevad käes, — vaja karu pesast välja ajada!“

„On muud teha, palju hädalisemat!“ vastas Vello. Ta häbenes elutarka, pilgest sulast. See oli enama jao oma aastaist veetnud Väina ääres, kuhu poisikesena vangi sattunud. Võrsunud noormeheks, oli ta seal nainud liivi tüdruku, saanud sellelt kaks poega ja kasvatanud need üles. Naine surnud, pojad langenud semgallidega võideldes, kelle vastu rüütlid nad viinud. Üksi jäädes tundnud Ott igatsust lapsepõlve kodu järele ja rännanud jala Riia alt Mägistesse. Ta oli rüütlite kannupoiste juures hobusetalitajaks olnud, oli kannupoistega mõõgavõitlust harjutanud, oli Väina ääres viskemasinaid ehitanud ja linnuseid piiranud.

Temalt võis Vello kõigis asjus nõu küsida, kui oli tegemist relvade või sõjaretkega.

Kuulanud Vello suust Saarde loo ja kavatsuse Kämbile kätte maksta, jalamaid malevaga tema vastu

minna, võttis Ott mütsi peast, silitas oma paljast kiirdu, nooskles ninaga ja ütles maha vahtides pilkavalt:

„Mis malev see meil on — mõnikümmend meest!"

„Eks saaks ehk enamgi," kostis Vello pahaselt.

„Ega igaüks taha mõõka võttagi, kui teada, et Kämbi meid magades ei oota."

Vello tundis oma sulast ja teadis, et ta esiti iga asja halva külje esile kisub, aga ei tee seda jonni pärast.

„Et Mägistel on vähe mehi, peab ta end teotada laskma?" ägestus vanem.

„Vähe mehi, vähe jõudu. Vähem jõudu, vähem õigust. Vähem õigust, enam reige ja vermeid — nii see on siin ilmas," sõnas Ott teeseldud ohkega.

„Veel täna, jalamaid saadan käsu küladesse: homme olgu mehed koos!" raevutses Vello. Ta ootas sulaselt vasturääkimist. Aga Ott ei lausunud enam sõnagi.

„Ainult seda vaja kaaluda: kas meestele juba enne öelda, mis ees on, või alles teele minekul?"

„Ei joosta pimesi vanema järele!" sõnas Ott heatahtliku urinaga. Sealsamas lisas ta aga lohutades: „Siiski — kui tõotad võitu ja rohket saaki... Kodus ongi igav..."

„Sööda siis hobuseid ja otsi kokku kõik mõõgad!" käskis Vello sõbralikult.

Tuli Kahro, kehalt kiitsakas, ahta näoga, juuksed ja kulmud kui pigi, silmad kitsad, sügavale sööbiva pilguga. Ta oli kaugelt Ugandist, Pihkva poolt, kus ema pidanud nõia-ametit. Vaeslapsena oli ta malevaga ühes Mägistesse tulnud ja vanema tallu jäänud. Ta mõistis lausuda, teadis nõiatempe, oskas haavu ja tõbesid ravida. Salajas õhkas ta Malle järele ja oli seetõttu vanemale kõige ustavam sulane.

„Lase sulgeda kõik teed ja rajad, et ei pääse keegi Mägistest välja!" ütles Vello ja laskis tal minna.

„Kämbi peab oma palga saama! Ta peab mõistma, mis on Mägiste ja kes on Leini vend!" kordas ta enesele, jäänud üksi. Ta põles võitlusinnust ja tasuhimust. Ta oli rõõmus, et oli tulnud juhus tapelda, katsuda oma julgust ja jõudu.

Tuli varsti külavanem Kiur, keskealine, kuivetu, väheldane laiade õlgadega mees, näilikult rahulik ja

muretu. Ta hakkas laadalkäigust pärima ja kaebas, et jooksva olla jälle paremas jalas. Vello teadis, mis selles mehes peitus, ja lootis temast suurimat toetust. Jutustanud kõik, mis sündinud Saardes õega, ütles ta, et homme tahab ta Mägiste meestega sinna matkata.

„Kas ei saa juba täna öösel?“ küsis Kiur. „Milleks venitada!“

„Ei saa mehi nii ruttu raksu,“ arvas vanem ja muheles heast meelest: Kiur on asjaga päri, on tuliselt päri! Tema on külas kõige sõjakamaid mehi!

Otsustati jalamaid käskjalad küladesse saata, et mehed koguneksid homme õhtuks retkele; ratsa, parimate relvadega, päeva moon kaasas. Kahe-kolme päeva pärast ollakse jälle kodus, ja mitte tühjade kätega.

Ärevusest värisedes rõivastus vanem Asso poole minekuks, et õe enese suust kõike kuulda. Nüüd, kui retk oli otsustatud ja maleva kogumiseks käsk antud, nüüd kõlbab tal teotatud ja alandatud õe ette astuda.

Leini lebas seina ääres laval, lõuani kaetud vöödilise vaibaga, kõhn nägu pirrutule valgel vahakarva, üle parema põse sinine vorp, laup marraskil. Tema pea kõrval, pisut kõrgemal, oli seinapraosse pistetud pulkadel lapse kolp. Õe väsinud silmade pilk oli liikumatult suunatud millelegi, mida teised ei näinud. Kuuldes Vello häält, vaatas ta korraks tema poole ja küsis jõuetult:

„Sa kuulsid?“

„Kuulsin,“ vastas vend.

„Mis sa mõtled teha?“

„Homme lähen oma meestega Saardesse ja õiendan selle asja ära.“

Leini rahuldus, vahtis jälle seda, mis oli teistele nägematu, ja lausus mõne aja pärast üsna tasa:

„Siin on üks naine, kes ristitud... Lasksin ta kutsuda... Ta teab neist asjust... Mulle Saardes mõni sõna öeldi... Ehk see teab paremini.“

Vello pidi õige pahaselt vastama, aga mõistes õe nõrkust, vaikis, pöördus kõrvale ja läks Asso tuppa. Lembi jäi tõbise lähedusse lavale istuma.

Asso oli suurima küla vanem, üle kuuekümne, veidi

küürus, vaikne, pikaldane. Huuled olid tal alati pisut avatud. Paljal sügavajoonelisel näol oli vaevalt märgatav naeratus ja teati kõnelda, et see tal säilinud isegi ägedamais taplusis. Kõrvaäärsed olid tal üsna hallid, hõredais juukseis rohkesti rauda.

„See mees kõlbaks kogu Sakala vanemaks," oli Vello isa mõnigi kord öelnud. Sõjas oli ta Asso enese lähedal pidanud ja retkile minnes temalt nõu küsinud.

Asso elas vaikselt ja lahendas targu oma küla asju. Kaks poega olid tal lõuna pool langenud, tütar Lembi aitas majapidamist juhtida.

Istunud lavale, ütles Vello, mis ta Kämbi vastu kavatseb.

Asso ei lausunud midagi, ei poolt ega vastu.

„Või kuidas sa arvad?" küsis viimaks Vello arglikult.

„Eks tule minna," vastas külavanem rahulikult.

Vello ei mõistnud midagi öelda; vaikiti mõni aeg, siis jätkas Asso:

„Õigem ta oleks, et peetaks kohut..."

„Kes?!" hüüatas Vello põlglikult. „Kes peaks kohut?"

„Sakala vanemad... või Raikülas..."

„Kuidas nad mõistavad kohut, kui nad on Kämbi pool söönud, joonud, teda võõrustanud!"

Vaikiti jälle, kuni Asso lepitavalt lisas:

„Eks siis tule oma jõuga see asi õiendada."

Vello hingas kergemini.

Õues tuli talle Lembi vastu ja vaatas mureliku pilguga vanemale otsa, nagu tahaks tema hingest lugeda.

Vello ei varjanud oma mõtteid.

„Homme läheme Saardesse!" sõnas ta peaaegu hoobeldes. „Senikauaks jäägu Leini sinu hoole alla. Ta ei kannata kojutoomist. Kui tulen koju, küllap siis kõneleme mõnest muustki asjast. Mul on sulle öelda..."

„Siis lähed sõjaga?" küsis Lembi õeliku murega.

„Teisiti ei saa..."

„Hoia end tapluses!... Mu isa on Kämbist halba kõnelnud..."

„Nimelt teda tahaksin näha! Tema jaoks valin vahedama mõõga!" vastas Vello, põledes võitlushimust.

Täna liikus ta kärsitult külateel ning oma õues ja oli sarnasem kui kunagi muidu saaki haistva soega. Pea oli tal madalale surutud, pilk varitsev ja tige, samm kärmas ja salajane.

Tasuda tahtis ta, aga veel enam tapelda. Tegu tahtis ta teha, millest kõmu leviks üle Sakala, ulatuks isegi Ugandi vanemate kõrvu, millest kõneldaks suurest järvest mereni. Las kuulda kõik, et Mägistes valitseb vanem Vello, aastatelt küll veel noor ja kõigest seitsme väikese küla üle, aga ärgu talle keegi julgegu ülekohut teha! Ei temale ega ta omastele!

V

Pilved olid hallid kui tuhmunud mõõgatera ega liikunud. Neist udutas hommikust saadik peent, vaevalt tuntavat hõredat vihma. Kohev lumi vajus tihedaks madalaks vaibaks, kuuseokstelt tilkus ja aeg-ajalt rabises sealt pehmeid valgeid sületäisi alla.

Külades oli aovalgest saadik vilgas sõelumine siiasinna. Mehed ruttasid, relvad vööl ja käes, äreva pinevuse ilme näol, perest peresse, Vello tallu, Asso poole, kõige enam aga sepa juurde. Seal nähti koda pidevalt suitsevat ja raud kõlksus pea heledalt, pea tuhmilt. Tänava otstel seisid neitsid ja naised rühmas, eredavärvilised linikud ümber pea, hallid või kollakad sõbad õlgadel ja käsivartel. Poolsalaja arutleti seal eelolevast retkest, oletati minekut Beverina, Trikatua või Koivalinna alla, ennustati rohket saaki või ka valati mõni pisar tapatalguile minejate pärast. Ei tule tagasi kunagi kõik, ei ole tulnud enne ega tule nüüdki! kaebles mõni ema. Aga teine arvas, et pole ausam kord kõbukesena kodus surma oodata.

Lapsedki olid retkest kuulnud ja pildusid õuedes üksteist sulalume-peotäitega, mängides sõda.

Vello käis oma õues aida, lauda ja toa vahet, vaatas hobuseid, laskis neid õues ja teel kõnnitada, hoolsasti sööta, joota ja puhastada. Ta jagas sulastele odasid, mõõku, kärpe, nuie, tapreid, igaühele tema jõu kohaselt, laskis naistel parandada rüüsid ja rasusid. Raudääri-

sega peakate oli tal laubale tõmmatud, sagedamini kui kunagi heitis ta nalja ning naeriski mõnel korral, mis muidu nii harva juhtus. Aga huuled värisesid tal nalja heites ja pilk eksis eemal.

Vahetevahel läks ta tuppa, istus lavale, vahtis kolde vaikselt põlevasse tulle ja katsus isa vaimuga kõnelda. Mis nõu see annab ja mis ta ennustab? Aga isa vaikis kangekaelselt või kõneles üsna arusaadamatult, põikles kõrvale, tegi näo, nagu ei mõistaks midagi öelda.

Kas minna õhtul meestega hiide, tappa seal härjavärss ja vaadata, kummale küljele ta langeb? Mis siis, kui langeb kurale?! Mehed on siis hirmutatud, ei kõlbagi enam taplusse!

Andeid hiide võib viia. Arbutada võib Kahro, aga tulemused olgu ainult nende kahe teada. Näidaku liisk nii või teisiti, sõjasõit ei jää katki!

Kui ta toas relvi korraldas, seintelt kõike maha võttes, mis sinna oli seatud, tuli kolde tagant uksest näitsik Vaike.

Vaike oli majas Malle paremaks käeks, hõõgus soojusest vanema vastu, aga nõudis temalt vähe. Ta hoolitses vanema eest enam salajas kui avalikult ja õhtuti käis ta hiiemäel tema eest palvetamas ning haldjatele ande viimas.

„Võta mind kaasa!“ palus nüüd Vaike.

„Tead sa, kuhu me läheme?“ küsis Vello.

„Tean,“ vastas näitsik läbi pisarate. Ta oli pisut alla keskmist kasvu, tõmmu, sitke ja julge. Kui mehed harjutasid õues või voorenõlvakul odaheitmist ja vibulaskmist, siis oli ta alati nende juures. Silm oli tal meeste omast teravam, käsi rahulikum ja kindlam, kuigi jõud nõrgem.

„Jää siiski seekord koju!“ ütles talle vanem ja silitas tõmmut põske. „On talv, lumi sügav ja meil tuleb minna läbi metsade . . . Teine kord, siis! . . . Egas see viimane sõjasõit ole!“

„Aga hoia ennast! Ära tungi teiste hulgast liialt ette! Ma oleks tapluses alati su lähedal . . .“

„Ega teisedki mind hätta jäta!“, naljatas Vello, pani käe näitsiku piha ümber, surus ta enese vastu ja suudles juukseile.

Minna tahtjaid mehi oli enam kui hobuseid, kuigi ei

teatud, kuhu minnakse, missugune töö on ees. Beverina all läks kõik nurja, ei saadud vaenlast lüüa, linnust võtta ega külasid riisuda. Kõik sellepärast, et ei kuulatud õieti kellegi käsku.

Aga nüüd on üks käskija, nüüd minnakse kui üks mees! Minnakse pealegi ratsa, aetakse vaenlase külla kui tormihoog ja tehakse puhas töö, enne kui vaenlane õieti unest ärkab! Ehk kui juhtub, et kuskil on tugev malev vastas, võib samuti tuulekiirusel kaduda.

Väiksesse Vello väkke tungis vanu mehi ja poisikeseohtu noori. Ott mõõtis neid õues silmiga, saatis ühed koju loomulikku surma ootama, teised veel jõudu võtma, mõned veel koguni ema rinnale.

Kui õhtu eel tuli vanem toast ja kedagi polnud lähedal, astus Ott talle limbates vastu ja lausus asjalikult:

„Mul on mõõk natuke hambuline, kui vahest leiduks vahedam, mis lõikaks sügavamalt."

„Egas ometi sina? . . ."

„Mind see laval suremine hakkab hirmutama," vastas Ott üsna tõsiselt. „Oota seda silmasulgejat suvi suve ja talv talve järel . . . Su isa oli mu vastu hea, ehk nüüd poeg ka ei põlga enneaegu! Küllap sälu seljas tapan ehk mõne vaenlase! Jala ma neile küll järele ei jõua."

„Siis jääb Kahro koju!" kurtis Vello. „Aga tema juba eilsest saadik lõõsas, tõuseks või lendu . . . Üks teist peab koju jääma, mõne sulasega maja valvama, muidu ei julge ma minnagi."

Kutsuti siis Kahro ja manitseti teda kojujäämisele. Tema soovitas selleks Kiuru ja noort külavanemat Küüvitsat. Kutsuti needki. Ei saadud muidu, kui heideti liisku. Selle järgi pidi koju jääma ja teede valvamise enese hooleks võtma Kiur. Kõigis külades anti teada, et Kiur täidab vanema kohuseid, eriti kuulutati sellest Rahile; ühtlasi lasti talt küsida, kas ta tuleb kaasa või ei tule, et meeste arv oleks kindlasti teada. Ta laskis vastata: öeldagu enne, kuhu ja kelle vastu minnakse. Pimesi ta Vello järele ei lähe!

Vello ise ei tahtnud malevale seletada õe õnnetust ja Kämbi julmust. Ta andis selle Oti hooleks. Öelgu tema, mis Saardes sündinud ja kuidas seal alandatud Mägiste vanema tütart; muidugi selles arvamuses, et

siit karistust karta ei ole, et Mägiste meestest pole kättemaksjat. Öelgu ka lõpuks, et Kämbi talu on jõukas, et sinna on rohkesti röövitud vara kokku veetud, nii et sealt on, mida võtta.

Ott mõnules seda ülesannet enesele võttes. Küllap ta juba oskab argu häbistada, julgeid ergutada ja ahneid saagiga ahvatleda.

Oli juba hämar, kui mehed küladest lääne poole metsa vahele alemaa äärde hakkasid kogunema.

Vello ei sallinud lahkumisi, kus halisetakse ja valatakse pisaraid. Ta hoidus naistest eemale ja mõtles oma mõtteid, kohmitsedes minekule. Kas see õige on, mis ta teeb? Ta ei tea õieti. Aga tegemata ei saa ta seda jätta ega või. Seepärast annab ta enese jumalate ning kõigi haldjate hoolde ja läheb.

Mõne sõnaga lohutas ta Mallet ja Vaiket, kargas hobusele ja kihutas õuest välja. Ta pöördus idasse, et Asso pool öelda Leinile ja Lembile mõne sõna. Külavanem oli juba läinud, Leini istus laval, seljaga vastu seina toetudes, tütarlaps seisis pirrutulega eemal nurgas.

„Nii!“ hüüdis Vello rõõmsas elevuses. „Läheme Kämbile külla!“

Leini vahtis mõtiskledes enese ette ja lausus väsinult:

„Lombak-Riita käis täna siin.“

„Mis tema...?“

„Paater öelnud talle, kui ristivett pea peale pannud, et kes tahab ükskord taeva saada, peab oma vaenlast armastama... temale head tegema. Talle kõik andeks andma.“

„Vaenlast armastama...?! Temale head tegema...?!“ kordas Vello. „Sa mõtle enne, mis see tähendab! Saad sa Kämbit armastada!?... Mõtle oma poja peale!“ manitses Vello kibedalt naeratades.

„Ma ei tea veel...“ vastas Leini tõsiselt. „Aga taevas saan ma näha oma poega...“

„Saad näha oma poega?!“ hüüdis Vello.

„Kui ma enese ristida lasen, siis. Muidu ei pääse ma taeva.“

Vello kõngutas pead, soovis paranemist ja väljus. Õuel tuli Lembi talle vastu.

„Ah Lembi...! Sa oled ainuke..." algas Vello, tahtes kellelegi oma südant puistata. Aga kohe taipas ta, et vanemal ei sünni haliseda ja jätkas üsna kainelt:

„Hoolitse mu õe eest, tema hing on väga haige. Parem, kui see lombak ei tule siia." Ta pistis kärmesti käe põue ja tõi sealt hõbesõle nähtavale. „See on sulle... Tõin Pihkvast..."

Sõlg kinnitati rinda. Siis tõmbas vanem neitsi enda lähedale ja suudles laubale, liniku äärde. Kähku pöördus ta ümber, kargas hobusele ja ajas õuest välja.

Metsa vahel, lagedal, kus suvel alet põletatud, oli üle poolesaja mehe koos, enamik hobustel, muist nende kõrval sulas lumes. Meeste ees pika oda najal seisis keegi võõras, hobune käekõrval. Teda kuulati tähelepanelikult.

„Mis kahja siin peetakse?" küsis Vello.

„Keegi võõras... Kihutas tulise valuga... Toob sõnumeid," vastati talle.

„Kes sa oled? kust? Vasta Mägiste vanemale!" ütles Vello ja ajas oma hobuse võõra ette.

„Olen Saardest, Kämbi sulane," vastas võõras ja häälest võis kuulda, et ta on üsna väsinud.

„Kes su saatis?" jätkas Vello küsitlust.

„Mu mõrsja."

„Mõrsja?... Mis tema...?"

Mehed hakkasid naerma.

„Ta oli Leini näitsik ja armas temale," seletas võõras. „Eile öösel tuli mu mõrsja ning kõneles: Kämbi kardab kättemaksu ja peab ööd kui päevad poolsada ratsameest Aliste tee ääres metsa vahel, kõigil kilbid, odad ja taprid kaasas."

Tekkis vaikus, oodati vanema sõna, aga ta istus liikumatult oma hobusel ja näis aru pidavat.

„Ei siis pääse ligi," lausus keegi elatanud mees.

„Ei jää muud, kui lähme koju," arvas teine.

„Kes koju tahab minna, mingu koju!" hüüdis vanem ja pöördus võõra poole:

„Eks valvata seda teed, mis viib siit Aliste kaudu Saardesse?"

„Nimelt seda teed!"

„Meie läheme aga sinna hoopis teist teed mööda, mere poolt," seletas Vello.

„See tee on liiga pikk!" kurtis keegi.

„Veel kord, kes kardab ohte ja raskusi, mingu tagasi!" manitses vanem.

Keegi ei liigutanud end paigalt.

„Kas Leini sind tunneb?" küsis nüüd vanem võõralt.

„Küllap ta mäletab."

„Hea küll. Sind viiakse kohe mu õe ette!"

Kahro ja üks sulane ratsutasid sõnumitoojaga tagasi küla poole.

Vello andis juhatusi ja hüüdis käske kõva häälega, otse uljalt, nagu oleks ees karu tabamine talveunelt.

VI

Malev seadis end kahte pikka ritta ja hakkas aeglaselt loode suunas liikuma. Vello Assoga ratsutasid kõrvuti, kummalgi tegemist oma mõtetega. Üks mure oli nüüd vanemal enam. Selle tekitasid temas Leini viimased sõnad. Tema eest minnakse praegu sõjasõidule, tema teotust minnakse tasuma, aga seal tuleb õde viimasel hetkel ja ütleb: Kämbile vaja kõik andeks anda, teda armastada, talle head teha! Ei või head tulla ristiveest, see rikub inimese ja ajab meeled hoopis segi! Ei või head tulla paatrite õpetusest! See on mõeldud, et julmadel ja ahnetel oleks sõnakuulelikke orje, nagu selleks on liivlased rüütlitele! Rumalasti tegid Sakala vanemad, kui andsid neile mustakuuemeestele luba vabalt mööda külasid luusida ja oma kavala õpetusega naisi ning mehi võrgutada!

Ja kogu see Mägiste asi — ainult häda ja viletsus! Pilkeks on see nimigi mõeldud — sest pind on siin märksa madalam kui künklikus ja mägises Alistes. Kogu see kääbuskihelkond on mõeldud Sakala vanemate poolt selleks, et ta piiri läheduses oma elu eest värisedes ise end kaitseks ja vaenlase rünnaku alati vastu võtaks, kuni põhja poole paistab kuma ja seal aega on linnuse vallide varju pugeda või metsa pageda! Mägiste olgu kaitseks Alistele ja ühes sellega kogu Sakalale!

Kui jätta Mägiste, võtta oma varanatuke ja Asso tütar, võtta Asso ise ka ühes ja rännata päikese tõusu poole, Novgorodistki ida poole, kus olevat põlised metsad, põhjatu rikkad loomadest ja lindudest; ehitada kuskile järve või jõe kaldale maja, elada vaikselt ja muretult! Seal on vaja kaitsta vaid iseennast ja oma peret, mitte Mägistet ja kogu Sakalat! Seal ei ole rüütleid karta!

Selja tagant kuuldus kära — Kahro sulasega oli järele jõudnud ja tõi teate: Leini tundnud Kämbi sulase ära ja olnud rõõmus oma armsa näitsiku peigmeest nähes!

Nüüd sunniti hobuseid, löödi neile kandadega külgedesse, töngati relva tömbi otsaga, vilistati ja aeti kiires traavis edasi. Siin oli sõtkutud tee, tuttav Vellole eneselegi ja viis otse Saarde poole.

Pärast keskööd peatuti, tuldi hobustelt maha, valiti meeste hulgast teejuhid ja käänduti jala metsa alla ahtale rajale. Vanade kuuskede oksad olid madalal, hobuseid talutati päitseidpidi järele.

Lumi oli sügav, üle põlve, sagedasti tuli põõsaste latvu kätega kõrvale käänata, hobused tulid visalt järele. Teravad raod riivasid nägu, lähedalt lendu prahvatavad linnud ehmatasid mehi, kaugelt kuuldus huntide ulgumist, hobused tõmbasid kõrvad lingu.

Vello käis teejuhi järel. Ott tema kannul, hoolimata vigasest jalast. Asso oli tahapoole jäänud. Küll sunniti Ottigi sappa minema, kus juba rada tallatud ja kergem astuda. Aga vana sõjamees ei tahtnud sellest kuuldagi.

Aeg-ajalt peatuti ja tõmmati hinge, mõnedki kuuldi kahetsevat, et kergemeelselt kaasa olid tulnud.

Hulga aja pärast hõrenes mets, leidus radagi ja hingati jälle kergemalt. Mõned katsusid naljagi heita, aga see ei leidnud väsinud kaaslastes vastukõla.

Vellol värisesid jalad sügavas lumes sumpamisest ja ta imestas, et Ott ikka veel liigub. Ta hüüdis tahapoole, et istutaks hobustele, aga tundis häbi oma väsinud hääle nõrkusest. Kas sedaviisi tohib käsutada vanem! Nad võivad arvata, et ta juba araks löönud ja isegi oma ettevõttes kahtleb!

Kahtlusi vilgataski tema kujutluses nagu haldjaid

hilinenud ja eksinud küti ees. Teekond võib kesta päeva kaks, hobuste jaoks vähe toitu kaasas, meestel enestel ka. Kas antakse seda küladest meelsasti? Ega ometi riisuda kõlba! Kas leidubki mere pool külasid? Ja ollakse viimaks väsinult päral, kes teab, kui tugev vaenlane on seal vastas! Kämbi võib Saardes sadakond meest sõjariistu seada ja enama jao neist hobustele.

Aga sealsamas hülgas ta oma kahtlused ja hüüdis pead tõstes lõbusalt:

„Kuidas on, mehed? Kõik hästi?"

„Kõik hästi ja korras!" hüüti talle tagantpoolt metsa alt.

Siis harvenes mets, avanes lumine väli ja selle taga mustendasid mõned hooned. Oli juba üsna valge.

„Oleme varsti teel!" hüüdis teejuht võidukalt.

Suunduti otse üle välja ritvadest aia äärde, üsna hoonete lähedale. Astuti hobustelt maha ja visati ridvad kolinal kõrvale. Ees oli külatee. Koerad kukkusid lähemas õues haukuma, selle järel kogu külas, siit-sealt kostis uste kolinat, kuuldus meeste hüüdeid, naiste halamist.

Ratsamehed kihutasid kiiresti külast läbi lääne suunas.

Rada oli sõtkutud, aga kitsas, võidi üksteise järel liikuda, rida oli mitusada sammu pikk ja lookles jälle metsade vahel ning mõnest külast läbi, kus koerte haukumine neid saatis.

Kõrge kuusemetsa varjus tehti teine peatus, karati hobustelt maha, seoti nad ratsuteidpidi tüvede külge ja anti heinamärsid ette.

Mehed viskusid seliti lumele, mõned toetusid istudes tüvede najale, mõned sulgesid kohe silmad. Suur väsimus puhatud, otsiti kaasavõetud leiva- ja lihapala kottidest ning hakati linnupetet võtma.

Vello läks Kahroga piki meeste ridu ja peatus igaühe juures. Mitmed olid kaotanud tapri või mõõga; tihe võsastik oli need vöö küljest lahti kiskunud. Vello kehitas sellest kuuldes pahaselt õlgu, ei lausunud aga sõnagi. Ta pidas pikalt teejuhiga aru, kes odaotsaga lumele märkis Kämbi küla ja siis vedas sinna radasid küll õgvemaid, küll kaudsemaid, seletas igaühe pare-

musi ja halbusi. Märgiti lumele ka järgmine peatus külas, kust loodeti saada hobustele heinu ja meestelegi toitu lisaks.

„Selle ajaga oleksime juba Trikatua all, võiksime laialt riisuda," kuulis Vello kedagi meestest ütlevat.

„Aina riisumine neil meeles!" urises Vello eneseette. Aga siis meenus talle: riisuma minnakse praegugi.

„Vaevatasu tahab igamees, kui ta on kord sõjasõidule läinud," ütles Ott.

Vello teadis, et Ott kõneleb enam teiste kui enese eest, ega hakanud vaidlema, viskas ainult vaenuliku kõrkusega:

„Vaevatasu võin ka ise neile maksta!"

„Ei või vanem omast aidast helde olla! Siis on ta varsti vaene. Ja vaese vanema asemele tuleb varsti jõukas," targutas Ott sõbralikult.

Vello käskis täristada kilpi, mehed tõusid lumelt, võtsid puude najale toetatud relvad, hüppasid hobustele ja ratsutasid edasi.

Üksikud teekäijad põgenesid nende eest hirmunult kõrvale, külade vahel joosti majade varju, kiljuti, karjuti, hüüti appi, ja kui „vaenlane" möödas, piiluti arglikult järele, kuni viimane oli silmist kadunud.

Pöörduti jälle metsa, otsiti hõredamaid kohti läbipääsuks, liiguti mõne küti värskeil jälil, käidi jala, hobused ratsuteidpidi järel, laskuti põõsalist nõlvakut mööda alla nõkku, ummislumme, mis ulatus meestele põlvini ja hobustele paiguti kõhuni.

Tagantpoolt hüüti teejuhile kibedaid sõnu, kaheldi tema teadmistes, kaevati väsimuse pärast. Aga Vello käskis edasi minna, aina edasi, küsis vaid vahetevahel Otilt, kas selle haige jalg veel peab vastu.

Noor raagus lehtmets harvenes, algas harv laas, võidi jälle hobustele istuda, meeste meeled rahunesid.

Enne keskpäeva jõuti tallatud ja reega sõidetud teele; puhati veidi ja aeti siis kiiresti edasi, esiti lääne suunas, siis käänduti põhja.

Oli selgesti kuulda selja tagant meeste nurinat tühja kõhu ja väsimuse üle, aga Vello ei hoolinud sellest.

Õhtu eel peatuti külas. Vello sidus oma sadula küljest lahti suure kimbu karusnahku ja nartsudesse

mähitud pronks- ja hõbelitreid. Siis valis ta kaks arukamat meest Asso seltsis külavanemat otsima.

Mehed tulid videvikus tagasi, külavanem ise kaasas. Nende järel kanti heinamärsse ja leivakotte.

Avaldati rõõmu, et võõrad on ausad teekäijad või laadalised, ei taha riisuda, tappa ega maksu võtta. Aga siis algas küsitlus, kust ratsamehed tulnud ja kuhu kihutavad, et ei taha öösekski peatuma jääda? Ott seletas tõsise avameelsusega, et nad sõitvat karujahile. Siit põhja pool suurtes soodes olevat neid loomi hulgakaupa. Kui kergesti ei tule need sealt suvel lõuna poole karjasid murdma!

Külavanem jäi seda uskuma.

Anti hobustele heinu, söödi ise, pikutati lumel, ja kui juba üsna pime, kihutati teed mööda edasi põhja poole.

Pimeduses tumenesid jälle meeste meeled. Ei olnud kuulda muud kui lume sahinat kapjade all ja hobuste lõõtsutamist.

Kesköö oli möödas, kui raagus latvade vahelt tähti hakkas vilkuma. Oldi nii väsinud, et hobustelt maha tulles ja lumele heites sõnagi ei kõneldud.

Ainult seda käis mõni teejuhilt küsimas, kui palju on veel maad Saardesse ja kas veel vaja läbi metsade minna, kus pole teed ega rada.

Ei, metsi mööda enam ei minda ja Kämbit võib äratada juba enne koitu.

Viskuti lumele selili, käed laiali, tukuti või vahiti ülespoole. Oli tõusnud tuul, see vihises kuivalt oksastikus, hõljutas latvu ja summutas meeste harvu sõnu.

Tähtedega külvatud põld õõtsuvate latvade vahel oli täna väga kõrge. Aeg-ajalt ruttas mõni hall pilvekahl kui põgenev metsakoer idast läände. Lõuna pool, kust oli tuldud, paistis teesihi kohalt metsa vahelt kauge tule kuma.

„Kas ei ole vaenlane Salatsi tagant röövima tulnud ja süüdanud külad?“ kuuldus meeste hulgast.

„Kas veel vähe põleb hooletuse pärast!“ rahustas Ott.

Kuma hakkaski varsti madalduma, mehed rahunesid.

Vello hakkas Oti ja Asso seltsis oma ründamise kava arutama. Tal enesel oli ses asjas palju kahtlusi tekki-

nud. Mis siis, kui Kämbi ratsamehed on edelapoolselgi teel vastas või peidetud metsa vahele? Muidugi, ettevaatlikult tuleb minna ja kui vaja, võidelda... Mis siis, kui on võimalik Kämbi talu riisuda ja põlema pista, ilma et vastu pandaks, — missugust teed taganeda siis? Mägisteni on siis karta tagaajamise ohtu.

Ott oli muretu. Mis seal's ikka! Ei saa kõike ette näha. Kämbi talu tuleb rünnata, külast läbi teele kaitsesalk saata — kõik muu selgub sealsamas. Ei maksa liiga palju pead vaevata selle pärast, kuidas kõik läheb! Sõjas läheb harilikult kõik kavatsusist lahku. Aga siis, kui läheb kära lahti, kui vaenlane ilmub sealt, kust teda keegi ei oota, kui ta ründab sind vasakult ja paremalt või koguni selja tagant, kui mehed kohkuvad ega tea, kas suruda edasi või tõmbuda tagasi, lüüa mõõgad kokku või tarvitada kavalust — vaat siis on vanema nõu kallis, siis kostku tema hääl või puhugu pasun! Kõik ei lähe küll sellegi järgi, kuidas vanem käsib, aga kui sellest täidetakse väikegi osa, on asi hea! Vanema juhtimiseta on aga suurgi malev kui pudenenud pärnaõied tee ääres tuulise ilmaga — iga kerge puhang pillub selle segi ega jää jälgegi kuhugi! Nii targutas Ott, kes oli olnud paljudes taplustes.

„Kui aga vanem langeb?“ küsis Vello, püüdes naljatada. „Mis siis edasi?“

„Egas sõda ole selleks, et vanem peab surma otsima!“ urises Ott. „Ta peab teistelegi näitama, kuidas vaenlast lüüa, aga oma elu hoida!“

Teejuht kinnitas, et veel penikoorem on jõeni, siis tuleb selle sängi mööda pöörduda tagasi kagu poole — selja tagant Kämbi küla kallale!

Kahro vahtis Suure Vankri ja Sõela asendit ning arvas, et varsti võib aovalgust oodata.

Kaks ratsanikku saadeti ette.

Lasti hobustel tasakesi sörkida. Mehed ei kõnelnud enam omavahel sõnagi.

Varsti täitus teejuhi ennustus: metsa vahel lookles lumine jõesäng, selle keskel tasaseks sõidetud tee.

„Kust võib Kämbi mõttele tulla, et jõgi jookseb mõni kord alt, mere poolt üles Saardesse!“ katsus Ott naljatada.

Aga vaevalt kuulas teda keegi, kõik kujutlesid lähenevat sündmust või oma osa selles.

Etteläkitatud ratsanikud pöördusid tagasi — nad olid Saarde esimese külani jõudnud. Esimeste majade lähedal mustendanud kahe valvuri kogud.

Vello andis vaikselt käsu peatuda. Mis nüüd edasi? Kas kihutada kohe tormi esimesse külasse, tappes valvurid? Või peatuda siin, puhata, hiilida valvureile juurde, visata nad odadega surnuks ja siis ...

Kõik ootasid.

Taevas lõi ees vasakul, idapoolse metsa kohal pisut helkjaks.

„Eks nüüd ütle oma sõna," manitses Ott tasa.

Asso oli sealsamas, aga vahtis mööda teed ükskõikselt ettepoole ja ootas. Noor külavanem Küüvits, tugev ja võitlushimuline, tuli ka lähemale ja jäi ootavasse seisangusse.

„Mehed ootavad ..." kordas Ott pahaselt.

„Lühike puhkus," kostis Vello järsk käsk. Lähemaks seletuseks lisas ta Otile:

„Senikaua kui läheb valgemaks."

Tuldi hobustelt maha ja hakati relvi valmis seadma. Vello käis rea otsast otsani läbi, korjas välja need, kes olid kaotanud oma mõõga või tapri, ja viis taha otsa. Nad pidid metsast enestele kas või kaika nõutama. Tahapoole koguti ka need, kes kaebasid, et on liialt väsinud või haiglased. Kümmekond meest langes sel kombel malevast välja.

Veel tuletas Vello meelde märguandeid pasunal ja kilbil. Juhatas, mis teha püstaia ääres ja värava taga.

Ta andis Assole paarkümmend ratsanikku, kes pidid küladest läbi kihutama ja siis end metsa vahel varjates valvet pidama, et eemalt Kämbile abi ei tuleks.

Nähes, et vanem teab, mis teha, tõusis meeste elevus.

„Ega siis muud, kui hakkame peale!" lausus keegi.

„Ongi mitmel vaja mõõka ja taprit!" lisas teine.

„Saaks ehk süüagi!"

„Tuha all leidub süsi — teeme ka tuld, saab sooja!"

„Vaatame tule valgel, mis sealt võtta kõlbab."

„Vaatame seda Trikatua tüdrukutki!"

Vello tundis, kuidas ta meelekohad pekslesid. Vanemad vaatavad ülalt, hindavad iga tema juhtivat sõna, iga tema odapistet, iga mõõgalööki.

VII

Malev ratsutas kahes reas edasi. Sõidetud rada ei olnud liialt ahtake, lumi aga kahel pool kõrge. Ees liikus Asso oma paarikümnega. Ta sai käsu vaenlase valvurid teelt pühkida ja siis läbi küla kihutada ja valvele jääda. Vello oma meestega kihutas järele. Teel küla lähedal lebas võõras mees, hobune sörkis arglikult eemale. Kämbi valvureist oli teine langenud. Taoti hobuseid jalakontsadega külgedele ja peksti odapäradega.

Juba mustendasid puude vahelt palkelamute viilkatused ja püstkodade teravikud. Koerad prahvatasid maruliselt haukuma ja tormasid karjas teele.

Vello vahtis kahele poole ja otsis vanema maja. Seal eespool mõnikümmend sammu see mustendaski kõrge püstaia taga. Väravast jooksis mitu meest teele, kari koeri ees.

Vello tagus nüüd kilpi ja huilgas kui metsaline. Juba viskas ta oda Kämbi meeste poole ja ajas neile ummisjalu otsa. Tänav oli siin laialt sõtkutud, Kahro, Ott ja veel mõni mees pääses vanema kõrvale. Kõik nad viskasid oma relva vaenlaste peale — need põgenesid karjudes laiali, mõni langes silmili lumme. Koerad jooksid abitult kilades eemale.

Raske pindudest värav suruti seestpoolt koomale. Ott lõi oma tapri vahele, teine mees samuti.

Vello seisis hetke nõutult, peaaegu abitult — vastane oli haihtunud. Siis karjus ta kõigest jõust ja varsti oli enam kui kümmekond meest ratsa ümber pihtaia. Seal tõusid nad püsti hobustele, võtsid tapri, vaatasid korra üle teravate palgiotste õue, viskasid sinna, kes nuia, kes oda, ja hakkasid selga küüru tõmmates teravikke raiuma. Üle nende peade lendas õuest mõni oda või tapper. Varsti olid palgiotsad tömbid. Nüüd piilusid piirajad üle aia õue, ja kus nägid mõnda

musta kogu, sinna läkitasid oda või tapri. Samal ajal raiusid teised õueväravat ja katsusid seda lahti suruda. Vello ise kihutas Kahro saatel läbi küla kagu poole. Ta nägi igast õuest hirmunud mehi ja naisi peatult metsa põgenemas.

Kui piirajad parajasti end üle tõmbistatud püstaia vinnasid, kargas kuus meest lauda ees ratsudele ja ajas üle õue värava poole. Kolm neist langes visatud taprite all. Teised pääsesid väravani, ja kui see oli järsku valla tõmmatud, kihutasid välja. Mõned Vello mehed, kes väravat olid raiunud, sööstsid kõrvale ja saatsid taprid pagejaile järele. Üks vaenlasist langes koos hobusega, kargas jalule ja pöördus üle välja metsa, teised kaks kihutasid edasi.

Vello oli Asso meesteni ajanud. Seal oli kõik korras, teevalvureid polnud näha. Võib julgesti Kämbi talu teha maatasa! Ta kihutas tagasi ja nägi küla vahelt kaht ratsanikku lähenevat. Ta nägi halli rüüd laiali hõlmadega ja läikivat kiivrit, tundis kümne sammu tagant Kämbi, lõi kandadega ratsule vastu külgi, huilgas korra verejanuliselt, hoidis kilbi ees ja lendas mööda ahtakest teed õemehele otse vastu. Kämbi hoidis ka kilbi kaitseks ees. Hobuste abaluud põrkasid raksatades teineteise vastu.

Kämbi hobune langes küliti lumele. Vello oma vaarus, komistas, lõi esimesed jalad sügavasse hange ja vajus rinnuli, Vello langes üle tema pea. Hetke pärast oli ta sügavas lumes jalul. Oda oli tal vastase kilbi vastu murdunud. Ta haaras mõõga ja tõstis mahalangenud kilbi. Hobune katsus jalgu hangest välja tõmmata, astus edasi ja varjas oma kehaga vastast nägemast. Vello sai mahti end kohendada ja astus mõne sammuga teele. Vastase hobune oli sügavas lumehanges küliti, rabeles meeletult jalgadega ja pildus pead. Kämbi oli jalgapidi tema all ja rabeles ka, andes hobusele lappi mõõgaga hoope. Kiiver oli tal peast langenud ja ripnes rihmapidi kukla taga, rüü oli eest lahti, karvane rind ja kael paljas. Suust puristas ta ühes süljega vandesõnu ja ähvardusi.

Vello oleks talle kallale sööstnud, aga rabelev hobune oli ees; sügavasse lumme ta end võitluseks ei usalda-

nud. Iga hetk võib vastane vabaneda ja siis hävib teine neist, peab hävima!

Seal sähvas tal mõte läbi pea: kui tõuseb hobune, tõuseb ka vastane, — ja ta virutas loomale kõigest jõust hoobi pähe, raius selle kolba lõhki.

Nüüd vaatas ta ümber: sealsamas kaitses Kahro end meeleheitlikult ühe ratsaniku ja ühe jalamehe vastu...

Kämbi hüüdis kõigest kõrist: „Appi! Appi!" ja vehkles mõttetult mõõgaga.

Juba pöörduski jalamees Kahro juurest Kämbi poole ja keerutas Vellole ähvardavalt taprit.

Vello tundis selle riista hädaohtu. See võib läbi õhu pähe lennata, mõõk seda tagasi ei löö; ja kui teda tugevasti on keerutatud, siis ei kaitse kilpki. Ta pidas vastast hoolega silmas, laskis mõõga langeda ja haaras vöö vahelt tapri. Juba lendaski vastase tapper ja Vello sai vaevu selle eest kõrvale hüpata. Jäädes relvata, pööras vastane selja ja jooksis küüru tõmbudes mööda sügavat lund metsa poole. Vello saatis talle tapri järele, haaras lumelt mõõga ja vaatas tagasi, — Kämbi oli hobuse kõrval põlvili ja hetke pärast püsti. Ta vajutas kiivri pähe ja hakkas ümber hobuse teele sumama. Vello sööstis talle vastu, et vastane sügavast lumest välja ei pääseks. Kämbi kiristas hambaid, susistas vandesõnu, väristas ähvardavalt tõstetud mõõka, puristas sajatusi ja katsus sügavast lumest teele pääseda.

Vello ruttas siia- ja sinnapoole ette, ei pääsenud aga üle hobuse vastasele lähedale. Läbematult kargas ta viimaks laibale, aga märkas kohe, et see oli ettevaatamatus. Jalad ei püsinud kindlalt kumeratel roietel, tuli hoida tasakaalu, anda hoope suurema hoota ja kaitsta end abitult. Kämbil ei olnud sügavas lumes parem: ta ei saanud kärmesti tagasi tõmbuda ega löömiseks läheneda. Mõlemad vehkisid kergelt nagu mängeldes, varitsesid teineteist ja ähvardasid sõnadega.

„Varsti on sul toss väljas," susistas Kämbi, „õde tuleb kerjates tagasi!" Ta ähvardas mõõgaga siit ja sealt ning virutas viimaks kõigest jõust — vastu Vello

kilpi, mis pooleni lõhkes. Vello lõi omakorda, aga langes sealjuures laibalt ja mõlemad kukkusid lumme, Kämbi alla, Vello peale. Mõõgad ununesid, kilbid olid kõrvale langenud, otsiti teineteise kõri. Vello kaela ümber olid rüü ääred ilvese nahaga, Kämbi kael oli paljas, seepärast sai Vello ta kõri viimaks sõrmeotste vahele. Juba lõidki Kämbi silmad pungi, suust purskus vahtu ja nägu tõmbus punaseks. Aga siis vajutas ta Vello pikkamisi enese kõrvale, peksis põlviga vastu kõhtu ja sai kõri vabaks. Vasaku käega kobas ta selja taha ja leidis oma pika, kõvera mõõga. Ta katsus sellega vastasele mööda jalgu lüüa. Vello sai tal käsivarrest kinni ja murdis tahapoole, mõõk langes, käsi vajus lõdvalt küljele. Kämbi ägas ja ulgus, otsides hammastega vastase kõri. Juba saigi ta nahka hammaste vahele, aga juba oli Vello oma lühikese, terava otsaga vestu leidnud ja surus seda vaenlasele küljesse, allapoole roideid. Vestu läks läbi rüü visalt, tuli vajutada, käänata, peaaegu puurida. Kämbi katsus oma väänatud käega seda jõuetult kõrvaldada, veristas peo ja sõrmed, karjus, röökis, peksis pea ja põlviga, hammustas Vellot õlasse, lõi talle laubaga vastu hambaid.

Väikeste nõksudega vajutas Vello vestu sügavamale, Kämbi karjus appi, röökis, palus armu.

Vello rabeles enese eemale, tõusis põlvili, vajutas vestu veel korraks sügavamale ja tõmbas siis välja. Verd tilkus relva otsast valgele lumele. Siis tõukas ta korraks jalaga jõuetult tõmblevat keha ja heitus äkilisest mõttest, et ta kõik muu enda ümber oli täiesti unustanud. Ott lähenes longates talu poolt, verine mõõk käes, ise täis ähmi.

„Kuidas seal?..." küsis Vello Otilt talu poole osutades.

„Kõik korras! Mis kõlbab, kantakse regedele," vastas sulane mõnuldes. „Aga sul nägu hirmsasti verine... Pühi lumega!"

„Nägu verine?... võib-olla..." vastas Vello, ikka veel heitlusest hingeldades, silmis segane pilk. Ta sülitas lumele veriseid laike.

„Sa kadusid silmist ja kohe ununesid!" seletas Ott.

„Meil oli seal tööd küllalt! Kämbi vend võitles kui metsaline ja põgenes. Sulased tulid igast hoonest...“

Siis, nähes lumel Kämbit, hämmastunult:

„Sa oled ju tema enda...! Tõesti, sa oled sündinud vanemaks!... Liigutab veel? Ega nõnda või jätta!... See ussisugu võib ellu ärgata! Oot, ma löön tal pea otsast... Ehk olgu, seda võib mõni teine teha.“

Kahro saabus hingeldades, hobune päitseidpidi kõrval. Vastane oli metsa pääsenud — ta tundis ennast süüdlasena.

Vello otsis silmiga oma hobust. Sealsamas ta seisis ritvaia ääres, pea ripakil. Parem abaluu oli verine ja puru. Vello astus lähemale, silitas väriseva käega hobuse palgeid ja koonu, tõstis juba oma verise vestu, laskis aga sealsamas langeda ja pöördus kõrvale. Ta käskis Kahrol hobusele lõpu teha, ühe löögiga.

Ta ise rühkis värisevail jalul Kämbi talu poole.

„Assost ei tea midagi?“ küsis Ott talle järele limbates.

„Eks ta ole oma meestega metsa vahel... Sealtpoolt pole meil midagi karta... Mul jalad üsna nõrgad... See väsitas!“ rääkis Vello häbelikult.

„Miks ta ei väsita!“ möönis Ott muheldes.

Katuseharja tagant viskas tuul esimese halli kahlu suitsu ja siis nobedasti ikka suuremaid. Õuest aeti välja regi kuppuköidetud piikide, odade, taprite ja kilpidega.

Vello astus väravast sisse. Suure maja kahest uksest hoovas halli suitsu ja viskus üle katuse. Mehed rähklesid aida ja lauda ees; kandsid regedele raskeid kaste ja kotte. Verisel lumel lebas laipu ja oigavaid mehi, omi ja võõraid. Püstaia najal istus Küüvits, nägu kahvatu, aga naeratus huulil. Mitu meest askeldas tema ümber, rüü oli lahti kistud, seoti õlalähedast haava.

Vello võttis maast lund, pühkis enda näolt verd ja astus haavatu lähedale.

„Kämbi vend...“ suutis Küüvits vaevu vastata. „Kahju, et pääses põgenema. Sulased tulid talle appi.“

Haavatud asetati regedele, samuti ka langenud oma mehed.

Lauda ees ulgus keegi naine kriiskavalt ja hüüdis sekka võõrkeelseid sõnu. Vello vaatas sinnapoole: pärna oksa küljes, nööri otsas rippus ühte jalga pidi poolalasti tüdruk.

„Mis te nõnda . . . !“ tõreles vanem ja silmitses rippuvat noort tüdrukut.

„Nii ta jooksis toast õue, nõnda ka oksa tõmbasime,“ vastas keegi sulastest.

„Lõigake nöör katki!“ käskis Vello.

Nöör lõigati katki, tüdruk kukkus lumme, tõusis varsti põlvile, siis jalule ja jooksis mustade juuste lehvides ja paljaste kintsude välkudes lahtisest uksest lauta.

„Lähme siit!“ käsutas Vello, nagu tahaks sellest võikast kohast põgeneda. „Võitlus on alles ees.“

Ott käskis kõik vara hoolsasti regedele kanda. Veel enne kui nad said minekule pöörduda, tuli lauda poolt noor neitsi, sõba ümber pea ja õlgade. Ta otsis silmiga vanemat, küsis ühelt ja teiselt ning pöördus viimaks Vello poole. Hirmust kogeldes sai ta öelda, et olnud Leini näitsik ja palub end viia sinna, kus on Mägiste vanema õde.

„Me viime su sinna!“ vastas Vello ja käskis näitsiku haavatute reele juhatada.

Maja pragises juba ja ajas suitsu ning tuld ustest, aknaavaustest ja läbi katuse. Vello kargas sulaselt võetud hobuse selga ja käändus õuest väljudes ida poole. Päikese suur verev ketas oli servapidi üle metsaladva tõusmas. Küla oli kui surnud, ainult koerad haukusid siin-seal metsa ääres nõutult, mahajäetult.

Ratsutati külast välja, kihutati kahest teisestki külast läbi, kohati siis Asso ratsanikke ja peeti nõu. Külast oli mõni tahtnud välja joosta, aga oli tagasi tõrjutud. Kämbi valvurite salk eemal kagu pool teed ei teadnud nähtavasti veel kõigest midagi. Tuul ja metsakohin ei kandnud kära nende kõrvu.

„Siitkaudu tuleb nüüd kodu poole pöörduda, on lühem tee,“ arvas Vello.

„Ees on vaenlane,“ lausus Asso.

„Parem on siiski neile otse vastu minna,“ arvas Vello, „kui neid selja taha jätta.“

Sel hetkel tuli mõnesaja sammu kaugusel teekäänul ratsanik nähtavale, varsti teine ja siis kogunes neid sinna rohkem.

Nad peatusid ja pidasid kaheldes aru.

„Nüüd ruttu, enne kui on hilja!" lausus Ott. „Saada kohe mõni mees ja lase öelda, et meil on siin asja ainult Kämbiga, et teisi me ei puutu. Kui nad Kämbi pärast tapelda tahavad — pole midagi parata! Tulgu! Oleme valmis!"

Vello laskis silmad oma meestest üle käia — Asso kakskümmend olid puhanud, korras, ihkasid võitlust. Teisedki, kes Kämbi talus terveks olid jäänud, ei põlanud uut mehist jõukatset. Peeti veel aru ja siis läks Asso sulase seltsis läbirääkimistele. Teised seati valmis võitlusele.

Ott seisis oma hobusega Vello kõrval ja mõõtis silmadega metsavahe laiust. See ei olnud üle kümne sammu. Kahel pool kasvasid haavad ja kased, tüvede vahel oli võsastik. Sõtkutud teele mahtus vaevu kaks ratsanikku kõrvuti, külg külje kõrval, võitluse puhuks liigagi lähedal teineteisele.

Vello heitis pilgu päikese poole, mis siia paistis läbi õõtsuvate latvade, heitis pilgu eemal mustendavale meeste ning hobuste rühmale ja üle tee sirutatud vanade kuuskede okstele, mis vaikselt hõljusid.

Ott puudutas teda käsivarrest ja andis nõu, kuidas mehed siin seada. Varsti pööraski Vello oma hobuse ümber ja ratsutas aeglaselt piki rida, jagades juhatusi, käske, heites nalja.

Osa mehi tuli hobustelt maha ja kadus tähelepanematult puude varju, kust nad ettepoole hiilisid ja tüvede taha varitsema jäid, nuiad, taprid ja odad viskevalmis. Üks koorem riisutud saagiga lasti rivi vahelt ette sõita ja regi käänati risti teele.

Vastaste pool tõusis kära, hüüti vandesõnu, kiruti ja ähvardati.

Asso oma kaaslastega ratsutas kiiresti tagasi ja tõi teate, et seal omavahel tülli mindud. Üks osa, nimelt Kämbi poolehoidjad, nõudnud kogu saagi ja relvade tagasiandmist, isegi hobuste mahajätmist. Mingu Mägiste mehed jala, paljaste kätega oma teed rahulikult

koju. Sellega pole Asso nõus olnud. Teised arvanud, et Kämbi on saanud oma paraja palga ja mis sellest, kui viiakse tema röövitud vara! Raske olnud aru saada, kumbi seal enam, aga ühtekokku olnud vist kolm-nelikümmend meest.

„Kui kihutada neile peale!“ arvasid mõned tulisemad. „Nad seal parajasti tülis ja segaduses...“

„Hädas hakkab igaüks vastu,“ ütles Ott.

Ka Asso kaldus selle poole, et praegusel juhul on kasulikum ennast kaitsta kui esimesena hoopi anda.

Juba tõusid vastase pool odad, täristati kilpe, hüüti käske ja ähvardusi. Juba kihutatigi kisaga ja kilpe tagudes, lume tuisates, kaks hobust kõrvuti, Mägiste meeste peale.

Vello käskis üsna saagikoorma lähedale taganeda, ja kui ründajad olid paarkümmend sammu eemal, tõmbus ühes teistega saagikoorma taha.

Tüvede vahelt lendasid viskodad ja teravad taprid kihutavate meeste ja hobuste külgedesse. Kaks ratsanikku lõid sadulas vaaruma, pillasid relvad ja langesid pea ees lumme. Kihutav rida sattus segadusse.

Tüvede tagant aga lendas ründajaile odasid ja tapreid. Mõned neist karjusid ja vehkisid mõõgaga, julgustades järgijaid, viskasid siis relvi huupi metsa alla peitunud vastastele ja tungisid langenud oma meestest üle. Tagapool lõi aga vaenlaste rida kõhklema, peatus, käratses abitult ja pöörduski juba tagasi. Vello käskis tee laipadest ning haavatuist vabaks teha ja kihutas põgenejaile järele. Ta lähenes meeste salgale, kes relvad pillanud ja parema käe tõstnud.

Nende hulgast astus üks mõne sammu ettepoole. See oli vana mees, hallide juustega, mis langesid nahkse peakatte alt üle kõrvade kaelale. Ta tervitas Vellot valju tõsidusega, kordas seda, mis juba kuulnud Asso suu läbi ja küsis, kas see kõik nii on ja kas Kämbi tõesti tapetud.

Mägiste vanem vastas talle silma vaadates:

„Kõik on nii, nagu teile öeldud. Saagikoormad tõendavad seda.“

Veel küsis vana hallijuukseline, kas Kämbi külas on

kõik inimesed terved, varandus riisumata ja hooned põletamata.

Vello vastas, et mõnedki mehed, kes Kämbiga ühes taplema ruttasid, temaga ühes ka langenud, aga teisi, kes metsa põgenenud, pole taga aetud ega kimbutatud. Riisutud olla Kämbi talu ja põlema pandud.

Nüüd lisas Vello, kes nägi, et meestel tema vastas ei ole tahet võidelda:

„Mägiste tahab Saardega rahus elada ja ma pakun selle kinnituseks oma oda. Kui aga keegi teeb meile ülekohut, siis sünnib temaga nagu Kämbiga. Kui sul on rahumõtted, siis anna oma oda vahetuseks!"

Hallijuukseline mees oli laubale ja näole sügavad kortsud tõmmanud, ta mõtles pisut, pöördus siis oma meeste juurde, pidas nendega aru ja tuli varsti tagasi. Nüüd kõneles ta lahkemini; mõistis küll hukka vanema varanduse riisumise, aga ütles, et Leini neile kõigile väga armas olnud ja tema õnnetus neid kõiki kurvastanud. Sellepärast lepivad nad kõigega, mis sündinud ja soovivad Mägistega rahus elada.

Vahetati odad, tee tehti vabaks ja Vello Assoga kõige ees, teised järel, odad püsti paremas, kilbid vasakus käes, ratsutasid tasasel sammul minema. Väike salk ratsanikke nende järel, siis reed haavatutega ja saagikoormad. Neile järgnes suurem salk ratsanikke, odad püsti paremas käes. Metallised teravikud helkisid päikesepaistel, mehed, uhked oma vanemale, istusid sirgelt kui võitjad oma hobustel.

Kõigist kõige uhkemini hoidis end aga Vello. Nüüd alles tundis ta, et on vanem, et kõlbab selleks. Tõsi küll, ta oli olnud kohmakas heitluses Kämbiga, oli rabelnud ägedasti, oli unustanud seejuures maleva ja kogu maailma. Võitjaks jäi siiski tema, Vello, ja nüüd võib ta julgesti silmi vaadata uhketele Aliste ja Sakala vanematele. Võib neile öelda, et temagi on Saarde Kämbil külas käinud, kuigi hoopis teisiti.

VIII

Mägistele jõuti pärast päikese loojangut, surmani väsinult, aga süda kõigil hõiskav. Puhuti pasunat ja taoti mõõka vastu kilpi, hõisati ja leelutati võidulaule. Noored, vanad ja lapsed jooksid majadest välja tee äärde, koeradki haukusid rõõmu pärast.

Vello põles kärsitusest, et ise Leinile võidust teatada: teotus ja pojakese hirmus surm on tasutud, Kämbi on tapetud, tema talu põletatud, varandus riisutud, võõras lirva otsigu enesele uut ulualust! Ühtlasi toob Vello oma õele tema armsa näitsiku Marja.

Ta pöördus Asso õue ja astus tuppa. Lembi tuli talle vastu, põlev pird käes, näol varjatud rõõmu helk.

Vello võttis tema käest pirru, tõmbas ta siis vasakuga enese lähedale, suudles kohevil juukseile, siis laubale ja viimaks suule.

„Oled mulle armas," sai ta vaevu öelda, sest raske oli see tal tõesti.

Lembi ei tihanud enam silmi tõsta, pöördus kõrvale ja võttis jälle pirru enese kätte.

„Su lõuas on verised armid," sõnas ta.

„Vähe puudus — see metsaline oleks hammustanud mu kõrri!" ütles Vello naljatades.

„Hirmus! ... Mis ta'ga sündis?"

„Ta ei ela enam ..." vastas Vello ja lisas kohe, et juttu teisale käänata:

„Leini on seal sinu toas ...?"

„Ei, me viisime ta koju, Malle hoole alla ... Ta ei püsinud siin, võis juba jalule tõusta."

Asso tuli uksest, naeratas avasui, rõõmsamini kui muidu ja nurises sõbralikult, et vanemale pole mõdu pakutud. Aga Vello ei kärsinud siin pikemalt peatuda, käskis Saardest kaasa võetud Leini näitsiku järele tuua ja ratsutas koju.

Malle oli vanema õues, sealsamas sulased ja näitsikud. Reed saagikoormatega olid pärale jõudnud, kobati kätega teravikke, odade kimpe ja tapreid, täristati pronkskilpe. Ott jutustas lõbusalt võitlusest, kõneles Kämbi surmast ja võõra naise riputamisest pärna otsa.

Vello läks Malle seltsis tuppa ja otsis silmiga tuhmil

pirruvalgel Leinit. Too istus laval, seljaga vastu seina toetudes, otsajäänud, kahvatul kuukivi karva näol ükskõiksuse ilme. Ta ei näinud kuulvat väljast kostvat kära ega venna tulekut. Temast veidi eemal istus lombak-Riita, must linik ümber lauba, kõhnal, tuuldunud, kurdudesse tõmbunud näol pühalik, vaikne ilme.

Vello tervitas ja teatas lühidalt, pisut hoobeldes, et Saardes on kõik tasutud, Kämbi oma palga saanud, tema varandus riisutud, maja põletatud, võõrast naist kimbutatud, aga siis joosta lastud.

Kämbi surmast kuuldes võpatas Leini, heitis valulise pilgu venna poole, raputas siis nõrgalt pead, nagu tõrjuks enesest midagi eemale ja taandus jälle oma kujutluste ja mõtetega eemale, kuhu teised järele ei pääsenud.

„Tõin sulle Saardest su armsa näitsiku," lausus Vello.

Nüüd käis rõõmuhelk üle Leini näo ja ta tõstis otsides silmad.

Malle läks õue ja tuli sealt varsti väheldast kasvu neitsi seltsis, kes võõrastavalt ja aralt toas ümber vaatas. Kui ta silmad valgusega harjusid ja ta nägi Leinit, hüüatas ta, astus lähemale ja laskus põlvili lava ette... Leini lükkas sõba tema pea ümbert ja hakkas juukseid silitama.

Vello läks oma poole, kus Malle teda toidu ja mõduga ootas.

Ei olnud tal enam õiget võitja meeleolu. Leini pärast oli see kõik ette võetud, aga ta ei hooli sellest, võib-olla mõistab Kämbi tapmise isegi hukka! Imelik mürk, mida need mustakuuemehed levitavad ja mida lombak-Riita kaudu Leinissegi nõrgunud!

Isutult sõi vanem, päris Mallelt uudiseid ja kuulas neid hajameelselt.

Kiur oli mõistnud vanema nimel kohut ja karistanud Rahit ulakuse eest: ta peab ühe lamba andma vaesele mehele, kelle tütreid ta mudinud ja kelle koja ukse eest ära kiskunud.

Kui lombak-Riita oli läinud, astus Vello jälle Leini poole ja saatis sealt kõik välja. Pirru niitsamise võttis ta enda hooleks, istus lavale õe lähedusse ja kordas uuesti, et kõik Kämbi tehtud ülekohus kuhjaga tasutud.

Leini vaikis mõtlikult ja lausus viimaks kaugusse vahtides:

„See kõik ei ole õige.“

„Kuidas! Ei ole õige?! Teine teeb sulle verist ülekohut ja meie kannatagu vaikselt?!“ hüüdis Vello. „Viimaks oleks Kämbi veel võinud siia tulla, meid une pealt maha tappa, varemed suitsema jätta ja su oma võõrsilt korjatud tüdruku näitsikuks viia!“

„Ja kui see ka nõnda oleks sündinud?! . . . Kannatuste läbi saadab suur jumal meid enda juurde taeva. Seal näen ma oma poega ja meid ei lahuta enam keegi!“

Leini kõneles seda vaikselt, aga kindlal sõnal, kaugusse vahtides, nagu näeks seal juba oma poega.

Vello vaatles teda kaastundlikult kui inimest, kes on kaotanud mõistuse ja sonib olematuist asjust.

„Tasumine kurja eest jäägu jumala hooleks!“ lisas õde ja sulges väsinult silmad.

Vello ohkas, tõusis lavalt ja läks teise tuppa.

Juba varavalgel oli õu täis rahvast, kes olid tulnud siia peaasjalikult saagi jagamisele. Olid tulnud retkest osavõtnud mehed, väsimusest veel õieti puhkamata, kartes, et hilinedes hoopis ilma jäävad. Oli tulnud palju teisigi, vanu mehi ja naisi, noori tüdrukuid ja poisikesi, ühed saamalootuses, teised niisama, Kämbilt riisutud esemeid kaema ja kuulama, mis seal Saardes kõik sündis.

Vello kuulis kära juba läbi une, hüüdis virgudes Malle ja käskis tuld tuua. Istukile ajades tundis ta, et piht on paindumatu, roietes tuige, parem käsi randme kohalt ja küünarnukist valus. Kõige teravamini tuikas aga lõug. Vaevu sai ta rüü selga tõmmata. Püsti tõustes leidis ta, et parem jalg on kederluust nikastanud. Veel täna laseb ta sauna kütta, et käredas leilis lihaseid ja kõõluseid voolida.

Ott tuli väljast tuppa ja küsis, mis rahvaga teha, kas ajada õuest välja või öelda, et täna üldse saaki ei jagata.

Vello hõõrus oma valutavat kederluud, arutles iseeneses ja lausus viimaks:

„Enne tarvis vaadata, mis me saagiks saanud. Siis kõneleme jaotamisest. Ütle neile nõnda!“

Ott läks seda rahvale ütlema, aga varsti oli kuulda, et tema sõnadest ei hoolita.

Kederluu nihe laskis Vellol longates liikuda. Vöötanud enese ja võtnud nurgast kepi, surus ta mütsi pähe ja astus õue. Eesõu oli rahvast ukseesiseni täis. Ott pahandas heasüdamlikult ja kurjustas teeseldult. Keegi ei pannud teda tähele.

Vanemat nähes jäid pikkamisi kõik vait. Et ta terve ei ole, seda võis ta näost näha. Aga siin rahva ees unustas ta kõik oma hädad.

Esimest korda tundis ta end rahva ees kui vanem. Ta laskis pilgul kõigist üle käia ja lausus siis rahulikult:

„Neid siin on vähe, kes Saardes käisid. Nendega tuleb mul kõnelda kõige enne. Neil on kõige esiti õigus saagist osa saada."

Mitmelt poolt kiideti see õigeks.

Nüüd kõneles Vello Kämbilt võetud varandusest ja saagist, kellegi otsa vaatamata. Ta tuletas meelde vana kommet: mis keegi on sõjas saagiks saanud ja koju toonud, on tema oma. Aga suuremal hulgal küladest või vanematelt võetud hobused, veised ja muu vara langeb vanemale, kes malevat juhib. Seekord on toodud loomadest ainult hobuseid. Kes kaotas võitluses oma, sai Kämbi laudast uue asemele; teised jäävad vanemale. Kellel olid relvad puudulikud või kadunud, sai uued. Teised jäävad vanemale ja ta annab neist igaühele, kui vaja. Mis aga puutub muusse võetud varandusse, siis on see veel arvestamata. Sellest saab iga mees oma vahvuse järgi, nagu külavanemad seda aitavad tõendada. Üks osa jääb vanemale ja peabki jääma, sest kui peaks juhtuma, et vaenlane lõunast tuleb, on Mägiste kõige esimene tallermaa ega ole kedagi, kes teda kaitsta aitaks. Kui siis ellujäänud inimesed tulevad metsapaost välja, ei ole neil peavarju, hobusevarssa, lehmamullikat ega viljatera. Kõike seda tuleb muretseda põhja poolt; aga kõigil on teada: mida jõukam küla, seda ahnem vanem. Tuleb osta kõike. Sellepärast ei või vanem viimast ära jagada — saadagu aru!

„Tuleb vaenlane, võtab kõik, ka vanema talust!" uriseti rahva hulgast.

„See on juba vanema mure, et kaitsta ja hoida Mägiste vara!“ hüüdis Kahro vahele.

„Kõige enne tuleb aidata nende omakseid, kes langesid Saardes,“ lõpetas Vello, „ja neid, kes toodi sealt tagasi haavatult või vigaselt.“

See kiideti õigeks ja hakati pikkamisi laiali valguma. Mõned kiitsid vanemat tema õigluse pärast, teised nurisesid ja jäid põrni.

Veel samal päeval tuli Mägiste maile mehi kirde ja kagu poolt, et kuulda lähemalt retke üksikasjust. Kus õieti käidud, kui palju saaki saadud, kui palju vaenlasi tapetud, kas naisi-lapsi ka vangi toodud?

Neile, kes tulid vanema enese sulaste juurde, lasti öelda, et käidud ülekohut tasumas, löödud maha, kes seda väärib, aga õigeid pole puututud. Löödud maha Saarde vanem Kämbi ja kõik, kes temaga. Saagiks võetud, mis selleks kõlvanud. Nii sünnib igaühega, olgu see või mõni suur ja tähtis vanem, kes Mägiste naisele või mehele ülekohut teeb.

Õhtul oli nelja langenu põletamine hiies ja seda toimingut jäi mõni võõraski vaatama.

Laibad kanti vaipadega kaetud puuraamidel aegsasti Vello õue. Kõik nad olid täies relvastuses, vasakul pool vöö küljes mõõk, paremal tapper, oda kõrval, vaskkilp rinnal, raudäärisega kübar peas. Pimeda tulekul kogunesid sinna kõik mehed, kes olid käinud retkel, mõõgad vööl, vaigused, pakladega mähitud hõõguvad tunglad käes. Kahekaupa asetusid nad ritta, neli meest kandis iga raami, vanem astus nende taha ja rong hakkas hiie poole liikuma. Kaks meest käis langenute ees ja aeglase sammu taktis lõid nad mõõgaga vastu vaskkilpi. Relvastatud meeste rea järel käis Mägiste rahvas.

Laskuti alla nõkku ja tõusti sealt kumerat nõlvakut mööda künkale, kus hiiesalu mustendas. Selle nurgast mindi mööda ja käänduti siis laia rada mööda keskele. Salu keskel, jämedatest kasesammastest piiratud, oli lage sõõr, selles kuivadest puudest ja okstest lai rinnakõrgune riit. Relvis mehed moodustasid tuleriida ümber rea, tõstsid oma hõõguvad tunglad kõrgele ja nende valgusel asetati raamid kuivadele puudele ja okstele. Rahvas seitsmest külast seisis meeste taga: kühmus

raugad karusnahka peakattes, eided, pead musta sõbasse mähitud, noored naised, lauba ümber valge linik, õlgadel kollane sõba musta äärisega.

Vello astus riida peatsi ette, kiiver peas, toetas oda varre vastu maad, ja seistes sirgelt nagu kuusk, hakkas kõnelema. Tema hääl kostis ühetooniliselt, pisut kaeblik-kurjalt ja laulvalt. Ta tuletas meelde ülekohut, mis Kämbi tema õele oli teinud, kõneles selle julma inimese riisumisretkedest. Seda teatud kogu Alistes ja Sakalas, aga keegi pole söandanud sellest kõvasti hingatagi. Eks austatud Kämbi jõukust, mis riisumise teel kokku aetud, kutsutud teda külla ja käidud tema pool külas — kõik sellepärast, et ta oli jõukas, võis külalisi oma toredas kojas hästi toita ja joota, võis küllakutsujaile kalleid kinke viia.

Leinit julgenud Kämbi vist selle tõttu halvasti kohelda, et Mägiste on väike, et tal pole suurt malevat, et tema poolt ei ole karistust karta.

„Ta on oma tasu saanud," ütles Vello ähvardavalt. „Ja teisedki võivad sellest õppida."

Nüüd kiitis ta Mägiste meeste vahvust ja kartmatust. Võetagu eeskuju neist, kes tapluses langenud, ärgu sallitagu ülekohut, ärgu kartku keegi jõukate julmust ja vägevate meelevalda; ärgu lasku end keegi jõhkrail häbistada, ei ennast ega omakseid. Mägiste mehed ei salli, et keegi näägutab nõrka, paneb väikest inimest halvaks, teeb kehvale ülekohut.

„Langenute hinged lähevad esivanemate juurde ja võetakse vastu kui vägilased."

Vello andis märku, mehed tungaldega lähenesid ja süütasid riida. Kuivad raod lõid pragisema, hall suits tõusis ja varjas laibad ümberolijate silmade eest. Varsti tõusid leegid kui kollased hõljuvad võhumõõgad mitmelt poolt suitsu sekka ja puud pragisesid rõõmsasti.

IX

Kahro oli kojujõudmise järel kohe aidast rohte ja võideid otsinud, Malle puhast lõuendit sidumiseks. Vaike seltsis oli siis nõidumises ja ravimises osav sulane kõik

haavatud läbi käinud, nende haavu puhastanud ja mähkinud.

Vello ise käis, kuigi longates, päeval pärast langenute põletamist Malle seltsis kõiki haavatuid vaatamas, viis neile pronksi ja hõbedat Kämbilt võetud varast, jagas neile toidupoolist, lohutas ja julgustas. Kõik olid uhked, et nad olid kannatanud tapluses, mis lõppes nii võidukalt, ja pärisid, kunas jälle ees seisab sõjasõit.

Ka langenute omakseid külastas vanem ja viis neile rikkalikult andi.

Igale külale saatis ta oma laudast ühe veise peiedeks.

Need peetigi veel samal ööl, hiiemäelt tulles; küpsetati väljas süüdatud riitadel liha, ja et ilm pehme, söödi sealsamas.

Paljud jõukamad mehed olid mõdu valmistanud, jõid seda üheskoos külalistega ega jätnud sulaseid-tüdrukuid ilma. Aukohal aga olid kõik need, kes olid Saardes käinud. Neil oli jutustada nii palju sellest paaripäevasest teekonnast, et lõppu ei olnud nähagi. Mida enam nad mõdu jõid, seda vahvamad olid nende teod, seda enam ülistasid nad Vellot ja iseennast. Varsti peaks vanem nad jälle säärasele sõjasõidule viima, ükskõik kuhu, omade või võõraste kaela, kus aga võimalik mehiselt tapelda ja natuke saaki saada.

„Saagi võtab aga vanem puha enesele," lausus nii mõnigi, kes polnud Saardes käinud, keda aga Rahi oli juba omal viisil valgustanud.

„Selles asjas tuleb temaga veel kõnelda!" vastati niisugustele.

„Mis te ikka kõnelete — ta on vanem ja tema sõna on viimane!" ässitasid need, kes Rahi sõnu olid kuulnud.

„Vanem on ta senikaua, kui me sallime. Võime homme valida uue!"

Muide, need olid enam hooplemised kui ähvardused.

Vanema pool peeti peiesid üsna vaikselt. Härjavärss oli sulastele ja näitsikutele tapetud, mõdugi valmistatud, aga leelut ega kära allõuest ei kuuldud. Vello käis korra sulaste juures, maitses püsti seistes nendega rooga, jõi nendega ühest kannust mõdu, aga lahkus varsti, kae-

vates väsimuse üle. Korra vaatas ta ka näitsikute poole sisse.

Ise ta ei pidanud peiesid. Ettekäändeks oli hädine tervis, aga tõeliseks põhjuseks õe lein pojakese pärast. Oti naerugi üle, mis kostis mõnikord õuest, mõnikord Vello toast, oli Leini mitu korda nurisenud, kuigi see naer polnud jõhker ega liialt kergemeelne.

Asso pool peeti vaikne söömaaeg, mis täitis peiede aset. Sinna oli kutsutud ainult Vello ja Kiur.

Kui vanem ratsa hobusel videviku ajal Rahi talust mööda läks, kuuldus majast mürglit ja kära. Mitu suurt koera jooksid väravast välja ja karglesid vihaselt haukudes hobuse nina ees. Mõni neist katsus vanemat jalust hammastega haarata. Oli kuulda, et mehi tuli majast õue väravale, kõneldi summutatud häälel, ässitati koeri ja kukuti viimaks kooris naerma.

Vello pigistas huuled kokku ja vehkis mõõgaga, et koeri peletada. Ta kuulis selgesti Rahi naeru, ei vaadanud aga tagasi.

Selle mehega tuleb varsti selge vahe teha, mõtles vanem. Parajasti täna oli Kiur talle teatanud, et Rahi ei mõtlevatki lammast anda, mis temalt vaese mehe kasuks mõistetud. Eks katsugu võtta! öelnud ta ähvardavalt.

Asso puhastas õues hobuseid, kui Vello sinna jõudis. Karvamüts oli elatanud külavanemal kuklasse langenud, paljal näol oli pikaldase inimese mõtlik lahke naeratus. Kergelt avatud huuled andsid näole veel lahkema ilme. Käes oli tal valge laast, millega ta hobuse külge oli harjanud.

Hobused olid Asso nõrkus, neid ta soetas enesele, nende eest hoolitses, need pidid olema siledad ja ümarad, nende hankimiseks ei põlanud ta pikki laadateid. Praegu oli tal siin õuel kaks noort kõrbi mära, üks paatjas ruun, üks raudjas täkk ja must sälg.

Võõra hobuse ja mehe lähenemisel liigutasid nad kõrvu, hirnatasid ja kaapisid rahutult kabjaga lund.

Lembi tuli toa poolt, naeratas tervitades ja kutsus külalise tuppa. Asso läks sulastega hobuseid lauta viima.

Lembi vaatas vanema otsa soojemalt kui enne ja küsitles tervise üle. Külg külje kõrval läksid nad toa poole.

„Kuulsin, kuidas sa võitlesid seal Kämbiga, uh, see oli hirmus!“ ütles Lembi.
„Ega seda näinudki keegi peale meie kahe,“ vastas Vello. „Teistel oli veel kibedam heitlus.“
„Sa ju lonkad natuke! Nägu olnud sul seal üleni verine...“ jätkas Lembi.
Nad astusid sisse. Tuba oli peaaegu pime. Koldes hõõgusid söed. Vellol oli korraga siin nii hea, et ta midagi tahtis öelda, midagi, mis neid oleks sidunud.
„Lembi,“ algas ta ja puudutas neiu käsivart. Nad seisid lähestikku teineteise kõrval. „Lembi, varsti tuleb kevad...“
Ta ei mõistnud enam midagi öelda, oli abitu ja nõutu. Siin ei olnud ta enam Mägiste vanem.
„Kui tuleb kevad...“ lisas ta soojemaks minnes.
„Kevad tuleb varsti,“ vastas Lembi südamlikult ja hüüdis näitsikut, et see tooks tuld.
Vello hingas kergemini.
„Siin on üsna soe,“ ütles ta ja tõstis käe. „Iseäranis lae all.“
„Pajaauk on avatud — varsti läheb jahedamaks,“ vastas Lembi ja temagi hääl värises.
Tuli näitsik pirrutulega ja pistis selle pilusse.
Lembi võttis külaliselt peakatte ja karusnahkse pealisrüü. Istuti lavale ja hakati kõnelema haavatuist. Kordamööda käidi pirdu niitsamas ja vahetamas.
Varsti tuli Asso ja tema seltsis Kiur. Viimane oli nagu ikka kinnine ja sõbralikult lõikav. Kui oli lavale istutud, tõi Lembi mõdu ja Vello jutustas naljatades, kuidas teda Rahi talust mööda saadetud.
Kiur kuulas seda, vali ilme kõhnal näol, huuled kinni pigistatud.
„See otsus, mis ma tegin, on veel täitmata,“ ütles ta lõpuks pahaselt.
„Natuke vali otsus,“ lausus Vello.
„Eks sa jätnud ju mind enese asemele?“ küsis Kiur. „Et võisin asju ajada ja kohut mõista nagu sina?“
„Seda küll...“ möönis Vello.
„Siis tuleb otsus täita, Rahilt lammas võtta ja vaesele mehele anda, kelle kotta ta ulakalt tungis! Muidu

ei peeta siin vanemast ega tema asemikust midagi!" kurjustas Kiur.

„Hea küll, homme saadan sulased sinna," lausus Vello.

„See mees peab siit minema, varem või hiljem," jätkas Kiur. „Muidu ässitab koerad veel kogu Mägiste peale! Et vili võiks kasvada, tuleb ohakad armutult kitkuda!"

Vello oli pehmuse ja lahkusega mõelnud Mägistes valitseda ja südameid võita. Nüüd ta mõistis, et mõndki meest tuleb teisiti kohelda, ja oli rõõmuski, et teda selles toetatakse.

Tütarlaps tuli pirdu niitsama. Lembi läks teise tuppa.

Mehed rüüpasid kordamisi kannust mõdu, toetudes seljaga vastu seina. Pirruleegike hõljus, kasvas ja kahanes, ähvardas vahel hoopis kustuda ja tuba lõi siis hetkeks hämaraks.

Asso jutustas, jalg põlvele visatud, Rahide suguvõsast. Nende isa toodud siia juba lapsepõlves kustki Letgallia tagant sõjavangina. Poiss kasvanud üles, elavam ja koerem teistest, isegi riiakam ja julmem, aga selle eest sõjakäikudel alati esimene, iseäranis, kui oli loota saaki. Sakala malevaga ühes kaugel Letgallias või koguni Väina taga seelide maal riisumas käies võtnud ta sealt noore tüdruku kaasa, toonud koju ja nainud. See naine ületanud vana Punapea jõu poolest, veel enam aga julmuse ja tooruse poolest. Küla naised ja nõdremad mehedki saanud tema käest peksa, võõra ja oma vara vahel ei olla ta vahet teinud, kui see talle kasulik. Riisutud vara tõttu omandanud vana Punapea adramaa, hooned ja karja. Tal sündinud kolm poega ja kui need hakanud kaela kandma, olnud nende kisa varavalgest hilja ööni kolme penikoorma taha kuulda. Muide, seda teadis juba Vello isegi, et kui nad maast malka või põllult kivi suutsid tõsta, tulid teised lapsed sagedasti veriste peadega ulgudes koju.

Vanem Punapea, hüütud Rahiks, oli nüüd aasta neljakümnene ja juba kaugel omal kombel kuulus. Aeg-ajalt, eriti talviti, ajas ta salga omasuguseid kokku, sõitis vennaga ratsa või regedel kuhugi metsavahele, suure tee äärde. Seal tungis ta laadalistele või kaubavoorile kallale, tappis mehed, kui need vastu hakkasid, ja tuli pime-

dal keskööl saagiga koju. Üks vend saanudki niisugusel saagiretkel surma.

„Kas su isal veel vähe sekeldusi selle pärast oli," ütles Asso neid asju meelde tuletades Vellole. „Käidi küll Pihkvast, küll Holmist, küll Riiast ja Metsepole rannast siin, Alistes, Sakala ja Ugandi vanemate juures kaebamas. Aga mis needki! Sealt nende Punapeade varandused. Ei viska seemet vakku ega lõika kõrt, metsas käib harva, aga pillerkaari on alati laialt ja külavanematele võib heldesti meelehead anda!"

Lembi tõi suure savikausi peal hulga leivakäärusid, igaühel õhukesed suitsutatud linnuliha-viilukad peal. Vaagen asetati keset tuba madalale nelinurksele lauale.

Parajasti kui laua ümber pehmetele põdra- ja soenahkadele laskuti, tuli sepp.

Ta oli üle viiekümne, lüheldast kasvu, nigelgi kehast, aga õlust lai ja tugevate käsivartega. Tema nägu oli pisut enneaegu äraelatud ilmega, huuled lihavad, suunurkade ümber pilklik naeratus. Pruunid, tihedad juuksed olid tal kõrgelt järsu kumerusega üle pea soetud, kulmud pikad ja tihedad, nina lihav. Ta tuli igale poole kutsumata, oli igal pool meelsasti nähtud külaline. Naistele oli tal võrratut võlu, räägiti, et neid öösiti tema pool käivat ja ta öeldi neid nõiajookidega jootvat, mis kaubameestelt ostetud.

„Nüüd on meestel sõjariistu, jätkub nende teritamiseks sepale tööd," lausus Asso ja näitas külalisele laua ääres karusnahal koha.

„Pole suurem asi see tapritagumine," vastas sepp tüdinu naeratusega. „Tarvis ainult käsivarre jõudu."

„Mis su meelest siis enam on?" küsis Lembi, kes tuli parajasti mõdukannuga.

„Mis enam on?! . . . Mõne hõbedast mõõgapära või kullast sõle nikerdamine — see on hoopis teine asi!" hoooples sepp. „Riias tuli mul küllalt niisugust tööd teha."

„Hõbedast mõõgapära pole meile tarvis," vastas Kiur, „küll aga tapreid ja teravaid odaotsi, vahedaid mõõku ja vestusid."

Jutt käändus Riiale. Sepp oli seal aastat viis elanud ning rüütlitele ja ristisõitjatele relvameistri juures tööd teinud. Sellega hooples ta sagedasti; nii ka tänagi.

„Hoopis teine rahvas!“ hüüdis ta, kui oli tubli sõõmu mõdu rüübanud. „Ja hoopis teine elu. Ei ole seda, et pikal õhtul igav! Võid minna joogimajja, veinikeldri, istuda seal sõpradega poole ööni. Kenad tüdrukud on alati võtta ...“

„Oleme Otilt ammu kuulnud, kuidas seal elatakse!“ hüüdis Vello vahele. „Kuidas seal rüütlid röövitud varandusest prassivad!“

„Õige küll,“ möönis sepp, „aga vaata nende rüütlite raudrõivast, nende sõjariistu, nende karikaid ja kõike seda, mis nende majades. Mis on meil sellesarnast?! See on alles elu, mis seal elatakse!“

„Kelle kulul need röövrüütlid, kannupoisid ja kahtlased kaubamehed seal elavad?!“ hüüdis Kiur ägestudes. „Eks meiegi rahva kulul!“

„See on juba kord nii,“ möönis sepp. „Pole parata! Muidugi on sellel raske elada, kes on kehv. Miks meil praegu siin nii mõnus on istuda või külitada? Assol on natuke vara! Ta võib oma põranda katta karusnahkadega. Ta võib meid kõiki linnulihaga sööta, meid mõduga joota — kõik selle tõttu, et tal on natuke vara. Ühtki sulast ega orja metsakuru püstkojast siin näha ei ole. Minagi pidin kutsumata tulema.“

Selle peale naerdi.

Rüübanud kannust lonksu, lisas sepp pilkavalt:

„On ikka mõnus vahel sõprade seltsis karusnahkadel külitada. Ja muidu ka. Eks sellepärast võitlete nii vahvasti vaenlaste vastu!“

„Sinu Riias õpitud tarkus ei kõlba meile Mägistesse!“ lausus Kiur halvustavalt.

Lembi kuulas tähelepanelikult, vaatas pea ühe, pea teise otsa, ja ilmest võis näha, et ta katsub selgusele jõuda, kellel on siin õigus.

„Mees, kui ta veel noor ja jõu juures, ihkab võitlust,“ lausus Asso. „Kui siis keegi talle peale tuleb, et saaki saada, ja selleks muidugi, et mõnusalt elada — kuidas siis teisiti?! Eks siis pea vastu hakkama?“

„See polegi mees, kes ei hakka vastu!“ sõnas Vello.

„See mingu juba ise võõrale orjaks!“ lausus Kiur.

„Ei tule vaenlane — siis lähete ise tema peale,“ kostis

sepp. „Et tappa ja riisuda! Et mõnusalt elada riisutud varast!“

„Elame oma tööst ja varast väga hästi, kui seda ei riisuta,“ ütles nüüd Asso.

„Aga et Riia rikub inimesi, seda tõendab iga sõna sepa jutust!“ sõnas Vello.

„Jah, kõik need rüütlid ja ristisõitjad, kes võõrsilt tulnud ja riisutud varast elavad, on kui katk!“ rääkis Kiur ärritatult.

Sepp jäi üksi rüütlite ja rikaste riialaste toreduse kaitsmises.

Oli juba üle poole öö, kui koju mindi.

X

Aliste vanema poolt tuli käskjalg tervitusega võidu puhul ja kutsega võõruspeole. Vello võttis käskjala lahkesti vastu, laskis teda sööta ja joota, aga küllakutse lükkas tagasi, seletades Oti ja Malle juuresolekul (ega saanud need aru, kõneleb vanem tõsiselt või heidab nalja): tervis pärast seda kiiret kihutamist ja lühikest taplust sandivõitu, vaja voolida ja tasuda sooni. Peale selle mõned kriimustused, neidki vaja võida ja ravida. Ega tohigi väikese kihelkonna vanem hädalise tarviduseta, kergemeelselt kodunt minna, kui külje all on naabrid, keda nüüd rüütlid ässitavad meie vastu. Kui pea ei või ta läbi metsade ja üle külmunud soode tungida — siis ei ole Mägiste rahval kuskilt abi ega toetust loota! Et Aliste ja Sakala vanemad võiksid üksteisel rahulikult külas käia, peab Mägiste oma alati valvel seisma.

Tuli veel teistegi vanemate poolt saadikuid, kes tervitasid noort Vellot ja kiitsid kättetasu Kämbile täiesti õigeks. See mees olnud ammu karistuse teeninud, olnud häbiks ja hädaks kogu ümbruskonnale.

Nüüd nad on kõik seda tunnustamas! mõtles Vello mõrult. Aga enne võtsid seda teeröövlit lahkesti vastu, avasid talle oma uksed, tapsid talle oma nuumvärsid, andsid talle parimat mõdu ja lasksid teda kauneimail näitsikuil vihelda! Enne sõideti talle külla kangeima

pakasega või üle voolavate vete, et aga maitsta tema lahkust ja näha tema elu toredust!

Viimaks jõudis Vello kõrvu ka Lembitu arvamine Saarde retkest. Lehola vanem olnud üsna pahane niisuguse asja pärast. Jälle sõda omavahel! Jälle üks kihelkond teise kallal, jälle üks vanem teist veristamas! Ei ole nooremad targemad vanemaist ega pojad isadest! Kui aga võõras tuleb, siis karjub asjata üks kihelkond teist appi! Võib-olla, et Kämbi oli naist halvasti kohelnud, egas sellepärast või hakata sõda! Võib-olla, et naised olid Saardes tülitsenud või koguni kakelnud, egas seda minda malevaga õiendama! Selgesti näha, et Mägistes on vanema kohal riiakas nooruk!

Nii oli Lembitu arvanud. Vello hing kihvatas seda kuuldes. Mõnigi sõna võis pikal teel liialduda, mõnigi moonduda, aga midagi seesugust oli Lehola vanem ometi öelnud.

Võib-olla tema oleks teinud teisiti, aga mina tegin nii! hüüdis Vello eneses. Mõtlen oma peaga ja tunnen oma südamega! Need pole kumbki Leholast pärit! Tehku ta ikka vahet sõja ja sõja vahel! Küllap on meil mõlemal juhus veel näidata oma tarkust ja vahvust, oma võite ja kaotusi!

Kahro ja Oti abil mattis Vello ühel ööl, kui kõik sulased ja näitsikud magasid, Vaike ja Malle aga valvele seatud, kõik Saardest toodud varanduse lauta sõnniku alla. Senikauaks kui lumi sulanud ja maa tahenenud. Siis leidub neile kindlam peiduurgas mõne nõlvaku liivas.

Kõhelnud mõne päeva, otsustas Vello Punapeadega võitlust alata. Et seal kõvasti vastu pannakse, et seal tema käske ei täideta, seda võis kindlasti arvata.

Esialgu läkitas ta sinna siiski ainult Oti kahe sulasega ja käskis lamba ära saata, kehvikule edasiandmiseks.

Ott kuulas käsku tusaselt kõrvale vahtides, nooskles, sülgas korra lumele ja ühmatas omaette:

„Eks siis pea minema!"

Mõne aja pärast, kui vanem oma toas parajasti lõunaeinet võttis, tuli vana sulane sisse, viskas oma karvamütsi nurka lavale ja lausus istmele laskudes:

„Käisin."

„Tõid lamba?"
„Sa andsid vähe mehi — nii ei saa sealt muud kui sõimata," vastas Ott urisedes.
„Egas see Saarde Kämbi ole, kelle vastu peab poolesajaga minema!" pahandas vanem.
„Ennem lähen Saardesse või Salatsi taha, Beverina alla või Sateselesse kui sinna Punapeade pessa! . . . Teine sulane sai säärest kiskuda. Tead isegi, mihukesed koerad seal on!"
„Ja lasksite kiskuda?" hüüdis vanem.
„Mis seal lasta! . . . Kaks koera rahmisime maha. Ei öeldud midagi. Tõsteti odad ja taprid."
„Ja teie?"
„Meil polnud käsku taplemiseks."
„Kui oleks olnud?" küsis vanem kiusates.
„Oleksin ta maha löönud, selle vanema Punapea. Vastik lõust niisugune!"
Vello tõusis üles, teda ei häirinud see Rahi tõrkumine. Ta võttis seda kui ettekäänet järsumalt tegutseda.
Võitlushimu oli temas Saarde võidust saadik kasvanud.
„Mine puhka! Kahro läheb kutsub Kiuru mehi, võtame omad ka, tapritest pole puudu. Enne õhtut on Rahi lammas vaese mehe koja ees. Võtame veel kaks lehma karistuseks vastupanu ja sulase veristatud sääre eest. Anname neile, kel pole ainukestki," kõneles Vello mööda tuba kõndides ja hoogu minnes.
Ott raputas nohisedes pead, ei lausunud aga sõnagi.
Mõne tunni pärast oli vanema õues viisteistkümmend meest. Neile anti relvad, mis vöö külge kuulusid, odasid ei võetud, vibusid ja nooli ka mitte.
Kahro läks juhina ees, mehed kaheti kõrvu tema taga. Vello ja Ott vaatasid neile järele, naeratasid, aga salajas oli mõlemal ärevus: kuidas Rahi nad vastu võtab?
Nad jäid õue ja lauda juurde talitama, vaatasid aga sagedasti värava poole ja kuulatasid: kas ei kosta Punapeade poolt koerte haukumist?
Umbes tunni pärast tulid mehed üht lammast ja kaht rammusat lehma lõõgapidi järele vedades. Aga lehmade järel tuli Kahro sulase toetusel, kõhn tõmmu nägu vahakarva. Talle oli õue minekul nurga tagant mitu oda saadetud ja üks neist lennanud talle õlga.

Haavatu naeratas ja vallandas enese toetajaist, aga tuikus ja nõjatus jälle meeste najale. Ta aidati sidumiseks tuppa ja anti Malle hoolde. Poiss oli õnnelikum kui kunagi enne — vanema õde, armas Malle, pesi tema haava, sulges verejooksu, hõõrus veriheinaga ja sidus kinni.

Vello oli aga võitlustujus ja saatis mehed kohe tagasi: toogu nad veel kaks rammusat lehma või kaks hobust Kahro haavamise eest.

Lehmad toodi varsti. Ei ole enam koeradki haukunud ega ole ühtki sulast olnud vastu panemas. Rahi läinud nendega küla mööda kära tegema: röövlid tunginud tallu ja viinud vägivaldselt kaks lehma!

„Saad tunda, mis on vanema rõõmud ja mured!" lausus Ott sõbralikult parastades Vellole.

Ilmad käändusid järsult kevadele, päeval tõusis päike metsadest hulga kõrgemale ja räästa purikate teravikest tilkus rõõmupisaraid. Pilves ilmaga puhus edelast pehme tuul, mets kohises elavalt ja lumi vajus vähehaaval üsna maa ligi. Ajuti tuli veel lühikesi tuiske, aga need lõppesid harilikult sulaga.

Vello tahtis enesega üksi olla. Ühe sajuse öö järel rõivastus ta kergelt, sidus lühikese mõõga vöö külge, võttis vibu ja noolekimbu, ütles Otile, mis tarvis kodus teha, ja sammus üle õue metsa poole.

Koerad karglesid tema ümber, lõid talle käpad rindu, limpsasid tema käsi ja väherdasid lumes.

Malle jooksis talle lauda taha järele, näol murelik ilme.

„Ära mine üksi!" ütles ta manitsedes. „Võta vähemalt Kahro kaasa! Ta võib juba liikuda."

„Sa teed mu sel kombel araks," vastas Vello naerdes.

„Oh, ma olen alati mures, kui nõnda lähed. Mäletad, kui see kõige pimedam aeg oli, leiti metsast Vaara noor peremees surnult."

„Ja viskoda rinnus — miks ei mäleta. Rahi meeste tegu," möönis Vello. „Nendega oli kadunul ammune vihavaen."

„Samuti võib ta ei tea kellega teha!" halas Malle murelikult.

„Hea küll, võtan siis Kahro kaasa!" lohutas teda vend.

Kahroga oli Vellol kerge metsas käia. See kiitsakas poiss kadus oma vibu ja noolekimbuga ei tea kuhu, teda ei olnud näha ega kuulda. Aga tarvitses kord vilistada, siis oli ta kohal. Kas oma nõiataide või käeosavuse ning silmateravuse tõttu, alati oli tal koju tulles oravaid kimpus õlal, metsis või teder jalgapidi vöö küljes, mõnikord suuremgi loom, jänes, rebane, saarmas või mäger seljas. Ta ei hoobelnud sellega, ainult naeratas rõõmsalt; kõneles ta üldse vähe.

Hoonete taga, nõlvaku all algas põline kuusik.

Üksikud suured puud, kuhu ta ise ja teised enne teda märke kooresse olid lõiganud, olid talle tüvede järgi tuttavad. Ta tundis iga lagedamat kohakest ja teadis, kust kergemini leida tetrede söömapaiku, mõtuste ööbimisaset, rebaste teid ja jäneste koorenärimislaagreid.

Mets madaldus, noorte heleroheliste kuuskede hulgas oli valge koorega, ristvöötidega peeni kasetüvesid, ladvas hõredad vitsjad raod.

Siin noore metsa all, mis suvel niiske, märkas ta pehmel lumel jälgi. Ta kummardus ja vahtis neid lähemalt, mõõtis silmiga nende vahet — rebane oli siin sörki jooksnud, sabaga õrnalt pehmel lumel itset vedades. Oli tiirelnud, põõsa ääres lebanud, siis kaheldes kõndinud, istunud, jälle kõndinud, ja siis saba tõstnud ja nelja jooksma pannud, kas saaki haistes või hundi lähenemist aimates.

Vello läks jälgi mööda mõne aja lääne poole, aga peatus siis, mõtles ja pöördus tagasi. Täna ei suuda see käharsaba teda järele ahvatleda. Iseasi, kui jäljed oleksid osutanud itta, Lembi poole.

Ah, see neitsi on tal juba ammu südames, aga mõistus kõneleb teist keelt. Ta kosib siiski jõuka Aliste vanema tütre, toob koju toreda valgejuukselise neitsi, kes hoiab pead kõrgel ja mõistab nii uhkesti astuda, et külarahvast ei näegi! Seda enam näeb külarahvas teda! Jah, ta naib Aliste vanema tütre ja saab sellega ühes kümme hobust ja poolsada veist. Ei jäta äi ka pronkspäraga mõõka, pronkskilpi, odakimpu ja muid relvi kinkimata. Kui siis Koiva tagant ristitud lätlased või liivlased rüütlite juhtimisel tulemas, ei keela äi oma malevat appi saatmast. Ja ükskord on tema, Vello, ise Aliste vanem. Eks lähe

täide isa luhtunud unistus: võtta äia abil kokku kõik Sakala malevad, kutsuda abi Soontaganast, Ugandist, Jõetagusest, Mõhult ja Leholast, minna kord Väina jõeni ja sealt ülegi, sundida seal kõik ristitud rahvad ja rüütlidki odasid vahetama, et rahu kestaks põlvest põlveni, igaüks võiks rahulikult oma karja kasvatada ja põlluvilja koguda; et lõpeksid kord ometi need igavesed röövretked. Muidu ole siin piiri ääres hirmul igal ööl ja päevalgi, alatasa vaata teede suunas, kas sealt ei rühi rühm röövleid, piigid kaenlas, tapa- ja saagihimu silmis!

Kui mitu korda oli isa küll Oti ja mõne sulase saatel, küll Velloga käinud põhja pool vanemaid veenmas, astugu nad maleva etteotsa, tema ise võtab oma küladest viimse mehegi, ja mindagu viimsele sõjasõidule! Asjatuks jäi see kõik! Ja kui viimaks mindi ülepeakaela Beverina alla suure hulgaga, kes oli kogunenud saaki saama, siis polnud kärsimist, et seda tühist linnustki vallutada.

Siit läks noore metsa vahel loogeldes ja käänakuid tehes lai valge rada — jää ja lumega kaetud ojasäng. Vello peatus ja oleks juba meelsasti madalate kallaste vahel ida poole kõndinud, kuhu teda jätmatult tõmbas. Aga ta võitis oma nõrkuse ja astus otse põhja poole, kus tihedam põõsastik madalat nõlvakut mööda üles viis. Varsti oli sarapik nõnda tihe, et kätega tuli teed avada.

Vello peatus ja muigas oma kangekaelsuse üle. Keegi köhatas eemal selja taga. Tagasi vaadates nägi ta Kahrot oja orus uitavat ja nähtavasti peremehe tähelepanu otsivat. Vist on poisil midagi öelda.

Vello hüüdis kord „hõi!“ ja ragistas läbi noore võsa tagasi oja poole.

„Mis on, Kahro?“ küsis ta lähedale jõudes.

Kiitsakal poisil rippus kirjutiivaline metsis rinnal, pea alaspidi, kael sirgeks veninud, nokk pooleldi lahti. Sellest tilkus aeglaselt punast verd valgele lumele. Selja taga rippus teine lind; jalad olid õlal pajuvitsaga vaheliti seotud.

„Meie püünis on ära viidud,“ ütles Kahro, kaks rida peeni hambaid laiali, viril ilme näol. „Rebane on jalgapidi sees olnud. Vist rebane — jälgedest on näha.“

„Eks püünise viija jätnud ka jäljed!“ vastas Vello.

„On olnud kolm meest, jäljed tulevad küla poolt, teevad metsas sööri ja viivad viimaks külla tagasi," kostis poiss süüdlaselt.

Teadagi, et Rahi oma meestega, mõtles Vello, aga lausus lohutades:

„Teine kord jääme ööseks valvama. Kas või kümneks ööks!"

„Kui vanem läheb koju, siis ma kõnnin veel meeste jälgi mööda," lausus poiss nõusolekut ootavalt.

„Miks siis, kui ma koju lähen?" küsis Vello ja otsis ühtlasi seletust poisi ilmest. Seal tuli tal meelde Malle mure: ei tea, mis võib metsas juhtuda, ei maksa üksi seal käia — ja ta hakkas naerma. Hea küll, ta läheb varsti koju. Aga milleks neid jälgi mööda veel käia?

„Inimene poetab käies nii mõndagi," vastas Kahro.

„Nõnda ei kõlba mul koju minna: ei tiivulist ega neljajalgset õlal," arvas vanem.

„Mõnikord on nii, et loom ega lind ei lase ligi. Haldjas peletab nad ära. Teinekord on nad käega võtta, aga sa ei aima kätt sirutada, kõnnid kui unenäos... Võta need minu linnud..."

Aga Vello tõrkus poisi saaki võtmast ja ütles, et läheb veel pool penikoormat mööda oja orgu, siis pöördub metsi mööda koju.

Oja oli enesele tee siit metsadest, loodest, padrikutest ja heinamaist kord läbi kaevanud ja igal kevadel uuesti puhtaks uhtnud. Noored kuusekuhelikud ja hõredaraolised haavavõsud, mis kallastele liiga lähedal kasvasid, kiskus ta armutult välja ning kandis oma kergejalgseil voogudel ei tea kuhu. Ainult vitsjaid pajupõõsaid jäi paiguti vete kohale rippuma, juured sügavale niiskesse pinnasse aetud. Suviti jäid veed siin üsna vaikseks, liikusid aeglaselt ahaste luhtade vahel ja kandsid oma pinnal mõnd langenud lehte või kuivanud raagu.

Nüüd olid need vaiksed veed jäise kaane all ja see omakorda kaetud niisuguse koheva pehme vaibaga, mida õde Mallegi oma näitsikutega ei mõistaks kududa.

Vello ei raatsinud oja sängist väljuda. See tegi õrnu käärusid, kadus pea siia-, pea sinnapoole puude taha. Põõsaste ja hõredate kaskede tagant tungis eespool sünge kuusik kallasteni.

Vello oli veel mõne viivu mõtiskledes kahe tumerohelise müüri vahel edasi läinud, kui talle küla poolt koerte haukumine kõrvu kostis. Kahro oma koertega oli teisel pool... Varsti kuulis ta meeste hääligi, paremalt, küla poolt.

Juba pidi ta pöörduma ojasängist kuusetüvede vahele, kui koeri metsast tema poole jooksis ja tagant neid tasakesi ässitati.

Nad oleksid talle kallale jooksnud, kui ta mitte ähvardades oda poleks tõstnud. Nüüd peatusid nad poolringis tema ümber, haukusid, karglesid ja lõrisesid. Ta tundis selgesti Rahi koeri.

Hääled lähenesid ja varsti tuli nähtavale kolm meest, Rahi kõige ees, tema järel noorem vend ja siis keegi võõras; esimesel oda käes, teistel vibud nooltega laskevalmis.

„Vaata nalja!" irvitas Rahi. „Mu koerad oleksid Mägiste vanema metssea pähe maha murdnud!"

Tal oli kollane pargitud nahast, halli jänesega äärestatud müts sügavale pähe tõmmatud.

Niisugust peakatet ei kandnud siin keegi. Sama karva kollane kasukas oli tal seljas, pronksilustustega vöö vööl, pikk kõver mõõk ja tapper selle küljes. Ta ise hoopIes, et selle kõvera mõõga olevat ta kelleltki mereröövlilt võitluses võtnud.

Rahi ei mõelnudki koeri vaigistada.

„Vaatame nalja!" ütles ta kaaslastele.

Vello astus edasi; koerad piirasid teda nüüd tagant ja püüdsid säärtele läheneda. Ta viskas ühele oda, aga ei tabanud. Rahi hakkas kaaslastega ilkudes naerma.

„Kutsuge koerad ära!" ütles Vello ja ta hääl värises ärritusest.

„Ohohoh!" naeris Rahi. „Tal hirm nahas!"

Astunud mõne sammu edasi, tundis Vello, kuidas koer teda rõivaist tõmbas. Nüüd käändus ta kannalt ja viskas kõige lähemale oda küljesse. Koer karjahtas, kargas mõne sammu ja langes külili lumme. Teised pagesid tigedalt kiunudes eemale.

Rahi sööstis mõne sammu vihaselt sajatades lähemale ja tõstis oda.

Vello vaatas talle silma ja sundis ta oma pilguga paigale.

„Mis siin on?" hüüdis Kahro selja tagant ja tema koerad tormasid lõrisedes lähemale. Sulane astus kärmesti kuuse tüvede vahelt välja, tapper viskeks tõstetud.

„Ei midagi," vastas Vello. „Need siin ajavad koertega inimesi taga."

Ta astus kõrvale vaatamata mööda jõesängi ida poole. Selja taga kostis veel mõne aja koerte haukumist ja meeste sajatamist.

„See kõik sünnib meiega oma kodumetsas!" lausus Vello mõne aja pärast ähvardavalt. Ja siis naljatades Kahrole:

„Sa tuled linde küttima, tapper vöö vahel!"

„Sul mõõk ja mitu viskoda," vastas sulane.

„Nagu selgub, ei või me teisiti kodust välja tulla, senikaua kui see Punapeade jõuk siin liikumas," sõnas Vello.

XI

Kahro läks veel samal päeval metsa tagasi ja saabus sealt õhtuste talituste ajaks. Vanem võis tema näolt lugeda: püünise riisuja jälilt polnud ta midagi leidnud.

Et öösel lund ei sadanud, läks agar sulane järgmisel hommikul jälle metsa ja õhtu eel oli õues kuulda suurt kära. Sulased ja näitsikud olid sinna kokku kogunenud ja kuulasid Kahro seletusi. Varsti tuli ta vanema juurde tuppa. Pirrutule valgel helkis tema käes murdunud viskoda raudse teravikuga.

„Selle leidsin," ütles ta varjatud võidurõõmuga. „Oli seal lumes, kust püünis oli ära viidud. Kaks sulast käisid minuga ühes seda kohta vaatamas."

Vello tundis sellest rõõmu, ei lausunud aga sõnagi.

„Lõiked on varrel ja teravikku tunneb ehk sepp."

„Kelle lõiked — ei tunne?"

„Üks sulastest ütleb, et Punapeade omad," lausus Kahro ja nüüd ta naeratas kahjurõõmust, nii et vidujad silmad läksid hoopis kinni.

„Mine kohe sepa juurde!" käskis vanem.

Ta tõusis istmelt ja hakkas kärmesti käima, käskis pirrusüütajal tüdrukulgi välja minna, et saaks enesega täiesti üksi olla.

Nüüd on ta mul käes, kordas ta enesele, ja sõrmed tõmbusid rusikasse. Isa pikk meel kasvatas selle mehe liialt julgeks. Aga nüüd ei ole vanemaks enam isa, vaid poeg! Õige küll: poeg on seni ka liialt pikameelne olnud, aga nüüd on mõõt täis!

Kahro tuli tagasi, kui pere oli juba magama minemas. Ta tuli hea sõnumiga: sepp tunneb selgesti odateravikku, mis Rahile oli teinud: pikk, nelja servaga, ots ümarik kui nõelal. Sepp tundnud ka odavarre lõikeid: kaks noolt ühe vibu peal — Rahide märk.

Vello saatis jalamaid Kiuru järele, käskis viimseni oma sulaseil riietuda ja mõõgad vööle panna.

Enne keskööd mindi sõnatult, sula lume sahisedes, paarikümne mehega Rahi talu poole.

Vello käis ise ees. Tal ei kõlvanud koju jääda. Arvatakse viimaks, et kardab seda julma Punapead ja neid, kes temaga. Kiuru oli ta võtnud kaasa, et pärast ei tõuseks nurinat: vanem tegi Rahile ülekohut.

Aga südames oli mõru tundmus. See oli siis nüüd vanema kõrge kohus! Tabada öösiti vargaid!

Ta astus ees nii kärmesti, et Kahro ja Kiur vaevu järele jõudsid. Nad hoidusid siiski vanema kannule, ja kui olid jõudnud Punapeade talu kohta, lausus Kahro üsna tasa:

„Lase ma lähen ees... Koerad..."

Hooned mustasid noorte puude taga, mõnikümmend sammu teest metsa pool. Õuel oli ainult ritvadest aed ümber, värava asemel mulk.

Kahro hiilis vargsi ees. Varsti jooksis mõni koer lõrisedes vastu. Kahro viskas neile leiba ja oskas neile sõbralikke sõnu öelda. Koerad jäid vait.

Vello lähenes kärmesti elumaja uksele, Kahro ja Kiur tema kannul.

Seest kostis meeste lõbusat kära ja naeru.

Vello raputas ust — see oli kinni. Ta tõmbas kõvasti — uks andis järele, avanes ristseliti.

Põrandal karusnahkadel külitas viis-kuus meest, toiduastjad ja joogikannud keskel, näitsik seisis eemal, pird

käes. Teine näitsik seisis niisama seal juures, juuksed sassis.

Nähes vanemat ja mitut relvis meest, ehmusid kõik ja ajasid endid istukile. Üks neist sööstis vaheukse kaudu teise tuppa.

Rahi toibus kõige enne, katsus põlglikult naerma hakata, aga et see ei õnnestunud, lausus irvitades:

„Tulite kutsumata! ... Siin ei sallita seda. Varsti on mul mõõk käes, senikaua on teil veel aega minekuks!“

„Läheme, kui asi õiendatud!“ vastas Vello järsult.

„Kus need koerad olid!“ urises noorem vend eneseette.

Näitsik koristas kärmesti kannud ja astjad ning läks teise ruumi. Teine jäi pirruga ukse lähedale.

Rahi oli enese jalule ajanud, samuti teised, kes temaga.

„Mis asja aulikul vanemal nii hilja õhtul?“ küsis ta ärevusest värisedes.

Vello vaatas oma kaaslaste poole.

Ott astus ette, murdunud oda pooled peos, ja küsis järsult:

„Kelle need on? ... Sinu? ... Tulime neid tooma.“

„Nii hulga meestega? ... Nii hädaliselt, öösel? ...“ katsus Rahi solvates naljatada. Teised tema mehed tõmbasid ka näod naerule, et peremeest toetada.

„Need on sinu lõiked odavarrel,“ jätkas Ott.

Kiur astus sammu ettepoole ja hüüdis vihaselt:

„Küllalt naljast! ... Need on sinu oda pooled! Leiti lumest, kus sa vanema püünise ühes saagiga varastasid! ... Sina olid see varas!“

Rahi lõug hakkas värisema. Ta vahtis ainiti Kiurule silmi, nagu tahaks teda neelata, ja karjus siis järsku:

„Mõõgad kätte!“

Ta ise ja tema seltsilised haarasid seinalt mõõgad.

Ja ilma et veel kummaltki poolt oleks käsku antud, lööti relvad vaheliti.

Vello meestel oleks halvemini läinud, neid oli vähem. Aga väljast kargas neile kolm meest abiks. Taplus ei kestnud kuigi kaua, siis käratas Vello:

„Mõõgad käest!“

Rahi viskas oma mõõga põrandale.

Üks Vello meestest oli raskesti haavatud ja põrandale

langenud, kaks Rahi meest külitasid laval. Kiur hoidis vasakut käsivart kinni, Ott surus paremat kätt külje vastu.

Saates raskesti haavatu kahe mehe toetusel välja, jättes muist mehi võõraid valvama, läks Vello teistega, Rahi kaasas, varastatud püünist otsima. Teisest toast ei leitud midagi. Mindi siis aita ja pöörati seal põhi peale. Viljasalve põhjast tuli püünis välja, mille Ott tunnistas vanema omaks.

„Niisuguseid sõlmi teen ainult mina ja kaks noolt ristamisi — need on Mägiste vanema sirvid!" hüüdis vana sulane võidukalt.

Rahi ei lausunud sõnagi, ainult nohises vihaselt.

„Kust see on saadud? Kelle oma see on?" küsis Kiur, püünis käes.

Rahi turtsatas vihaselt, ei lausunud aga sõnagi.

„Kolme päeva pärast keskpäeval tuled vanema ette!" käsutas Vello ja pöördus minema.

Rahi teeskles põlglikku naeru, aga see kostis mannetult.

„Ei ole see mees kaua Mägiste vanem!" hüüti õuest, kui Vello oma meestega oli juba teel.

„Vaenlased ei ole meil ainult Säde taga," lausus Kiur sapiselt.

„Kuidas on käega?" küsis Vello.

„Tühi asi!" vastas külavanem. „Ühtlasi häbiasi. Teised said haavata Saarde tapluses, mina siin varastega rüseldes."

Ott oli väga pahane, et oli lasknud end küljest riivata.

Kahro lähenes vanemale ja lausus talle sosistades:

„Kas panid tähele meest, kes sööstis teise tuppa?"

„Mõni nende külaline," arvas Vello.

„Aga mulle näis, nagu oleks ta olnud ... Võib-olla ma eksin ... Nagu oleks ta olnud Kämbi vend Saardest ..."

„Kämbi vend?!" kordas vanem.

„Toosama, kellega seal Saarde vanema õues Küüvits taples ja kelle käest ta haavata sai."

„See siin? ..." kahtles Vello. „Kas ta julgeb? ... Kas mine või tagasi ja piira talu ümber ..."

„Küllap ta metsa pages!"

Vanem jäi üsna tusaseks. Tõesti, see kurja pesa Rahi talus hakkas teda tüütama! Tapaks nad kõik seal maha ja

põletaks maja maatasa! ... Aga vanem peab olema ennekõike õiglane, isegi pikameelne ja kannatlik!

Oli igatsus Lembi järele, aga ei tahtnud minna Asso poole, enne kui Rahiga asjad selged. Seda enam, et ta kuulis: Rahi käinud mõne päeva eest Assot külastamas, istunud kogu õhtu isa ja tütre seltsis, võetud einet, maitstud mõdu ... Õige ju on! Külalist ei või halvasti kohelda, kuigi ta on tulnud kutsumata. Külalise vastu peab lahke olema, kui ta ka pole põrmugi armas. Aga eks näeme, kuidas Asso oma külalise üle kohut mõistab! muheles Vello iseeneses.

Kolmandal päeval läks ta veel hommikul metsa ja hulkus seal, nool vibul, senikaua kui vari oli juba üsna lühike.

Tulnud koju, kõhn jänes õlal, leidis ta kolm külavanemat — Kiuru, Küüvitsa ja Asso — juba õuel seisvat. Teisi oli veel oodata, aga nende tulekus kaheldi. Nad olid alati Rahilt kinke saanud ega julgenud tema vastu sõnagi lausuda.

Mindi tuppa, kuhu sammas päikesekiiri läbi aknaavause küllalt valgust levitas. Istuti lavale, kahele poole akent ja jäädi ootama. Otsiti asja kõneluseks, kuulati hääli õuest. Kaebealune ei tulnud. Vello ei kärsinud kaua istuda, läks välja, heitis pilgu värava poole, pöördus siis alla õue lauda ette, kust hobused olid välja toodud. Ta suksutas neid, söötis peost heinu, silitas palgeid.

Tulnud tagasi eesõue, kuulis ta Otilt, et pole veel süüdlast tulnud ühtigi. Vari oli juba sammu võrra pikemaks veninud.

Viimaks kuuldi värava taga jõhkraid meeste hääli.

Vello andis Otile juhatusi ja läks tuppa külavanemate juurde.

Õues kestis sõnelus üsna kaua. Rahi nõudis, et talle kõik relvad jäetaks, et ta venna ja sulase võiks kaasa võtta. Ott kuuldi selle üle kõvasti naervat: egas tuppa taplema minda!

Viimaks tuli kaebealune Oti ja Kahro saatel, relvadest lage, haljas kiiver peas, rebasega äärestatud rüü seljas, pronkslitritega ilustatud vöö vööl, rasud hõbenööridega seotud, punetaval, vaolisel, haigusest täkitud näol põlglik ilme.

Ta asetati vanema ette, Ott ja Kahro teine teisel pool, paljad mõõgad käes.

Vello tõi nurgast lavalt murdunud oda pooled, näitas külavanemaile ja ütles, kust need leitud. Siis tegi ta Rahi aidast toodud püünisega samuti. Ott ja Kahro tunnistasid asjad vanema omaks. Kutsuti väljast veel kaks sulast, kes olid metsas seda kohta vaatamas käinud, kust oda pooled leiti.

„Kust see sinu kätte sattus?“ küsis Kiur püünisele osutades terava kuivusega.

„Ei tea,“ vastas Rahi ükskõikselt.

„Mis seals veel — asi on selge!“ lausus Küüvits ja vaatas Asso poole. See istus küüruvajunult, suu pisut avali, ei pilgutanud silmigi.

„Püüniste varguse eest metsas on alati olnud kõva karistus,“ sõnas Kiur. „Mis ütleb Asso?“

Nüüd liigutas end elatanud külavanem, silitas korraks põske, niisutas keelega huuli ja näis sõnu otsivat.

„Asi puutub Vellosse — tema ise ei saa karistust määrata,“ ütles Kiur, kui vaikus läks piinlikuks.

„Enne on olnud nii, et süüdlane annab ühe veise,“ lausus nüüd Asso maha vahtides.

„Olen kuulnud, et kaks,“ lõikas Kiur.

„Olgu seekord üks,“ arvas Küüvits.

„Ja kellele see saab?“ küsis Kiur Assolt.

„Eks vanemale... seekord... Tema püünis...“ vastas Asso maha vahtides.

„Saagu mõnele kehvale,“ ütles Vello. „Aga veise peab süüdlane ise tooma.“

Rahi irvitas ja vahtis kõrvale.

„Aga siis see Kiuru haavamine... Ja üks sulane on maas, eks ole? Ott ka...“

„Sulane on maas,“ vastas Ott. „Jääb veel mõneks ajaks.“

„Sina ise said ka haava,“ lausus Küüvits.

„See on tühine!“ sõnas Ott. „Kiuru haav on enam väärt.“

„Minu haav on tühine,“ ütles Kiur, „aga sulasele tuleb mõista üks veis või neli lammast. Eks ole, Asso? Või on vähe?...“

Assol ei olnud siin hea istuda. Ta liigutas end piinlikult ja ütles siis:

„Olgu üks veis.“

„Mis ka vanema õue toodagu!“ lõikas Kiur ja lisas varsti:

„See inimene peaks siit kaduma! ... Muidu ei või siin keegi enam julgesti liikuda! ... Kahro kõneles, kuidas ta vanemat ähvardanud.“

„Kes kardab, ärgu mingu kodunt välja!“ irvitas Rahi.

„Kardame nurgatagust noolt!“ vastas Kiur vihaselt. „Aga nüüd veel midagi: kes oli see võõras tol õhtul sinu pool?“

„Mihuke võõras?“ küsis Rahi ja unustas teeseldud irvituse.

„See, kes kohe hõlpsas teise ruumi? ... Kas see ei olnud Saardest, Kämbi vend?“ küsis Vello.

„Mina ei küsi, kes sul külas käib,“ vastas Rahi, kui oli end natuke kogunud.

„Kui keegi peab siin vaenlasi, olgu need Koiva tagant või mujalt, siis ... sünnib temaga kui Kämbiga!“ hüüdis nüüd Vello.

Rahi oli jälle endiselt rahulik, irvituse ilme näol.

Vanemad vaatasid üksteise otsa: mis veel?

„Kas ei ole nõnda parem: süüdlane jääb seniks vanema õue valve alla, kuni sulased koju on läinud ja veised siia toonud?“ küsis Küüvits Asso poole vaadates.

„Väga õige!“ kiitis Kiur ja Vellogi nõustus sellega.

„Kas on veel midagi öelda?“ küsis ta siis Rahilt.

„Ainult seda,“ vastas Punapea, „et meil Mägistes ei ole vanemat ega ole õigust! Asso kõlbaks meile vanemaks, mitte aga mõni poisike!“

Asso liigutas end väga piinlikult.

Vello tõusis üles ja käskis Rahi välja viia. Ta läks ise järele, et mitte Asso poole vaadata.

Külavanemad tõusid lavalt ja tegid minekut.

Veiste asemel tõi noorem Punapea veel enne õhtut viis lõiku hõbedat ja kümme nogaati.

Vello võttis need vastu, käskis Rahi valve alt vabastada ja koju lasta.

XII

Leini oli juba seevõrra toibunud, et metsakurus Riita pool võis käia. See ei olnud sugugi Vellole meelepärast. Aga ta ei tihanud leinajat keelata, seda enam, et see oli ikka veel haiglane, liialt tõsine, enesessepöördunud ega hoolinud kõigest sellest, mis sündis tema ümber.

Ta liikus aeglaselt kui haldjas, tumehall maani ulatuv rüü seljas, must sõba õlul, võilill-kollane linik ümber pea, silmis pilk, mis ei peatunud ümbritsevail asjadel.

Siis ühel päeval, kui õde vaibasse mähitult väljas maja seina ääres palgil end päikese paistel soojendas, nägi Vello midagi, mis esimesel hetkel ängistas, siis aga vihale ärritas, otse raevustas.

Leini aseme peatsi kohal suitsenud seinapalgi küljes rippus pojakese kolba asemel tuhmunud pronksist ristikuju. Niisugust oli Vello näinud ristitud liivlaste ja lätlaste maal käies. Seal oli seda eluruumi sisemistel seintel ja mõne naise rinnalgi. Ka paatrid kandsid midagi sarnast oma mustal kuuel.

See ongi see suur haldjas, keda ristitud paluvad ja kummardavad, vilets ja vaevatud, käsipidi ristipuule naelutatud! Ja nüüd on Leini selle siia toonud, vanema majasse, ja seinale riputanud! Muidugi on see pärit ristitud lombaku kojast! Vello oleks selle võõra eseme seinalt haaranud, käte vahel katki murdnud ja tuhkhauda visanud. Aga õde on veel nii habras ja leinavalu tal veel nii suur — Vello ei söandanud seda teha.

Ometi süda tormitses tal ja ta kahetses, et ei ole Riitat käepärast, kellele võiks valada oma viha.

Ta ei läinud sel päeval kodunt välja, ja kui Leini juhtus üksi jääma, astus ta tema lähedale ja päris tervisest.

„Olen terve, ainult pika käimise peale jääb ihu nõrgaks," vastas õde vaikselt, pikaldaselt, nagu inimene, kes pole enam siit maailmast.

„Sa käid selle Riita pool ja tema sagedasti siin..." jätkas vend, varjates oma ärevust.

Leini silmad elustusid ja ta ütles käsi rinnale risti pannes:

„Suur jumal ise on ta mulle saatnud."

„Suur jumal?“ küsis Vello. „Kas sa mõtled seda jumalat, keda kummardavad paatrid ja keda rüütlid mõõgaga peale sunnivad?“

Akna laud oli pooleldi eest ära, tuba oli hämar. Leini istus nurgas laval, selg vastu seina, tema pea kõrval ristikuju. Ta heitis sellele pilgu ja vastas siis kui seletatult ülespoole vahtides:

„Ma mõtlen seda jumalat, kes on loonud taeva ja maa ja kõik, mida me näeme. Ka meid endid. Kui me teda usume ja vaga elu elame, siis saame ükskord taeva. Seal näen ma jälle oma poega ja meid ei lahuta enam keegi!“

Vello istus nõutult oma õe vastas, ohkas korra ja ütles siis kui haigele:

„Sa oled ometi kuulnud, mis liivlastega sünnib? Neilt võetakse suuri makse, sunnitakse neid linnuseid ehitama ja sõdima. Nad on rüütlite ja paatrite orjad!“

„Jah, ma olen sellest kuulnud,“ vastas Leini vaikse rahuga. „Kõik, mis tuleb kannatada, on kasuks neile, kes usuvad jumalat ja tema poega.“

„Jumalat ja poega?!“ hüüdis Vello raevunult.

„Poeg on surnud meie eest risti peal!“ vastas Leini pikameelselt ja rahulikult.

„Meie eest? Ja kunas see sündis?“

„Väga ammu. Tuhat aastat tagasi. Või veel enam.“

„Meid siis ei olnudki! . . . Tõesti . . . Saa ometi aru! . . .“

„Ma ei saa veel kõigest aru,“ vastas õde. „Ma ootan teede tahenemist, siis tuleb paater ja seletab kõik. Senikaua ma ainult palvetan.“

„Siia majja küll ärgu paater tulgu!“ hüüdis Vello ägedalt ja läks välja.

Ta kahetses aga varsti oma ägedust. Ei olnud ometi vähimatki kahtlust, et Leini on hingelt haige. Küllap ta pikkamisi toibub ja jälle aru saab, kes inimestest ja jumalaist on tema vaenlased.

Aga Riitale võiks Malle, Ott või mõni näitsik öelda, et ta siin harvemini käiks ega segaks põdurat leinajat oma ogarate juttudega.

Kevad aga lähenes kiiresti, nagu tahtes heaks teha oma väikest hilinemist. Lumi kadus küngastelt, ja need

lõid mustendama. Seljakute lõunapoolsed nõlvakud paljastusid, jääkaas ojadel polnud enam kindel. Taadid ja eided istusid keskpäeval õuedes päikese paistel, laste kära kuuldus hommikust õhtuni. Mehed raiusid metsa ale jaoks.

Lapsi nähti suurtel palgivirnadel pihlapuu-aia taga. Hulgana jooksid ja hüplesid nad seal, käratsedes rõõmsalt kui linnuparv. Need palgid olid sinna juba aasta eest veetud ja kooritult kuivama jäetud. Tänavu suvel pidi neist vanemale uus maja tõusma, lahedam ja kõrgem kui senine, mitme suure toaga.

Teed olid ojakohtadel läbipääsematud ja rahvas magas öösiti hooletumalt, isegi valvurid võeti teedelt.

Vellole oli see aeg igav. Metsas käia oli raske ega tasunud vaeva. Lumekooruke murdus praginal jalgade all ja peletas looma ning linnu kauge maa tagant. Jälgi sel õhukesel krobedal koorukesel näha ei olnud ja kuigi kaugele neid mööda poleks pääsenudki. Ojadel nähti juba kohati mustendavaid veelaike ja võrenguid. Metsad kohisesid rahutult ja juba tsiitsus, tilistas ning vilistas neis rohkesti linde.

Vello käis siiski laasi mööda hulkumas, vibu õlal, noolekimp küljel. Siin sai ta olla enesega üksi ja mõtelda oma mõtteid.

Kõige sagedamini peatus ta Lembi ja Aliste vanema uhke tütre juures, keda ta näinud isaga Alistes käies. Ta nägi Urvet seisvat õuel lauda ees, tugevad käed puusadel, laia liniku sinikirja otsad seljal, linavalgete sassis juustega pea kuklas. Nii seisab ta seal ja käsutab valjusti sulaseid ja näitsikuid. Ta ei ole inetu ja mõne võõra, iseäranis Vello vastu on ta sada korda lahkem Lembist. Kolm päeva läinud suvel viibis Vello Alistes ja otse uppus tema lahkusse. Et ta vanem on Vellost, seda kinnitas kadunud isa mitmel korral. Aga selle eest oleks äiaks Aliste vanem oma suure kihelkonnaga ja võib-olla pärast tema surma valitseks Vello Alistet ja Mägistet, võiks suure maleva koguda, teisigi Sakala vanemaid kutsuda või koguni kõiki, kes valitsevad merest Peipsini ja Ugandist Rävälini ja siis hävitada kõik linnused, mis on ehitatud Väina äärde, sundida rüütlid, lätlased, liivlased, kas või seelidki rahu pidama.

Aga sealsamas nägi ta Lembit, nägi teda kõndivat, tumekollased juuksed langenud valge liniku alt pehmeis laineis joana õlule. Keha on sihvakas ja käsivarred kui voolitud. Hoolsasti vaatab ta näitsikute talitust, juhatab vaikselt, astub ise siia-sinna abiks ja paneb, kui vaja, käed külge.

Siis tuleb ta Vellole vastu, vaevaltmärgatav rõõmuhelk silmis, naeratus mõtlike silmade piludes.

Vello peletab mõlemad neitsid oma kujutlusest, võtab vibu kätte, seab noole valmis ja vahib tüvesid mööda ülespoole. Okstes kuulukse tasast naginat — orav istub kõrgel kollasel harul, kähar saba poolsõõris ülespoole. Loomake katkestab mulluse käbi puremise ja vaatab arglikult tulija poole. Vello tõmbab nööri pingule, aga peatub siis, vahib paatja rinnaga loomakest kõrgel oksal ja jätab noole lennutamata. Elagu ta täna!

Meelde tuleb Punapea, kes kui vastik sajajalgne seljas, aina roomab seal, ei anna rahu ööl ega päeval. Ei saa tast lahti, ei või teda minema ajada ega maha lüüa, sest vanem ei tohi olla ülekohtune!

Hulkunud pool päeva metsas, tuleb Vello koju, kus teda hädalised ja kaebajad ootamas. Paljudes tema oma küla peredes, eriti neis, kes elutsevad metsa ääres viletsais püstkodades, ei ole enam leiba, puudub ka sool, et süüa metsast püütud saaki.

Tulevad peremehed kaebama sulaste kakluse pärast, tulevad sulased, kellele peremehed on liiga teinud, keda peksnud, kellele pole süüa andnud.

Vello kuulab kaebajaid, vaadates nende peadest üle kaugusse, kuulatades, nagu otsiks hääle kõlast tõtt. Ainult siis, kui aimab kõverat kõnelust või lausa valet, vaatab kaebajale otse silma ja lausub järsku noomiva sõna. Kuulanud kaebuse, teeb ta isa eeskujul, kes ei otsustanud kähku, ülepeakaela, lubab hiljem öelda või teatada.

Ta võtab kaebusi vastu õues püsti seistes, seina ääres pingil päikese paistel istudes või ka toas, kui asi ei ole kohane teistele kuulmiseks.

Vähemad asjad käivad külavanemate alla; aga kui nende otsusega ei olda rahul, loodetakse Vellolt hoopis õiglasemat sõna ja tõhusamat toetust.

Külavanemad käivad aga ise talt sagedasti nõu küsimas, sänikaelte ning ulakate vastu abi otsimas.

Esikohal oli tema kavas juba mõni aasta enne isa surma Punapea taltsutamine ja nõiatembutuste keelamine. Aga veel enne kui isa suri Beverina tapluses saadud haavadesse, tõstsid kõik kõvemini häält, kellel midagi oli kaevata, eriti need, kellel polnud õigust midagi nõuda, kes aga lootsid vanemalt igasugu hõlbustusi ja voli küla ning kihelkonna toetusel elada. Rahi jändab hullemini, nõid tembutab julmemini ja nõuab suuremat meelehead, kaebajate ja õigust otsijate hulk kasvab . . .

Malle tuli ühel hommikul, kui vend oli rüü selga tõmmanud, rasud säärte ümber mässinud ja kingad jalga sidunud.

„Nõiaga pead kõnelema," ütles õde murelikult, „ei jõua enam kuulata kaebusi ja kurtmisi tema lausumiste pärast. Siitsamast kõrvalt peretütar jäänud jalapealt haigeks ja heitnud eile maha. Teise perenaise tütrel juba ammu sammaspoolik näos. Kus ei võta lehm jalgu alla, kus tunginud hundid öösel lauta, viinud mitu lammast, purenud teistel kõrid läbi. Nii ei või see minna! Nurinat kuuldub igalt poolt. Nõid ei karda enam kedagi."

„Olen ma ise seda veel vähe kuulnud," vastas vend. „Aga ka ise annad nõiale heldesti ande ja katsud temaga rahus elada. Asjata ajavad kõik oma hädad ja ohud selle viletsa moori süüks. Nagu tema tembutusteta ei jää neitsid või lehmad haigeks! Küllap ma siiski kõnelen temaga."

XIII

Ühel tuulisel õhtul, kui kõrbenud karva pilved nagu tagaaetud hirvekari edelast kirde tormasid ja noore kuu hõbedane vitsake pea ühe, pea teise sagara tagant vilksatas, läks Vello koos Kahroga kaudset teed mööda läbi laane nõia hurtsiku juurde. Nad tulid, nagu oleksid eksinud ja juhuslikult sinna sattunud.

Madal majake mustendas, ei olnud näha ega kuulda hingegi.

„Tal on koer,“ hoiatas Kahro, astus ette ja laskus küürakile.

Maja nurga tagant kargaski tige peni metsiku lõrinaga välja, tormates otse meeste poole.

Kahro sirutas käed ettepoole, joonistas õhus paremaga poolsõõri ja sundis looma sõõris mööda kõrvale jooksma. Haukumine muutus haledaks vingumiseks ja varsti vaikseks kiunumiseks.

Kahro seisis küürakil, käsi sirutatud koera poole, laususus mingeid sõnu ja ütles viimaks end sirgu ajades:

„Võib edasi minna.“

Majakese uks suruti valla, sealt väljus mustendav lohmakas kogu, silmitsedes hiliseid tulijaid, ja küsis urisedes midagi.

„Näed ise, tuleme laanest,“ vastas Kahro. „See on vanem Vello.“

„Mis vanem see on, kes hulgub laanes nõnda hilja!“ ühmas nõid.

„Võtad võõraid vastu nagu su peni!“ ütles Kahro.

„Õige inimene käib päevavalgel, hunt hulgub öösel.“

„Olgu n'd kuidas on, lase puhkame pisut jalgu,“ ütles Kahro.

Nõid pöördus sõnalausumata uksest sisse. Kahro ja Vello astusid järele. Suitsuving ja kanged lõhnad lõid neile ninna.

Tuhkhauas hõõgusid veel söed, nõid puhus neisse ja pird süttis põlema. Ta tõstis selle ja pistis pilu vahele. Kui leek heledamalt põlema lõi, haaras Vello oma vestu järele — otse tema kõrval, tema poole pöördunud, seisis karu tagumisil käpil, esimesed sirutatud sisseastunu poole, hambad irevil. Natuke aega seisis vanem liikumatult, ja nähes, et metsaline ei liigu, taipas viimaks, et see pole muud kui täistopitud karunahk.

Samal hetkel kargas keegi käppadega tema najale ja surus külma nina vastu kätt. Keegi teine surus enese tugevasti tema sääre vastu. Need olid kaks põlvekõrgust pruuni karupoega, karvase pea, väikeste salakavalate, aga ühtlasi uudishimulikkude silmadega. Nurgas ajas end vana halli lõuaga, nässus karvaga hunt tagumistele käppadele ja urises tigedalt, esimesi hambaid paljastades. Ta oli lõas. Nõid kompsas korra jalaga vastu

muldpõrandat, loom laskus jälle kõhuli ja nilpsas keelega üle nina. Õrrel rabistasid mõned öökullid ja midagi sisises ahju kõrval korvis. Aknaavause kohal seinal, pea kõrgusel oli inimese kolp, silmakoopad mustendasid õõnsalt, hammaste read olid irevil.

Nõid kohmitses vist meelega kaua kolde ees, süütas koguni kaks pirdu ja laskis võõrail tuba silmitseda. Ta ei pannud tähelegi, et Kahro igale loomale silmi vahtides käega nende nina ees sõõre tegi ja sirglõike joonistas.

Kui ta ümber vaadates nägi oma loomi, sabad sorus, nurgisse ja seina äärde tõmbuvat, urises ta tigedasti ja heitis oma õõnsaist mustade alustega silmist ähvardava pilgu Kahro poole.

Mustade juuste salk oli eidel pealael sõlme tõmmatud ja rippus kui hobusesaba kukla taga. Alumine lõug ulatus nõgus kooguna ettepoole, huuled olid lihavad, aga ei küündinud hõredate hammaste katmiseks, mis olid küll veel suus, aga siia- ja sinnapoole viltu, nagu oleks keegi käperdis nad lõualuusse tagunud. Must sõba oli õlgadele võetud, selle vahelt rinna pealt paistsid pikad kõverad jämedaotsalised sõrmed.

„Kanged hõngud sul siin — löövad pähe," lausus Kahro.

Nõid nooskas ninaga kui hobune ega vastanud.

Vello tundis pea ümber käivat ja laskus kivist järile.

„Rahvas nuriseb, et sa liiga palju tõbesid ja ohte saadad," ütles ta kui lapsele, kes on natuke üleannetust teinud.

Nõid pöördus kõrvale ja tegi tegemist pirdudega.

„On see nii?" küsis vanem juba valjemini.

„Igaüks tõmbab ise endale hädad, tõved ja ohud kaela," lausus eit vaenulikult.

„Tõmbab kaela sellega, et sulle vähe ande annab," salvas Kahro.

„Ei ole ma kelleltki nurumas ega nõudmas käinud," urises eit.

„Kui aga sind vaatama ei tulda, kannad viha," sõnas vanem.

Hunt hakkas nurgas kurjalt lõrisema — karupojad kippusid talle lähedale.

„Võid sa soekarja öösel lauta saata?“ küsis Kahro.
„Kunas sa tahad, et pean saatma?“ küsis eit nöögates.
„Egas sellega tulist kiiru ole,“ vastas Kahro samuti. „Ma aga küsin... Pähe hakkab siin... Võtad kõige enne inimesel meeled peast, siis teed temaga, mis tahad.“
Kahro laskus ka järile ja hõõrus otsmikku.
„Soekarjaga saame hakkama,“ ütles nüüd vanem. „Aga mõni vihane inimene võib tulla ja pista sul tule räästasse, sulgedes enne sinu onni ukse.“
„Siis vastutab vanem!“ urises eit.
„Mina ei saa sulle mehi kaitseks anda, aga hoiatan,“ ütles Vello. „Sellepärast parem, kui elad kõigiga rahus.“
„Alles mullu kõneldi, kuidas Ugandi piiril üks lausuja põletatud,“ jutustas Kahro. „Maetud uks hagudega kinni ja süüdatud onn põlema. Kui juba katus langenud, käinud hirmus pauk ja sädemed lennanud üle latvade. Lõhkenud nõia kõht. Mehed ja naised ümber aga hüüdnud: paras!“
„Eks tulgu, eks tulgu aga!“ ähvardas nüüd eit. „Eks kuuleme, kelle kõht enne lõhkeb!“
Aga mõlemad külalised märkasid, et see ähvardus oli teeseldud, et eit oli kaotanud oma julma rahu.
„Ehk näitad nüüd ka vanemale, mis sel suvel Mägistel tulemas,“ ütles Kahro, kõneldes koduselt kui omasugusega. „Kas mõni karistus ülevalt, põud, hall või ränk rahe. Ehk röövijad-riisujad Asti alt või Metsepoole laante tagant.“
Aga eit ei saanud veel rahu Kahro jutustuse pärast ja jätkas kaeveldes:
„Kustsaadik see nõnda on, et inimene ei või rahulikult magada oma katuse all! Eks selle jaoks ole igas külas vanem ja Mägiste kohta oma! Eks ole nende hoolitseda, et inimene öösel teisele tuld räästasse ei saaks pista!“
„Aga vanemate asi on ka hoolitseda, et inimene teisele kurja ei saaks teha,“ vastas Kahro. „Ei tõbe ega ohtu saata.“
Vello oli sel ajal vahtinud ülespoole. Katusealune oli hämar, nõgised pinnad mustendasid. Aga varsti hakkasid sealt paistma metsaliste koonud, lõuad laiali, hambad

haaramiseks paljad. Sealt vahtis mitme karu pea vahelt hunte, rebaseid, ilveseid, kärpe ja üsna harja lähedal õrrel kükitas suuresilmalisi öökulle, süsimusti ronki ja kongusnokalisi kulle. Ühe küünte vahelt rippus kahes poolsõõris rästik.

See kõik on ara inimese hirmutuseks sinna seatud, mõtles Vello.

Eit kõrvetas pirrutulel mingit rohtu, mis levitas uimastavat hõngu ja ajas paksu halli suitsu.

„Ära koguni ära lämmata!" nurises Kahro.

Eit veeretas palgijupi keset tuba ja asetas võõrad sellele istuma. Siis käskis neid üksisilmi ettepoole, umbes räästa kõrgusele vahtida, astus ise nende selja taha, viis tulegi sinna, kustutas teise pirru ja hakkas nüüd kärmesti sosistades lausuma.

Vello vahtis hoolega sinisesse suitsu, hingas vaevu kanget rohu hõngu ja püüdis midagi näha. Aga midagi ta ei näinud peale hallsinise suitsuvine. Eit tõstis mingi veeanuma seina äärest enese ette, kummardus selle kohale, vahtis natuke aega ja hakkas siis ühetooniliselt ümisema:

„Tulekuma tõuseb. Rahvas põgeneb. Nagu tuul ja torm kihutab neid. Naistel lapsed süles, kompsud käes. Poisikesed ja tütarlapsed ees. Eided ja taadid komberdavad järele... Kõik karjuvad ja uluvad. Rõivaidki pole õieti seljas. Hobused kihutavad, mehed otseti sadulas, piigid ettepoole sirutatud... Jalamehed tormavad ratsameestele vastu... Mõõgad välguvad, piigid ja odad, taprid ja kärbid lendavad. Mehi tallatakse hobuste jalge alla... Majade katustest tõusevad leegid läbi suitsu. Kogu taevaalune lõõmab. Nüüd võib selgesti näha, kuidas rohmitakse mõõkadega... poolalasti naisi, lapsed süles."

„Küllalt!" sõnus Vello, tõusis püsti ja tõmbas ukse valla. „Lämmatad meid ära!"

„Seda kõike võib meile iga häbematu eit ilma suitsu ja halva hõnguta ette lobiseda," ütles Kahro ja tõusis ka üles.

„Anna see ämber siia!" Ta võttis ise ämbri ja istus selle ette, lõi jalaga kolm korda vastu põrandat, hüüatas öökullina, vilistas korra lõikavalt ja hakkas kärmesti

loitsimissõnu lugema. Ta luges nii rutusti, et sõnu oli võimatu mõista, tegi vahetevahel sõrmedega eide ees sõõre — ja hakkas siis üksisilmi veepinnale vahtides selgemini rääkima:

„Näen kuivanud kaela kõõluseid... Pikk lõug... Hõredad hambad, suu laiali... Karvane mehekäsi konksus sõrmedega haarab kaela kõõlustest kinni... Kägistab... Silmad pungis..."

„Tunnen su tempu!" ütles eit, püüdes kuuldu üle irvitada.

„Nagu ma sinu tempe ei tunneks!" vastas Kahro lõbusalt. „Oleme tasa!"

Eit maigutas suud ja vahtis kõrvale.

Vello pistis käe põue ja tõi nähtavale hõbedase kettakese. Ta sirutas selle eidele ja sõnas manitsevalt:

„Olgu see su vaeva eest. Aga ära hirmuta rahvast."

Eit haaras kettakese oma kondiste sõrmedega, pistis nobedasti rüü alla ülespoole vööd, vaigistas loomi, kes olid urisema hakanud, ja saatis külalised lahkesti õue, manitses isegi koera, et see ei teeks kära.

„Hirmutab — muud ei midagi!" ütles Vello, kui nad pimeda metsa all olid matka maad kodu poole tulnud.

„Häbematu eit!" sõnas Kahro. „Minu ema võis palju rohkem."

„Võis ta teistele tõbe ja ohtu saata?" küsis Vello vähe uskmatult.

„Ta võis tõbesid parandada," vastas Kahro põiklevalt. Ta ei tahtnud sellest nähtavasti pikemalt kõnelda.

Kuu hõbedane vitsake vilksatas ühe põgeneva pilvehirve tagant teise taha, laas kohises kevadöö tuules, ladvad õõtsusid, eemal huilgas öölind.

Vello ei uskunud eide sõnu, aga kujutluses nägi ta põgenevat rahvast, nägi kihutavaid ratsanikke, piigid ette sirutatud, nägi suitsu ja tuld tõusvat majakatustest... Kogu lõunakaar kumas verevalt... Rahutuks olid teda selle eide sõnad siiski teinud.

XIV

Ei saanud veel minna põllule, jalad vajusid sügavale märja mulla sisse, kivide ja kändude varjus peitus veel lundki. Ka metsaalune oli veel tahenemata, ei käidud püüniseid seadmas, loomi ega linde laskmas. Ei pääsenud jõgede ega ojade äärde, veed olid kallastest üle tõusnud, ujutasid heinamaid ja luhti, kiskusid ahtail kohtadel puid liivastest pervedest välja, õõnestasid küngaste servi, keerlesid ülemeelikult võrenguis ja ruttasid edasi, isegi teadmata kuhu.

Kui päike paistis, olid kõik õues, imikutest raukadeni. Mehed talitasid hobuseid, kohendasid atru, äkkeid, kõplu, naised kirjasid rõivaid, õmblesid, punusid või kudusid maja seina ääres istudes; lapsed jooksid, kisasid, mängisid, karglesid. Siin-seal tahedamal teel seisis mehi, kõnelemas künnist, külvist ja alest.

Vello elas kaasa päikese võidukäigule, vahtis õues seistes taeva poole, kus kõrgeid pilvi kui lumeräitsu loodest kagusse kandus ja aeg-ajalt kureparv kruuksudes lõunast üle Aliste ja Sakala metsade põhja poole suundus.

See tekitas kärsitust, oleks tahtnud ka liikuda, aga teed olid veel vetest tõkestatud, ei saanud tahenemata metsa allgi veel hulkuda, vibu seljas, noolekimp vöö küljes. Ei saanud ka alet süüdata ega põllule minna.

Vahel istus Vello seina ääres Leini kõrval tahutud palgil, ja aeg-ajalt vahetasid nad mõne harva sõna. Leini kirjas linikut või kudus vööd. Ta töötas pikkamisi, tähelepanelikult, hoolsasti, nagu see oli tal alati kombeks. Talituses oli ta alati saamatu olnud, veel enam välistes töödes. Aga rüü äärised, sõba, linik ja vöö olid tal paremini kirjatud kui kellelgi teisel.

Enesel oli tal nüüd lauba ümber lumivalge linik vähemagi kirjata ega olnud halli sõba ääres vähematki täpet ilustuseks. Nägu oli tal peaaegu niisama kaame kui linik, ja ilme seletatud. Aeg-ajalt liikusid tema huuled ja kuulmatult kordas ta sõnu, mis oli õppinud lombak-Riitalt. Ta ei olnud enam kurb, ei leinanud, oli peaaegu rõõmus. Aga see rõõm ei olnud maine, see ei tulnud päikesepaistest, mulla või kuusemetsa lõhnast, mida lembe tuul siia

puhuti kandis. See oli rõõm millestki, mida teised ei näinud ega mõistnud, see oli elamine kellegi seltsis, kes oli pärit teisest maailmast ja kelle juuresolekut tundis ainult tema üksi.

Vello hoidis Leinit, Malle ja Vaike samuti. Kämbit ega kadunud pojakest ei tuletanud talle keegi siin meelde, selle oli vend kõvasti keelanud. Kolba oli Leini ise kohe seinalt koristanud, kui kuulis Riitalt uut õpetust. Hea pidi vaesel leinajal nüüd olema ja küllap ta pikkamisi unustab selle hirmsa tuisuse õhtu, kus hundid riisusid talt ainsa vara. Küllap unustab pikkamisi ülekohtu, mis Kämbi ja võõras tüdruk talle teinud. Unustab ja võõrdub siis ka lombak-Riita õpetusest, jätab ristikuju ega mõtle enam sellest võõrast tapetud haldjast. Seda lootis Vello.

Õue nõlvakul, mis varsti tahenes, tegid sulased ja mehed naabrusest vahel Oti juhatusel sõjalisi harjutusi. Seati palgist kistud pind püsti, joonistati sellele söega rüütli nägu, silmad ja praod raudrüü jätkukohtadel. Lasti siis nooltega õue teisest äärest ja Ott patsutas kiites sulasele õlale, kes oli tabanud vaenlast rüü prakku. Nool lendas lamedas kaares üle õue, langes naksudes lähedasse kuusepinnasse ja vars nõtkus veel mõne aja mõnuldes üles ja alla. Vello ise võttis neist harjutusist meelsasti osa. Mõned näitsikuistki võistlesid noolte laskmises meestega ega jäänud alla. Kõige agaram oli Vaike, kes ületas märgi tabamises mõnikord Kahrogi. Või toodi hunnik odasid, tapreid ja nuie õue ja hakati nendega rüütlit pilduma.

Tuli mehi neile harjutusile oma ning teistest küladestki ja nooli lastes või nuiasid, tapreid ja kärpe pildudes ärkas neis kihk ajada ratsul vaenlase maile, rünnata vastuhakkajaid, saata viskerelv põgenejaile järele, haarata saaki, tuua koju . . .

„Kunas läheme?“ küsis mõnigi Vellolt ja katsus tema kinniselt näolt mõtteid lugeda.

Võitlusind oli nii mõnelegi pärast Kämbi hävitust pähe hakanud, ihati korrata sellist retke.

Aga Vello kui piiriäärse kihelkonna vanem pidi säilitama rahu, või kuigi kujutles noolte ja odade lendu, kilpide tärinat, mõõkade kõlksatusi ning meeste võitlus-

kära, siis teadis ta: olgu sõda, kuid ainult selleks, et ei oleks enam tarvis kuulata öösiti iga koerahaugatuse puhul, kas pole vaenlane külas. Et ei tarvitseks päeval vaadata tee suunas, mis viib piiri poole, kas pole tulemas riisujate salka. Et ei korduks see, mis oli viimati, aasta viieteistkümne eest südatalvel.

Valvurid olid küll ka tookord Säde lähedal suurel teel, mis tõi Koiva tagant Sakalasse, aga nad olid pimedas maha löödud või laande peletatud. Vaenlane tuli ratsa, suurema väe saatis otse põhja poole, väiksem salk pöördus Mägistesse. Siin läks aga tookord kergemini — inimestest pääses suurem jagu õnneliku juhuse tõttu. Retkeks oli valitud aeg varsti pärast suurt tuisku, vist selle tagamõttega, et rahval pagemine metsadesse, eriti aga koduloomade ajamine sinna oleks raske. Esimesse külla pääses vaenlaste salk salamahti sisse. Siia jäi vähem kui kümme meest rüüstama, teised kihutasid edasi. Nende ees oli aga esimesest külast üks noormees poolalasti teise pääsenud ja Assole hirmsast ohust sõna toonud.

Külatänava suus oli vaenlastel äpardus juhtunud. Seal ulatus mets kahelt poolt teeni. See oli sügavate hangedega kaetud, ainult ahtake rada tõi läbi. Sinna kohta rajale ajas üks vaenlase ratsanik hobuse pikali. Tulise hooga kihutasid teised talle otsa, möödapääs oli raske, peaaegu võimatu, lumi küündis hobustele rinnuni. Tekkis segadus, kulus aega, enne kui teerada vabastati ja külasse võidi kihutada. Seni oli seal poolalasti noormees inimesed äratanud, ratsakäskjalad läkitati teistesse küladesse, Asso aga kogus kärmesti mõnikümmend meest ja peitis majade varju, odad ja taprid kõigil varuks. Vaenlase esimesed ratsanikud langesid hobustelt, teised pöördusid tagasi. Tuldi varsti suurema hulgaga, tungiti õuedesse ja majadesse. Asso taganes oma meestega metsa varju, kuhu naised lastega olid läinud. Varsti nägid nad külas punaseid leeke.

Vanem sai mahti suuremat meestesalka koguda ja külavahetee ääres tekkis heitlus. Suurem jagu vaenlastest langes, teised põgenesid tagasi. Kõigest kolm küla oli põlema süüdatud, saak jäeti põgenedes maha, ei suudetud loomi ega inimesi kaasa viia.

Vello mäletab väga hästi seda ööd, mäletab hirmu-

segadust, mis valitses vanemagi talus, kui käskjalg karjudes teatas:

„Vaenlane külas! Põgenege!“

Näitsikud jooksid ulgudes poolalasti õue, kus koerad meeletult haukusid, sulased sööstsid metsa poole, kaenlasse haaratud, mis juhtus; lapsed kisendasid, lautadest välja aetavad lehmad möökisid ...

Vanem aga käskis kilpe täristada, pasunat puhuda ja mehi kokku hüüda.

Vello ise, kes esiti ka poolalasti õue sööstnud, häbenes varsti oma argust, jooksis tagasi, rõivastus, haaras seinalt relvad ja asus isa kõrvale mehi julgustama. Kogu võitluse kestes hoidus ta isa lähedale, imestas selle rahu, aga veel enam värinat oma kätes, mille tõttu odad sihist mööda lendasid.

Lõunapoolne Aliste kannatas tookord kaugelt rängemini, paljud külad põletati maatasa, karjad veeti ära, naisi-lapsi aeti jälgi mööda metsades taga, mehi tapeti majades, õuedes ja peiduurgastes.

Kaugele riisujad ei läinud ja Vello isa kahetses seda. Oleks mindud Viljandini või Harjuni, siis oleks ka sealne rahvas tõusnud mehiselt kättetasuretkele ja läinud omakorda kas või üle Väina. Nüüd aga saadi vaid Lõuna-Alistest ja Mägistest mõnisada meest kokku ja mindi nendega Trikatuat, Tolovat ja Rosolat riisuma. Seal tapeti küll palju mehi ja toodi rikkalikult saaki, aga see kõik ei hirmutanud kaugemaid vaenlase maakondi ega kindlustanud rahu.

Siis tuli ühel talvel aasta viie eest see hirmus leedulaste sõjasõit, mis haaras lõunapoolset Ugandit ja Sakalat, käis ka Mägistest üle. Et valvureid suurel Võnnu—Sakala teel ei olnud, pääses vaenlane öösel vastupanematult üle piiri ja küladesse, igaüks katsus päästa vaid elu. Põletati, riisuti, tapeti, aeti karjad ära, viidi nägusamaid neide vangi. Mägistesse tuli kutsuda põhja poolt asujaid, tuua kariloomi ja hobuseid. Hiljem tulid Riia poolt teated: sakslased tapnud kõik leedulased maha ja võtnud saagi enestele, kuna tulles nad lahkesti läbi lastud. Ka Ugandist ja Sakalast viidud vangidele ei ole armu antud. Leedulasi pärast seda küll enam karta ei

olnud, seda enam aga reetlikke sakslasi ühes nende ristitud käsilastega.

Lootes Lembi läheduses leida unustust oma mõtetele Mägiste minevikust ja tulevikust, läks Vello ühel õhtul Asso poole, kuigi ojast ülepääs oli vaevaline. Õues kohtas ta näitsikut ja päris sellelt, kus külavanem. Pigemini oleks ta küll kärsitult hüüdnud: kus on Lembi?

Näitsik juhatas vanema tuppa, aitas ise lahkesti uksegi avada. Laval istus Asso, tema lähedal Rahi, nende vahel vahutava mõdu kann. Külavanem pidi külalise vastu lahke olema, seda mõistis Vello, oli see külaline Rahi või mõni veel hullem. Ei aidanud Vellolgi, ta pidi lavale istuma ja samast kannust rüüpama. Tuli viimaks Lembigi õhtustelt talitustelt, tervitas mõlemaid külalisi ühesuguse lahkusega ja lubas varsti einet tuua. Aga Vello ütles ettekäändeks, et ta on tulnud asja pärast ja peab kohe minema. Ta tulnud kuulama, kuidas on lugu seemnetagavaraga, ons seda vahest nõnda palju, et mõne teise küla jaoks saab laenata. Asso vastas, et ta oma tagavarast juba mõnelegi on lubanud. Rahi aga ruttas teeseldud lahkusega omalt poolt seemet laenuks pakkuma. Ja kui tal enesel vähe, siis nõutab kaugemalt, — egas kellegi põld tohi jääda suveks mustendama!

Jah, muidugi! mõtles Vello. Tema on see heategija, kes seemet toob, ei tea kellelt röövitud hõbeda eest, ei tea kust! Tema hoolitseb selle eest, et kellegi põld suvel ei mustendaks!

Varsti tegi Vello minekut, öeldes, et kodus on veel hädalisi talitusi.

„Ärgu vanem enesele liiga tehku!“ manitses Rahi, paljastades irvitades oma kollased kihvad. „Ta andku ainult käsk — ja kõik tehakse.“

Lembi saatis Vello õuest välja, oli sõbralik, nagu ikka, tuletas meelde sügavat oja nõtkuvate purretega.

Mis see sänivändrik ennast siia veab?! oleks Vello vihaselt hüüdnud. Aga mis õigus on temal Asso külalisi hinnata, kuigi ta on Mägiste vanem?! Ons ta Lembi peigmees? Veel mitte. Kõigil on arvamus, et ta Aliste vanema tütart Urvet läheb naima, kas suvel või pärast sügiseste vete kaanetumist. Aliste poolt on need jutud

siia kandunud ja Rahi levitab neid agarasti talust tallu, et enesele rajada kosjateed Lembi juurde.

Vello kirus ennast koduteel. Oli tal tarvis minna otsima meelelahutust Asso tütre pool! Vanemal ei kõlba üldse meelelahutust otsida, peab püsima aina kodus ja mõtlema oma kihelkonna asjade ajamisest!

XV

Viimaks, mõnede sajuste päevade ja siis kuivade tuulte järel võidi põldudele minna, mis asetsesid lõunapoolseil nõlvakuil ja tahenesid varemini. Hobused vedasid kõveraist puutüvedest harkatru, madalad vaod käisid kõveriti suurte põlemata kändude, kivide ja ahervarte ümber. Sahkraudadega atru oli veel vähe, ainult mõnel jõukamal peremehel. Paiguti veeti neid harkatru kahe mehega, paiguti, kus kivid ja kännud lähestikku, segati mulda kablidega, purustati nendega rohukamarat.

Mehed olid kõik väljal, isegi poisikesed töötasid kablidega, peksid mullamättaid puruks, pildusid munakaid ahervarte või metsa äärde. Raugad istusid põllu ääres kividel, vaatasid nooremate tööd, andsid juhatusi.

Naised ajasid hommikuti vara karja arumaale või kuivema laane alla, talitasid kodus äsjasündinud vasikaid, tõid meestele toitu väljale, puhastasid lautu ja õuesid.

Vello käis oma sulastega ühes põllul, kündis seal, kus vaja sügavamat vagu vedada, juhtis hobust äkke vedamisel kändude ja kivide vahelt läbi, külvas ise ja valvas, et seeme saaks hoolsasti mullaga kaetud. Hädaline töö tehtud, kõndis ta kärsitult koju, mõtetega tööst kaugel. Küntakse ja külvatakse tematagi, varsti lööb põllupind haljaks, hobusevarssu on võrsumas, noori vasikaid on karja juures möökimas ja helpu löömas, tallede määgimine kostab päeval metsast, öösel laudast. Varsti hakkab suvist korda Pihkva poolt kaubamehi tulema, kaasas hõbedat, rahasid, ehteid, mõõku, nuge. Kõigil on neile karusnahku müüa, mõnedel veel mullust mett ja vahagi. See kõik viiakse Riiga, kust sakslased ega lätlased praegu meelsasti siia ei tule. Jõukus Mägistes kasvab iga päevaga, kuid kõik võib minna ühe ööga. Jõukusega ühes

kasvab hädaoht lõunast. Eks see seisa eeskätt vanemal meeles.

Isa alatine mure oli aasta-aastalt kasvanud ja nüüd, pärast Ugandi riisumist, kus sakslased lätlasi agarasti ässitasid ja aitasid, polnud enam vähimatki kahtlust, et hädaoht on mitu korda suurem endisest. Iga Pihkva kaupmees, kes oli mullu suvel või möödunud talvel käinud Väina-äärseis linnades, teadis kõnelda rüütlitest. Neile tulevat mere poolt aina mehi juurde, nad õpetavat lätlasi jala ning ratsa, väljal ning linnuse müüride all võitlema. Sedasama tõendas mõni liivlane, kes kaubitsedes tuli Urelest või Letegorest ja pöördus sinna tagasi.

Mõnel õhtul hilja, kui polnud enam külateel inimesi liikumas ja koeradki õuedel tukkumas, läks Vello väljade vahelt läbi, nõlvakust alla, üle oja purrete ja siis järsust seljakust üles hiiemäele. Ta läks salu keskele, istus suure urikivi lähedale murdunud tüvele ja jäi kuulatama. Mets oil vaikne, harva rabistas okstes mõni lind, lendas pinisedes mööda sitikas, laskis möhitaja oma kuiva naeru.

Siin pühas hiies öö vaikuses istudes, piiratud kõrgetest kaskedest, lähedal vanemate vaimud, tundis Vello eneses otsust valmivat.

Rüütlitega ja nende ristiveest rikutud lätlastega tuleb lüüa mõõgad vaheliti, ja jumalad ise otsustagu siis, kummale nad annavad võidu. Ühtlasi selgub siis, kui vägev on see nende jumal oma ristipoodud pojaga. Ükskord tuleb lõpetada see alatine Mägiste rahva hirm lõunapiiri pärast. Ei tule kaasa Sakala vanemad, siis saata käskjalad sala üle kogu maa ja koguda sõjakaid mehi, lubades neile saaki ja võitjate kuulsust.

Kord öösisel koduteel kohtas Vello sõbasse mähitud naist, kes temast tähelepanematult ja nobedasti mööda katsus astuda. Aga vanem peatus talle vastu astudes, kummardus veidi ja hüüatas imestunult:

„Vaike! Kuhu sa nii hilja?“

„Hiide.“

„Mis sinna? Keskööl! Oja purretest on hädaohtlik üle käia.“

„Lähen sinna palvetama.“

„Lähed sinna palvetama? . . . See on küll õige koht. Aga siiski . . . Oled sa enne ka öösiti käinud?“

„Talvel mitte. Siis pandaks tähele, et jään kauaks välja. Aga suvel... teised käivad kiigel..."

Vello pani käe Vaikele sõbralikult piha ümber ja ütles manitsedes:

„Lähme täna siiski koju. Tulen praegu hiiest. Lähed teine kord sinna ja palvetad."

Kui nad olid veidi maad küla poole tulnud, hakkas Vello uuesti küsitlema:

„Mis sa palud jumalailt?"

„Et nad sind hoiaksid õnnetuste eest... Ja kõiki meid."

„On mind õnnetus varitsemas? Või kõiki meid?"

„Sul see Rahi..."

„Ei tee ta midagi, ega julgegi... Kas sa enesele midagi jumalalt ei palu?"

„Palun, et ta sulle hea naise annaks."

„Mulle hea naise?... Mis sul see...?!"

„Kes mulle ja kõigile hea oleks. Mitte kõrk ega tige," kõneles Vaike ja julges nüüd sõba ääre alt jumaldades vanema poole pilgu heita.

„Hea Vaike! Ma pean seda meeles... Tule, ma kannan su purretest üle."

Ta võttis näitsiku sülle, see lõi käed kõvasti tema kaela ümber ja laskis enese üle vuliseva ojakese kanda. Ta tundis Vaike huuli oma põse vastas. Pannud ta sülest maha, suudles vanem teda suule.

„Sa ei peaks öösiti üksi käima," lausus Vaike, kui nad veidi maad küla poole olid läinud, külg külje vastas, vanema käsi ümber näitsiku nõtke piha.

„Sina julged öösiti käia, aga mina peaksin kartma!" vastas Vello.

„Minu vastu ei ole kellelgi viha ega vaenu. Ja kui olekski, mis on minu elu!"

„Kui vaenu karta, siis ei või õuestki välja minna!"

„Punapea sulastest ütelnud üks, et Mägistel on varsti uus vanem."

„Ja sellepärast lähed sa kohe hiide palvetama?" lausus Vello naljatades. „Tunneme seda uut vanemat!"

„Ei tea, keda sa arvad?" küsis Vaike.

„Nagu oleks neid mitu, kes seda au ihaldavad!"

„Sa vist eksid. Arvad Rahit?"

„Keda siis muud!"

„Sa eksid rängasti," vastas Vaike pead raputades. „Uueks vanemaks saaks Asso, Lembi isa, sinu mõrsja isa."

„Asso, Lembi isa!" hüüatas vanem ja samm jäi tal pooleli. Ta haaras näitsiku õlgadest kinni ja vahtis talle silmi. „Kas sulle haldjad hiies seda ütlesid?"

„Külas kõneldakse sellest juba kõvasti. Paljud kehvemad olevat Asso poolt. Et siis ei hakata linnust ehitama ja võetakse kõik Saardest toodud saak, jagatakse neile, kes vaesemad ja kellele vaja..."

„Nõndaks!" sõnas Vello ja käed langesid tal näitsiku õlgade ümbert. Nad läksid vaikides kodu poole.

Seda on Rahi kavalasti kavatsenud: lükkab kõige vanema ja kõigiti ausa külavanema ette — valige see Mägiste vanemaks! Ise ei taha ta midagi, või lepib ainult püüniste vargusega ja kaubameeste röövimisega! Tal on küllalt sellest, et mina kukun ja keegi teine asemele tõuseb — tema toetusel! Ja on ta Asso vanemaks upitanud, siis on tal ka õigus kätt Lembi järele sirutada...

Nii mõtles Vello kesköösl kodu poole minnes. Ta ei pannud tähele Vaiket enda kõrval, ta ei näinud ka verevat ehakuma põhjataevas.

Lähemail päevil võttis ta mitmel puhul hoogu, et Asso poole minna ja temaga silm silma vastu kõnelda, nagu mees mehega. Eks jätnud kadunud isa talle nõuandjaks selle aruka elatanud pikameelelise külavanema. Tarka siin Mägistes nagunii ei ole, kelle muuga siis kõnelda! Kellelt küsida nõu!

Ta ei läinud siiski, otsustas oma aruga läbi ajada.

Endise lugupeetud vana targa poega kohtas ta kord alevõsa vahel kitsal rajal. See mees, Vello vanune, hoidus külateelt kõrvale ega käinud seal, kus liikus rohkem inimesi. Ta tegi kas või mitme penikoorma pikkuse kõveriku, et mitte kohata kedagi külarahvast. Ta teeskles üksiklase elu, sest ta oli kuulnud, et targa esimene tunnus on see: teda ei nähta seal, kus käivad teised. Ta kogus enesele hoolsasti eraku aupaistet, aga Malle kaudu oli Vellol teada, et Leiko — nõnda oli noore „targa" nimi — käib õhtu varjus salaja mõnes talus, kuhu kõik

seitsme küla uudised kokku jooksevad, ja ammutab sealt neid suure huvi ja innuga. Samuti teati, et tema keel neis peredes liigub erakordse väledusega, et ta võiks lobisemise poolest kogu Mägistes esimesel kohal seista.

Elatas teda tema naine, kes käis ja rääkis aina oma mehe „tarkusest", mis tema mees olla eile öelnud ja mis ta üleeile ilmutanud.

Kuskilt ei lastud „targa" eite tühjade kätega, sest „tark" ei võivatki ise tööd teha. Niipea kui ta tööd hakkab tegema, on ta nagu kõik teisedki.

„Kui sul ei ole kibedat ruttu, istume siia lepiku vahele kivi otsa," ütles Vello, teeseldes suuremat lahkust, kui tal oli südames, lastes pisut naljatavat toonigi kuulda, sest ta ei mõistnud Leikoga kõnelda kui mehega.

Leiko katsus kerge naeratusega kõigest üle olla ja vastas kivile toetudes:

„Kas vanem raatsib oma kallist aega päise päeva ajal raisata!"

„Miks raisata! Kõnelen ometi Mägiste vanatarga pojaga! Ehk on tal mulle oma isa pärandusest midagi anda?"

„Targad on vaesed. Targad on alati vaesed," vastas Leiko kärmesti ja püüdis oma näoilmega suurendada sõnade tähtsust.

„Püüavad vaesed olla?... Meelega?... Mispärast?"

„Siis ei ole neil kedagi karta. Ei lätlast, leedulast ega rüütlit."

„Nii et targad on arguse pärast vaesed?... Et poleks riisujat karta. Aga arg tehakse orjaks?"

„Tark ei karda seda. Ta teab, et ka ori võib rikas olla — tarkusest."

„Õige!" möönis Vello. „Nad võivad päratu rikkad olla tarkusest... Nii et sellest jätkub lastele ja lastelastele?"

„Targad õpetavad oma lapsi, et nad ei pillaks vanemate vara."

„Et hoiaksid ainult enesele? Peidavad kuhugi kännu või kivi alla?"

„Võib ka jagada, aga jagada ainult sellele, kes seda väärt."

Vello nägi, et kõnelus muutub sõnadega mängluseks, millest tal alati süda imaldus, aga ta jätkas:

„Kes on seda väärt? Ainult targad? Aga nemad ei vaja seda."
„Ei tarkus tee targale liiga," itsitas Leiko.
„Kui mul viljaseemet palju, siis jagan neile, kellel see puudub. See on minu kohus — hädalist aidata. Kas targal on kohuseid?"
„On. Väga suured kohused."
„Kelle vastu?"
„Iseenese vastu."
„Ja mitte teiste vastu?"
„Ei saa keegi targaks ega jää targaks, kes ei ela enesele. Igaüks oleks tark, kui ta elaks enesele, üksi, eemal suurest karjast. Kui ta koguks vaid enesele."
„Kui vaenlane tuleb, kaitsed end siis üksi?" küsis vanem.
„Minu pärast vaenlane ei tule. Mul niisugust vara ei ole, mida ta ihaldaks," vastas Leiko laupa väga tõsiselt kipra tõmmates.
„Aga teistel on vara ja sellepärast tuleb vaenlane."
„Etse tulgu! Kes käsib neil vara koguda."
„Sina elad aga nende teiste varast!" hüüdis Vello. „Sulle ei peaks olema ükskõik, kas see vara on alles või riisub selle vaenlane. Peale selle — sindki võib mõni nool tabada."
„Targad ei karda surma."
„Ei karda?"
„Kes võib öelda, et manalas on halvem kui siin maa peal?" küsis Leiko, oma sõnu väga tähtsaks pidades.
„Halvem või parem, aga elu hoiab lind, loom ja inimene... Siiski, jätame tühise nägeluse. Kui ma sult nüüd küsin, sest sa oled targa poeg: minu vastu peetakse kurja nõu, väga kurja nõu — mis pean ma tegema?"
Leiko võttis väga targa ilme näole ja lausus peaaegu salapäraselt, aga väledasti nagu ikka:
„Mitte midagi! Mitte vähematki!"
„Mitte vähematki?"
„Sest selle kurja nõu läbi ei saa keegi, kes seda peab, targemaks! Ja las ta teeb selle nõu järele — ikka ei saa targemaks!"
„Aga kui ta saaks targemaks?"

„Vaat see oleks kardetav! See oleks väga kardetav: vaenlane saab targemaks! Oi, see ei ole hea!"
„Aga kui see kuri nõu minu elu maksab?"
„Selle läbi ei saa vaenlane targemaks! Mitte põrmugi!"
„Kas tead, targa poeg Leiko," sõnas Vello tõustes ja lõi talle lõbusalt naerdes õlale. „Sinuga kõneldes võiks mõnevõrra targemaks saada, aga see oleks sulle kardetav, eks ole? Siis oleks Mägistes kaks tarka. Ja teiseks oleks see veel seepärast kardetav, et mina, Mägiste vanem, hakkaksin sinu kombel tarka juttu ajama. Hoidku mind haldjad ja jumalad selle eest! . . . Parem lähme igaüks oma teed!"

XVI

Ott ei käinud põllul. Mitme sulasega seadis ta kive uue maja aluseks üksteise kõrvale ja täitis vahed hoolsasti savi ja kruusa seguga. Ta oli Väina ääres näinud, kuidas ehitavad lõuna poolt või läänest tulnud meistrid, oli ise ka ehitustööl olnud ja tahtis nüüd Vellole ning kogu Mägistele näidata, missugune peab olema vanema eluhoone. Ta oli oma töös napisõnaline ega seletanud kellelegi oma kavatsusi. „Küllap näete!" lausus ta pärijaile. Isegi Vellol polnud õiget aimu oma tulevasest peavarjust.
„Las tulevad Riia kaubamehed ja vahivad pärani silmi — siingi osatakse ehitada!" hoooples ta mõnikord vanema ees. Istmedki lubas ta tuppa teha, nagu neid näinud rüütlite või vaimulikkude juures, ja laua keset tuba. Mitte enam niisuguse, kui on nüüd: kivid põrandal, tohutud palgipinnud peal! Nii ei elata Riias ega elata ka siin edaspidi!
Vello usaldas oma kogenud sulast ja käis vaid õhtuti põllult tulles vaatamas, kuidas tema sulase ehitustöö edeneb.
Ta oli lasknud eelmisel suvel raiuda noort segametsa endistel alemaadel ja veel hulk kõrgmetsa siin-seal lõunapoolseil küngaste ja seljakute nõlvakuil. Mahalastud puud ja läbisegi visatud võsastik moodustas läbipääsematu rägastiku. Ainult koerad tungisid mõnikord sinna

metsloomade jälgi mööda, ronisid okste vahelt läbi, kargasid üle tüvede, sattusid kohati niisugusesse tihnikusse, et abitult väljapääsu otsides kiunusid. Aga mitte üksi koerad ei olnud siin hädas, mõnelgi hundil oli siin peiduurka otsimine maksnud elu: koerad piirasid ta ümber, ajasid ikka sügavamale üksteisel lebavate tüvede ja okste alla ning tabasid viimaks redust, kust ei olnud edasipääsu. Nähes end piiratuna, kargas tige metsavend koertele vastu, lõhkus ja pures, kes lähedale tuli, aga sai ka ise haavu ja langes viimaks kära peale kokkujooksnud suure koerakarja kihvade all.

Vello käis varakevadest saadik aeg-ajalt oma küla ühisel aleraiesmikul ja katsus kätega koltunud lehtede ning okste kuivust. Siis ootas ta sooje päevi, kuuma päikest ja tahendavaid tuuli. Ei päike, tuul ega taeva pilved olnud tema vaenlased, aga nad ei olnud ka sõbrad, kes iga soovi oleksid täitnud. Nad mängisid oma mängu nagu igal kevadel ja nende mängu tuli targu kasutada alepõletuseks, mulla pööramiseks ja seemne viskamiseks.

Kui ilm oli mõnda päeva olnud kuiv ja kõik tunnused, nagu konnade hiline krooksumine, pääsukeste lend kõrgel ja muud, ennustasid veelgi päikesepaistet, andis vanem käsu ja soovitas kõigile seitsmele külale süüdata nüüd mullu raiutud võsa ja mets. Kraavid olid juba enne ümber kaevatud, et tuli laiali ei laguneks.

See oli kui pidupäev, lapsed ja raugadki tulid pealetuule vaatama, kuidas siin ja seal kuivanud lehed võtsid kahinal tuld, kuidas okkad lõid kärtsates pragisema, kuidas tõusis suits, esiti inimese kõrguseni, ja siis aralt tuuleiilide all küüru selga tõmmates alla metsa poole ruttas, juba latvadeni kerkides. Varsti olid metsad täis suitsu, üle latvade aga vajusid pilved loode poole, leegid tõusid oksastikust läbi, tungisid ikka sügavamale rägastikku, neelasid ikka ahnemini lehti ning okkaid ja närisid juba oma tuliste hammastega raginal tohuste ja vaiguste tüvede kallal. Mida kõrgemale tõusid leegid, seda rõõmsamini käratsesid põletajad. Mehed ja naised aitasid ritvade, teivaste ja konksudega tuld tema hävitustöös, veeretasid tooreid tüvesid sinna, kus leegid kõige käre-

damad, kohendasid heledasti kärtsavaid oksi jämedate puude ümber.

Vello juhatas esiti oma küla inimesi süütamisel ja veeretamisel, käis siis ratsul teisedki külad läbi, kuhu tahenenud tee tõttu juba pääses, ja pöördus meelega alles õhtu eel Asso alemaile. Seal oli tuli juba tublisti tööd teinud, hulk maad oli mustendavate süte ja halli tuhakorraga paksult kaetud, kännudki olid söestunud. Veeretati jämedaid tüvesid aina tule rindele.

Lähedale jõudes märkas vanem teiste meeste hulgas ühte, kes pühapäevarõivais, mõõk pronksist ilustisega vöö küljes. See oli Rahi. Temast mõni samm eemal töötas Lembi.

Vello pahandus, siiski enam enese kui Rahi pärast. Oli tal, Mägiste vanemal, nüüd tarvis siia tulla!

Tagasi pöörduda oli hilja, teda nähti ja tervitati. Asso tuli vastu, nägu higine ja nõgine, käed söest mustad, aga naeratus alatiselt lahke ja suu pisut avali. Ka Lembi katkestas töö, pani ridva käest ja pöördus vanema poole. Ta oli suitsust tõmmu, lauba ümber oli punast kirja linik, lühikäiseline tahmunud särk tugevasti vöötatud.

„Tulin vaatama, kuidas läheb," lausus Vello, varjates pahameelt Rahi pärast.

„Muidu ei ole viga, ainult tuul kipub pöörduma," vastas Lembi vaikse asjalikkusega ja laskis silmist külalisele paista lahkust, isegi rõõmu. „Ajab suitsu meile õue."

Rahi oli nüüd sammu lähemale astunud ja lausus solvavalt oma sõna sekka:

„Vanem võib uskuda, et siin niisuguse tööga ilma tema targa juhatuseta toime tullakse."

„Vist pidasid o m a abi ja juhatust siin hädasti vajalikuks," vastas Vello, Rahi poole pilku heitmata.

Rahi köhatas, astus sõna otsides jalalt jalale — rasud olid pruunid värviliste vöötidega, hõbenööridega seotud, ajas pea kuklasse ja lausus siis jahedalt:

„Mina ei tarvitse Mägiste vanemalt küsida, kuhu lähen, mis teen." Öelnud selle, pöördus ta Lembi poole ja päris magusa lahkusega:

„Sinu käed on vist küll väsinud, vaenekene? Võiksid ridva ära visata, küll me ise . . ."

Ta astus seda öeldes sammu edasi, nii et sattus neiu

ja Vello vahele, pöörates viimasele selja. Vello tundis, et ta siin sõõrist välja surutakse. Seisus ei lubanud tal manguda kaasamänguvõimalust ega tahtnudki ta ringi pääseda, kus see läikiva näoga rinda ette ajav Rahi üheks tegelaseks oli. Aga meelsasti oleks ta sel mehel rüü kaelusest kinni võtnud, teise käega vööst ja siis ta eemale tuhahunnikusse heitnud.

„Pean koju minema," ütles Lembi. „Õhtused talitused ootavad." Ta viskas ridva käest ja hakkas kärmesti minema. Rahi astus talle mõne sammu järele ja jäi nõutult peatuma. Sel hetkel astus Asso Vellole lähemale ja Rahilgi ei jäänud muud, kui nende juurde tulla.

„Kui nüüd homme, ülehomme ka ilm nõnda jääb," ütles külavanem, „siis võib oodata ilusat viljavoosi."

„Kui vaenlased seda sõtkuma ei tule," vastas Vello.

„Milleks meil vanem on?!" sõnas Rahi.

„Vaenlast on samuti karta kui rahet või halla-ööd," ütles Asso Punapea sõnu tähele panemata. „Neid ei saa vanem ära hoida."

„Ma ütlen: see on vanema hool — kaitsta kihelkonda vaenlaste vastu," kordas Rahi pead kuklasse visates.

„Muidu on mõnel mehel mõõk põõsa taha minneski vööl," vastas Vello, „aga kui vaja võidelda, pole seda meest kuskil näha. Kaitse niisuguse abil kihelkonda!"

„Vanema perekonnaasju mina õiendama ei lähe, nagu mindi Saarde!" viskas Rahi üle õla Vello poole. „Selleks ei raiska õige vanem oma mehi! Ega tohigi seda teha!"

„Vanem ei lähe iga lõõbiga aru pidama, kui sõjasõit ees!"

„Mis te nüüd nägelete!" manitses Asso ja heitis karistava pilgu Rahi poole.

„Olen oma elus palju liikunud ja mõndagi vanemat näinud. Sina, Asso, vist samuti," ruttas Rahi kõrgilt seletama, selg Vello poole. „Teame, kuidas vanem peab kõndima, kuidas astuma, kuidas kõnelema, kuidas õigust mõistma. Vanemal peab olema vanema nägu peas... Aga mis teab sellest kõigest mõni poisike..."

Öelnud selle, läks ta minema, pea kuklas, selg nõgus.

Asso kõngutas laitvalt pead ja tõmbas silmanurgad murelikult kurdu. Siis ütles ta nõutul häälel:

„Tuleb kui külaline... Ei saa talle väravat sulgeda."

„Aga sa tead samuti kui me kõik, et ta elab röövitud varast, jagab seda teistelegi! Et ta . . . aga mis sellest kõnelda!“

„Paljugi, et tean. Katsu teda selle eest karistada!“

Selle vastu ei mõistnud Vello sõnagi lausuda, aga suud ta veel ägeduse pärast pidada ei suutnud ja ütles etteheitvalt:

„Ta nagu tahab su väiks saada!“

„Võib-olla,“ vastas Asso niisuguse häälega, millest võis selgesti kuulda: jätame selle jutu!

Mindi üheskoos kodu poole, mõni aeg sõnalausumata. Siis küsis Asso, enam viisakusest külalise vastu kui uudishimust:

„Kuidas see tuli mujal oma tööd teeb?“

Vello tundis kergendust, et mitte vahejuhtumit ei tarvitse arutama hakata, ja andis meelsasti seletust alepõletuse käigust.

Alt põldude poolt õue jõudes nägid nad Rahit toa ees Lembiga kõnelemas. Vello tundis, et ta end talitseda ei suuda, et täna teine neist siit peab lõplikult taganema. Aga Rahi ulatas neiule käe ja käändus minekule, halja äärisega peakate kõrgilt kuklas, käsi mõõga pära küljes.

Lembi tuli meeste juurde, ei püüdnud lahke ilmega midagi heaks teha ega parandada. Ju tal vist midagi südames selle peletise vastu ei ole, küllap häbeneks muidu, mõtles Vello. Siiski, aeg on kõnelda kosjadest ja öelda, et Rahit enam väravast õue ei lastaks!

Lembil oli tarvis minna talitusile ja Assolgi olevat õhtusi asju ajada — ei olnud sünnis neid kinni pidada. Pealegi ei kõlvanud praegu nii tähtsast asjast kõnelda. Nii isa kui ka tütar olid liiaks nõgised ja suitsenud, vajasid põhjalikku puhastust, enne kui tuppa võisid minna. Püsti jala peal lauda ees, kus näitsikuid, sulaseid ja karjaseid liikumas, ei sünni Mägiste vanemal, kuigi tal on kõigest seitse väikest küla, naimise asju kõnele võtta!

Nii ta läkski täna, sõnelus Rahiga ikka veel meeles, aga otsus kindel: kui see inimene talle veel kord sel kombel hambad külge ajab, siis kõnelgu mõõk!

Punapea talust mööda minnes kuulis ta põõsaste vahelt mitme mehe naeru. Koerad kippusid talle vastu jooksma,

aga üks sulastest (teadagi, et peremehe poolt õpetatud) keelas neid ja lausus:

„Vait, sõgedad! Hirmutate vanema ära! Ei julge ta eluilmas enam siit mööda minna!“

Kevadiste tööde kestel jäi Vellol vähe mahti Leinit tähele panna. Muidu oleks ta märganud, et lesk õde pea iga päev lombak-Riita pool käib, kodus olles aga sagedasti värava taga seisab ja ida poole vahib, kuhu viib külavahetee, et seal ühineda suure teega, mis tuleb Riiast, viib Sakalasse ja veel kaugemalegi. Vahel, kui Riita tuli külla, seisid nad kahekesi tee ääres ja vahtisid kaua itta.

Nad ootasid paatrit, kes lubanud tulla kevadel, kui teed tahenevad. Väsinud ootusest, istusid nad õues, mingi töö näppude vahel, aga huuled liikusid neil ja nad kordasid hääletult lühikesi palveid, mis paater mullu lombakule õpetanud.

Nad olid enesele loonud kujutluses teise maailma ja viibisid selles. Palved aitasid kõik muu peletada, takistasid igaühele sinna sissepääsu. Mis sündis väljaspool nende maailma piire, see oli neile võõras ja huvitu, sellest nad ei hoolinud, see jättis nad ükskõikseks või peletas isegi eemale. Õuedes käratsesid õhtuti sulased ja näitsikud, hiljem, kui talitused lõpetatud, kuuldi neid metsa all naermas ja kiljumas. Selle kõige eest sulgesid Riita ja Leini hoolega oma kõrvad, korrates usinasti palvesõnu.

Vello nägi oma leinajat õde liikumas aeglasel sammul, pühalikult, silmad maha löödud, nägemas vaid seda, mis hädavajalik. Suugi avas ta ainult selleks, et öelda seda, mis hädapärast tarvilik; mõnegi küsimuse jättis ta hoopis vastamata, nagu poleks seda kuulnudki.

Vello pidas seda haiguseks, mis oli tekkinud sügava leinaga. Ta lootis ikka veel, et kõik hiljem möödub, kui ununevad talvised hirmsad sündmused. Ta ei astunud takistades vahele, kui kuulis, et Leini hakanud Riita püstkoja kõrvale metsakurusse Saardest tulnud truu näitsiku Marja abiga enesele onnikest ehitama. Las ta põeb seal üksilduses kõik oma südamevalud, mõtles ta. Ei ole kerge unustada oma ainsat last, kui see pealegi

röövitud nii jäledal kombel! Ei ole kerge unustada nurjunud abielu ega võõra naise löökisid! Ei ole seda kõike kerge unustada Mägiste vanema tütrel!

Öösel, kui aletuli oli juba kustumas, ainult tukid veel siin-seal suitsesid, kui peent vihma udutas ja kange tuul puude võrasid vintsutas, võttis Vello truumad oma perest: Oti ja Kahro, kandis nende abil kõik Kämbilt riisutud raua, hõbeda, pronksi, kulla ning relvad oma põllule, liivase künka nõlvakule, suure kivi lähedale, kaevas sinna haua ja mattis kõik sügavale maa alla. Kuna mehed kolmekesi varandust kandsid ja hauda kaevasid, pidasid Malle ja Vaike valvet, et keegi ootamatult ei läheneks.

Mõni päev hiljem ütles Leini Vellole, kui nad kõrvuti maja seina ääres päikese paistel istusid:

„Oleks siiski kõige parem sulle ja kogu Mägiste rahvale, kui sa rüütlite usu vastu võtaks ja enese ristida laseks."

„Kõige parem?!" hüüatas Vello ärritatult.

„Siis nad ei tuleks sõjaga ega laseks lätlastelgi tulla," jätkas õde.

„Kes sulle seda on öelnud? Kust sa selle mõtte...?"

„Seda on kuulda..."

„Kuulda ehk küll, aga et sina mulle seda...!"

„Paater öelnud seda Riitale mullu. Et siis oleks meil siin alati rahu kindel."

„Siis see!... Ei, õeke, seda rahu ära usu ega igatse! See on surmarahu. Nüüd riisutakse meid aasta kümne tagant ja sellegi teeme tasa. Siis anname endid igaveseks riisujate kätte, ihu ja hingega. Sa oled ometi liivlaste põlvest kuulnud?!"

„Need hakanud mitmel korral rüütlitele vastu ja pesnud ristivee pea pealt maha, sellepärast neid nii rängasti karistatud."

„Hakkasid vastu, kui ei suutnud rõhumist enam kannatada. Aga oli juba hilja," ütles Vello ja ohkas. „Kõige halvem ongi see," lisas ta, „et mõned meie oma inimesed raudrõivast ja mustast kuuest midagi head loodavad. Mõlemate rüü all on metsalise hing. Üks toetab teist."

„Sa oled ometi ise nende paatreid näinud — mis metsalised need on!" sõitles õde sõbralikult. „Liiguvad kui varjud."

„Sel kombel pääsevad kergemini sisse. Sel kombel võivad raudrüütlitele teed valmistada. Paater külvab, rüütel lõikab, söövad aga üheskoos. Liivis on lugu juba nii, et nad ei külva ega lõika — kõik peab ristitud mees neile koju tooma, ka naise ja tütre, kui need on nägusad."

Sellele ei söandanud õde enam vastata.

Riias käies oli Vello kuulnud, kuidas Liivi vanem Kaupo ennast paatritest eksitada ja meelitada lasknud. Ta jäetud rahva vanemaks, võetud vastu paatrite ning rüütlite usku ja aidanud ise kõiki neid taga kiusata, kes esiisade usust kinni pidanud ega ole tahtnud võõraid röövvallutajaid orjama hakata. Mitmel puhul oli Vello külavanemaid ja nende kaudu teisigi mehi hoiatanud, et nad paatrit, kui see peaks tulema, vaenlaste salakuulajaks peaksid ja selle järgi ka kohtleksid. Siit Mägiste meeste hulgast ei pea paater ühtki poolehoidjat leidma! Siit mitte!

XVII

Alemailt olid jämedad jummikad veeretatud, kõlvuline pind kändude vahel kündes või kablidega kohevaks kistud, seeme peale visatud ja siis muld uuesti segatud. Heinateoni oli veel aega; enne kui hakati uut alet raiuma, peeti töödes vahet, tõmmati hinge ja noored võisid ühe päeva pidutseda. See oli otse hädapärast tarvilik — nad ei mallanud muidu tööd teha ega kärsinud õieti koduseid talitusi talitada. Iga õhtu käidi küll kiigel, karglemas ja mängimas, küll leelutamas ja metsateil koiduni kõndimas. Aga seda oli veel vähe — eks olgu nad siis üks päev ja üks öö üksteise seltsis ja lasku segamatult leiki, hullaku ja möllaku — seda rahulikumalt teevad pärast tööd!

Metsad olid juba lehis, ainult tammed, lõhmused ja saared kõhklesid veel ja seisid hiirekõrvul. Rohi lõi nurmedel ja luhtadel maast üles, lämmatades hoolimatult mullused kulukõrred. Ojade ääres kollendasid juba kanakoolmed ja niiskeil heinamail lõid lilla-roosad lõosilmad õitsele.

Päike käis kõrgelt. Elu pühitses oma võidupidu.

— —

Noorte kuuskede oksad silitasid maani ulatuvat musta kuube ja hõbedast ristikuju selle peal, haava hõredaleheline oks riivas musta peakatet. Aga rändur ei näinud seda märkavatki, astus pikaldasel vaiksel sammul edasi, ühes käes rinnuni ulatuv kulunud kõvera otsaga sau, teises mustakaaneline raamat, pilk suunatud otse edasi, läbi metsa rohelisest müürist teise maailma. Paljal kõhnal ja kahvatul näol oli ilme, nagu kuulduksid talle kaugelt imelised helid. Aeg-ajalt liikusid ränduri huuled, nagu kõneleks ta kellegi nägematuga, ja hallest silmist helkis siis rahu ja isegi varjatud rõõmu.

Kahelt poolt teerajale rõhuv sünge mets harvenes, edelast pääses hele päike latvade vahelt paistma, eestpoolt kuuldus kära, naeru ja hõiskeid, varsti võis näha madalate hoonete tuhme katuseid.

Ränduri näol tõmbus ilme kinniseks, peaaegu valjuks, ja liigutades huuli, lõi ta mõnegi korra silmad haljaste võrade vahelt sinise kummi poole, nagu otsiks sealt kinnitust.

Mõned poisikesed lähenesid rada mööda joostes, juuksed sassis, silmad helesinised, hambad valged, keha poolpaljas, päikeses põlenud ihu rohus ja mullas väherdades määrdunud.

Mustas riides rändurit nähes peatusid nad ehmunult, seisatasid hetke, vahetasid mõne argliku sõna ja pöördusid joostes ning kisades küla poole.

Mets taganes paiguti tee äärest eemale, siin ja seal haljendas oraseribasid. Hoonete juurest õuedest, saludest ja tukkadest tuli noori inimesi pühapäevarõivastes teele. Vanu ja lapsi neile järele. Laul ja hõisked vaikisid, kostis pilkavaid hüüdeid, naeru ja vaenulikku nurinat. Päriti üksteiselt, miks võõras on üleni mustas kui surm ja miks ta ei vaata ümber kui inimene. Mõned üleannetud noormehed jäljendasid tema pikaldast kõnnakut ja astusid temaga kõrvuti, samuti pühalikult, pilk suunatud ei tea kuhu, näol kinnine, puitunud ilme.

Poisikeste kari sai julgust, jooksis ränduri kannul, ei söandanud aga ligi minna.

Üks julgemaid noormehi, juuksed sassis, ülemine pool armilist keha paljas, ruttas eemalt teele ja tuli siis rän-

durile vastu, sulgedes talle tee. Kõik jäid põnevuses vahtima, mis nüüd sünnib, peatuti ja vaikiti hinge pidades.

Jõudnud sammu kaugusele noormehest, seisatus rändur, võttis saua paremast vasakusse, tõmbas sellega ülalt alla ja vasakult paremale, vaatas noormehele silma ja lausus mõne sõna võõras keeles.

Noormees pööras näo kõrvale ja astus eemale tusaselt, nagu oleks ta maadluses alla jäänud.

Kostis pilkavat naeru ja hurjutusi noormehe suunas, teda ässitati uuesti jõudu katsuma. Lähenesid veel mõned poisid, ergutasid üksteist, ässitasid, laususid mõne jämeda sõna.

Nüüd tuli Kahro joostes ja hüüdis kõvasti, et vanem käskinud paatri rahulikult läbi lasta, keelanud ära vaenulikud hüüded ja pilked.

Jäädi vait ja vahiti mustakuuemeest, kuni ta oli teelt ahtale metsarajale jõudnud ja hõbedaste pajude taha kadunud.

Rõõmutujusse sukeldunud noorrahvas oli häiritud. Aeglaselt sammuv mustakuuemees ei läinud meelest. Tunti vaenu inimese vastu, kes läheb mööda kartmata, ümber vahtimata, ükskõiksena, nagu polekski teisi läheduses. Kui siis veel üks noor kergemeelne neitsi ei mõistnud suud pidada ja paatri kohta tähendas, et ta siiski meeldiv mees olevat, tõusis otse vaenulik torm meeste hulgas.

Paras peig lombakule! Selle juurde ta nüüd ennast lohistaski! Seal mõni nooremgi linnuke! Ise must kui ronk! Ei see muud tähenda kui õnnetust! Enne see sauaga, pärast rüütel rauaga! Miks neil lastakse hulkuda?!

Vanemad mehed seletasid, et olla säärane leping riialastega: paatrid võivad käia, kõnelda oma jumalast, ja kes päri, sellele võivad nad ristivett pähe riputada.

Vello oli oma õuest näinud paatrit sammumas ja külarahvast teda käraga vahtimas. Ta tundis pahameelt oma rahva üle: kõik need noored ja isegi vanemad jooksid uudishimulikult võõrast vahtima! See aga kõnnib uhkelt käratseva parve vahelt läbi, ei pea kedagi oma pilgu vääriliseks.

Parajasti tuli all-õuest Ott, pühapäevaselt rõivais, mõõk vööl.

„Sulle, Ott, ka seda ristivett pähe valatud, kuidas see on?“ küsis Vello pihapuu-aia äärde saarte alla kivile istudes.

„Mulle seda mitu korda pähe riputatud!“ vastas Ott ja laskus vanema lähedale kivist järile, voolides käega puusade ümbrust.

„Ja viga ei midagi? Või jäidki sellepärast puusast ära?“ jätkas vanem pooleldi naljatades pärimist.

„Tee see vesi meestele midagi! Aga naised — neist jäävad mõned peast nagu segaseks. Nõrgemad mehed ka. Mõnele liivi noormehele tõmmati must kuub selga, õppis võõrast keelt ja kõneles siis aina jumalast ja taevast üht segast juttu. Aga puus — sinna viskas vaenlane kõrvalt raske piigiga. See oli seal Väina taga, kui läksime rüütlitega Leedumaale röövima, tapma ja ristivett pähe riputama. Või oli see Semgallias.“

„Kust tuleb see mustakuuemeeste julgus?“ küsis vanem kivilt tõustes ja õue murul edasi-tagasi kõndima hakates.

„Sa pead kavalust julguseks!“ lausus Ott pilkavalt. „Ja kui raudrüütlid selja taga, mis on neil siis karta? Ei värise rist, kui mõõk käib järel!“

„Siiski, ta oleks võidud siin maha lüüa . . .“

„Seda oleks kümne või saja võrra tasutud!“

„Ega see teda surnuist ärata.“

„Nemad usuvad, et inimene tõuseb surnuist üles,“ seletas sulane.

„Kas sina seda usud?“ küsis Vello sulase ette seisma jäädes ja talle silmi vaadates.

„Ei ma tea, kuidas sellega seal jääb,“ vastas Ott tõrksalt ja lisas varsti: „Või kust nemadki seda teavad?! . . . Vanad jutud, nagu meilgi! . . . Jah, see ristivesi rikub mõne inimese, kui seda varsti maha ei uha. Tahad kohe teise ori olla! Lased end igaühel peksta ja piinata, lased kõik vara ära võtta — vastu ei pane! . . . Tunned sellest rõõmugi. Kõik muidugi, et taevas loodetakse mitmekordset tasu. Eks sellepärast need rüütlid saadagi mustakuuemehi ees: riputage ristivett rahvale pähe, tehke ta taltsaks, sõnakuulelikuks, et ta valmis oleks meid orjama.“

Vello ei võtnud iga Oti sõna tõsiselt, aga muret tegi talle see paatri tulek. Nüüd riputab ta kindlasti seal lombak-Riita juures vett Leinile pea peale ja ajab tema meeled oma juttudega hoopis segi!

Kui Vello ühel õhtul oma kerkiva hoone taga ehavalgel istus — juba oli mitu jämedat palki nurgatappidega üksteises kinni —, tuli Vaike kärmel sammul metsa poolt ja oleks möödunud, kui vanem teda poleks peatanud.

„Tule istu siia," ütles Vello ja osutas talle enese kõrvale aset. Vaike oli palja päi, mustad juuksed kahes palmikus seljal rippumas. Väike suu oli tal kõvasti kinni, nagu valitseks ta vaevu oma ihu ja hinge palavust. Ta istus vanema lähedale, nende küljed puutusid kokku.

„Sa värised?" lausus Vello. „On sul külm?"

„Ei, mul on palav," vastas näitsik häbelikult.

Vello mõistis teda.

„Käisid metsas, teiste noorte hulgas?" küsis ta.

„Käisin hiies."

„Jälle palvetamas?"

„Hoia ennast Rahi eest!" sosistas Vaike.

„Kuidas ma ennast pean hoidma?" vastas Vello. „Liigun, kus tarvis liikuda, ja teen, mis tarvis teha. See on kõik."

Vaike raputas pead.

„Paatrit sa ei karda?" küsis ta vähese vaikuse järel. „Ta nüüd siinmail liikumas..."

„Mis ma temast!" mühatas vanem. „Ta enam siin naistele. Täismehed teda kuulamas ei käi."

„Naisi käia seal lombak-Riita juures õhtuti rohkesti koos. Leini ja Marja kuulata teda seal pooled päevad ja ööd. Ta rääkida liivi keelt meie keelega segi, nii et siiski aru võib saada. Ta kuulutanud, et tuleb viimne päev ja maailma lõpp. Ja et siis kõik need, kes ei ole ristitud, heidetakse tulemerre, kus nad igavesti põlevad. Siis on hirmus müristamine ja taevast sajab tuld ning tõrva kõigi peale, kes ei ole ristitud."

„Kas sa siis aru ei saa, et see kõik on räägitud hirmutamiseks?" kurjustas Vello. „Et me endid ristida laseksime ja rüütlitele vastu ei hakkaks, kui nad koos ristitud lätlastega meid riisuma tulevad?!"

„Küüvitsa külas öelnud üks ori, kui teda peremees löönud: „Lähete põrgu, seal tasutakse teile meie vaevad sajakordselt! Põlete seal pigi ja tõrva järves!“ See ori olla ka paatri kõnelusi õhtuti kuulamas käinud,“ rääkis Vaike.

„Orjadel ja sulastel tuleks ära keelata selle lambanahas hundi hirmujuttude kuulamise!“ sõnus Vello pahameelt varjamata.

„Seda hullemini nad tema juurde kipuksid!“ lausus Vaike arglikult.

„See'p see on!“ möönis Vello.

XVIII

Pidu- ja puhkepäeva järel asusid naised ja nõrgemad mehed sirpide ja nugadega noort alevõsa lõikama, mehed kirvestega jämedamaid puid maha raiuma, mis poolteise aastakümne eest sööti jäetud alemaale kasvanud. Nüüd oli ta paras tulevaseks aleks. Tugevamaid mehi aga juhiti igast külast kõrgmetsa langetama, et põldu juurde saada. Nii oli Vello tahtmine, külavanemad nõustusid, ja üheskoos valiti seljakute ning kinkude nõlvakuid, üldse kohti, kus pind veerjas ja metsa raiumiseks.

Kõrgmetsa langetati nädalapäevad; siis olid meestel kirved nürid, peod mitmekordseist villidest purud ja pihad paistetanud. Et parajasti päike käis kõige kõrgemalt, siis peatuti kaheks päevaks, et pööripäeva pühitseda ja heinateo vastu jõudu koguda.

Nende pühade kestel tahtis Vello korra Lembit kohata, ja kui neitsi talle poolehoidu avaldab, Rahi ning enese vahele selge joone tõmmata ja siis varsti pidulikult kosja sõita.

Juba hommiku poole olid noored esimesel pühal kiigemägedel hõlpu löömas ja võib-olla oli Lembigi nende hulgas. Aga kõlbab vanemal teda sealt otsida või teiste hulgast eemale viia?! Võib-olla on Rahi tema läheduses — siis tuleks jällegi võigas sõnelus, kes teab, ehk veel midagi kõvematki!

Vello käis küll tänavu nagu ennegi noorte mängudel, kiikus, tantsis mõne neitsiga, mängis kaasa mõnd

mängu, aga lahkus õige pea, sest ta märkas selgesti, kuidas tema juuresolekul vaikis ülemeelik kära, kõneldi tasemini, leelutati viisipäraselt, pidurdati rõõmu ja piiluti arglikult tema kui Mägiste vanema poole. Ainult mõned, vist Punapea poolehoidjad, püüdsid tema lähenemisel kõvemini käratseda, hullemini räusata ja teda üldse mitte mikski panna.

Üsna raske oli Vellol Mallele öelda, mingu ta Asso poole ja kutsugu homseks Lembi — kellegi teise kuulmata — oma küla alla metsa, oja kaldale, kus liivakink õõnestatud alusega. Tulgu sinna keskpäevaks üksi või ustava näitsiku seltsis.

Vello ütles seda õele, aga ei tihanud talle otsagi vaadata. Malle naeratas andestavalt ja läks venna soovi täitma.

Aga veel enne kui õde jõudis tagasi — päike hakkas parajasti loodes metsa sakilise harja taha vajuma, käändus salk ratsanikke vanema õue. Kõige ees oli Aliste vanem Räiso ise, lai kui lohakalt täidetud kott, laiad põsed ripakil, hallsinised väikesed silmad terava iseteadva pilguga. Tema järel katsiratsi musta ratsu seljas vöödilisel vaibal tuli vanema tütar Urve, kirjatud sõba õlgadel, sini-punast kirja linik ümber pea, pikad otsad hobuse seljal. Pea oli Urvel kõrgel nagu harilikult ja ta vaatas ülalt alla, keda käskida. Kümmekond ratsanikku tema järel olid tugevasti relvastatud, raudsed servad mütsi peal helkisid, haljad odaotsad püsti; meeste selja taga olid suured täidetud kotid.

Näitsik jooksis lauda juurde Vellot kutsuma. See tuli, tundis juba eemalt külalised ja kirus iseendas kogu Alistet. Ta tundis, et otsus, mis viimaseil päevil Lembi suhtes küpsenud, oli enneaegne ja lõi kõikuma. Aega veel on naitumisega, homne kohtamine peab ära jääma — ja kui Lembi tõesti selle peletise Rahi meelitamisele järele annab — mingu! Nii mõtles ta rutuga raskele Aliste vanemale vastu minnes.

Too oli enese ratsult maha lohistanud, tatsas töntsil sammul Vellole vastu, tõstis tervituseks hooletult kätt ja lausus siis lühidalt hingates, jahedalt, peaaegu ükskõikselt, kõlatul häälel:

„Tulime lõuna poole. Tütar tahtis liikuda. Käänasime

Mägistele. Ole mureta — suurt tüli me ei tee: moona on kaasas nädalaks."

Enne kui Vello sai vastata, tuli Urve kergel sammul, naeratas ülalt alla ja hakkas ise kõnelema:

„Teil siin veel ilusam kui Alistes. Ainult majad on külades kehvemad ja põllud pisemad. Küllap nüüd uue vanema käsul kõik paraneb. Nõndap vist on?" Ta naeratas ja pilgutas võluvalt oma siniseid silmi.

„Urve unustab, et Mägiste on alati esimesena vaenlase lained vastu võtnud ja edaspidigi võtab," vastas Vello. „Ei võigi siin olla Aliste toredust."

Ta meel oli mõru, aga ta esines teeseldud tujuga. Lõi seinale riputatud raudkilbile paugu, käsutas juurderuttavaid sulaseid ja näitsikuid kui kapten järsu iili puhul meeskonda, kohtles külalisi kui isa lõbusas tujus lapsi, olgugi et need pole just armsad.

Ott viis odadega ratsanikud allõue, lausudes pärast tervituse vastuvõttu:

„Arvasime, et Aliste tuleb sõjaga."

„Aliste ei armasta sõda," vastas vanem meeste hulgast.

„Aga sõjasaaki küll, nagu seda Beverina all näha võis," vastas Ott.

Istuti esiti saarte alla põõsaste vahele kividest järidele, mis seatud poolsõõris ümber suure laudtasase kivi. Tuli Malle tagasi oma käigult Asso tallu, oli ootamata külalistest hämmastatud ega mõistnud neist rõõmu tunda, toibus siiski varsti ja hakkas Urvega majapidamisest kõnelema. Vaike tõi suure kannutäie mõdu ja jumestus Urve kahtlustavalt riivava pilgu all.

Aliste omadega vestelda ei olnud kerge, seda tundis Vello varsti ja veel enam Malle. Räiso kõnelus koosnes vaid otsustest, mis olid lühidad, vääramatud, öeldud siiski sõbraliku ükskõiksusega: see on nii ja see on nii! Vello sõnadest ja arvamustest hoolis ta vähe või siis nõnda palju, et neid lühida otsusega väärata. Ta hingeldas paksuse tõttu ja hoidis väikesi vidujaid silmi vaevu valla, sest laud olid lihavuse tõttu rasked. Pea, mis ta nüüd oli paljastanud, et see higist võiks taheneda, oli ilmatu suur, ümarik ja hõreda halli muruga kaetud —

Räiso ei sallinud harvu õlgadele rippuvaid karvu ja laskis alati pea hoopis paljaks pügada.

See suur pea töötas ja seal olid oma selged kavatsused. Otsekoheselt ja kahtluseta tõi Räiso need kuuldavale.

Saardes, näiteks, on vanema koha pärast ikka veel tüli käimas. Seal tuleb käsi külge panna, seda või teist poolt toetada, oma mees vanemaks aidata, kes vajalikul korral kuulab sõna. Samuti tuleb teha veel mitmes lähemas väikeses kihelkonnas. Kus heaga ei saa, tuleb käpp peale panna. Ei tee seda Aliste, varem või hiljem teeb seda mõni teine. On sel kombel ühe käe all laiad valdkonnad, siis on kerge kõnelda Pihkva ja Riiaga, siis võib minna sõjaga, siis võib ehitada linnuseid.

Vello kuulas teda huviga ja tundis isegi kadedust: missuguseid suuri asju kavatsetakse mujal! Et aga varjata oma elamusi, küsis ta naljatades:

„Kuidas siis Mägistega jääks?"

„Mis sellegagi teisiti!" vastas Räiso, silmis kaval naeratus.

„Ammu oleks pidanud Mägiste Alistega ühendama," tähendas nüüd Urve peaaegu kurjalt. Ta oli Mallega vesteldes teise kõrvaga hoolsasti meeste juttu kuulanud.

„Talvel käis kaubamehi Riiast," algas jälle Räiso, „kõigil üks ja seesama jutt: mere poolt on suveks jälle hulk rüütleid oodata — kelle vastu neid kogutakse?! Kelle vastu õpetatakse ristitud rahvast sõdima? Kui tulevad — kas Mägiste üksi seisab vastu? Või mõni teine kääbus?"

„Olen sellest ise mõtelnud mitmel korral," vastas Vello ja sai selle eest Urvelt kohe kiita:

„Oled arukas mees, tean seda ammu!"

„Raikülas peaks piirikaitsest kõnelema," arvas Mägiste vanem.

„Raikülas!" hüüatas Räiso põlglikult. „Näha kohe, et oled veel noor! Raikülas on küllalt kõneldud ja kõneldakse veelgi! Sellest on vähe. Vaja on tegusid teha, enne kui on hilja. Võib-olla ongi hilja. Ega see ruttu lähe, millest kõnelesin."

„Peaks ka Lembituga nõu pidama," lausus Vello.

„Lembituga? Lehola vanemaga?" küsis Räiso ja sel-

gesti võis tema näost näha, et see nimi pole talle meelepärast. „See mees läheb oma asjaga liiga laiali. Käib aina mere taga ja Novgorodis. Nagu oleks sealt meil abi loota! Peale selle: mis on Lehola! Kaks-kolm külakest!... Lembitu on minugi juures mitu korda käinud. Temagi usub veel Raikülasse. Loodab seal kõik vanemad targaks teha! Enda järele tõmmata. Asjata suukulutus!"

„Kui häda suur, ehk siis võtavad kuulda tema sõnu," ütles Vello.

„Aga siis on võib-olla hilja!" sõnas nüüd Urve.

Kõnelus katkes väheks ja kui uuesti algas, siis juba hobustest ja karjast. Urve läks Mallega aida juurde. Mehedki tõusid varsti üles ja läksid allõue. Räiso tahtis hobuseidki näha, aga need olid eemal metsas ja töntsid jalad ei suutnud täna palju liikuda. Küllap homme hommikul vahest, kui puhatud, küllap siis vaadatakse kõike!

Jah, homme hommikul! mõtles Vello. Kohtamine oja kaldal peab ära jääma; Lembile tuleb sellest uuesti sõna saata.

Ta hüüdis Kahro ja läkitas Asso poole kutsega: tulgu külavanem siia ühes tütrega! Kui mitte täna, siis homme keskhommiku paiku! On kaugelt külalised tulnud, üsna ootamata.

Las seisavad kõrvu need kaks: uhke Urve ja arukas külavanema tütar! Eks siis näeme, kumb neist võidab!

Urve laksutas korraga edevalt käsi ja hüüdis vallatada püüdes:

„Mis mul meelde tuli!... Vanem Vello, näita meile oma uut maja! Vii meid kohe sinna! Aga kohe, ruttu!"

„Mis seal vaadata, pole veel seinadki ülal!" vastas Vello. „Ja egas mina sellest palju tea — see mu sulase Oti teha!"

„Siis kutsugu vanem Ott ka, las ta seletab!" tormitses Urve lõbusalt.

Kutsuti siis Ott, kes tuli varsti longates, pilges ilme näol, ja mindi õuest välja lausknõlvakule uue hoone seinu vaatama. Need olid juba üle Urvegi kõrgel kantud pea, aga Ott ütles, et kaks-kolm korda palke peale lisatakse. Mindi ukseavaustest sisse, mõõdeti sammudega

tubade pikkust ja laiust, mõõdeti küünraga aknaavauste kõrgust.

Nii Urve kui ka Räiso ise leidsid palju laita, andsid hulga häid õpetusi, kuidas koldeid ehitada, kuidas katus peale seada, millega pōrand katta. Vello ei vaielnud külalisile vastu, Ott muheles andestavalt.

Mindi siis ka aita ja vaadati kõike, mis seal oli vilja, rõivaste ja relvade poolest. Räiso raputas pead: nii suured varad piiri lähedal, mõnikümmend penikoormat vaenlasest eemal! Kui ta sealt päevaveerul liikuma hakkab, on esköök siin!

Vello tõstis süüdistades häält: on see kellegi õiglus põhjapoolsete kihelkondade poolt! — Mägiste üksi peab suurel teel valvureid pidama! Nagu Mägistet üksi ähvardaks hädaoht! Nagu oleks Mägiste kohustatud põhja poole sõna saatma, kui vaenlased soode ja metsade tagant ilmuvad!

„Kõigest sellest võib kõnelda," vastas Räiso, nagu oleks öelda tahtnud: misjaoks nii ägedalt häält tõsta! „Selleks ma olen siin, et asju korraldada. Kakskümmend meest paneme piirile. Koerad kaasa! Iga poole penikoorma taha kaks meest!"

Mindi tuppa, kus juba Malle Urvega laval istusid. Kahe akna lükkelaud oli kõrvale tõmmatud ja päike paistis teisest avausest pruunipõhjalisile karusnahkadele, mis olid põrandale laotatud.

„Vaata, isa, kui toredaid mõõku siin seinal ripub!" hüüdis Urve.

„Isalt päritud," tähendas Vello. „Ega sellega kõlba uhkustada. Mõned ostsin Pihkva kaubameestelt. Mis oma käega vaenlaselt võetud, seda kõlbaks külalisele näidata."

„Ega te paljaste kätega tulnudki sealt Saardest," lausus Malle.

„Mis sellest tühjast...!" peatas teda vend.

Vaike kandis teise näitsiku abil puuvaagnates toite lauale ja seadis suure mõdukannu keskele.

„Urve, sa oled hoopis unustanud!" ühmatas korraga Räiso, ägedamini kui harilikult.

„Õige!" vastas Urve ehmunult, haaras Malle käsivarrest ja tõmbas enesega ühes välja.

Varsti tulid nad tagasi, kolm sulast kandamitega nende järel. Harutati kotid lahti ja ühest tuli nähtavale haljaid piigiteri, rauast odaotsi, noolekimpe, varreta tapreid, mõned suured ilustistega pronkskilbid ja kullatud päraga mõõk. Räiso andis ise selle Vellole ja lausus:

„Kaitse Mägistet ja Alistet! Lahutanud on nad rumal jonn. Ühendab neid mõistlik meel. Kõik muu siin," ta osutas toodud relvadele, „ehk on mõnikord meestele tarvilik."

Nüüd avas Urve teise kandami ja mässis lahti lõuendid. Nende seest tuli nähtavale tulel küpsetatud metsiseid, tetri ja kanu, suur kann mett ja teine kuivatatud marju.

„Milleks see?!" hüüatas Malle pahameelega.

„Tulime kutsumata," vastas Urve ja avas kolmanda kandami. Selles olid kirjatud rüüd, linikud, vööd ja väiksemas kimbus kaks sõlge ning kaks laia pronkskäevõru.

„See on sulle ja Leinile," sõnas Urve ja naeratas uhkelt. „Aga kus on Leini?" küsis ta siis järsku. „Ega ta ometi haige või koguni . . .?"

„Ei, seda mitte," vastas Malle. „Ta elab ja on terve, aga leinab ikka veel poega ja armastab rahu. Viibib sagedasti metsakurus kellegi lombak-Riita pool, kus on kõik vaikne ja rahulik . . ."

„Olen kuulnud, et see eit on ristitud," ütles Urve, ja Vello otse kohkus sellest. Mis seal kauges Alistes kõik ei teata!

„Jah, talle on vett pähe riputatud, aga see pole talle midagi viga teinud," vastas Malle rahulikult.

Istuti põrandale karusnahkadele madala nelinurkse laua ümber.

Olen müüdud, mõtles Vello, nähes laual Alistest toodud toite. Kes veel teab, mis nõiarohte siia toitudesse on segatud, et mind ära teha! Kuidas kõlbakski pärast neid annetusi Urvet jätta!

Räiso hakkas linnu tiiba kontipidi käes hoides näsima ja avaldas seejuures oma arvamusi ristimisest:

„Olen kuulnud paatri juttu. Vanad inimesed kõnelevad meil talveõhtuil igavuse peletamiseks veel hullemaid asju . . . Kel pea selge, ei usu. Usub nõrk, vilets,

vaene. See, kes püsti hädas, või see, kes peast üsna segi."

Vello mõtles Leinist: ons ta tõesti peast segi?!

Pärast ränka söömist maitsti seda, mis siin joogipoolist valmistatud ja mis külalistel kaasa toodud. Külitati karusnahkadel, vahetati uudiseid ja mindi siis jälle õue. Kari oli üsna lähedal metsa ääres, mindi seda vaatama. Sealsamas olid ka hobused.

Ott saatis Aliste vanemat, rääkis Riiast ja rüütlite elust. Urve surus külje Vello vastu ja hingas talle näkku. Aga Vello ei vaadanud ta poolegi, kõneles mõne lehma äpardusest poegimisel, kaksikuist talledest ja kahe lauguga varsast. Urve näis sellest vähe hoolivat, ootas mõnd armast ja ihaldavat pilku. Mägiste vanem pani südame kõvaks ja hakkas alepõletusest ja uue kõrgmetsa langetusest jutustama, kõvasti, hooga, nagu oleks see tal üle kõige hinge peal.

Karja juures võis Vello varsti kergemini hingata — Urve hakkas lehmi hindama, Aliste karja kiitma. Räiso andis Otile juhatusi, kuidas hobuste kapju tuleb ravida.

Asso tuli järgmisel hommikul, parajasti siis, kui õues saarte alla istuti einet võtma. Ta tuli üksi, ja Vello leidis, et nii on paremgi. Olgu! Kõik on juba otsustatud! Ta kosib selle kõrgi takulaka, kes, käed puusas, vaatab sulaseile ja näitsikuile ülalt alla, seisab keset õue kui sammas ja hüüab aina käske! Ta kosib selle, ja Mägiste ühineb Alistega, saab tugevamaks kui Sakala, Ugandi või Lehola, ühendab enesega ühe naaberkihelkonna teise järel! Alles siis võib ta alata sõda ja teha rahu! Katsugu veel Rahi tema vastu rahvast ässitada!

Asso mõistis Aliste vanemaga väärikalt kõnelda, ei lasknud end tema iseteadvusest ängistada, mõistis tema arvamustele viisipäraselt, siiski kaaluvalt omad vastu seada, nii et Räiso ja Urve riivasid teda salajas mõne lugupidava ja isegi kadestava pilguga. Vello võis olla uhke, et tal on niisugune külavanem lähimaks nõuandjaks. Aga ta tundis häbi Asso ees, ei tihanud tema poole vaadatagi. Ta tundis, et ta on Urve naimise otsusega reetnud selle vana sõbra.

Juba eine ajal olid sulased allõues odaviskes, tapriheites ja mitut liiki maadluses lõbustust leidnud. Lõpe-

tanud söömise, läksid vanemadki seda ühes Urve ja Mallega vaatama.

Ott ja Kahro kutsusid Alistest tulnud mehed jõu ja osavuse katsumisele ja saatsid nende vastu oma külast parimaid. Räiso oli kaasa võtnud sirgemad, kõvemad, väledamad relvade käsitsemises. Oda viskas märki kõige paremini kiitsakas Kahro ja noolegagi ei tabanud keegi teine nii täpselt musta sõõrikese südamesse, mis oli söega joonistatud püstaia postile. Piiki ei suutnud ta nii kaugele heita kui võõrad ega läinudki selles võistlema. Samuti ei pannud ta vastastega käsivarsi vaheliti ega rindu vastamisi.

Jõukatsumises osutusid Aliste mehed märksa tugevamaiks ja käänasid Mägiste omad maha.

Siis mindi, Vello ja Urve kõige ees, hiiemäele, riputati ande okstele, käidi kiigel noorte mänge vaatamas ja kõnniti ümber põldude. Aliste vanem näis kõigega rahul olevat, tütar veel enam. Pärast lõunat toodi hobused õue, kaeti vaipadega ja lahkumishetk oli käes. Sulastel hobustega tuli allõues üsna kaua oodata. Saarte all seisid kolmekesi Vello ja tema kaks külalist. Asso ja Mallegi tõmbusid eemale. Peeti aru, kunas Mägiste vanem võiks Alistesse sõita. Kaudselt andis mõista nii tütar kui ka isa, et see oleks kosjasõit, ja Vello ilmutas näoga ning sõnadega, et ta saab aru. Lepiti siis nõnda kokku, et sõit sünniks lõikuse lõpul, kui hädalisemad tööd põllul tehtud, aga ilmad veel ilusad, teed kuivad ja puud lehis.

Isa silma all langesid noored teineteise rinnale ja suudlesid suule, kuigi see sündis enam Urve algatusel. Siis mindi teiste juurde, kes olid juba hulga aega oodanud.

Kui Vello käed sirutas, et oma mõrsjat sadulasse aidata, langes too kõigi nähes Mägiste vanemale kaela ja lausus mõne armusõna. Vello mängis oma osa mehiselt, häbenemata, tõstis mõrsja ratsule, kargas ise teisele ja läks oma meestega külalisi saatma.

Suurelt teelt, mis viis lõunast Alistesse, pöördus ta kihutades kodu poole, nagu oleks kellestki rutemini tahtnud eemalduda. Assost hoidus ta kõrvale, ratsutas Kahro seltsis, päris temalt üht ja teist, et aga peletada enesest mõtteid Urvest ja kujutlusi tema soojest sülelusist, et

ühtlasi peletada kahtlusi, mis kippusid idanema südames.

„Miks ei tulnud Lembi kaasa isaga?" küsis ta järsku muu jutu keskel Kahrolt.

„Rahi tuli parajasti sinna," vastas truu sulane ja vaatas kõrvale. Ta teadis, et see vanemale rõõmu ei valmista.

„Rahi tuli sinna!" hüüatas Vello ägedalt. Aga häbenes siis eneseunustust ja lisas ükskõikselt: „Oda viskasid sa kaugelt paremini kui Aliste poisid."

Süda oli tal leegitsema löönud. Ta oleks praegu jalamaid Asso tallu kihutanud, Lembi käe haaranud ja talle mehe sõnaga öelnud:

„Sina oled mu mõrsja, ei keegi muu! Teadku seda kõik Mägiste ja Aliste rahvas! Ärgu tõstku oma jalga siia Rahi, minu mõrsja manu!"

Aga ta ratsutas mööda oma armsama talust, lüües hobust valjaste rihmaga, ei vaadanud sinnapoolegi, kartis tänava otsal näha Lembit.

Nii segi oli tal kõik peas ja südames! Aga ometi on ta vanem, kes alati selgesti peaks teadma, mis vaja teha, mis tegemata jätta! . . . Jah, kui vanem peaks ta Urve kosima. Aga ta ei ole ainult vanem, ta on ka Vello!

XIX

Paater oli lahkunud Mägistest Vello nägemata. Vaike tõi varsti teate, mis oli levinud juba kaugemalegi: Leini on ristitud, samuti tema näitsik Marja, peale selle veel üks vaene lesk naine ja kaks elatanud mehikest. Mõned täismehed käinud ka paatri kõnelusi ja palvetusi kuulamas, aga pole seda kõike tõsiselt võtnud.

Õhtuti kogunevad ristitud lombak-Riita koja juurde, lasevad seal põlvili ristikuju ette ja loevad kõvasti palveid. Päeval aga teevad nad hoolsasti tööd, palvetavad selle juures, hoiduvad eemale rõõmust ja kärast.

Nii rääkis Vaike.

Vello katsus seda kuuldes naeratada, aga tundis, et süda on rahutu.

„Pole sul ka muud teha, kui küla uudiseid koguda!" lausus ta pahameelt teeseldes Vaikele.

„Arvasin, et vanem peab seda teadma," vastas näitsik ja läks rutusti eemale.

Kui see Leini poleks oma õde, kui tema õnnetuse pärast poleks sõditud — oma käega läheks ja pistaks ta püstkojale tule otsa, peksaks palvetajad laiali, käsiks neil pead paljaks pügada ja liiva ning leelisega ristiveest puhtaks pesta! mõtles Vello ägestudes.

Ta liikus nii süngelt, et talle kõike ei julgetud kõnelda, mis Mägistes sünnib. Ainult Malle ei kartnud venda, talitas aga tema läheduses sõnalausumata. Ott mõmises omaette, oli vanema eeskujul pahur ja kinnine.

Algas heinategu, ja küladest valgus rahvas luhtadele, ojaäärtele, hõreda metsa alla. Päeval kuuldus sealt vikatite kõlinat vastu tahkkive, õhtuti noorte pillerkaari, pasunat, kannelt ja leelut.

Külades oli kõik vaikne, õuedel nähti vaid lapsi, taate, eitesid ja koeri, kes vilus rammetult lõõtsutasid, roosa keel suust ripnemas.

Vello, kes isa eluajal oli teistega ühes niitnud ja loogu võtnud, ei kärsinud tänavu töötada. Lõi kaare või teise, torkas siis vikati lüttpidi pehmesse maasse ja lausus mööda minnes Kahrole, et tal olevat kodus ehituse juures midagi teha, Otti aidata.

Meelsasti läks ta heinaliste hulgast eemale, märgates, et teised tema läheduses sunnitult vaikivad. Ta mõistis, et tema oma muredega ei sobi siia rõõmsa rahva hulka.

Kord õhtupoolikul heinamaalt koju tulnud, nägi ta Leinit õues maja seina ääres muldril istumas ja sõba ääres̄tamas.

„Kiidetud olgu Jeesus Kristus, nüüd ja igavesti! Aamen," lausus õde pühaliku hardusega.

„Mis see...?" ühmatas Vello, ei mõistnud muud midagi öelda ja läks mööda. Ta teeskles millegi otsimist, et õde vargsi vaadelda. Siis hakkas ta küsitlema, vaikselt, pahameeleta, isegi sõbralikult: kunas paater läinud, mitu hinge ristinud, kunas jälle tuleb? jne. Õde vastas kõigele selgelt, tõsiselt, nagu oleks koolnu lähedal, kelle juures ei sünni kõnelda kergelt.

Kui inimene nii selgelt küsimustele võib vastata, siis ei ole ta arust ära, mõtles Vello, istudes Leini kõrvale, sundis enese rahulikuks ja küsis nagu möödaminnes:

„Muretsed ikka pojakese pärast?"
„Ei," vastas õde, peatus kirjamises, laskis käed tööga põlvile langeda, aga ei tõstnud silmi.
„On sul muidu mingit muret?"
„Kui kõik oleksid nii rõõmsad!"
„Millest see rõõm? . . ." päris Vello.
„See on rõõm jumalas ja Jeesuses Kristuses!"
Vello ei mõistnud seda, aga mõistis näoilme järgi, et õde tõesti maitseb mingit puhast rõõmu.
„Kas see paater varsti jälle siia tuleb?" küsis ta, kui vaikimine talle enesele raskeks läks.
„Jumal ise andku, et ta varsti tuleks!" sõnas õde ja võttis jälle töö kätte.
„Mis ta kõneleb sulle?"
„Ta kõneleb jumalast, tema pojast, pühast jumala emast ja taeva õndsusest."
Vello muigas. Ta ei raatsinud õde vaidlusega häirida. Siis korraga vaatas Leini talle silma, tungivalt, paluvalt, sundivalt ja sõnas kui manades:
„Lase end paatril ristida ja sa mõistad tõsist jumalat!"
„Mina . . . peaks end ristida laskma?!" hüüdis Vello, nagu ähvardaks teda suur oht. „Kas sa ei tea, et paater on rüütlite mestist, on vaenlaste killast! Ja kui tal on jumal, siis on seegi meie vaenlane!"
Leini väristas pead ja ütles heldinult:
„See jumal armastab kõiki inimesi ja tahab, et nad tema juurde tuleksid. Paatri suu läbi kutsub ta kõiki enese juurde, et nad igavesest õndsusest ilma ei jääks."
„Sa oled ometi kuulnud," algas Vello, kui oli natuke aega nõutult otsinud, kust õde saaks mõjuvalt rünnata, „et kõik ristitud liivlased, lätlased ja rüütlid on meie vaenlased, meid aina riisuda ja tappa ihaldavad. Või meid tapma ja riisuma sunnitakse!"
„Me ei pea kartma neid, kes võtavad varanduse või tapavad ihu, ütleb paater. Neid peame kartma, kes meie hingele kahju teevad."
Vello kõngutas pead, tõusis istmelt ja kõndis pikkamisi eemale. Vähehaaval hakkasid tal õe sõnad selguma: „Lase ennast paatril ristida . . ." Leini kaudu püüab paater Mägiste vanemat rüütlitele sõnakuulelikuks teha

ja vanema kaudu siis kogu Mägiste rahvast. Ent Mägistest ei leia mustakuuemees Kaupot!

Kohates Mallet, võttis vend tema isepäinis ja lausus hoiatavalt:

„Ütlen sulle veel kord — ära Leiniga „neist asjust“ kõnele!“

„Miks mitte?“ küsis Malle, näol lahke kavaluse ilme.

„Kas sa siis aru ei saa, kuhu see Riia õpetus viib? . . . Et me paneksime mõõga käest ja laseksime end paljaks riisuda! Orjaks teha!“ hüüdis Vello ärritatult. „Ja Mägistes olgu selle õpetuse pesa vanema enese majas?!“

Vello jäi veel enam ligipääsmatuks. Ta jagas vaid eemalt käske, lahendas eesõues seistes või saarte all kivijäril istudes kaebusi lühisõnaliselt, peaaegu kurjalt.

Ta hulkus, oda ja noolekimp vöö küljes, vibu õlal, pooled päevad mööda metsi, laskis harva mõne linnu, istus hulgad ajad mõnel langenud tüvel ja tuli koju veel süngemalt, kui läinud. Ott seadis kahe sulase abil juba palgipindusid katuseviiludeks, aga see ei huvitanud vanemat. Mõnelgi korral läks ta õhtuti mööda metsa kuni Asso küla kohta, kõndis seal üksildastel radadel, nagu ootaks kedagi; aga nähes või kuuldes kedagi lähenemas, pöördus kiiresti kõrvale.

Hilja õhtuti läks ta hiide, istus seal vanade kaskede all, kuulas öölinde ja haabade värinat, aga ei suutnud nende keelest aru saada.

Kord õhtu eel jälle Asso küla kohal metsas hulkudes nägi Vello üht neitsit rada mööda lähenevat, ta seisatas ja hüüatas kui ilmutist kohates:

„Lembi!“

Asso tütar tuli kodu poolt, nöörist püünis käes, nägu, kael ja käsivarred kui punane vask, juuksed kullase helgiga, mõtlikud silmad päevitunud laugude vahel kui helesinised järvekesed. Ta naeratas tasast Asso naeratust ja silmad vaatasid nii hoolsasti, nagu tahaksid Vello hingest lugeda.

„Ma tulen sinuga natuke maad ühes,“ lausus vanem, kui nad teineteist sõbralikult olid tervitanud.

„Sind ei ole enam näha olnud,“ sõnas neitsi ja vaatas õeliku murega Vello poole.

„On ka ajad!“ kurtis vanem.
„Olen kuulnud, et sul on sekeldusi,“ vastas Lembi.
„Sa mõtled vist Rahit? ... See on tühine! ...“
Ja nagu kartes, et kaaslane vahest Aliste vanema külaskäigule võib mõelda, ruttas Vello kõnelema paatrist, õe, näitsiku ja teiste ristimisest, hakkas oma kahtlusi avaldama uue õpetuse kohta, otsis selle tagamõtet.
Lembi kuulas, vaatles teda rõõmsa huviga ja lausus viimaks:
„Ma kõnelesin korra ise Leiniga. Mulle oli ta väga meele järele; kui ta vastu tulles lausus pühalikult: kiidetud olgu Jeesus Kristus! — läks see mul otse südamesse. Aga siiski ...“
„Kõnele temaga, Lembi!“ palus Vello.
Ta võttis neiu käsivarrest kinni, nende küljed puutusid vastamisi ja korraga oli tal selge: see on minu oma, mitte Urve Alistest! See siin lööb pähe kui kange joomaaeg. Urve jätab aga jahedaks; tema suudlus on kui leige vesi, mida rüübatakse januta.
„Lembi ...“ algas Vello. „Miks sa ei tulnud, kui Aliste omad meil olid?“
„Mul oli koduseid talitusi,“ vastas neiu põiklevalt.
„Rahi oli sinna tulnud?“
„Jah, ta tuli ...“
Nimetanud selle nime, raevus Vello ega saanud ütlemata jätta:
„Ta käib teil sagedasti, nagu kuulda ...“
„Jah, ta käib ...“ lausus Lembi.
Vello sai aru, et tal õigust pole etteheiteiks, temal kui Urve peigmehel. Küllap neist lahkumise suudlusist on juba kõneldud kogu Mägistes.
„Lembi,“ algas ta end kokku võttes, „mis ka ei ole olnud ...! Kui ma teaksin, mis su südames ... Kui ma teaksin, kuidas oled sa Rahi vastu ...“
„Mina Rahi vastu?!“ hüüatas neitsi.
„Ta käib sagedasti teil ...“
„Ta on mu isa vastu alati lahke olnud ... Kui aga isa ütles, et ta nõus ei ole ...“
„Millega nõus ei ole?“ küsis Vello ja vahtis pinevalt oma kaaslase silmi.
„Ei ole nõus Mägiste vanemaks hakkama.“

„Ah jah, see! ... Muidugi! ... Egas su isa ole niisugusel oheliku otsas vedada!“
„Ega ta sellepärast jäta,“ lausus neitsi murelikult.
„Mida?“
„Isa kiusamist.“
Nad olid oja äärde jõudnud ja peatusid. Vello vaatas neitsile silmi ja küsis:
„Kuidas ta siis veel? ...“
„Käis veel eile meil: tulgu isa ülehomme hiide koosolekule.“
„Mis koosolekule...? Hiide...!“
„Kas sa siis ei tea?“ küsis neitsi nurisedes.
„Keegi pole mulle üht sõnagi lausunud!“ pahandas Vello.
„Ülehomme aetakse kõik seitsme küla rahvas kokku...“
„Ja mina ei teagi!“ raevutses Vello. Siis hakkas ta naerma, pani käed neiu õlgadele ja lausus muretult:
„Kui mind kutsutakse — lähen ka. Aga kedagi muud ma vanemaks ei vali kui sinu isa!“
Nad pöördusid metsa, seadsid püünised maha ja kõndisid pikkamisi kodu poole, kõnelesid heinatööst ja lähenevast lõikusest. Vellol valmis otsus, aga ta jätab selle seniks enda teada, kui asjad Rahiga selged.
Asso õue alla jõudes pani käed neiu kaela ümber vaheliti, vaatas talle silma ja lausus ennast vaevu talitsedes:
„Oota, Lembi, kuni see möödas ... Siis kõneleme ...“
Ta tõmbas Lembi lähemale ja suudles laubale.
Siis ruttas ta metsa mööda kodu poole, nagu paistaksid sealt leegid.
Majaesine õu oli tühi, ainult Leini istus saarte all kivijäril, käed risti, silmad taeva poole tõstetud ja palvetas:
„Püha Maarja, jumala ema, palu meie patuste eest nüüd ja meie surmatunnil! Aamen.“
Vello läks tuppa, hüüdis Malle ja käskis tuld tuua, kohe, ruttu! Ja Oti või Kahro kutsuda. Või tulgu juba mõlemad!
Malle tuli pisut ehmunult pirrutulega ja ütles, et Vaike läinud sulaseid kutsuma. Vello võttis pirru enda kätte ja jäi üksi.

Varsti tuli Ott, palja päi, põlglik ilme näol. Ta laskus lavale ja äigas peoga üle läikiva kiiru. Kohe tuli ka Kahro, üsna murelik, heitis argliku pilgu vanema poole ja jäi seisma.

„Eks istu!“ lausus Vello käskides.

Kahro toetus Oti kõrvale ja võttis pirru enese kätte.

„Kas te siis midagi ei tea, mis Rahi teeb ja toimetab?“ küsis vanem kurjalt.

„Küllap nüüd teame ka, miks ei tea!“ vastas Ott pahaselt. „Väga hästi teame!“

„Aga mulle ei ütle midagi!“ kurjustas vanem.

„Sa ei lase kõnelda enesega. Kuis me siis öelda saame!“ urises Ott. „Sa ei lase kedagi lähedalegi!“

„Kõik on teada, mis ta teeb,“ sõnas nüüd Kahro. „Ülehomseks kutsub mehed hiiemäele.“

„Ja lähevad?“

„Minnakse niisama, kuulama ja vaatama.“

„Mis see Rahi peaks seals rääkima?“

Vastas Ott:

„Linnust ei lase ehitada — asjata töö ja vaev! Lubab lätlaste ja rüütlitega lepingu teha, et need enam kunagi siia riisuma ei tuleks. Pole siis vaja valvet teedel pidada ega midagi.“

„Aga kes siis vanemaks saab?“ küsis Vello.

„Eks ta ise... Kes muu. Oli kuulda, et pakkunud seda au Assole, aga ei see!... Küllap siis ikka ta ise.“

„Kas läheme siis ka ülehomme sinna?“ naljatas Vello sapiselt.

„Kuidas muidu!“ nõustus Ott tõsiselt.

Kahro niitsas pirdu ja ütles omalt poolt:

„Kiur ja Küüvits on kõik oma mehed valmis pannud. Relvad kõigil käepärast. Meie siin ka valmis... Kui vanem käsib, võime kohe Rahi vastu minna...“

„Kui mul nii tublid külavanemad ja sulased,“ ütles nüüd Vello süüdlaselt naeratades, „siis pole tarvis teadagi, mis kurja nõu seal Rahi koob ja põimib!... Olgu siis pealegi nii: mina sinna ülehomme ei lähe. Aga teie minge. Ja kui paras aeg — löö sekka! Mõõgad ja vestud hõlma alla!“

„Laseme Rahil natuke verd!“ mõnules Ott.

„Tüütabki juba!“ lisas Kahro.

„Laseme natuke verd kogu tema mestil — jäävad ehk vaiksemaks!“ lisas Ott.

Vello laskis siiski Küüvitsa, Kiuru ja Assogi kutsuda, pidas nendega pikalt nõu ja üheskoos otsustati: vanem jäägu asjast eemale, aga külavanemad lähevad ustavate sulastega ... Märguande peale tõmmatakse mõõgad ja pistodad ... Kui teisiti ei saa, voolaku veri. Küllalt on selle röövlisalga juhiga kannatatud!

XX

Hiiemäele kogunes rahvas harilikult vanema kutsel. Viimane kord oldi seal seitsmest külast koos Saardes langenute põletamisel. Üksikult ja vaikseis salkades käidi seal sagedasti. Mindi vanemate vaimudega kõnelema, ande hiiepuude okstele riputama, vaikselt palvetama, tõve või ohu vastu maast püha mulda või iidsete puude küljest koort võtma.

Täna ei olnud siia vanem kedagi kutsunud. Aga juba ammu enne päikese loojangut vooris inimesi igast küljest hiiemäe poole. Esimestena ilmus paljajalgseid poisikesi ja tütarlapsi; nende järel kepi najal koperdavaid halle eidekesi ja taadikesi; varsti noori neitsisid ja poisse, siis naisi — ja viimaks mõõgakandjaid mehi, üksikult ja rühmiti. Vanad ja üsna noored suruti sügavamale puude alla, neitsid ja naisedki tõmbusid eemale, relvis mehed jäid hiie keskele suurde sõõri. Kõigi nägudel oli ootuse elevus ja ärevus, sagiti rahutult, vahetati umbusklikult üksteisega sõnu, oodati sündmusi.

Korraga hüüti tee poolt: tuleb! tuleb!

Mööda puudevahelist teed, nõlvakut mööda üles kõndis rühmaval sammul Rahi. Peas oli tal tulikollasest nahast, pronksist harja ja äärisega kiiver, kaelus hõbelitritega ehitud, vöö küljes kullatud päraga mõõk. Ta astus iseteadvalt, pea seljas, rind ees, hulk relvastatud sulaseid järel, nende hulgas mitmed Mägiste rahvale tundmatud.

Talle tehti teed, kõnelus vaikis, silmitseti relvis sulaseid, vaadati nende sõjakat sammu otse arglikult.

Rahi astus vanima laiaharulise kase alla haljale põn-

gale, heitis kuninglik-lahke pilgu rahvale ja hüüdis vägeva häälega:

„Mägiste rahvas! Noored ja vanad! Naised ja mehed! Kõik, kes te olete kokku tulnud!“

Heitnud vargsi pilgu vasakule ja paremale, hakkas ta kõnelema. Ta ütles, et siia pole kokku tuldud pillerkaaritama ega ka tänumeeles urituld põletama. Hädad ja mured on Mägiste rahva siia kokku ajanud. Kellele ei lähe need südamesse?! Igaühele, ainult Mägiste vanemale mitte! Juba tema isa, vanadusest nõrk, ei mõistnud ammu enam, mis tarvis teha, mis tegemata jätta. Ei olnud tema ajal kevaditi seemnetera ega heinakõrt külades, inimesed nälgisid külmades kodudes, loomad lõppesid lautades — vanem aga nosis teiste vaevaga kokkukantud metsasaaki ja rüüpas magusat mõdu peale. Nagu tema elu oli kasutu või Mägistele lausa kahjulik, nii ka tema surm oli häbistav: jõuetu mehike viib kahe äbariku poja seltsis Mägiste mehed Beverina alla! Vaenlane puudutas teda kogemata puusast ja oligi maas; visati reele ja toodi koju hiies põletada. Samal korral oleks rahvas pidanud enesele vanema valima, kes tema eest hoolitseb, kes teda võitudele viib. Aga kõik olid õnnetust sõjakäigust muljutud ega pannud tähelegi, et tudiseva rauga asemele hakkas omapead vanemaks poisike. See läks aga Mägiste rahval varsti kalliks maksma...

„Te kõik veel mäletate,“ jätkas Rahi ikka enam hoogu võttes, „kuidas talvel põletati siin nagu irvituseks tema kergemeelse sõjasõidu ohvreid. Te kõik teate, et mitmed meie paremad pojad põevad veel praegu selle rumala retke haavu. Vanem õiendab oma perekonnaasju ja tahab saaki saada, meie mingu kaasa, lasku end tappa ja vigastada. Küllalt sellest!“

„Küllalt! Küllalt!“ hüüti mitmelt poolt ja mitmes mõttes.

Edasi süüdistas Rahi vanemat, et see uusi koormusi mõtleb rahvale peale panna — tahab linnust ehitada! „Nagu see kedagi kaitseb! Mitte teda ennastki! Linnuse ehitus pole aga muud kui silmapett — vanem mängib vaenlastega kokku: õde on tal juba ristitud, paater käis vanema peres — varsti võib kuulda, et vanem enesele ka ristivett pähe laseb riputada.“

Uuesti pöördus Rahi Saarde retke juurde:

„Kas on kellelgi õigust alata õemehe vastu sõda, kui õde ei kõlba naiseks? Igaüks teie hulgast on vist seda poole aruga Leinit näinud. Poja viis ta soekarja kätte, ise läks hulkuma ja Kämbit teotama! Tuleb, ässitab venda ja see kutsub mehed kokku: Saardest võib kergesti saaki saada! — Saagiga meelitati paljud teist sõjasõidule. Mitmed said seal surma, mitmed toodi surnult omastele näha — saagi aga võttis vanem enesele! Nii teeb Mägiste vanem, see ahne poisike! Aga vähe sellest, et ta riisub lähedat kihelkonda ja vanemat, kes kõneleb sama keelt. Omas kihelkonnas, siinsamas Mägistes ei või keegi oma veiste ega muu vara pärast kindel olla, ei ööl ega päeval! Teie kõik olete kuulnud, kuidas minult võeti lambaid ja lehmi ja sunniti muud vara Vellole koju kandma. Minu talu on lage — tulgu vaadaku igaüks ise oma silmaga. Minu talusse tungib ta hulga meestega öösel sisse, mõõgad käes, haavab sulaseid, otsib aida läbi ja viib ära, mis meele järele!"

Tagantpoolt kostis lai naer ja Ott hüüdis lõbusalt:

„Ons veel midagi? . . . Tee ruttu! . . . Õhtu jõuab kätte, varsti veereb päike!"

„On veel!" vastas Rahi. „Õhtu jõuab kätte, see on õige! Aga enne saame veel mõndagi näha-kuulda! . . . Siin, minu kõrval seisab mees, aus mees ja tubli mees! (Rahi lõi võõrale mehele õlale.) See on Kämbi vend . . . Vähe sellest, et Vello tungis öösel Saardesse, tappis une pealt vanema, riisus ja põletas maja! Ta ässitas Saarde rahva üles Kämbi venna vastu, kahtlustas teda Aliste ja teiste vanemate ees. Vaene mees pidi võõra rahva juurde pagema. Mina olen talle ulualust andnud, kuni ta jälle kui vanem Saardesse võib minna."

„See on äraandja! Käib Väina ääres! . . . Röövli vend! . . . Ise samasugune!" hüüti tagantpoolt.

Rahi katsus põlglikult naeratada ja hüüdis kõigest jõust, ise näost punane ja higine:

„Mägiste rahvas! Vali enesele uus vanem!"

„Vali Rahi! . . . Vali kaubameeste riisuja! . . . Vali püüniste varas!" hüüti läbisegi ja Ott naeris kõvasti: „Ohohohoh!"

„Ma käsin vait olla!“ karjus Rahi, tõmbas mõõga ja tõstis kõrgele.

Kohe haaras Kahro rüü hõlma alt ümmara pronkskilbi ja lõi lühikese mõõgaga kolm korda kõvasti selle vastu.

„Edasi!“ hüüdis Kiur tema kõrval, paljastas vestu ja vajus rüsinal oma meestega ettepoole.

Tõusis metsik kära ja kisa, kõlksusid relvad, tärisesid kilbid. Küüvits ründas oma meestega Rahi sulaseid teiselt poolt. Need ei hakanud õieti võitlema, viskasid relvad ja pagesid tüvede vahele, sealt kabuhirmus põgenejate naiste ja lastega võidu sügavamale metsa.

Rahi oli põngalt kadunud, enne kui Vello mehed juurde jõudsid. Kui lage sõõr rahvast tühjenes, jäi sinna neli Rahi poolehoidjat haavatutena lebama. Nad tõstsid käed ja palusid, et neid ei tapetaks.

„Kes teid, koerapoegi, tapab!“ hüüdis Ott ja oli väga pettunud, et ei tulnud mehist rabelust.

Varsti tulid Kahro, Küüvits ja Kiur tagasi. Rahi ja Kämbi vend kadunud nõlvaku alla padrikusse. Küllap on varsti üle Säde Lätis.

Ott sülgas, lõi mõõga tuppe ja urises väga pahaselt:

„Raibe niisugune! Nüüd ei või enam hooletult magadagi!“

Vello tuli allõuest lauda poolt talitamast, näol muretu ilme, kui sulased koju jõudsid, Kiur ja Küüvits kaasas. Assot polnud hiies nähtud.

„Saite nii ruttu hakkama?“ küsis ta tulijailt naljatades.

„Nurja läks kõik!“ vastas Ott süüdlaselt.

„Kuidas?... Nurja?...“ küsis vanem.

„Põgenema pääsesid, need soevärdjad!“ lisas Kahro.

Kiur jutustas lähemalt, mis hiiemäel sündinud, ja lisas vihaseid kirumisi.

„Viga oli selles, et me neile kohe ligi ei läinud,“ arvas Küüvits. „Siis oleks võinud korralt mõõgaga ängata. Nüüd aga olid meie oma inimesed risuks ees!“

Peeti sealsamas püsti jala peal aru ja otsustati: saata juba täna ööseks valvurid kõigile metsaradadele, küladesse aga käsk: Punapea ja Kämbi vend, kui need ilmuvad, armutult maha lüüa!

„Ammu oleks pidanud Punapead maha lööma!“ lõikas Kiur vihaselt.

Sel hetkel kostis meeste selja tagant saarte alt pühalik naisehääl:

„Aga mina ütlen teile: armastage oma vihamehi, õnnistage neid, kes teid ära vannuvad, ja tehke head neile, kes teid taga kiusavad!“

Vaadati hämmastunult sinnapoole, nagu oleks häält teisest maailmast kuuldud.

„Seda on talle see mustakuuemees õpetanud!“ lausus Vello süüdlaselt.

Ott aga sõnas mõrult:

„See on niisama hea, kui õpetaksid lammastele, et nad armastaksid sutt!“

XXI

Tõug põldudel lõi paatjaks, suvi lähenes lõpule, päevad olid veel palavad, aga eha tuhmus õhtul varemini ja kesköösiti võisid haldjad jälle nägematult liikuda.

Vanema uus maja oli juba katuse all. Jämedatest kooritud palkidest immitses päikesepaistel vaiku, mida Kahro hoolsasti korjas haavade ravimiseks. Puudusid veel uksed ja lauakesed, mis seestpoolt akende ette võis lükata. Katus oli mitmekordsetest pindudest, nende vahed mätastega täidetud, et soe talvel kergesti välja ei pääseks. Põrand oli tasastest maakividest. Küllap need kivid kaetakse puupindudega ja siis veel karusnahkadega, et jalad ei tunneks jahedust. Majal oli neli suurt tuba üksteise kõrval, palkidest vaheseinte ja ustega. Igas toas oli ahi ilmatu suure suuga. Kahe otsatoa ette olid ehitatud väikesed kojad.

Ott liikus mõnuldes uue hoone ümber, käsutas sulaseid ja pani, kus vaja, ise käed külge. Veel noorest kuust täiskuuni — ja külalised võivad tulla. Ei maksa häbeneda Räisot, Lembitut, Meemet ega teisi Sakala vanemaid. Vello võib kosida kolm naist ja anda igaühele oma toa. Malle ja Leini Marjaga võivad veel ilusti vanas majas elada. Polegi see vana, ainult suure rutuga hädaliselt peavarjuks ehitatud, kui leedulased kõik maatasa olid põletanud. Ruumi on seal vähe, põrand kühmlik, seinte vahelt puhub tuisuga lumetolmu läbi ja katus ei pea kõva vihma. Aga on seal seni elatud, võib edasigi elada!

Kõrge pihapuu-aed pidi ümbritsema uut ja vana elumaja, väravad kavatseti teha tugevamad, kui olid Kämbil.

Vello liikus pärast Rahi pagemist oma kodus ja külades kui täielik Mägiste peremees. Ta oli lahkem, kõnetas vastutulijaid, silitas laste päid, naljatas näitsikute ja sulastega, käis mõnikord kiigel ja tantsis seal noorte neitsidega.

Mägistel ei olnud tal enam vaenlasi ja egas väliseid oodates maksa ööd ja päevad väriseda. Küll jumalad ja head haldjad hoolitsevad! Ja mis peale selle, olgu vastu võetud hirmu ja ahastuseta!

Südameski oli kõik selge. Alistesse saadab ta neil päevil Küüvitsa ühes Otiga. Läkitab tervitusi, kingitusi ja laseb öelda, et vanem külla ei saa tulla. Kui lähemalt päritakse, võib ka öelda, et kuulu järgi olevat vanemal kosjatee jalge all. Kui veel enam päritakse, siis öeldagu, et mõrsjaks on külavanema Asso kaunis tütar Lembi, kelle sarnast ei leidu kogu Sakalas. Aga seda öelgu nad juba omalt poolt. Küllap Ott seda öelda mõistab, ja Küüvits seisab seal juures kui Mägiste varjatud jõu ning julguse kehastus!

Aga enne veel vaja kõnelda kord Lembiga.

Kui küla noored enne lõikust jälle püha pidasid, kiikedel hulgana ja metsa varjus paaris suve lõpu lähenemisel veel elama ja ilutsema ruttasid, läkitas vanem oma õe Malle Asso poole ja laskis Lembi keskpäevaks lõuna poole küla Kuusemäele kutsuda. Sellenimeline küngas oli nii tihedalt okaspuudega kaetud, et päike sinna ei paistnud ja harva sinna keegi eksis.

Vello ootas seal aegsasti Lembit, pühapäevarõivais, näilikult relvadeta, aga hõlma alla oli tal peidetud puss.

Lembi hilines, tuli tasakesi leelutades ja kõndis künka jalast mööda, nagu oleks ta siia juhtunud. Vello laskis tal meelega enesest mööda minna, imestles puude tagant tema kerget, nõtkuvat kõnnakut ja päikesest põlenud saledat käsivart. Punasega kirjatud valge liniku otsad langesid ristluudeni. Pruunid sääred olid paljad, pronksnööriga äärestatud vöödiline sõuke ulatus veidi alla põlve. Värvilise vöö otsad rippusid puusal.

„Lembi!" hüüatas vanem tasa. Neitsi ehmus, vaatas ülespoole, ja nad läksid nõlvakul teineteisele vastu.

Esimeste sõnadega oleks Vello tahtnud öelda, mis temas lõõmama lõi seda päikesest põlenud käsivart, pruune sääri ja nõtkuvat pihta nähes. Aga ta sulges oma hinge, nagu seda tegi Lembigi. Ega oleks seda olnudki kerge öelda, mis neil kummalgi hinges ja ihus hõõgus.

Nad läksid edasi lõuna poole, kätega oksi kõrvale surudes, külg külje vastas, kõnelesid heinateost, ilmadest, lähenevast lõikusest, metsloomadest ja haldjatest. Nad sundisid end kõnelema, et varjata seda, mis leegitses südames. Pehme soonetise ees võeti kingad jalast ja kukil kandis Vello neitsi üle. Nad tahavad ometi vaadata, mis seal eemal on, kuhu harva keegi Mägiste inimesist läheb! Istuti siis maha, kängiti ja mindi lauska nõlvakut mööda üles. Seljaku harjal oli põõsastik hõredam, leidus isegi lagedaid laike.

Nad pöördusid rajalt kõrvale ja istusid, soojusest ja käimisest väsinud, sarapuu-põõsaste vahele. Lembi sirutas päikesest põlenud paljad sääred halja rohu peale. Vello laskus küliti, pani pea tema põlvile ja vaatles teda. Jah, see on see, kelle ta naib, sündigu Mägistega, mis sünnib! Eks öelnud vana tark isa ajal: mis inimene tõesti tahab, see on õige, kui see pole kurjast. Piklik nägu on üleni ühetasaselt põlenud ja pronkskilbi karva, mis hiljuti haljastatud. Ei ole siin kellelgi nii tihedaid pruune kulme, mis pöörduksid väljaspool nurgeti alla. Ei ole kellelgi nii mõtlikke ja siiski lahke pilguga silmi, mis teise hinges lugeda mõistavad! Ei ole siin kellelgi nii õhukest õiget nina, mis ei jookse küll laubaga joones alla, aga et kaldub veidi ettepoole, see ongi, millega ta veetleb! Ei ole kellelgi nii kauni lõikega ja valmis paluka värvi huuli, mis hukutavad ja sünnitavad iha, et kas või heida silmili maha ja ulu!

Vello pani käed neitsi ümber ja lausus palavalt hingeldades:

„Lembi . . . ! Kui sa võid . . . ! Kui sa võid mulle hea olla . . . !"

„Kunas sõidad sa Alistesse?" küsis neitsi heasüdamlikult kiusates ja ta suunurkade juurde tekkisid lohukesed.

„Ma ei sõida sinna. Saadan Oti ühes Küüvitsaga. Need ütlevad, mis vaja!“

Nüüd vaatas Lembi talle otse silmi ja sõnas emaliku tõsidusega:

„Ma tean, mis see oleks Mägistele, kui sa tooksid Urve siia!“

„Olen sellest mõelnud päevad ja ööd,“ vastas Vello. „Aga siis tundsin, et miski on vägevam minust. Ja see toob mu sinu juurde, mööda kõigest, läbi kõigest, üle kõigest. Kui palju öid olen põlenud igatsuses sinu järele! Kui ma nägin kuusirpi taevas, mõtlesin sinule. Ja kui ma nägin ehatähte läänes, tulid sa mulle meelde! Lõosilm aasal tuletas sind meelde ja karikakar põllu ääres — see olidki sina! Ööbik vilistas tänavu kevadel metsikult all oja ääres toomingas — ja ma kippusin sinu poole!“

Vello tõusis istukile, tõmbas Lembi vastu ennast ja suudles teda pikalt — mitu korda. Ta tundis, et Lembi tema ümbert kinni hoiab, teda enese vastu surub, teda kui janune suudleb.

„Lapsi tahan ma sinult saada, hulga lapsi!“ sõnas Vello suudlust katkestades ja neitsile silmi vahtides.

Põõsaste alt hämarast tõusis hiliste õite lõhna, päikese paistel pea kohal sumisesid, pinisesid ja tantsisklesid kimalased ja sääsed. Õhus oli rammestavat suvelõpu hurma. Elumahlad käärisid veel rohus, lilledes, puis, loomades ja inimesis.

Lembi ärkas esimesena, lükkas korra käega üle lauba, kust linik juustele oli tõusnud, ja lausus värisevi huuli, näol murelik ilme:

„See on viimne suvi, kui ma veel... õitsen...“ Ta pööras pea kõrvale ja pühkis põskedele langevaid pisaraid.

„Mäletan meie targa sõnu,“ ütles Vello: „Kas lill aasal tunneb muret, et ta homme peab närtsima!“

Aga tema enesegi häälest kostis kurbus, kui ta lisas: „Õitsed ja kannad vilja! Kas see ei ole rõõm, kui sul on kord hulk poegi!“

„Hulk poegi — palju muresid. Kus langeb üks, kus tapetakse teine, kus kooleb kolmas — ema silma nägemata.“

„Su sõnad teevad mulgi südame raskeks," sõnas Vello, pea neitsi põlvil, taeva poole vahtides.

„Mõnikord tahaksin uskuda seda Leini ja lombak-Riita jumalat," sõnas Lembi süüdlaselt.

„Sina ka? ... Seda rüütlite ja mustakuuemeeste hirmsat haldjat! ... Kes rõõmu tunneb riisumisest ja tapmisest, kui sellest on temale kasu!"

„Aga Leini ja Riita on mureta, on alati rõõmsad ja mingi asi ei hirmuta neid ..."

„Meiegi võime mureta olla! Ainult julgust on selleks vaja! ... Kuula koduteel: kas see ei ole rõõm, mis kostab kiigelt! ... Mis asi peaks meidki hirmutama, Lembi! Lembi!"

„Teie, mehed, mõistate olla kartmatud," ütles Lembi. „Meie aga, naised ... Meil peab olema keegi, kes meid hoiab, kaitseb ja valvab."

„Mina tahan sind kaitsta, sind valvata ja hoida!" hüüdis Vello tema ümbert kinni võttes.

Nad tõusid siis, kui päike oli juba puie latvade taga. Teineteise piha ümbert kinni hoides kõndisid nad metsavahelist rada mööda. Aeg-ajalt peatusid nad, suudlesid ja läksid jälle.

Vanarahva tarkuse järgi pidi abielu õnnelikum olema, mis algab talvise pööripäeva järel. Otsustati siis pulmad seniks edasi lükata. Seni aga olla õnnelikud teineteist sagedasti nähes. Las teab nüüd kogu Mägiste, et nad on peigmees ja mõrsja! Las nähakse külades päeval ja ööl, et vanem käib vaatamas oma armsamat!

Üks vihmakull karjatas üsna lähedal, Lembi ehmus ja surus end kõvasti Vello vastu.

XXII

Ugandist tuli sõnum, et sakslased ristitud lätlastega seal riisumas ja tapmas käinud.

„Eile seal, homme siin!" ohati Mägistes ega magatud kogu lõikuse ajal rahulikult. Vello kõvendas valvet teedel ja kodus seisis öösiti üks sulane väraval.

Linnuse ehitamine lükati tulevaks suveks, tänavu ei näinud rahval olevat vähematki tahtmist selleks raskeks tööks. Oli suvel küllalt põllulgi ja sügise poole vilja-

peksmisega tegu. Ja kui ööd pimenesid, suurenes hirm vaenlase ees.

Alles siis hingati kergemini ja magati hooletumalt, kui algasid sajud, täitusid ojad ning jõed ja teed muutusid madalail kohtadel läbipääsematuks.

Vello asus uude majja, mis Oti, Malle ja Kahro hoolitsusel elatavaks kohendatud. Ei olnud siin tõesti kellelgi niisugust tuba: ühest seinast teise käisid parred, nii tihedalt üksteise kõrval, et katust nähagi ei olnud. Ahju kohale oli jäetud aga suur suitsuauk. Põrand oli kaetud huntidega, kaks karugi laua ääres. Laua jaoks oli neli lühikest sammast põrandasse löödud, nende otstel ristipinnud, ristipindudel teised tihedalt pikuti.

Malle kattis laua vöödilise vaibaga, madalad pakud ja kännud laua ümber, mis pidid olema järideks, karusnahkadega. Seinad kattis ta ka karusnahkadega. Kahro lõi pragudesse pulgad ja seadis neile ilusasse korda, pikuti, püsti ja ristamisi, vanema relvad, mis ta isalt oli pärinud ja Räisolt kingituseks saanud. Aknaavause kõrvale, lava kohale, kus vanem magas, asetas ta kaks pikerikku pronkskilpi, siia-sinna muude relvade vahele väiksemaid ümarikke. Pirrutule valgel heitsid nad helki, ja Malle ning Kahro tundsid rõõmu oma kätetööst.

Vanema toa kõrvale asus esialgu Malle Vaikega ja veel ühe näitsikuga, järgmine tuba oli Otile ja Kahrole, otsatuba pakuti Leinile. Aga ta ei tahtnud sellest kuuldagi. Oti ilmlik naer ja pilges lõõpimine olid talle talumatud. Oligi siis see tuba esialgu, vanema pulmadeni vaba. Malle käis seal näitsikutega ketramas ja kudumas.

Leini jäi Marjaga endisse vanema majja. Tema enese onnike lombak-Riita püstkoja kõrval ei pidanud sügisesi vihmu.

Varsti oli teada, et õhtuti kõik ristitud Leini juurde kogunevad ja seal üheskoos põlvili väikese pronksist ristikuju ees palveid loevad.

Sellest kuuldes ei lausunud Vello sõnagi, pigistas aga huuled kõvasti kokku ja sajatas oma südames mustakuuemeest.

Aeg-ajalt sadas juba lund, aga sellel polnud veel püsi — maha langenud, muutus see varsti veeks.

Kahro arvestas hoolsasti kuid ja päevi, vanem küsis mitmel puhul, kas päike veel kaua madalamale vajub, päris mõnikord lausa kärsitult, miks ta tänavu nii kaua tagasipööramisega viivitab?!

Viimaks ometi tardus maa, kaanetusid veed jääga, ja kui siis langes pehmet lund, jäi see vaibana teedele, põldudele ja pudenes okstelt metsagi alla.

Mehed, tüdinenud suitsustes kodades istumisest ja kodustest talitustest, ruttasid viimseni metsa, suur noolekimp vöö küljes, vibu käes. Loomad ja linnud olid elanud mõne aja hirmuta, neid võis kergesti kohata, ja rohke saagiga koormatult tuldi videvikus koju.

Veel ühest noorest kuust teiseni — ja päike jääb seisatama ning pöördub jälle tagasi! kuulutas Kahro.

Vello süda hakkas kõvasti tuksuma — varsti võib ta Lembi koju tuua! Ta värises oma õnnest mõeldes ja tundis suuremat muret kui kunagi enne homse päeva pärast: kui nüüd enne midagi juhtub!

Ta saatis mitu salka mehi teedele, kaugemale ja lähemale, käskis kodus kõigil relvad käepärast pidada, laskis Kahrol isegi ennustada.

Truu sulane läks selleks sauna ja sulges kõvasti ukse. Kuidas ta seal arbutas ja ennustas, seda keegi ei näinud. Aga välja tulles oli ta tõsine ja ütles vanemale tema toas, naeratada katsudes:

„Ei ole viga! . . . Mõndagi ohtu on näha, aga üks läheb mööda läänest, teine idast, kolmandast hoidume ise kõrvale.“

„Aga Lembi? . . . Kuidas on temaga? . . . Kas ta jõuab õnnelikult siia?“ päris Vello naljatades.

„Lembi jõuab siia, kuid kaudseid radasid mööda.“

„Siiski, jõuab siia?“

„Kindlasti!“

„Mis siis veel!“ lausus vanem rahunedes.

Järgnes külmi päevi, sadas lund ja mehed tõid metsast teate, et nad leidnud oja taga tihedast võsast karukoopa. Metsakuningas valmistuvat vaiksele talveunele, ei hoolivat enam saagist, mõmisevat aina omaette ja hulkuvat aeglaselt.

Vello käskis kõik valmis seada — homme vara lähevad nad metsa ja toovad mesikäpa koju! Pakitsebki kõigil

veri ohtude ja tapluste järele, nagu tal endalgi! Ja karukints pole pulmadeks ülearune!

Oli pehme ilm, puhus vaikne tuul edelast, külas oldi homse päeva pärast elevil.

Vello läks juba enne keskpäeva mõrsja poole, kutsus Assotki karu ajama, aga elatanud külavanem ei hoolinud sellest. Mis sest ühest loomast saab nii hulgale — las lähevad nooremad!

Lembi läks peigmehega õue; tal näis midagi südamel olevat.

„Homme läheme küttima. Pulmadeks on meil karu kintsu!" naljatas Vello.

Aga neitsi ei pannud seda tähele, vaid ütles üsna tasa, peaaegu murelikult:

„Leini käis siin . . ."

„Mis ta siin?" küsis Vello pahaselt.

„Tahtis, et ma sinuga kõneleks . . ."

„Mis asjast?"

„Et sa end ristida laseks. Siis ei ole sul, ütleb ta, ei rüütleid ega lätlasi karta. Paater öelnud talle . . ."

„Õige küll, see mustakuuemees nähti siin mõne päeva eest liikuvat! . . . Et ma lasku ennast ristida?! . . . Ei, ei! Sinna püünisesse ma ei lähe! . . . Ei lähe! . . . Küllap käristame veel seda püünist!" kõneles Vello ähvardavalt. Aga neitsile silmi vaadates läks tal süda jälle sulaks, ta lausus mõne julgustava sõna, suudles ja ruttas sepa poole, et oma vestut teritada.

Teel tuli talle targa poeg Leiko vastu.

„Kas mõtled samuti kui enne: las vaenlane tapab ja riisub — ega ta selle läbi targemaks saa?" küsis Vello naljatades.

„Arvad, et saab?" küsis Leiko oma rahutute väikeste silmade välkudes.

„Mul ükstakõik, saab või ei saa! . . . Peaasi, et ta mu elu ja vara ei võtaks!"

„Selles eksid rängasti! Väga rängasti!" vastas Leiko jänesega kaetud pead väristades ja lisas väga tähtsat ilmet võttes: „Kõige suurem hädaoht on selles, et vaenlane targemaks saab!" Ja hoogu sattudes:

„Sest tähtis pole, kas sureme või elame, kas võidame

või kaotame, kas põgeneme või ajame taga! Tähtis on mõtelda ja aina mõtelda!"

„Millest?" küsis Vello.

„Mis on elu, mis on surm, mis on võit, mis on kaotus ja nõnda ilmlõpmata!"

„Tõepoolest, sa oled „tark"!" sõnas Vello tüdinult ja kumbki läks oma teed.

Sepp seisis ukse ees palja päi, nõgise näoga, käed põlle all. Ta naeratas vanemat nähes ja küsis pilkavalt:

„Tulid sõle või käevõru pärast?"

„Miks sa seda arvad?"

„Kuulsin, et noorel kuul olevat pulmad."

„Eks ongi, aga mul homme vaja karu vastu minna — vestu nüri," ütles vanem ja tõmbas tupest halja terariista.

Sepp võttis selle enese kätte, silitas tera ja lausus vanema otsa vaatamata, sapiselt:

„Jah, nii need asjad on maailmas! ... Minagi tahtsin Lembit ... Aga ta ei võtnud kuulda ... Mul pole põldu, mul pole sulaseid ega näitsikuid ... Mul pole õiget ulualust ega hobuseid ... Lehmgi astub sinnapoole, kus rammusam rohi — eheheheh! Olgu! Mingu! ... Praegu ma teritada ei saa ... Eks läkita sulane järele ... Head mõdu sul praegu ei ole?"

„Kui karu koju toome, siis vahest saab ..." vastas vanem ja pöördus minekule. Need sõnad nüüd küll paika ei pea, ajatles ta iseeneses, et Lembi tuleb minule vaid vara, maja või hobuse pärast. Aga mõnikord küll nõnda see sünnib. Eks läinud ju Leinigi Kämbile ainult rohkete vaipade, hõbe- ja kuldehete tõttu!

Õhtuni oli veel aega, Vello pöördus teelt üle põllu metsa äärde, kus oli rida püstkodasid. Neis elutsesid Kiuru küla sulased oma naiste-lastega või orjad paljakspöetud peaga.

Vello teadis, et neis elamuis pesitses mustus ja viletsus, et neis oli haigeid lapsi ja jõuetuid rauku. Oma küla püstkodades käis ta aeg-ajalt, andis nõu ja abi, aga imestas alati, kui ükskõiksed need inimesed olid oma kannatusis, kui vähe nad nurisesid, kui vaikselt nad surid. Malle ja Kahro hooleks oli ta andnud hädaliste abista-

mise ja tõbiste ravitsemise. Asso külas täitis neid ülesandeid Lembi.

Vanem oli mõne korra Kiurule tähendanudki: ega orjade pidamine olegi hea asi. Nad on meie vaenlased ja kannavad südames viha. Aga Kiur oli vastuseks lõiganud: „Meie mehi ja naisi vaevatakse Lätis ja Leedus hullemini! Lastagu need enne koju! . . . Muide, minu orjad ei teagi, kust nad pärit. Ei ole neil kuhugi minna!"

Vello pöördus tagasi külateele — täna ei tahtnud ta näha püstkodade viletsust, haigeid ega orje.

Ta jõudis koju videvikuks. Küüvits ootas teda õues, soenahast kasukas põlvini, relvad vööl, raudäärisega kiiver peas, lihased näol ja huulte ümber pingul, nagu hoiaks oma jõudu plahvatuse eest.

„Sakala vanemad pole valve pärast kokku leppinud, suurel teel pole mitmel ööl enam ühtki meest," lausus ta pinevalt vanema otsa vahtides, käed liikumatult külgedel, pea veidi ettepoole surutud, nagu ootaks käsku ja oleks valmis seda kuulama, et ükski sõna kaduma ei läheks.

„Ega meiegi jõua neid kaitsta," vastas Vello pahaselt. „Nii et sinna valvele Mägiste mehi ei saada?"

„Ei!" vastas vanem vähese kõhklemise järel jonnakalt. „Homme võib neile sõna saata, et tee on vaenlasele avatud . . . Mägiste kaitseb ainult seda teed, mis toob tema küladesse!"

Küüvits tervitas, pöördus kannalt ja läks kärmesti väravast välja.

Vello käis hobuste juures, andis sulastele juhatusi ja tuli siis vana elumaja eesõue.

Siin ei olnud kedagi. Ta astus tuppa, mis oli hoopis pime, ja jäi kuulatama. Kõrvaltoas luges Leini pühalikult selge häälega:

„Oo, suur jumal, ma usun kõik, mis sa oma kiriku läbi õpetad. Oo, vägev jumal, kinnita mu usku!"

Vello äigas käega üle lauba ja astus toast välja.

Küllap on ta need sõnad mustakuuemehelt õppinud! mõtles ta kibedusega.

Pikkamisi kõndis ta uue elumaja poole ja avas ukse. Laval istus Ott, küürakile vajunud, pird käes. Ta ei liigutanudki ennast vanema tulekul.

Vello istus temast eemale ja küsis mõne aja pärast:
„Mis sul viga? . . .“

Sulane niitsas pirdu, jäi enese ette maha vahtima ja lausus viimaks süngelt:

„Valu täna kontides . . .“

„Eks küta saun . . . Heida pikali . . .“ lausus Vello sõbraliku kaastundega.

„Mis seegi! . . . Kõik tuleb omal ajal . . . Haigus ja vanadus . . . Hakkad siis mõtlema: milleks see kõik! . . . Oleks ometi tublis tapluseski surm tulnud! . . . Ei ole must homme karugi vastu minejat! Heidan lavale, ootan aastad, aastakümned, olen risuks kõigile! . . .“

„Mis sa n'd korraga nii! . . .“ manitses vanem. „Küllap sõidame veel ühes sõttagi!“

Aga elatanud sulane ei lohutunud, vaid arutles võbisevat leegikest vaadeldes:

„Pole mul enam mehist sõjamehe surmagi loota! Ja mis tuleb pärast seda? . . . Paater kuulutab: neid mõrtsukaid ootab taeva õndsus. Oodaku, meie nende seltsi minna ei taha — ohohohoh!“ naeris Ott nukra jõhkrusega, murdis pirru otsast söe ja punast kaares joont tõmmates lendas see üle toa ahju ette.

Kummargil istudes vahtisid mehed süngeis mõtteis enese ette.

T E I N E   O S A

I

Selsamal ajal liikus ristitud lätlaste malev mööda teed, mis tõi Võnnust üle Koiva, Autine ja Astijärve kaudu üle Säde jõe. Kuu oli kahanemas, ilm pilvine ja pime, metsa ladvus kohises tuul ja summutas kapjade sahina pehmes lumes. Kahekaupa kõrvuti, hobuse lakale kummardudes, odad või piigid kaenlas, kihutasid mehed kiires traavis sõnatult, kärata põhja poole. Ratsaväe järel, mis penikoorma-pikkune, liikus kärmesti jalavägi, juba varem piiri lähedale metsade vahele kui paisu taha kogutud.

Tee oli valveta, ei takistust ega tõkestust ees. Jõutud üle Säde, aeti aeglasemalt ja vahiti hoolega kõrvale, et külavaheteesid näha. Varsti pöördusidki väikesed salgad vasakule ja paremale, suurem vägi aga liikus edasi, põhja poole, et jõuda hommikuks jõuka Sakala südamesse.

Varsti olid esimesed salgad külades. Vihasemalt kui kiskjaile kargasid neile õuedest koerad vastu, aga page-

sid ulgudes laiali, haavatud või hirmutatud visatud odast. Majadest sööstis õue poolalasti mehi, silmad unest tuhmid. Veel enne kui nad pimedas vaenlast õieti nägid, torgati neile oda rindu, löödi tapriga kolp puruks, raiuti mõõgaga pea või käsi otsast. Kes sai relvast kinni haarata, oli see või vaheda teraga, kõrvaldas hoobi, kargas ründajale rindu, mõlemad langesid maha, väherdasid kui kisklevad koerad, kiristasid hambaid, puresid ja kägistasid teineteist. Meeste järel jooksis poolalasti naisi õue, nuia või tapri alla, mõõga või odateraviku otsa. Nende tapmine oli kerge kui värske heina niitmine, mis ei väsita kätt ega nüri vikatit. Kes pääses põgenema õue mööda allapoole, sai selja tagant oda kehasse või nuia kuklasse ja langes silmili lumme. Uksed kisti lahti või löödi sisse, torgiti odaga mööda seinaääri või keerutati huupi taprit, ja kus kuuldi inimese häält, sinna anti mõnuldes hoope, kuni kõik vaikis.

Mõni õue sööstnud meestest murdis aiast teiba või ridva otsa, haaras riidast lõhandiku, keerutas sellega meeletult enese ümber, peletas vaenlase eemale, jooksis talle järele. Aga selja tagant lendas talle nui vastu paljast pead ja purustas kolba.

Radadel, mis viisid õuedest metsa poole, aeti põgenejaid taga, pilluti neile viskodasid järele. Metsa ääres oli juba vaenlasi puude ja põõsaste taga varitsemas. Sealt söötsid nad põgenejaile vastu, lasksid neil täie hooga oda otsa tormata või pistsid selle varrę põgeneja jalge ette. Komistanul ning silmili langenul raiuti mõõgaga pea või löödi nuiaga kolp kui pähkel puruks.

Õuedel ja radadel tabati noori naisi. Neile visati ling kaela, hoiti kinni juukseidpidi, ähvardati, seoti siis kähku käed ja jalad ning veeti kogumiskohta.

Mõnes õues palus naine põlvili maas armu, laps kõrval. Neile anti seda — kopsati tapriga kummalegi pähe ja rutati edasi, sest tööd oli palju.

Juba vilkusid pirrutulukesed toas, õues ja aitades, otsiti varasid, kanti hunnikusse karusnahku, rõivaid, relvi, ehteid ja toitaineid. Mõõk pea kohal, näitasid mehed ja naised, kuhu on peidetud aarded, ja tõid need ise nähtavale. Lautadest aeti veiseid ja lambaid välja, veeti päitseidpidi hobuseid.

Juba lõi siin-seal kollakas kuma mustavale taevale ja räästa alt tõusis külades valkjashalle suitsuvõrasid, varsti ka helekollaseid tulekeeli. Süüdatud hooneist rabeles välja mõni peitunud rauk, kandja naine või alasti laps. Nende hirmukisa lõppes ühe relvalöögi järel nii järsult, nagu oleks pingul keel katkenud.

Vaenlaste vahel seliti maas ulgus mõni piinatu ja kiristas hambaid, kui tal hõõguva tukiga külgi, kaela või rinda põletati ja aarete peiduurgast teada taheti.

Haukusid üksi jäänud koerad nõutult, kriiskas meelt heites mõni neitsi, kelle kallal tarvitati vägivalda, halises mõni mahajäänud laps, käratsesid ristitud röövijad, möökisid lehmad, oigas mõni haavatu aia ääres.

Tuli aga ragises rõõmsalt katuste kuivanud lõhandikkudes ja püstkodade vaigustes ritvades.

Soojendati tulepaistel veriseid käsi, aeti saak hunnikusse, loeti veiste ja lammaste hulka. Jäeti valvureid kohale, hüpati hobustele ja kihutati edasi, sest ees oli veel palju külasid riisumata, palju mehi, naisi ja lapsi tapmata.

Vello nägi painavat und.

Kadunud vend tagus kõigest jõust lapiti mõõgaga vastu kilpi, malev seisis rivis lumise voore nõlvakul, mehed karjusid, vehkisid kätega ja võtsid hoogu, aga paigast ei liikunud. Jalad olid takerdunud sügavasse lumme kui nätskesse savisse. Vaenlase rivi aga lähenes voore harjalt nagu libisedes, jalgu tõstmata, odad viskeks käes. Vello teadis, et need on lätlased, aga nägi nende õlgadel valgeid mantleid punase ristiga ja peas helkivaid kiivreid.

Ta pingutas viimset jõudu, et oma jalgu lumest tõsta, karjatas ja ärkas üles.

Tuba oli kottpime, väljast kostis huilgamist, kisa, kära, üksikuid hüüdeid: „Appi, appi! . . . Vaenlane külas! . . . Põgenege! . . . Äratage mehed!“

Vello viskus püsti, tõmbas käsikaudu rüü selga, ajas jalad kingadesse ja kobas seinalt relvi.

Metsik kära õues kõvenes, uks kisti lahti, hüüti vanemat.

Juba oli ta õues. Mehed ja naised jooksid läbisegi.

Uluti, kaeveldi, hädaldati... Sekka kostis lakkamatult kilpide tärinat ja hädapasuna pikka kaeblikku undamist.

Vello karjus mehi nimepidi, hüüdis kutsudes, käskides, tagudes mõõga päraga vastu kilpi. Naisi vilksas temast halisedes ja särkide lehvides mööda.

Ilmus kuskilt Kahro, kirves käes.

„Hobused välja! Hobused!..." käsutas Vello ja jooksis üle õue. Talle tuli meelde mõrsja — on vaenlane siin, siis on ta ammugi seal — sealtpoolt ta Mägistesse tungis. Sinna peab appi ruttama! „Hobused! Ruttu!"

Veel tuli pimedusest kaks-kolm nõutut relvadeta sulast. Ott rühkis kärmesti toa poolt, kõvasti limbates, sõnalausumata, paljas mõõk käes.

Lauda poolt tuli musti kogusid nähtavale, need olid hobused. Üks näitsik ruttas õue mööda alla ja karjus kõigest jõust:

„Nad on majas! Põgenege!"

Karati hobuste selga. Maja poolt kuuldi mõne mehe surma-eelset karjatust, siis võõrkeelset sajatust, relvade lööke, segast kära.

„Siin pole midagi päästa!" urises Ott.

Ida pool, kust tee tõi Mägistesse, kerkis kollakaspunane vööt taevasse. Õu lõi valgemaks.

„Hoia hobuseid!" ütles Vello sulasele. „Tulge!" hüüdis ta teistele.

„Tasa, hiilides!" kähistas Kahro.

Kaks meest jooksis üle õue neile vastu, vahetades võõras keeles sõnu.

Kahro viskas ühele oda rindu. Vello kargas teisele vastu, raius käe, siis pea otsast, surudes läbi hammaste:

„Ristitud koer!"

Hiiliti mööda põõsaste äärt maja poole, karati järsku sõeluvate vaenlaste sekka, raiuti, torgiti ja rohmiti. Õu oli vaenlasest tühi, aga tee poolt kostis kära ja vandumist.

Vello sööstis tuppa ja tuli sealt sületäie relvadega. Siis joosti üheskoos üle õue, jagati seal kähku tapreid, odasid, kilpe ja mõõku, karati hobustele, kaoti lauda taha ja sealt üle põlluriba metsa äärde.

Kahro ratsutas ees — ta nägi pimedas hästi. Ott püüdis end vanema kõrval hoida ja urises taha vaadates:

„Sees, igal pool sees!..."
Üle põldude jooksis mehi ja naisi karjuvate lastega metsa poole. Nähes ratsanikke, põrkasid nad hädaldades kõrvale.
Viimase küla taga pöörduti üle põllu teele. Ees mustas rühm inimkogusid. Hüüti midagi. „Otse peale!" käsutas Vello ja odad tõsteti viskeks. Aga vaenlane pages teelt ja kadus tänavaile.
Aetud matk maad, vaadati tagasi: mitu hallkollast seent tõusis taevale, kuma neist vallutas kogu idakaare.
„Näe!" hüüdis Kahro ja tõmbas vanemat käsivarrest. „Kirdest tõuseb ka kuma!"
„Juba Alistes!" lausus Ott.
Vello tundis halvatust liikmeis. Milleks veel edasi kihutada? Et oma elu päästa? Kui on Mägiste laastatud, milleks veel tema? Või on see siiski rüütlite jumal?
„Kui minna tagasi?" ütles ta Otile.
„Mis abi sellestki!" vastas Ott leigelt. „Surma tuleb seal otsida, kus sellest kõige rohkem kasu."
Ratsutati sõnatult edasi. Tee käändus varsti loodesse ja nüüd oli kerge pead pööramata näha, kuidas idas ja kirdes kumavõrad aina laienesid ja kõrgenesid, ühed lähemal, teised kaugemal.
„Seekord lähevad Viljandini," sõnas Ott sapiselt mõnuldes ja lisas varsti:
„Kes teab, ehk on paremgi! Tuleb Sakala vanemail mõistus pähe."
Tuul puhus neile vuhisedes näkku, hobused lõõtsutasid kõvasti.
Vello luges mehed ära — neid oli kaheksa.
Paistsid puude vahelt mõned püstkoja teravikud ja kössis pugerikud. Ott vaatas tagasi ja hüüdis sulasele: „Mine ärata magajad!"
Siit ehk saaks mehi, käis vanemal mõte peast läbi. Aga tahe oli raugenud, hinges oli ükskõikne vaen kellegi vastu, kes on vääramatu, kellele vastupanu on asjatu. Kui on võetud vägivaldselt, suurema jõuga temalt Lembi ja Mägiste, maksab tal mõne vaenlase tapmisest tasu otsida!
Järgmises külas oli juba idakaare kuma nähtud, karjuti, joosti, põgeneti, peeti ratsanikke vaenlasiks.

Tee käändus põhja, kinkudelt võis selgesti näha, kuidas kollakashalli suitsu hakkas tõusma ikka sügavamalt kirdest.

Peatuti, lasti hobustel puhata ja seisti vaikides lõõtsutavate loomade kõrval. Ei tahetud üksteise otsa vaadata, ei tahetud iseomagi häält kuulda.

„Varsti oleme neil vastas," sõnas viimaks Ott. „Mis siis? Kaheksast on vähe..."

„Kui kogu Aliste põgeneb, mis meiegi," tähendas üks sulaseid ja vaatas arglikult Vello poole.

„Kui saaks mõnikümmend meest kokku," algas Kahro, aga lõpetas teiste meeleolu survel üsna mõõdukalt, „võiks ehk tulele piiri tõmmata."

„Eks lähemas külas katsume, palju seal mehi veel on," vastas seepeale Vello.

Ta mõtles Lembist ja nägi teda Rahi seltsis. Nägi Malle ja Vaiket vaenlaste käes, nägi majadest lopsakaid tulekeeli tõusvat ja edelatuule alla painduvat. Nägi vaenlasi varandust kokku kandvat, karju kokku ajavat, hobuseid koguvat...

Juba koitis.

Oli vaeva, et külas mõnda meest kinni pidada. Kõik olid kabuhirmus, kõigil oli meeles vaid oma naiste ja laste peitmine, karja metsa varju ajamine, vara kätkemine. Ainult kolm poissi, kellel polnud omakseid, kellel polnud, mille pärast väriseda, püüdsid enestele õuedes ula hulkuvad hobused, leidsid siia-sinna rutuga pillatud relvi ja tõid oma muretusega Mägistegi meeste hulka uljamat eluvaimu.

Kihutati nüüd otse põhja poole.

Mida kaugemale jõuti, seda tühjemad olid külad; ennem saadi kätte mõni hobune kui mees.

Keskhommikuks oli neliteistkümmend meest koos, kõik hästi relvastatud, väledatel hobustel. Ühel kingul ronis Kahro kõrge kuuse latva ja silmitses ümbrust: mõnikümmend penikoormat eespool on tulepesad, ulatuvad sealt pikas kaares kirdest idasse ja lõunasse.

Mõnes külas paluti neid kaitsjaiks jääda, lubati kõik mehed abiks tuua. Aga kodust lahkuma, et päästa teisigi külasid, et minna vaenlasele vastu, ei oldud nõus. Ei saadud aru, et selleks maksab elu kaalule panna. Vellol

puudusid täna sõnad argade ja kõhklejate veenmiseks, Ott ei tahtnud suudki avada nende hurjutamiseks, Kahro ei võitnud manitsustega kedagi.

Varsti hakkas neile tuul vastu kandma suitsu — vaenlane oli juba põhja pool vastas. Mehed nõudsid enne kehakinnitust, kui algab töö. Pöörduti tühja külasse. Toiduaineid oli aitades ja tubades külluses, mõnes majas leidus mõdugi, mis sulaste meele tegi muretumaks. Vello ja Kahro ei võtnud ivagi, Ott rüüpas vaid mõdu ja voolis vasakut kintsu.

Vähehaaval toibus vanem, hing rahunes, tõmbus jäiseks, ainult tasuhimu tõusis. Ta laskis Otil ja Kahrol igast külast mehi kaasa kutsuda, peatus ise teel ja vaatles ükskõikselt kabuhirmus pagevaid inimesi. Toodi vastus: kui kutsuks mõni Sakala vanem, siis teaksime, et on malev ja see hakkab vaenlasele vastu. Teised küsisid: kas on kindel, et viite meid mõnda linnusesse varjule? Kolmandad väljendasid oma hirmu salgamatult: kogu Sakala on tuld ja suitsu täis, samuti ka vaenlasi! Kas maksab kümne-kahekümne mehega neile vastu minna! See oleks sõgedus! Mets ja padrik on veel ainuke varjupaik ja päästja!

„Mis neid vägisi!...“ lausus Vello järsult ja käskis edasi ratsutada. Ja isegi lõi ta kahtlema. Mis mõte on kihutada Sakala põhja! Seal võivad nende vanemad ise mehi koguda. Meile Mägistesse nad appi ei tule! On siis ka nende eneste asi tasuda oma riisujaile või väriseda oma linnuses ja vaadata, kuidas suitsupilved ja tulekeeled tõusevad küladest! Kas poleks õigem tagasi pöörduda?

Väike salk mehi ja naisi tuli vastu, kõik viletsalt rõivais, kõhnad, pambud seljas. Nad tulid joostes ja taganesid ratsanikke nähes tee kõrvale, hoidsid puude taha peitu. Kahro sulasega tabas neist ühe ja tõi vanema ette. Selgus, et need olid orjad, kes peremeeste pagemise järel olid haaranud, mis kätte saanud, ja suundunud kodumaa poole, isegi õieti teadmata, kus see on. Karvamütside all olid neil paljaks pöetud pead.

Oodati vanema otsust. Ta heitis ükskõikselt käega: mis nendega ikka?! ja ratsutas edasi, teised tema järel.

Ta pöördus teelahkmel oma meestega paremale, ida

poole, sinna, kust suitsuvoorid liikusid pikkamisi kagusse. Südames oli kibedus: temaga, väikese Mägiste vanemaga, ei tulda mingile retkele. Asjata väsitab ta siin oma sulaseid ja iseennast! Neid on ehk veel Mägistes tarvis.

Nad lähenesid külale. Kuuldus naiste kriiskavat kisa ja meeste kära. Vello vaatas korra tagasi oma meeste poole, ei lausunud aga sõnagi. Küllap nad talitavad tema eeskujul! Küllap mõistavad tema silmistki lugeda käsku: pead maha!

Vaenlased kandsid tee äärde väljale majadest saaki. Mõned ajasid õuedest veiseid välja, teised aelesid naiste ümber.

Vello peksis hobust lapiti mõõgaga, Ott hoidus tema kõrvale, läheneti tuhatnelja.

Neid nähes tekkis vaenlasis segadus, mõned haarasid relvad, mõned viskasid need maha ja jooksid metsa poole. Üks puhus kõvasti pasunat.

Vello ajas hobuse jaluli vaenlasele peale, lõi mõõgaga nõnda, et vaenlase surm oli kindel. Ott rohmis ähkides, nagu raiuks puid; Kahro sulastega vajus pagejaid taga ajama, pildudes neile relvi järele.

Viimased röövijad tabati õues ja tapeti maha kui koerad.

„Kohe nagu kergem!" lausus Vello, kui töö oli lõpetatud.

„Oleks nagu tubli sõõmu mõdu rüübanud!" vastas Ott.

„Ei kaitse ristivesi ühtigi nende pealuid!" lisas Vello.

„Ei tule neile ka see Jeesus Kristus appi!" sõnas Ott kõveralt naeratades.

Ei kuulatud vabanenud neitside tänu, võeti langenuilt parimad relvad, igaüks pani mitu taprit ja kimbu viskodasid vöö külge, ja ratsutati edasi. Metsa tagant tõusis suitsu.

„Ega muud — mõni viis ehk sinna ettepoole sõna!" kurtis üks sulaseist vanema selja taga.

„Mis sellest! . . . Saabki tapelda! . . . Muidu noti kui veiseid!" vastas Ott.

Läbi metsa põllu äärde jõudes nägid nad jala- ja ratsamehi küla vahel sagivat. Puhuti pasunat, karjuti käske. Rivistuti poolsõõris saagilao ette põlluribal, keskele jala-

mehed odade ja tapritega, tiibadele mõned ratsanikud, ühtekokku paarikümne ümber.

Vello peatus, jaotas oma mehed kahte rühma ja käskis seestpoolt tiibade peale suruda, relvi hoida, mitte huupi rohmida.

Ta kihutas keskelt vaenlase lähedale ja viskas tapri, rahulikult, hästi sihtides. Mitu jalameest tõmbus küüru, üks langes küljeli. Juba vajusid ratsanikud neile abiks, karjusid, vehkisid mõõkadega, ajasid hobused Vello meestele vastu, sundisid kahele jalale tõusma, raiusid kärmesti, huupi, hoolimatult.

Vello ei rutanud ega rabelnud. Kaks taprit oli ta visanud. Nüüd võttis ta pronkskilbiga hoope vastu ja varitses mõõka valmis hoides parajat hetke. Siis lõi ta kärmesti või torkas. Kaks tema rühma meest langesid. Kahro surus enese üsna lähedale, pidas vanemat silmas, kaitses ennast ja teda, lõi vahetevahel või pistis väledasti oma kerge teravaotsalise mõõgaga.

Eemalt kostis teiste kärast, sajatusist ja vannetest üle Oti lai naer: ohohohoh! Vello teadis, et see kostab iga õnnestunud hoobi järel.

Veel kadus kaks sulast Vello lähedusest. Vaenlased surusid mõlemalt poolt vanemale ja Kahrole peale. Neil oli tegemist, et end kaitsta. Aga juba kostis Oti naer üsna lähedalt, vaenlane lõhuti kaheks rühmaks, mõlemad taganesid; juba jooksid mitmed metsa poole, varsti kõik neile järele. Ott oli neil omadega kannul. Kaks vaenlase ratsanikku jäid lumele lebama, teised kihutasid minema.

Lähedal põlesid pragisedes majad, oigasid haavatud, halisesid köidetud naised.

Ott pöördus varsti omadega tagasi. Ta käskis üht sulast, et see maha raiuks pead kõigil haavatud vaenlasil ja surnuilgi, sest rahva jutu järgi võis muidu ristitute hing kehasse tagasi tulla.

Vello laskus hobuse seljast ja istus aia äärde kivile. Vöödpidi lohistati üks haavatud vaenlane tema jalgade ette.

Ott kutsuti tõlgiks ja Vello hakkas kaame näoga vaenlaselt teateid pärima. Vastused kostsid jõuetult, need olid surija omad, nende tões ei olnud kahtlust.

Rüütleid ei ole, ainult lätlased Russini juhatusel, ena-

masti siitpoolt Koiva jõge, Rosolast, Trikatuast ja Asti ümbert. Antud käsk enne riisuda ning tappa, pärast põletada. Aga sellest pole hoolitud, tehtud kohe tuld. Taas antud käsk kõigist küladest esiti läbi kihutada, tappa ja hirmu teha, nii kogu maa läbi käia, tagasi tulles saak kaasa võtta. Ratsameestest pidanud kaks suurt salka kohe Alistesse ja Viljandisse kihutama, vanemad tapma või vangistama, enne kui nad linnustesse varju pääsevad. Siit tahapoole jõukasse külla jäänud salk riisujaid.

Kõnelnud seda küliti maas lamades, katkendlikult, jõuetult, vereloik külje all, heitis vaenlane hinge.

„Kingime talle elu," katsus Ott naljatada.

Parajasti langes lähedal maja katus sisse, suitsu ja tuld purskus seinte vahelt pilvena üles.

Koguti mehed kokku, istuti hobustele ja ratsutati edasi.

Järgmises külas oli tõesti salk vaenlasi. Nad olid põllu ääres koos saaki jagamas ja ühtlasi einet võtmas. Noori naisi oli nende juures seotult maas. Nad pidasid Vello ratsanikke esiti oma meesteks, kui aga eksitusest aru said, püüdsid põgeneda. Nad tapeti kõik selja tagant ja surid silmili maas.

Vello sai siit hoogu ja kihutas edasi.

Neljandasse külla aga olid nähtavasti kogunenud kõik, kes seda teed mööda riisuma tulnud. Puhuti pasunat, vaenlane sai õigel ajal hobustele ja küla vahel väljal seati mehed võitluseks valmis. Oli kohe näha, et siin mõned mehed olid enne sõdinud, teadsid, kuidas tapelda.

Üks, nähtavasti pealik, ajas Otile, keda pidas raudkiivri tõttu omasarnaseks, niisuguse hooga peale, et vana sulane vaevu sadulasse jäi, hirmsasti vanduma hakkas ja teisi otse kurjaga tapmisele käsutas. Vello kaitses end hoolsasti ja lõi vaid siis, kui kindlasti tabas. Lõpetanud ühega või löönud ta põgenema, võttis ta käsile teise, külmalt, arvestades, hoolsasti. Kahro oma väikese kõrvi seljas otse tantsis, pea siin, pea seal, pea vasakul, pea paremal, tegi vaenlase rahutuks, ärritas teda, meelitas ründamisele ja langetas tema siis ootamatult oma kerge mõõga väleda löögiga.

Vellost paremal langes sulane, võib-olla enam oma ettevaatamatuse kui vaenlase osavuse tõttu. Teised jah-

matasid ja tõmbusid tagasi. Vaenlased tungisid nüüd siit rüsinal peale ja ühe oda lendas vanemale mööda pead, riivates kukalt läbi nahkkiivri. Tõstetud kilbi vastu oli oda veidi nilvastanud ja hoo kaotanud. Vello püsis sadulas, aga sai siis visatud nuiaga hoobi vastu õlga, vaarus ja laskus lumele. Ott nägi seda ja nüüd ta otse möirgas vihast, ajas ummisjalu ründajaile peale, sajatas oma mehi, ärataski neis oma metsikusega uut julgust ja vaenlane hakkas taganema. Veel Kahro silmamoondavaid karglusi ja Oti metssea kombel pöörlemist — vaenlane puhus pasunat ja kihutas minema.

Vello istus lumel ja hoidis käega verist kukalt kinni. Kahro käsutas sulaseid maja juurest vett tooma ja nartse otsima. Ise hakkas ta verist pead lumega pühkima.

„Koguge mehed ja hobused — kohe edasi!" hüüdis vanem vihaselt. See kostis aga jõuetult ja keegi ei rutanud käsku täitma. Varsti toodi vett ja puhtaid särke, Kahro sidus kukla ja pea valge lõuendiga risti ja põiki kinni. Silmad olid Vellol suletud, ta näis tukkuvat, huuled liikusid, sõnu ei tulnud kuuldavale.

Ott pidas kõigi kuuldes üksi aru:

„Ajame neile järele — seal on neid raisku suurem hulk ees. Selge, et me suurt Sakala teed kaudu koju ei pääse. Tuldud tee on ainuke. Kääname mere poole, puhkame mõnes külas. Mis sinna Mägistessegi rutata! Tuhahunnikuile istuma ja omakseid kalmusse kandma!" Ja nüüd kõvasti:

„Nüüd on minu nõu, et lähme siiasamasse lähedale metsa, kõige hobustega. Enne minge otsige siit toitu, mis vaenlane kokku on kandnud, ja sooje rõivaid! Rohkesti vaipu! Videvikus — tuldud teed tagasi! Häda ristitud koertele, kes ette satuvad!"

Vello aidati jalule ja talutati metsa.

„Ei suuda neile tasuda," ümises ta käies omaette. „Seekord mitte! Aga teinekord... teinekord... Oodaku ainult!... Kuidas ma ometi seda nuia ei näinud!... Sakala päästku ise ennast..."

„Kaitsku nüüd igaüks iseennast!" urises Ott mürgiselt. „Ega see olegi õige asi, et väike peab suure eest taplema! Et väike peab valvama ja suur võib rahulikult magada!"

Siis aga tõstis ta silmad kõrge kuusemetsa poole ja lausus hardudes kui laps vanemale:

„Nüüd aga, armas mets, Suur Kaitsja, võta meid oma varju!“

II

Kolm päeva tapsid ja riisusid ristitud lätlased oma vanema Russini juhatusel Sakalamaal ja lõid maha mehi, naisi ning lapsi, keda aga leidsid. Nad töötasid hommikust õhtuni ja tapsid kolmsada vanemat, teisi arvamata palju, kuni tapjate käed ja käsivarred sellest suurest inimeste tapmisest väsisid. Kui kõik külad paganate verega olid värvitud, pöördusid nad tagasi ja viisid saagiks palju kariloomi ning rohkesti neitsisid. Pikkamisi mindi tagasi, olles valmis vastuhakule. Aga ei olnud kellelgi jõudu ega julgust niisuguse tapmise järel vaenlast taga ajada.

Ristiveega pühitsetud riisujad kogunesid Beverinasse, mis on Asti järvest kagu pool, kus nad leidsid oma vaimuliku ja mõne rüütli. Neile anti rikkalikke kingitusi kõigest riisutud saagist. Ja et siis just pühapäev *Gaudete* oli, siis kiitsid kõik ühes meeles rõõmuga jumalat, et ta äsjaristitute käe läbi nii suurt kättetasumist oli ka neile paganatele valmistanud.

Pealik Russin tegi aga Beverina kantsi juures oma suu lahti, öeldes:

„Minu lastelapsed jutustavad oma lastele ja lastelastele kuni kolmanda ja neljanda põlveni, mis Russin on teinud kõigekõrgema abiga sakalaste surnukehadele.“ *

Alles viiendal päeval jõuti Mägistesse tagasi. Vello võis vaevu jalul seista, pea tugevasti mähitud, meel jäik ja mõru.

Ta istus oma õue raagus saarte alla ja vahtis tuima

---

* Sõrendatud read Läti Henriku kroonikast.

ükskõiksusega tuhka, süsi ja söelepõlenud palgijuppe maja ahervarrel.

Malle, kes oli enese karusnahkadesse mähkinud, seletas sunnitud rahuga, mis siin sündinud. Tema ise ja Vaike põgenenud läbi metsa ja üle oja karu pesa lähedasse võsastikku. Näitsikuid tulnud sinna järele. Maja ning laut põletatud, ait tehtud tühjaks, aga jäetud või unustatud süütamata. Kiur hakanud mõne sulase abil vastu ja saanud haavata, pääsenud aga ööpimeduses metsa. Küüvits löönud mõne vaenlase maha, jäänud üksi ja põgenenud ka. Pooled Mägiste inimestest on kadunud. Leini ja lombak-Riita jäänud puutumata. Samuti ka sepp ja „tark" oma naisega, sest nad löönud vahvalt risti ette, kui riisujad ilmunud.

„Aga Lembi?!" hüüdis vanem.

„Rahi viinud ta ära," vastas Malle üsna tasa. „Selle eest jäänudki Asso talus kõik puutumata."

Malle katkestas ja ruttas talitama.

„Saatke Asso järele!" käskis Vello. Kahro ruttas käsku täitma.

Peale aida oli ka saun Vellol põletamata ununenud. Sinna asuti elama.

Põhja poolt, Sakalast hakkas pikkamisi sõnumeid valguma. Aliste vanem oli varmalt vaenlase lähenemisest teate saanud ja ühes tütre ning hulga lähematega Viljandi poole kihutanud.

„Selle asemel et lõunasse, vaenlasele vastu tulla!" lausus Vello sapiselt.

Ka teised vanemad Alistest ida ja põhja pool pääsenud põgenema, jättes maha oma suured karjad, ilmatu hulga igasugust vara, peale selle naisi, lapsi ja vanakesi, kes ei jõudnud põgeneda.

Et Viljandi ümbruses või põhja pool mehi koguda ja vaenlasele järele minna, kes suuri karju ajades kuigi ruttu ei suutnud taganeda, seda pole kellelgi meelde tulnud.

Asso tuli varsti, vananenud enam kui kümme aastat, kössis ja armetu. Nägu ja lõug oli halli samblikuga kattunud, suu jõuetult avali, käed abitult ripakil.

Naeratusejume käis üle ta näo — ta ei varjanud vanemat nähes rõõmu. Tema kõne oli üsna lühike.

„Oleks nad parem kõik võtnud... või põletanud... Aga tütre jätnud... Rahi oli seal..."

Asso võitles mehiselt enesega ja võitis pisarad.

Vello oli juba mõelnud jätta elatanud külavanema hooleks ajutiselt Mägiste juhtimise. Aga nüüd ta nägi, et vana sõber oli tütre pärast kokku varisemas.

Jääb loota ainult enesele.

Nii ta seal saarte all kividest laval päeviti istudes, pea mähitud, hakkaski Mägiste ülesehitust juhtima. Kahro pidi tema käske laiali kandma. Küüvits täitis seitsmes külas ühest teise ratsutades Mägiste vanema kohuseid.

„Udjata kõiki neid, kes istuvad ahervarte juures ja halisevad!" oli Vello esimene käsk. „Peksta laiali ka need meeste ja naiste salgad, kes kogunevad teedele ja väravaisse, et üheskoos leinata ja kaevelda."

Viivitamata mehed metsa palke langetama kodade püstitamiseks!

Kui ilm sobiv, siis linde ja loomi laskma — nende lihast võib hädapärast elada! Poisikesed ja tütarlapsed iga päev püüniseid ja silmuseid seadma!

Vello hüüdis oma käsud valju ühetoonilise häälega, nagu seisaks tema ees tuhandemeheline malev, mitte vaid kiitsakas Kahro üksi.

Väledasti kandis Küüvits käsud külast külla, karjus nad kõvemini kõrvu kui vanem, isegi ägedust ja viha teeseldes.

Asso jagas oma karjast lambaid ja veiseid kõigile, kellel oli säilinud laut.

Leini tuli mõne päeva pärast venna poole, vaatles jaheda tõsidusega tuha- ja söehunnikuid, ja kohates Vellot ennast, lausus pühalikult:

„Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aamen."

Vello ei mõistnud sellele vastata, aga urises sapiselt:

„Halastaja ning armuline pidi see ristitud rahva jumal ja ta poeg olema!"

„Halastaja ning armuline on ta kõigi vastu, kes ristitud ja temasse usuvad," vastas õde väärikalt.

„Aa!" venitas Vello ja sõnas irvitades: „Oleme nende

päid lõhkunud ja lõhume veelgi! Ei olnud halastaja jumal neid kaitsmas."

Ta pidi juba eemalduma, aga pöördus tagasi ja küsis õelt kiusamisi:

„Kuidas selle ligimesearmastusega seal sinu usus on?"

„Armasta ligimest kui iseennast," vastas õde.

„Ma tahan sellest paatriga kõnelda. Kui see mustakuuemees enese jälle siia lohistab, saada minu juurde!" ütles Vello käskivalt.

„Ta ei lähe nende juurde, kes südamest kõrgid."

„Siis ma lasen ta kinni võtta ja tuua enese juurde!" hüüdis Vello vaenu varjamata.

„Ära tõmba jumala viha oma pea peale!"

„Eks me näe, mis see jumal siis veel oma vihas teha suudab!"

Võib siiski olla, et see rüüstamine, tapmine ja põletamine oli paatrite jumala temp! Või nende ristilöödud haldja verejanu rahuldus, mõtles Vello. Kes neid teab!

Ta ei püsinud mähitud peagagi kaua kodus, hakkas Kahro seltsis lähedal metsas käima, juhatas, ergutas ja julgustas, heitis juba naljagi.

Peavari pidi kõigil varsti valmis olema, mitte küll palkidest maja, aga vähemalt püstkoda, koguni kaks või kolm.

Juba suutis ta õhtuti Asso poole kõndida, ja seal nad siis istusid poole ööni seina ääres laval, mõdukann puutumatult nende vahel. Harva laususid nad mõne sõna, — mõistsid ju selletagi teineteise mõtteid.

Mõeldi siin sagedasti Lembist ja tehti oletusi tema saatuse kohta. Kus ta küll peaks olema, kas Koiva taga mõnes Läti külas, Tolovas, Rosolas, Võnnus või koguni Riias? Lähedale see Punapea oma saagiga jääda ei julgenud.

„Kui läheks otsima?" arvas Vello.

Aga seda nõu ei pidanud Asso vastuse vääriliseks. Ei võiks siit praegu keegi vaenlaste maale minna! Kui suvel jälle kaubamehed hakkavad käima — need võiksid salamahti järele kuulata.

Üks mõte lohutas mõlemaid, kuigi mitte palju: Punapea oli Lembile väga sõnakuulelik. Võib-olla ehk on nüüdki. Lahti ei lase, peab vangis, aga midagi teha ei

julge, mitte vähematki! Ja viimaks ehk laseb hoopis vabaks, kui näeb, et neitsi ei alistu ega taha tema naiseks saada!

Millegagi pidi end ometi lohutama.

Sakalast tuli nüüd uusi teateid: vanemad olevat esimesest hirmust toibudes saadikud lätlaste juurde saatnud, et kuidas on ja jääb, kas ei võiks nüüd rahus elada? Lätlased olnud suuremeelsed ja vastanud, et nende käsivarred on sakalaste tapmisest üsna väsinud, nii et nad enne aastat mõõka ei viitsi tõsta ega taprit keerutada. Pealegi jätkuvat neile saagist üheks aastaks. Nii siis tehtudki rahu, mis kestab järgmise aasta talvise pööripäevani.

Vello turtsus vihast, kuuldes seda. Oo, kui tal oleks mehi, ta võtaks ette Sakala vastu karistusretke ja peksaks minema kõik nende vanemad kui arad, abitud, saamatud, ihnused, varaahned, kogumiskoid, asendaks nad meestega, kes mehe nime väärt!

Kirkama kiirena läbi selle Sakala halli hämaruse tuli teade Lehola vanemast Lembitust. Ta olnud lätlaste retke ajal kodunt ära, Viru ja Rävala pool, et veenda sealseid vanemaid hädaohu suuruses, mis Väina äärest on ähvardamas, mis sealt tõusmas aeglase kõuepilvena. Kuulnud tapahimuliste ja saagiahnete vaenlaste rünnakust, rutanud ta kohe koju ja hakanud malevat koguma. Aga Sakala vanemate saadikud olnud juba läinud, et rahu sobitada.

Olgu, aasta pärast, Lembituga ühes! lohutas end Vello. Siis käib ta või kogu Ümera- ja Koiva-taguse läbi, külast külla ja linnast linna — kuskil ta ometi Punapea tabab! Ja eks siis näe, kuidas kristlaste jumal teda kaitseb!

Aga sellest kavatsusest ei tihanud ta veel kõnelda ei Assole ega Otile.

Ott oli sünge, sulaste ja naiste vastu mõnikord lausa tige. Ta liikus õues ja teel, hoolimata jooksvast puusas, ei kärsinud kuskil istuda ega pikemalt kellegagi vestelda.

„Siin enam elu ei ole!“ lausus ta mõrult Vello kuuldes, kuigi enam enesele. „Tuleks kogu rahvaga mujale minna. Soode ja rabade taha, kaugele põhjamaale, mere taha!“

„Seal on soomlased, nagu isegi tead," vastas Vello. „Sinna me ei mahu."

„Veel kaugemale põhja," arvas Ott.

„Seal on väikesed mehed: koera koon ja neli silma peas — seal ei või ükski inimene elada!" hirmutas Vello, aga küsis lähenevalt Kahrolt, on ta koerakoonuga meestest kuulnud.

„Mu ema oli neid näinudki," vastas Kahro. „Mõnikord talvel lennanud nad mööda lund Ugandisse ja Vaigasse."

„Siin ometi elada ei saa," jätkas Ott. „Lätlane läheb häbematuks, et tal rüütel ja paatrite jumal seisab selja taga. Mine karistama — siis tuleb rüütel vastu. Temaga on raske tapelda!"

Õhtuti hilja, kärsimata saunas lebada, läks Vello hiiemäele. Ta kuulas seal vanade puude all lumisel põngal istudes öö salapäraseid hääli. Taevas oli nüüd sügavmust ja tähti kui kuldset sõmerat. Mõned neist sädelesid kirkalt ja näisid kõnelevat oma kiirte kaudu.

Vello otsis üles Põhjanaela ja peatas sellel oma pilgu. Eks olnud vana tark isale öelnud: sellest tuleb kinni hoida, mis ei liigu paigast iialgi.

Tark oli ka kõnelnud, et inimeses eneses on midagi, mis alati jääb muutumatuks, ja et sellest tuleb kinni pidada.

Mõnel õhtul kohtas Vello hiie teel Vaiket ja siis nad kõndisid ühes, kurtes taga Lembit. Oletati, kus ta praegu võiks olla, ja arvati, missuguse tähe poolt ta praegu vahib.

„Miks ei olnud mina nii ilus!" ohkas Vaike. „Siis ehk oleks Punapea jätnud Lembi rahule ja võtnud minu tema asemel!"

„Ja mina oleksin su temale andnud?!" urises Vello. „Otsigu peninukkide maalt või rüütlite raisatud tüdrukute hulgast enesele naisi."

Aga varsti sõnas ta leplikult:

„Olen oma järsu meelega pahandanud jumalaid. Võta, Vaike, mis meil paremat metsast saadud, ja riputa püha puu okstele. Ära ole kitsi!"

Vaike lubas seda teha.

III

Järgmiseks täiskuuks oli juba metsa ääres rida püstkodasid, lamedaid ja teravaid. Majade asemele ehitasid peremehed neid mitu, katsid seest- ja väljastpoolt kuuseokstega, kaevasid ahervarte alt kive kollete jaoks.

Vello õue endise vana maja asemele oli kerkinud kolm püstkoda, üks vanemale enesele, teine Mallele Vaikega, kolmas Otile ja Kahrole. Allapoole metsa äärde ehitati neid veel terve rida sulaste jaoks. Lehma ja hobusegi jaoks — esimene Assolt saadud —, ehitati püstkoda.

Asso vili jagati varsti seitsme küla elanikele, ja siis, ühel ööl, kui lund sadas ja jälgi mattis, kaevas vanem Oti ja Kahro abil varaaugu lahti. Kastist võeti peoga kõlisevaid ehteid ja rahasid, aga sinna jäi veel küll ja küll.

Hommikul laskis vanem Asso hobused regede ette rakendada ja andis Otile sulaseid kaasa.

Sõitku vooriga Põhja-Sakalasse, ja kui sealt ei saa, veel kaugemale, Leholasse või Nurmekundesse, kus lätlased riisumas ei käinud. Sõitku sinna ja ostku vilja. Maksku või kallist hinda, aga toogu Mägistele söömaks ja seemneks. Las näevad kõik: Mägiste on väike kihelkond, mis kõige puhtamaks riisuti, aga võib nende käest vilja osta, keda vaenlane ei puutunudki. Ei palu almust, ostab.

„Küllap me nendega kõnelda mõistame!" muheles Ott reele istudes ja hobusele udjaga äiates.

Vellogi muheles omaette: küllap su sulane juba Aliste vanemaga kaubelda oskab ja jõukais Sakala vanemais hõbedaga silmahimu äratab! Asjata pole ta Väina ääres lätlaste ja rüütlitega asju ajanud!

Ise hulkus Vello nüüd mööda metsi, ei hoolinud aga suuremat lindudest ega loomadest. Tema tõeline maailm oli hoopis mujal, siit kaugel, lõuna pool, Koiva taga, Väina ääres. Selles teises maailmas oli Lembi! Aga seal oli ka see Rahi, vastik kui kärnkonn, kui limukas, kui sajajalgne!

Vello pidas oma kohuseks viibida mõtetega seal, oma armsama seltsis. Ei võinud ta teda ometi Rahiga üksi jätta!

Lõpmatult pikad olid aga õhtud ja ööd. Väljas ulgus tuul kui näljaste huntide kari, haldjad kahistasid püstkoja ritvade vastu ja kaapisid mõnikord ukse taga.

Ott tuli viljavooriga tagasi seitsme päeva pärast, tõi isegi soola ja rauda.

Ta oli oma asja hästi ajanud — muist hõbedat andis vanemale tagasi.

„Teised, keda lätlased riisunud, tulevad ilma vilja nõudma," kaevanud Põhja-Sakala vanemad. „Ennem siis anda juba odava hinna eest Mägiste meestele." Ja siis nad andnudki, et naabri hädast natukegi kasu saada.

Külavanemate kaudu oli Vello juba varem kuulanud, kui suur oli kellelgi puudus. Nüüd ei viitnud jagamine aega ega olnud tarvis üksikute hädaldusi kuulata.

Uuesti sõitis Ott Vello ülesandel mitme sulase seltsis Sakalasse ja tõi sealt Mägiste rahvale kariloomi, makstes jällegi Kämbilt riisutud hõbedaga.

Ott oli Sakala vanematega peale vilja ning kariloomade ostu muistki asjust kõnelnud. Oli kõigilt parajal juhul küsinud: kuidas on sõjasõiduga, kas mõeldakse minna reega või suvise eha ajal ratsa? Kõikjal oldud nõus: minna tuleb, reel või ratsa, aga ei niipea saa sellest asja! Enne las aegub leping. Enne vaja löödud haavad parandada, mõõku taguda, hobuseid kasvatada! Enne käib päike veel mitu korda madalalt; aga siis kindlasti!

Vello oli sellest ärritatud ja ütles, kui Otiga kahekesi jäi:

„Lähme ise lõuna poole, Mägiste mehed!"

„Paarikümne mehega palju ei tee," arvas Ott ja ohkas.

„Saame väljast abi," rääkis Vello. „Lähen varsti Ugandisse ja Leholasse, Jõetagusesse ja Mõhu poole. Kui mitte muidu, siis... eks näe!" Vello jättiski lause pooleli. Ta ei tihanud seda arukale Otile veel öelda, aga ta mõtles juba ei tea mitmendat korda:

Kui mitte muidu, siis kutsume kogu maalt mehi vaenlasega arveid õiendama. Iga sõjasõit peab enese tasuma. Ei tulda vaenlase maalt tühjade kätega ega kuiva suuga! Võib igaüks enesele tuua kargleva ratsu, paunatäie hõbeehteid ja relvi, mis helgivad päikese paistel! Igaüks võib vägitegusid teha...

Teade Mägiste vanema mõrsja kadumisest oli Alistessegi ulatunud. Sealt tulid saadikud: kaks tõhusat peremeest, kaks sulast, kõik tikitud ja äärestatud rüüdes, uhkesti relvis, ümaratel hobustel, lahke, kuid iseteadlik ilme näol.

Vello võttis nad ka lahkesti vastu ja viis oma püstkotta, kus värsketel hundinahkadel istuti, mis veel lehkasid. Malle tõi varsti puuvaagnal suitsutatud linde, aga soola ja leivata. Nüüd läksid külalised välja, tõid oma kotid hobuste juurest ja asetasid sealt vanema ette toite ja roogi, pakkusid Mallelegi, saatsid sulaseile ja näitsikuile. Siis ütlesid nad, mis Aliste vanem käskinud:

„Tõsi küll, mehi on palju tapetud, naisi ja lapsi viidud, kariloomi ja hobuseid sadade viisi ära aetud, kõnelemata kõigest sellest, mis majadest rõivaste ja ehteasjade poolest riisutud. Aga vaenlased eksivad väga, kui arvavad, et Sakala nüüd on hävitatud. Aasta kahe, kolme pärast on Aliste jõukam kui enne! Kogub oma küladesse mehi igast ilmakaarest ja naised sünnitavad poegi kolmevõrra enam kui seni. Samuti kogu Sakala. Varsti on linnused kohendatud ja kuuldes maleva suurusest ei julge lätt ega liiv hoolimata rüütlite ässitusest üle Ümeragi tulla, kõnelemata Sädest.“

Nii kõneles Aliste saadik. Nii oli vanem tal kõnelda käskinud ja ühtlasi paluda lasknud, et Mägiste vanem sõidaks varsti Alistesse külla.

Vello vaatas näitsiku poole, kes kolde ääres kükitades tuld näitas, silitas siis oma pead, kus veel värsked haavajäljed, ja vastas teeseldud avameelsusega:

„On hea meel kuulda, et Aliste vanem nii rõõmsalt võib tulevikku vaadata. Kui seal on kõik nii hästi, mis siis veel! Võib muretult oodata, kuni vaenlane jälle tuleb. Siin Mägistes aga on asjad, nagu seda igaüks ise võib näha, üsna kehvad. Talv tuleb poolnälgides läbi ajada. Ega selle juures naised jõua lapsi sünnitada. Ehk kui sünnitavadki, ei jää maimukesed külma käes ellu. Ei ole loota, et karigi nii ruttu sigineks. Mehi on vähe ega ole oodata, et neid siia, vaenlaste jalgu, meelsasti igast ilmakaarest koguneks. Et mehi vähe, siis ei ole enam teede valvamisest juttugi. Ometi, mis Mägiste vanema võimuses, seda ta teeb. Ja on üpris rõõmus, et teda

Alistes ei unustata nii raskel ajal. Et suur Aliste vanem teda, väikese Mägiste vanemat külla kutsub!“

See oli öeldud väga sõbralikult, aga Aliste mehed aimasid, et siin nagu pilatakse nende vanemat, ja nad jäid üsna sõnakehvaks. Ei olnud neile ka sugugi meele järgi, et nad magama pandi põrandale, hundinahkadele, mis veel lehkasid.

Hommikul vara, vaevalt einet võtnud, kippusid nad minekule, kuigi Vello neid palus veel mõneks päevaks jääda. „Mis teha,“ ütles ta kahetsedes, „vihma ja tuule käes või vaese juures võõrusel ei olda kaua.“

Saates vanemale ja Urvele terviseid, laskis ta öelda, et vist niipea sinna külla ei saa minna.

„Ei ole mahti ja, nagu ise näete, puudub uus rüü ja puhanud hobune,“ lisas ta ohates ja Aliste mehed ei saanudki aru, oli see kehvuse teesklemine või tõeline vaese mehe mure.

Kui aga külalised teel mõnisada sammu olid eemaldunud, puhkes Vello kõvasti naerma. Ott ja Kahro niisamuti.

„Kõrgid mehed ja kõva peaga,“ lausus Kahro.

„Kui nad tüli noriksid, läheksime ise, teeksime neile hirmu ja tooksime natukese saaki,“ naljatas Ott.

„Tooks Urve vangi ja annaks Vaike käe alla,“ jätkas Kahro naljatust.

Aga Urve nime kuuldes pöördus Vello eemale. Talle tuli Lembi meelde.

„Ei see paater tulegi,“ ütles ta Leinile, kui see mõne aja pärast Marja saatel üle õue Malle koja poole sammus.

„Ei võigi tulla... Siin kõik vaenulikud tema vastu,“ kostis õde.

„Ahaa — kardab!“ hüüdis Vello ja tundis tõeliselt rahuldust, et see mustakuuemees, kes silmi pilgutamata pilajate vahelt läbi sammus, nüüd ometi arglikult Mägistest eemale hoidub.

Leini ei tulnud vennalt leiba paluma. Malle kaudu oli kuulda, et ta peaaegu nälgides elab, aina palvetab ja Riitatki ei lase külasse leiba otsima. Natuke lihapoolist pidi neil olema ja sellest nad elasid, käies kuiva ilmaga

metsas püüniseid seadmas. Pirru valgel oli neil raske kirjata ja punuda, või kes vajaski nende tööd! Põlvitati pikad ajad ristikuju ees ja lükati iga palve lõpul üks pärl nööril vasakult paremale.

Pärlinöörid oli paater mõlemale suvel toonud ja ühtlasi „Meie Isa" kindlalt kätte õpetanud, peale selle muidki palveid, mis eriti hästi Leinil meeles püsisid, kuigi olid võõras, liivi murrakus.

IV

Päike käis juba kõrgemalt ja paistis keskpäeval üle metsa ladva õuedesse ja ahervartele, mis lumega paksult kaetud. Keskpäeval võis juba püstkoja ääres istudes kõrva soojendada. Metsast kostis mõne linnu tsiitsumist, mis kindlasti ennustas kevadet.

Üks rändav kaubamees, kellel siit peale tooreste karusnahkade suuremat osta polnud, teadis kõnelda, et kaheksa päeva pärast olevat Pihkvas suur laat, kus Riia ning Novgorodi mehed koos. Tema isegi rühkivat oma nahkade, vaha ja meega sinna.

Vello ei saanud sellest kuuldes enam rahu. Ta pidas aru Oti ja Assoga, kõhkles mõne päeva, laenas siis elatanud külavanemalt reed ja hobused, võttis peiduurkast hõbedat ja pronksi, võttis karusnahku ja vahagi, peitis kõik sügavale heinte alla ja sõitis Pihkva poole. Kaasas oli Ott ning neli sulast, hobuseid-regesid kolm.

Oli ju kõigil teada, et Rahi käib laatadel, ostab seal üht ja teist, müütab sealsamas, kuulab ja vaatab, kui suure noosiga keegi kaubamees koju sõidab, kas üksi või mitmekesi, kas kõvasti relvis või palja käsi. Miks peaks ta nüüd Pihkvas puuduma!

Kahe päevaga jõuti Pihkva, aga hobused olid liigselt väsitatud ja Ott nurises:

„Milleks vaevata ülearu ennast ja looma! Mis üle jõu, on jumalate käes."

Laat oli juba alanud, ruuge habemega nõtke rühiga venelasi liikus tihedalt, nende hulgas rohkesti väledaid lätlasi ja kohmakaid Ugandi mehi.

Hobused aeti suurde õue ja seoti ritvade külge, mis

olid madalate sammaste vahele kinnitatud. Sulased jäid sinna valvama, Vello Otiga sukeldusid laada sumasse, kummalgi mõõk paremal, vestu vasakul vöö küljes, rüü all kaukas rohkesti hõbedat.

Ott vahtis kaupu ja kaubamehi, küsis pruuni rebase hinda, täristas mõnd vaskkilpi, puhus mõne mõõga terale, katsus näpuga mõne kireva vaiba toime, küsis hinda ja tingis, ei ostnud aga midagi. Vello samal ajal vahtis aga ümberringi sagivat rahvast, silmitses nägusid, kuulatas hääli — otsis oma vaenlast. Ta ei teadnud isegi, mis ta teda leides teeks, aga tundis, et talle rindu kargamata ei saaks jätta. Mõistus laitis seda, aga ei suutnud ka nõu anda, mis mõistlikumat teha. Talle näis see esiotsa ka kõrvaline asi olevat, mis verivaenlasega teha, peaasi, et ta vaenlase leiaks. Ta raputaks vist küll Rahil hinge seest või kägistaks ta poolsurnuks, aga ütlema paneks ta, kus on Lembi, kust teda leida võib.

Käidi ka hoonetes, kus olid laiad lauad kuhjaga kaupu täis, kus müüdi, tingiti, rüseldi, käratseti ja hõbedaga makstes kõlistati.

Ööseks mindi osa sulastega suurde majja, kus joodi, lauldi, mängiti pillidel ja vaadati pooljoobnud meeste tantsu. Kes väsinud, heitis sinnasamasse õlgedele ja uinus.

Vello aga kutsus peremehe, näitas talle hõberaha, ja sulase abil, kes vene keelt porssis, saadi magamiseks peremehelt väike tuba, karusnahad külje alla ja pealevõtmiseks.

„Homme müüme oma karusnahakimbu, oma mee ning vaha, ostame soola ja siis — otsad Mägiste poole," ütles Ott enne uinumist.

Soola pärast ei tuldud siia, mõtles Vello, ei vastanud aga sõnagi.

Karusnahad olid järgmisel päeval varsti Riia meestele müüdud, mesi ja vaha Novgorodi venelastele.

Satuti hoone ette, mille tornis suurt kella lööd ja vähemaid tilistati. Rahvast läks rohkesti sisse, enamasti venelased, ristimärki tehes. Vello käskis Otil oodata ja astus üle läve. Terav lõhn, mis meenutas Mägiste nõia koda, lõi talle ninna. Ta tungis edasi ja nägi läbi sinise suitsuliniku kollakaid tulukesi kuldsete väravate ja

kaarte ees. Sealsamas kõrgemal kohal seisis mees maani ulatuvas lillas rüüs, mis hõbedaga ilustatud. Käes hoidis ta ketikesi, mille otsas väike astjas õõtsudes rippus ja suitsu ajas.

Korraga avanesid ees uksed, nende tagant tuli kullaga tikitud kõrge peakattega mees pikas kullatud rüüs ja lausus midagi pooleldi lauldes, vägeva kõmiseva häälega. Selle peale kostis laul meeste ja naiste häältega, nii kaeblik ja ilus, et Vello esimesel hetkel otse tardus. Mis see siis on: väljas niisugune kära ja sagimine, siin rahu ja pühalik laul! Nõnda kiidab see rahvas siin jumalat! Heameel võib jumalal sellest laulust küll olla. Kas see peaks sama jumal olema, mis rüütlitel ja paatril?! Vaevalt küll. Sest venelaste jumal ei rõhu peale.

Tuled vilkusid kui kollased õisikulehekesed, nende taga kullatud seintel ja väravail hakkas Vello silm pilte seletama: ühtedel kurva näoga pruuni habemega mees, pea norus, selle ümber särapärg või kuldne sõõr; teistel üks naine lapsega, väga süütu ja pühaliku näoga; kolmandail habemikud tõsised mehed, vali pilk silmis.

Vello kõrval tehti nobedasti ristimärke, kummardati, laskuti põlvili, vajutades laupa vastu kivipõrandat.

Väsinud ja uimane, segane meeles ja mõtetes, tuikus ta kirikust välja, leidis rahvamurrus Oti sulasega ja lausus näiliselt ükskõikselt:

„Lähme veel korra turule!"

Vello kõrvutas eileõhtust keelpilli-põnksutust ja hullu tantsu tänase lauluga kirikus. Kirikus oli hoopis ilusam! Kirikus oli peaaegu niisama ilus kui suveõhtutel kiigel, kui neitsid leelutasid ja sõõris hõljusid. Või hiiemäel pärast päikese loojumist, kui süüdatakse tuli urikivil ja leelu tõuseb suitsuga üle kaselatvade.

Hulguti linna ääres väljal rahvamurrus ja uulitsail lähedale õhtuni. Siis käskis Vello soola osta, et kohe kodu poole sõita. Ott soovitas järgmise hommikuni jääda. Parajasti kui selle üle vaieldi ja soolakaupluse suunas liiguti, kaks sulast kaasas, hüüdis Vello korraga:

„Seal ta on!" ja sööstis rahvamurdu.

Noorema Punapea nägu oli seal vilksatanud. Vello tungis edasi, tõukas laadalisi kõrvale, lükkas mõne upa-

kile ja tegi enesele teed. Varsti nägi ta selja tagant karusnahkse mütsi alt uuesti punaseid juukseid ja röögatas kättetasu kiimast kui metsloom. Ta lõi õlaga inimesi kahele poole, tegi kätega teed, karjus kõigest jõust, et see kurjategija kinni peetaks. Tema keelt ei mõistetud, kiruti tema jõhkrat hoolimatust, sõimati, ähvardati, joosti järelegi.

Punapea vilksas väledasti vasakule ja paremale, tõmmates selja vimma, tehes end madalaks, peaaegu olematuks. Tema ruttamist märgati, ja et ta omakorda pidi jõuga teed tegema, mõndagi maha tõukama, siis hakati talle järele jooksma, pidades teda vargaks või roimariks.

Keereldi esiti rahva hulgas, aga kui Punapea juba rüüst haaramist tundis, suundus ta välja ääre poole, kargas järsku reele, tõukas sealt mehe maha, haaras ohjad ja vilistas uljalt. Juba oli Vello kannul, ühe hüppega ree päral ja kätega põgeneja rüüs kinni.

Hobune jooksis nelja mööda siledat teed metsa poole. Vello vajutas vastase küliti reele ja asus talle katsiratsi peale. Punapea käed hoidsid ohje, ta siples vaid jalgadega ja surus enese kummuli õlgedesse, tõmmates pea õlgade vahele, et kaitsta kõri. Seda just Vello otsiski, ja saanud sõrmed ümber kaela, ragistas kui murdja läbi hammaste:

„Kus on vend?“

Punapea ei vastanud, laskis ohjad lahti ja hakkas küünarnukiga Vellole rindu peksma.

„Kus on Rahi? . . . Kus on Lembi?“ karjus Vello, ja sõrmed ulatusid tal juba kõrri.

„Ei tea,“ korises Punapea.

Ta tõmbas enese järsku kerra ja Vello langes tema pealt, aga kõri ei vallandanud. Ta oli nüüd Punapea selja taga ja sai temalt tagumikuga müksusid kõhtu. Kätega kiskus ta Vello vihast kangeid sõrmi kõri ümbert valla. See õnnestuski ja nüüd viskusid nad ühel ja samal hetkel istukile. Oldi väsinud jooksust ja rabelusest, hingeldati, ähiti, aga anti teineteisele rusikatega rindu, lõua alla, vastu pead, mööda külgi. Hobune kõndis pikkamisi, metsa vahel oli üsna videvik.

Oldi liiga lähedal teineteisele tugeva hoobi andmiseks; müksiti, tongiti, tõugati, kaitsti pääsu kõri kallale.

Vello kaalutles kärmesti, mis teha, kust haarata, kuidas pööret tuua, kuidas lõpp teha. Ta nägi Punapea vestu pidet ja teadis, et tal eneselgi on see tapariist vööl. Aga ei olnud mahti selle tõmbamiseks.

„Kus on Rahi?" küsis ta löökide andmises peatudes.

„Ei tea," vastas Punapea ja laskis käed väsinult langeda. Ta pidas kõnelust vaherahuks ja hingeldas loiult. Vello ei uskunud tema sõnu ja varitses uut rünnakuhetke.

„Kus on su vend?" küsis ta, et end koguda.

„Ei tea," vastas Punapea tõrksalt.

„Ah ei tea!" mühatas Vello, haaras vastase käsivartest ja käänas ta küliti reele, surus enese talle vastu rindu ja vajutas pea lõua alla. Ta rõhus peaga mis jõudis ja mõistis korinast, et on vastase kõrile sattunud. Käega litsus ta vastase pea vastu õlgi, ei lasknud seda pöörata.

„Kus on Rahi?" karjus ta nüüd.

„Riias... Riiga läks... Ühes Lembiga," kähistas vastane. „Lase lahti!"

Viimased sõnad olid vaevalt arusaadavad. Punapea käed ei müksinud enam ega rabelnud jalad.

Vello tõmbus eemale, ajas enese istukile ja katsus vastast reelt maha veeretada. Käed olid aga nõrgad, sõrmed ei hakanud rüüst kinni.

Või tappa ta hoopis? küsis Vello eneselt. Aga tal hakkas süda iiveldama seda poolsurnut nähes. Ta peatas hobuse, ronis reelt maha, vedas Punapea rüü hõlma pidi lumme, ja veidi peatunud ning kõhelnud, küsis verise näo kohale kummardudes:

„Kus on Lembi?"

„Riias," ümiseti vastuseks.

Vello ronis nõrgal jalal reele ja sõitis tagasi.

Laadaväljakul peeti veel kahja, hobuse kaotanu jooksis talle vastu, laotas rõõmu pärast käsi, kõneles midagi võõras keeles, osutas tulija näole.

Vello pühkis käega — see oli verest märg. Nüüd tundis ta suuski soolast maiku, huultes ja teises silmas valu.

Ott sulasega oli sealsamas. Nende toetusel läks Vello

rahvahulgast läbi, jalad olid nõrgad, süda peksis, lõuaotsast tilkus verd.

Aga ta ei pannud seda tähelegi, mõtles ainult üht mõtet:

„Või siis Riias... Mõlemad... Riia on kaugel... Riia on vaenlaste pesa... Siiski, Riiaga on rahu."

Kui saabuti hobuste juurde, puhastas Ott vanema nägu lumega, jahutas paistetanud silma, verd tilkuvat nina ja huult, ise sealjuures laitvalt urisedes:

„Mis niisukese soevärdjaga kokku minna!... Mõrtsukad nad on ja selleks jäävad!... Või neilt enam midagi tagasi saab! Mis soe kurgus, see soe kõhus!"

Ott soovitas ööseks puhkama jääda ja tervist parandada, aga vanem käskis kohe minekuks valmistuda.

„Vastu ööd... Suured metsad..." urises Ott. „Kas vähe on kurje inimesi!"

Oli juba pime, kui linnast välja sõideti. Ott istus vanemaga esimesel reel ja vaikis pahuralt, soovitas aegajalt lumega nägu pühkida.

„Varsti sõidame Riiga," lausus viimaks Vello, kes ei suutnud enam asja hinge taga pidada.

„Mis sinna?!... Herilaste pesasse!... Hullem kui herilaste pesa!... See on karukoobas!... Iseasi, kui läheks karu tapma!" pahandas Ott.

„Aga ometi on Riiaga rahu," vastas vanem.

„Paljugi, et rahu! Mine Viljandi, mine Otepähe — vaata, kas seal liigub mõni rüütel või läti vanem... Mine Riiga, vaata, kas seal liigub mõni meie mees!... Ja mis asja sinna!... Laatu on mujalgi!"

Vello vaikis mõne penikoorma, aga siis jutustas ta üksikasju rabeluse käigust noore Punapeaga, kaebas valu üle pahemas küljes, südame all, paremas silmas ja lõuas.

„Vist on üks hammas lahti, kui mitte enam," arvas ta ja lisas naljatada katsudes: „Oli kõva pähkel!"

„Mis pähkel see on!" kostis Ott põlastades. „Külmunud hobusejunn, mitte pähkel!"

„Aga kätte sain talt ometi midagi," hooples Vello. Ta kõneles nüüd Otile, mis Rahist ja Lembist kuulnud.

„Nagu sellest midagi kasu!" mühatas Ott. „On nad Riias või Ükskülas — kätte neid sealt ometi ei saa!"

„Asso võiks sealt ehk Lembi ära tuua, tema vastu Rahil midagi ei ole. Maksaks kõvasti hõbedat... Selle peale on Rahi ahne!"

„Ei see vibu enam kõlba metsaminekuks, mida teine ühest pööripäevast teiseni on tarvitanud," rääkis Ott.

See läks Vellole nii valusasti südamesse, et ta mõne penikoorma vaikis. Ta nägi Lembit võika Rahi käte vahel ja sõrmed tõmbusid tal rusikasse.

Viimaks lausus ta läbi hammaste:

„Pigistaksin tal tossu välja!"

„Ei selle jaoks maksa küll matkata Väina äärde," arvas Ott ja küsis vähe aja pärast etteheitvalt:

„Ja miks sa sel Punapeal tossu välja ei lasknud?"

„Mis nüüd tema tühi!"

„Kuidas nii! Vaenlane ta on ja vaenlaseks jääb. Sigitab aina vaenlasi. Poegi võib tal mitukümmend olla, neil jälle igal mitukümmend — terve malev tuleb kord Mägiste vastu! Ei, ei! On vaenlane käes — ots peale! Meie lastelastel palju lahedam!"

Aga Vello ei kuulanud seda Oti tarkust, ta mõtles vaid vibust, mis on olnud võõral tarvitada ühest pööripäevast teiseni ja mis sellepärast enam ei kõlbavat. Ometi ta ei saanud ega tahtnud uskuda, et Lembi end andis Rahi kätte. Oli ta ju ise mitmel korral öelnud, et see võigas, toores inimene tema sõna kuuleb, temale alistub... Kui oleks nägu terve, käänduks praegu Riia teele!... Vaevalt küll Ott seda teostada laseks.

V

Kahro võttis kokku kõik oma võimed ravimise ja posimise alal, et vanem varsti paraneks. Aga vasak silm oli kõva hoobi saanud, paistetus alanes visalt ja kui alaneski, jäi silm veel kaua heleda valguse vastu tulihellaks ja välimine nurk oli verev ning jooksis vett. Suust vasakult poolt tõmbas Vello oma sõrmedega logiseva hamba välja. Südamealune tegi vahetevahel teravalt valu.

„Ma ütlen: ei maksa sõnniku külge käsi pista!" urises Ott, kui vanemat nägi kannatamas. „Iseasi, kui juhtub

nii, et saad tapriga anda või odaga torgata, nii et ta enam ei kõssa."

Et vanem oli saanud peksa noore Punapea käest, seda ei lubanud Ott kellelegi peale Kahro ja Malle öelda. Ta ise leiutas keeruka loo röövlite rünnakust laadaväljaku ääres. Üksi võidelnud Vello relvis vaenlastega ja tapnud neist mitu.

Istudes või lebades päevalgi püstkojas, kuhu rusikasuuruse avause kaudu metsade tagant välja kerkiv päike heitis längus valgussamba, pures Vello ajaviiteks Oti heidetud halva võrdluse kallal — tarvitatud vibust —, nagu närib koer, kui pole muud teha, mõnd luitunud konti ja ragistab seda vihasemalt, mida paljam see on. Aga lõpuks katsus ta end alati mõttega lohutada: seda vibu ei tõmba igaüks vinna, vähemalt Rahi mitte!

Väsinud neist mõtetest või peletanud nad tüdinult, hakkas Vello kavatsema Riiga minekut. Kas lasta end habetuda, rõivastuda kaubamehena, sõita karusnahkadega, mõni moonutatud sulane kaasas? Hea keelemees oleks selle juures hädasti vajalik! Või hakata koguma mehi, käia läbi kõik vanemad, minna esmalt Lembitu juurde Leholasse ja rühkida, niipea kui lõpeb rahu, otse Koiva taha? . . . Minna tuleks ainult ratsaväega ja nelja kihutades. Jalavägi võib tulla järele ja nokitseda mõne teeäärse linnuse kallal.

Kas aga vanemad on nõus kaasa tulema? Põllud ja niidud on nende südamele lähemad kui Võnnu ja Riia. Külvatakse ja põimatakse, tuntakse rõõmu kasvavast mullikate arvust, kogutakse vilja salvedesse ja koobastesse, — et oleks vaenlasel rohkesti võtta, kui ta jälle üle Säde tuleb! . . . Ei hakka keegi Lembi pärast sõdima! . . .

Asso käis sagedasti vanemat kaemas, tõi talle mett ja kuivatatud marju. Ta ei kiitnud heaks kaubamehena Riiga minekut; iseasi, kui mindaks sõjaga! Aga vaevalt hoolivad Sakala vanemad minekust!

Asso soovitas kedagi Riiga saata, kes mõistaks keelt ja keda ei peetaks Mägiste meheks. See saaks ehk Rahi jälile ja vahest õnnestuks tal Lembit sealt välja tuua. Küllap siis juba teed põhja poole leitaks!

Aga kust saada niisugune mees? Tuleks mõnele kaubamehele head tasu tõotada ja käsiraha juba ette anda.

Vello valmistus teele, mis pidi moodustama sõõri. Lähtudes ida poole, pidi ta käänduma läbi Ugandi põhja, sealt suures kaares läände ja ümber Aliste tagasi koju. Juba olid reed valmis seatud ja hobused hästi söödetud, kodused asjad Oti hooleks antud ja sulased kaasasõiduks valitud; juba oli päevgi määratud sõiduks, kui ühel hommikul tuli Leini, rõivastatud lihtsalt, näol pühalik-tõsine ilme, ja ütles, kui Jeesust Kristust kiitva tervituse lausunud:

„Paater tuli sinna."

„Tuli sinna?..."

„Sa tahtsid temaga kõnelda..."

„Õige!... Sa ütle talle, et vanem soovib temaga kõnelda."

Vello sõnas seda üleolevalt, varjatud vaenuga. Aga siis välgatas tal mõte, ta peatas õe ja ütles otse paludes:

„Tulgu veel täna. Mul oleks vaja temaga kõnelda."

Kõndides kriuksuval lumel ärevuses edasi-tagasi, mõtles ta enesega pahandades: kuidas see ometi enne meelde ei tulnud!

Juba hüüdis ta Kahro, et saata Asso järele, aga jättis selle. Olgu pealegi, esiti parem kõnelda üksinda. Ta käskis vaadata, kas on suitsutatud värskeid linde; kui ei ole, siis kohe mõni teder vardas küpsetada.

Leini läks varsti minema ja Vello jäi paatrit ootama.

Ta käsutas kibeldes Kahrot ja Otti, andis Mallele juhatusi enam kui vaja, käis mitmed korrad teel ja märkas viimaks, et hakkab juba hämarduma.

Kui ta viimaks ei tulegi täna? Hoolib nii vähe vanema kutsest!

Viimaks, üsna videvikus, jooksis Vaike kotta ja teatas, et must kogu olevat pikkamisi lähenemas, vist paater.

Vaike jäigi kolde kõrvale pirde põletama, Malle tõi võõra sisse.

Ta astus pikkamisi üle läve, üleni must, ainult nägu kaame ja kahvatud sõrmed õlani ulatuva saua ümber.

Rahulikult asetas ta saua vasakusse kätte, tõstis parema, tegi sellega ristimärgi ja lausus vaikselt laulval toonil:

„Kiidetud olgu Jeesus Kristus, nüüd ja igavesti! Aamen."

Vello oli kivilt püsti tõusnud, astus sammu võõrale vastu, tõstis käe ja soovis tervist.

Malle aitas võtta õlgadelt musta pika hõltsiku, mis oli seestpoolt karusnahkne. Selle alla jäi pikk must kuub, laiade käistega, mis ulatusid sõrmeotsteni. Saua pani Malle nurka.

Vello osutas koha kivil enda vastas ega istunud enne kui külaline. See hõõrus sõrmi, mis vist külmetasid, ja avas viimaks suu tasaseks kõneluseks liivi murrakus:

„Vanem kutsus mind. Ei pääsenud enne. Jumal saatis sinna kaks õde, kes igatsevad õpetust ja ristimist."

Paatri nägu oli kõhn, pikerik, nagu inimesel, kes on tõusnud pikaldasest tõvevoodist. Lõug oli hoolsasti puhtaks pöetud ja ka pea oli paljas, niipalju kui seda oli musta katte alt näha. Ahtad silmad pilkusid harva ja rahulikult, ilme oli sõbralik; aga Vello tundis, et selle inimese hing on valvel, hoiab ennast, nagu kardaks siin kokkupuudet vaenlasega.

Rinnal, kuue peal oli tuhmist hõbedast ristikuju, vööl nöör hulga läikivate võrukestega.

„Olen näinud sind ennegi siinmail," algas vanem jahedalt, et külaline tema seisust peaks paremini meeles. „Oled minu õe ristinud ja selle teise, kes lonkab."

„Jumal ise valgustas nende südamed ja meeled," kostis paater silmi tõstes. „Olgu kiidetud tema nimi nüüd ja igavesti!"

„Oleme varemgi kuulnud sellest jumalast. Juba isa ajal käisid Pihkvast mehed mustas kuues, ristiga, ja õpetasid," jutustas Vello, püüdes näidata kõnetooniga, et asi pole siin liialt uus.

„Nende õpetus on siiski hoopis teine," sõnas paater.

„Ega muidu oleks meie vanematel Sakalas, Ugandis ega mujal selle su jumala ja õpetuse vastu vähimatki, käigu igaüks nagu kaubamees külast külasse ja pakkugu, mis tal on. Kui on meele järgi, võetakse, ostetakse, kui ei ole — kaubamees ei nurise, läheb oma teed. Aga see jumal, mis paatrid toovad, on vaenlaste jumal ja see õpetus on rüütlite ja lätlaste oma, kes kõik on nüüd meie vaenlased," kõneles Vello pead kõrgel hoides, külalisele silmi vahtides.

„Kui teie endid ristida lasete, siis ei ole nad enam teie

vaenlased, siis olete kõik vennad ja ühe jumala lapsed," vastas paater vaikse pühalikkusega.

„Vennad?!" osatas Vello pahaselt. „Aga me oleme ometi kuulnud, kuidas rüütlid rõhuvad vaeseid liivlasi ja on nende peale mitu korda läinud sõjaga, olgugi et need on ristitud ja „vennad"?"

Paater istus, käed põlvil, õhukesed huuled kinni pigistatud, nagu hoiaks ta sealt pääsemast ühtegi ülearust silpi. Ta mõtles vähe ja lausus siis pisut kurvalt:

„Liivlased on mul alati südame peal, sest nad on kahekordselt mu vennad, vere ja keele poolest kui ka usus jumala isa ja tema poja sisse. Aga neil on kange süda ja mitu korda on nad ristivee oma pea pealt ära pesnud. Selle eest on karistus nende peale tulnud."

Vello ei mõistnud sellele järsku vastata ja tundis kergendust, et samal hetkel tuli uksest Malle kannu mõduga.

„See on minu ja Leini õde," tähendas vanem.

„Leinit, vaesekest, katsus jumal rängasti, aga juhatas tema sel kombel igavese tõe teele," ütles paater.

„Ta ei ole tänini toibunud sellest õnnetusest," sõnas Malle ja asetas kannu meeste vahele.

„Tema hing on terve ja rõõmus," vastas paater.

Vello pakkus kannust külalisele. See võttis jooginõu, lausus: „Õnnistagu jumal!" ja niisutas vaevalt huuli.

„Mis ta n'd terve on!" ühmatas Vello sõbraliku pahurusega. „Selgesti igal õhtul näha, et ta on enesest ära."

„Tema silmad on pööratud selle maailma pealt jumala poole," sõnas paater pühalikult, nagu kõneleks surnust, ja lisas õnne tundes: „Harva olen ma näinud nii kindlat usku ja nii puhast südant!"

Malle, kes seda kahtlase imestusega oli kuulanud, vangutas pead ja väljus.

Vaike niitsas aina pirde — ta põletas kaht korraga, et oleks valgem — seisis peaaegu liikumatult, poolehoidev pilk vanema näol.

„Olen kuulnud õelt ja muiltki," algas jälle Vello, kui ta oli veel korra kannust rüübanud, „et see ristiusu jumal käsib ligimest armastada."

„Kui iseennast," lisas paater rahuliku kindlusega.

„Kes on rüütlite, ristitud liivlaste ja lätlaste, kes on teie kõigi ligimesed?"

„Iga inimene on meie ligimene."

„Ka mina ja kõik Mägiste rahvas, samuti kõik need, kes elavad Alistes ja Sakalas?"

„Kõik."

„Hm-hm," mühatas Vello ja niisutas kannust huuli. „Aga kuidas siis seletada, et need ristitud lätlased, kes peavad ligimest armastama kui iseennast, tulid ja tapsid siin mitu päeva mehi, naisi ja lapsi, riisusid ja põletasid... Kas see on ligimese-armastus? Kas seda käsib teie jumal ja tema ristilöödud poeg?"

Vello tundis eneses raevuhoogu tõusvat, aga pidas meeles, milleks ta on paatri kutsunud, ja sundis enese rahulikuks.

Paater ei vastanud kohe, ta vahtis kõrvale, võttis valju ilme ja ütles viimaks:

„Jumal on lätlasi tarvitanud oma mõõgaks. Et nad hirmutaks paganaid, kes ei taha uskuda ega ristimist vastu võtta."

„Hirmsad tööriistad on teie jumalal!" mühatas Vello.

„Meie jumal on armastuse, aga ühtlasi püha viha jumal," sõnas paater.

„Siis need rüütlid Riias ja Võnnus," jätkas Vello, — „kõigil on teada, et nad tahavad orjaks teha meid, nagu nad on orjaks teinud liivlased ja lätlasedki."

Paatri sõrmed põlvil liikusid ja ta vastas väärikalt:

„Jumal on rüütlid valinud oma tööriistaks, et nad oleks selleks kirveks, mis raiub tee põlisesse metsa, paganate hulka, kuhu muidu ei lasta usukuulutajaid. Kus rüütlid meie piiskopi kõrge käe all valitsevad, seal on rahu ja jumalasõna kostab segamata igaühe kõrvu."

Vellol oli raske end taltsutada. Et rüütlid on jumala kirveks, mis peab teed raiuma põlisesse metsa, — see ei mahtunud tema hingesse. Aga ta ei võinud täna öelda kõike, mis mõtleb, ja sõnas seepärast nagu möödaminnes heasüdamlikult:

„Meie rahvas on seni hästi elanud oma jumalate targal juhtimisel. On olnud sõdu, on käinud vaenlane meie maal riisumas, on käidud vaenlase maal. Need asjad tulevad õiendada. Aga meie pole vaenlasi oma jumalatega vaevanud."

„Aeg on täis saanud, et ka kõik paganad õpiksid tundma suurt jumalat, kes on loonud taeva ja maa ja kõik, mis seal sees. See on tema armunõu." Paater kõneles seda vaikse pühalikkusega, pilk ülespoole pööratud, nagu näeks ta seal kedagi.

Vello ei mõistnud sellele vastata, vaatas nõutult ümber ja nooskles nagu Ott.

Paater jätkas:

„Oma poja suu läbi kuulutas jumal: Kes usub ja keda ristitakse, see peab õndsaks saama. Aga kes ei usu, see peab hukka mõistetama."

„Mis eest?" küsis Vello üsna tasa ja vaatas nüüd jälle otse paatrile silmi. Ta märkas seal väikest kõhklust ning abitust. Varsti aga kogus end vaimulik ja vastas rahulikult:

„Et nad ära põlgavad tema armu ja igavese õndsuse."

Vello katsus sellest aru saada, aga kõik jäi talle jumala armunõus tumedaks. Ta lausus mõtiskledes:

„See peaks siiski jääma iga rahva ja iga inimese oma asjaks, kas ta tahab õndsaks saada või hukka minna."

Paater vangutas pead ja sõnas kaastundlikult:

„Kui sa teaks neist piinadest, mis põrgus ootavad uskmatut ja mis kestavad igavesti, siis ei kõneleks sa mitte nõnda. Ja kui sa teaks, missugune rõõm ootab usklikke taevas, jumala aujärje ees!"

Malle tuli puust kandikuga. Sellel oli linnuliha paladeks lõigatud ja selle kõrval leiba. Ta asetas kandiku meeste vahele ja palus, et nad sööksid.

Vello palus omakorda külalist, et ta maitseks tetre ja leiba.

Paater tõstis parema käe, õnnistas „jumala ande", ütles aga, et ta peab paastuma suure püha puhul ega söö mitte.

Vello kõngutas pead, ei hakanud aga sundima.

„Oleme elanud siin nälgides," ütles Malle. „Kari aeti ära ja kõik loomad ... Vili põletati ..."

„Jumala tahtmata ei tulnud see karistus maa ja rahva peale," lausus paater.

Vello ainult maitses liha ja leiba, tal ei olnud isu. Niipea kui Malle oli eemaldunud, jätkas ta oma poolelijäänud juttu:

„Tahtsin sinult nõu küsida, aulik paater. Ehk saad mind aidata."

Nüüd ei vaadanud vaimulik enam temast mööda kaugusse, vaid temasse enesesse, küsitleva, pisut umbuskliku pilguga.

„Kui siin talvel riisuti, tapeti ja hooned tuhaks tehti," jätkas Vello, „siis viidi ka noori naisi vangi. Muude hulgas viidi ära minu mõrsja, siit lähedalt ausa külavanema Asso tütar."

Vaimulik kuulatas, harva silmi pilgutades. Vellol ei olnud kerge talle aina silmi vahtida ja juba ta lõi kahtlema, kas üldse oleks maksnud sellest vaenlasele kõnelda. Aga oli kord alatud, siis sundis ta end jätkama:

„Ma tahtsin sind paluda, aulik paater, et kui sa jälle Riia linna lähed ja kuuled seal vangi viidud neitsist, kelle nimi on Lembi, et sa siis saadaks siia sõna. Või kui võimalik, päästaks tema sealt hoopis . . . Ta oli oma isale väga armas ja mulle niisamuti."

Nüüd vaatas vaimulik kõrvale, pigistas oma õhukesed huuled veel kõvemini kinni, surus hõredad tuhmid kulmud teineteise lähedusse ja näis mõtlevat. Siis sõnas ta kaheldes:

„Neid oli palju, mitmest maanurgast, kes siin käisid. Nagu ma kuulsin: Autine, Trikatua ja Rosola poolt."

„Ma tean, kes mu mõrsja viis," ütles nüüd Vello ägestudes.

„Nägid või tundsid teda? . . ."

„See oli siitsamast, meie omade hulgast . . ."

„Teie omade hulgast? . . ." küsis paater nii huvitatult, et unustas hetkeks pühaliku ilme.

Vello kõneles nüüd lähemalt Rahist ja tema vennast, nende sepitsustest, põgenemisest ja lätlaste kutsumisest röövretkele. Samuti ei jätnud ta kõnelemata kokkupõrkest Pihkvas.

„Siis omad mehed!" lausus paater, aga nii, et Vello aru ei saanud, oli see parastus, laitus või kaastundeavaldus.

Ta kirjeldas oma mõrsjat, kuidas mõistis, ega suutnud lisandamata jätta, et ta oli nägus. Lõpuks lubas ta rohket tasu paatrile, kui see Lembist mingeid teateid muretseb või tema tagasi toob.

Paater mõtiskles veidi ja lubas Riiga minnes Lembi järele kuulata.

„Kui mul aga midagi korda läheb Mägiste vanema mõrsja heaks teha," ütles ta sõbralikult, „siis sünnib see jumala tahtmisel, ja teda tänada, tema püha sõna kuulutamist toetada on siis su kohus."

Vellot täitis korraga nii rõõmus lootus, et ta paatrile mõne õige sõbraliku sõna tahtis öelda. Aga see oli jälle kinnine, ei niisutanud enam huuligi mõduga, küsis vaid talveteede pikkust naaberkihelkondadesse.

Vello pakkus talle küüti, ükskõik kui kaugele. Aga vaimulik lükkas selle tänuga tagasi. Ta käivat meelsasti jala, et mõnele vaesele, kes ka teed käib ja oma südames mingipärast muret kannab, sealsamas kinnitust jagada ja teda jumalasõnaga toetada.

„Kas paater ei karda metsloomi või kurje inimesi pimedas?" küsis Vello.

„Minu elu on jumala käes," vastas paater. „Tema valgus paistab ka pimeduses."

Kui ta läinud, mõtles Vello sapiselt muheldes: Vaevalt leitakse parem kirves meie põlisesse metsa tee raiumiseks! . . .

Aga sealsamas meenus talle paatri lubadus midagi teha „Mägiste vanema mõrsja heaks" ja see täitis teda rõõmsa lootusega. Meenusid küll ka paatri sõnad vastutasust . . . ja ta küsis eneselt: „Pean jumalasõna kuulutamist toetama? . . . Noh, seda veel näeme!"

VI

Kui Vello asjast Otile rääkis, ei mõistnud vana sulane vähimatki rõõmu tunda.

„Mis sa siis arvad, et parem on Lembi Rahi kätte jätta?" küsis vanem pahameelega.

„Kas meil vähe noori neitsisid on vangi viidud ja orjaks tehtud!" vastas Ott ükskõikselt. „Igaüks neist on kellegi mõrsja. Kui iga noormees sellepärast kisa tõstaks . . ."

„Kas ma olen kisa tõstnud?!" küsis vanem vihaselt. Aga ta tundis häbi Oti ees ja pöördus kõrvale.

Teine kord, kui kõnelus kaldus jälle Rahile, sõnas Vello lepitavalt seletades:

„Vanal Assol ainuke tütar... Kui silmatera!... Tal ometi kahju... Peaks teda aitama..."

Ott ei vastanud midagi.

Vello luges päevi ja tegi vestuga igal õhtul sälgu odavarrele oma aseme kohal. Ta ei oodanud kevadet, isegi kartis jääkaane murdumist vetel ja teede lagunemist. Siis ei saa enam paater tulla mõnel ajal!

Istudes päikese paistel saarte all, kui juba kulukõrred lund vihkasid ja räästad tilkusid, tegi ta Oti kuuldes oletusi kevade varasest või hilisest tulekust. Ott leidis küllalt tunnuseid, et varsti on talve valitsusel lõpp, ja kõneles sellest parastava heameelega. Siis hakkas ta meenutama eelmisi kevadeid ja arvutama aastaid. Segi olid nad tema peas läinud, ei mäletanud enam õieti, kui kaua ta oli võõrsil elanud, kui noorelt vangi sattunud.

„Kes teabki õieti oma aastaid või aastapäevi!" lausus ta viimaks.

„Minu isal olid hoone seintele sirvitud kõik enese ja laste omad," ütles Vello. „Aga maha põles maja kõige sirvidega ja segi läks kõik. Ta ise pidi olema üle kuuekümne, mina üle kolmekümne, Leini ja Malle märksa nooremad. Saja või poolteise eest olnud siin ainult kaks väikest küla. Talviti kardetud karusid ja susi enam kui vaenlasi. Aga saaki olnud metsas nõnda, et tule uksest välja, tõmba vibu vinna ja lase, mis lindu süda soovib. Mu isa tulnud siia Jõetagusest või veel kaugemalt..."

„Minu isa kõneles jälle, et muidu polevat viga olnud, aga haldjatega olnud häda," vastas Ott. „Käinud teised päise päeva ajal inimestega ühes uksest sisse ja välja. Söönud nendega ühest kausist. Nüüd ei näita nad õigele mehele enam nägugi."

Vello kõneles vanust ajust, aga mõtetega viibis ta teel Riia poole.

Imelikult pikkamisi venisid päevad ja vanem kõneles nüüd igaühega pikemalt kui muidu, et aega viita, et rutemini edasi jõuda selle päeva poole, millal tuleb paater.

Leinit kohtles ta nüüd sõbralikumalt, päris temalt uue usu ja selle kuulutaja üle lähemaid teateid.

Leini vaatas osavõtliku sõbralikkusega venna otsa, ja kui küsimustele kostnud, ütles emaliku murega:

„Sa peaks ennast ristida laskma! Oma hingeõnnistuse pärast!"

„Hingeõnnistus — mis see on?" küsis Vello, seekord isegi uudishimuga.

„Et sa pääseks taeva, kui ükskord sured."

„Ma tahan sinna, kus mu isa ja kõik esivanemad."

„Siis lähed sa põrgu!" õhkas õde.

„Mis see on? Kus?"

„See on sügavuses."

„Mis seal sünnib?"

„Seal on ulgumine ja hammaste kiristamine. Seal on tuli, mis iialgi ei kustu."

Vello lõi käega ja jäi vait.

Olles kord Kahroga nelja silma all, kurtis Vello Leini pärast, et selle lein ikka ei lõpe ja see ristimine tema nagu ära on teinud... Nagu naljatades päris ta siis, kui enne oli ümber vaadanud:

„Kas ei aitaks lausumine või mõni rohi?"

„Kui see poleks Leini, vanema õde, üks ja teine asi aitaks. Aga nüüd tuleb oodata... Kuni tuleb mõni noor, tubli mees, kes talle hästi meele järele... Mõnigi neitsi, kel meel haige ja kurb, paraneb selle läbi."

Vello ootas paatrit enam kui kunagi kedagi teist ja seisis sagedasti veel õhtul hilja maja taga teel, vahtides eemale metsa vahele, kas seal ei liigu hiline rändaja pikas mustas kuues, sau käes.

Kui ainuke koer öösel kargas raginal haukuma, tõusis vanem kärmesti, pistis jalad kingadesse, haaras käsikaudu hõltsiku ja ruttas õue ning sealt teele, summutades koera kära. Ei olnud kedagi näha.

Aga teed lagunesid varsti põhjani, väikesed ojadki muutusid laiadeks hoovusteks, unustasid oma hariliku sängi, pillerkaaritasid luhtades ja põõsaste vahel. Külast ei pääsenud külasse, tuli hagudega täita madalaid kohti, sõita palkidest parvel ühe välja äärest teise.

Kunas see kõik taheneb, kunas jälle võib jala liikuda üle Säde soode! mõtles Vello ohates.

Kevade pidutsev võidukäik ei teinud talle tänavu rõõmu, ta ootas pikisilmi selle lõppu. Ta palus isegi

jumalaid, et need saadaksid kuivi tuuli ja palavat päikest, et veed varemini alaneksid ja teed jälle inimest kannaksid.

Viimaks, alepõletuse algul, kui suitsupilved tõusid korraga seitsme küla ühiseilt alemailt ja matsid enda alla kogu kirdepoolsed metsad, kui siin-seal künka veerjal nõlvakul isegi läbi suitsu vilkus kollaseid leeke, jooksis Vaike hingeldades vanema juurde, kes ridvaga suitsevaid hagu kohendas, ja sosistas midagi kõrva.

„Pikk must kuub seljas? ... Läks mööda? ... Miks te kinni ei pidanud! ... Olete kah!“ pahandas Vello, viskas ridva maha ja ruttas pikkade sammudega kodu poole. Vaike jõudis talle joostes järele.

Malle kinnitas sedasama: paater oli aeglasel sammul neist mööda kõndinud, rist rinnal, sau käes, must kuub maani. Vello käskis jalamaid valmistada midagi suupärast, pöördus ise õuest välja ning ruttas teed mööda metsakuru poole. Varsti peatus ta siiski, raputas pead ja tuli aeglaselt tagasi. Ei, tal ei kõlba järele joosta oma vaenlasile... Küllap tuleb juba ise, või kui ei tule, siis... siis võib lasta vägisi tuua! Ennekõike olen siiski Mägiste vanem ja see mustakuuemees meie vaenlane, ütles ta enesele.

Ta jäi õue ootama, ei läinud alepõletusele ega tihanud oma kärsituses kellegi silma ees liikuda. Istus saarte all ja jälgis varjude käändumist ida poole. Aeg-ajalt tuhmusid kiired, — suitsupilved katsid paksult päikese.

Õhtu eel jooksis Vaike õue ja hüüdis värisevi hääli:

„Tuleb!“

„Kes?“ küsis Vello ükskõiksust teeseldes, aga häälest kuuldus erevus.

„Paater ikka!“

„Saada siia! ... Too mõdu! ... Ja siis vaata, mis teil söögipoolist on.“

Paater astus pikkamisi õue, tegi ristimärgi, kiitis Jeesust Kristust, pani saua saare najale ja istus Vello osutatud kivilavale.

Nüüd hakkas Vello pärima: Kuidas on tee? Kas pääseb juba üle Koiva ja Säde? Kas Riias on kõik rahulik?

Lausunud Riia nime, ei saanud ta enam edasi küsit-

leda, jäi ootama, et külaline midagi sellest linnast kõneleks, selle juures muidugi ka Lembist.

Vaike tuli mõdukannuga, ja kui huuli niisutatud, hakkas paater vaikse rõõmuga, aeglaselt ja rahulikult vastama:

„Teed on jälle jumala armust nõnda, et võib liikuda, jõgedel sillad peal või veetakse parvega üle. Jumal on kõigis paigus kõigi kaitsja, kes tema peale loodavad. Rahu valitseb Riias ja sealt põhja pool, kus elab ristitud rahvas."

Siin vaikis paater ja Vello küsis, et aga midagi küsida, sest hing kibeles tal nii läbematult:

„Ei valmistata meie vastu jälle sõda?"

„Meie oleme kõigest sellest kaugel. Toome rahu kõigile ja jumala õnnistust," vastas paater ja Vello ei saanud aru, kas ta teeskleb jälle vagadust või on see tõeliselt tema südames. Ta päris veel üht ja teist, ei suutnud siis enam end pidada ja küsis summutatud häälel:

„Kas kuulsid midagi Rahist?"

„Nägin teda," vastas paater lahkesti. „Ta on astunud ühe rüütli teenistusse."

„See mõrtsukas ja riisuja!" hüüdis Vello.

Et paater sellele midagi ei vastanud, küsis Vello:

„Lembi ei ole siis mitte Rahi naine?"

„Ta on auväärt paatri kaitse all ja palunud, et teda ei sunnitaks Rahile naiseks minema. Ta on sel puhul püha risti suudeldes tõotuse andnud, et ta iialgi ristimata mehele ei lähe. Ta kannab seal hoolt vaeste ja haigete eest..."

Vello oli hämmastunud. Ta vaatas siia- ja sinnapoole, liigutas huuli, hoidudes rõõmu või viha avaldamast. Miks ei pidanud ta rõõmustama: Lembi on Rahi meelevalla alt vaba! Aga see tõotus! Missugust kurikavalat mängu need paatrid mängivad!... Võib siiski olla, et Lembigi oma vaenlastega kavalat mängu mängib!... Toibunud pisut, küsis ta nii rahulikult kui suutis:

„Kas ta siia tagasi ei taha tulla, Lembi ikka?"

„Meil oli sellest kõnet, aga ta arvas, et nüüd, kus ta on ristiinimene, on siin kõik talle võõras. Mis ta siin enam..."

Vello ei suutnud ennast pidada, rüüpas kannust suure

sõõmu, pakkus paatrile, ja istunud lähemale, algas otsekoheselt kui hädaline:

„Lembi oli minu mõrsja, nagu ütlesin... Ta oli mulle armas üle kõige. Rahi viis ta siit vägivaldselt, Rahi riisus ta isalt. Isal on õigus teda tagasi saada. Minul samuti!“

„Jumala õigus meie ihu ja hinge peale käib kõige eeli,“ sõnas paater talle otsa vaatamata.

„Kui sul inimese süda on, siis saa ometi aru — ta oli mulle armas, ma ei suuda temata elada!...“

Paatri kõhnal näol võis märgata vaevu tagasihoitud naeratust. Ta võttis pakkumatult kannu, niisutas huuli ja ütles siis Vellole otsa vaatamata:

„Teda võib saada enesele naiseks, nagu ma ütlesin, vaid see, kes on ristitud isa, poja ja püha vaimu nimel. Selle peale ongi ta risti suudeldes pühaliku tõotuse andnud.“

Mõtted lendlesid Vello peas: Et Lembit enesele saada, peaks ma laskma ennast ristida! Mis ütleks selle peale Mägiste mehed, külavanemad?! Ei ole ükski Sakala vanem ega keegi teine, kes seal kaugemal, ei ole neist keegi enesele ristivett pähe lasknud riputada!

Sakala vanemad tegid Riiaga rahu, aga risti ette ei põlvitanud!... Ja mina peaks nüüd, ühe neitsi pärast!... Siiski, siia peaks Lembi tulema! Ta ei ole ometi niisugune kui Leini! Tõotuse andis ta seal, et kindlamat kaitset leida. Siin aga, kus ta paatrite meelevalla ja kavala õpetuse alt vaba...

Nii siiralt, kui mõistis, ütles ta nüüd:

„Siin ootab Lembit tema vana isa, kokku varisemas mure pärast. Kas te ei saadaks tema tütart koju?! Ka siin võiks ta vaeseid ja haigeid aidata...“

„Kui aulik paater Riias arvab, et Maria — nii on tema nimi nüüd, ristimisest saadik — et Maria on usus kindel, siis ei keela me teda koju laskmast. Ma pean siiski meie kiriku peaga, kõrgeaulise piiskopiga nõu pidama...“

„Tee seda, ja mina, see tähendab Asso, Lembi... Maria isa ei jää sulle mitte võlgu...“

Paater peatas Vello ja ütles karmilt:

„Meie, jumalasõna sulased ja tema õpetuse kuulutajad, ei võta mingit tasu hõbedas ega kullas. Meie vaeva

tasub jumal, kui ta peab seda tasu vääriliseks. Kui te aga midagi püha kiriku heaks tahate annetada, et ta võiks paremini tööd teha paganate hulgas ja enam jumalasõna kuulutajaid välja saata, siis võite seda anda nende kätte, kes Maria koju saadavad."

Paater tõusis, soovis jumala õnnistust, tegi ristimärgi, võttis saua ja väljus Vaike saatel.

Veel samal õhtul läks Vello rutates Asso poole ja viis talle rõõmusõnumi: Lembi elab, ei ole Rahi meelevalla all, on lootust, et ta koju pääseb.

Halvema osa lisas ta lõpuks:

„Lembi on ristitud."

Elatanud külavanem hoolis sellest vähe.

„Mis sellest, et ta ristitud!" ütles ta. „Kui ta aga jälle siin, minu läheduses . . ."

Toodi mõdu ja õhtueinet. Aga niihästi Vello kui ka Asso olid nõnda elevil, et õieti midagi ei maitsnud.

Jõudnud koju, rääkis Vello oma rõõmust ka Otile, kes veel ei maganud.

Vana sulane naeratas põlglikult ja sõnas siis:

„Siis on su mõrsja nagu teine Leini!"

„Miks sa arvad, et niisugune?" küsis Vello solvunult.

„Küllap näed!" mühatas elutark Ott.

VII

Kaua tuli Assol ja Vellol oodata. Sagedasti külastasid nad teineteist ega varjanud kumbki oma igatsust Lembi järele. Kui nad kõnelesidki töödest, mis käsil, mõtlesid nad ikka temast. Juba tekkis neis kahtluski, kas need mustakuuemehed lasevadki seda vaeste ja haigete eest hoolitsejat tulema? Vello ei varjanud Asso eest, et ta ootab Lembit kui oma mõrsjat, ei lausunud aga tema tõotusest sõnagi. Küllap vallandab Lembi enese sellest siin ja peseb ka ristivee oma pea pealt. Ristiusu mahajätmises ei kahelnud Assogi, aga seda ei pidanud ta tähtsakski.

Alles siis, kui tõug oli põldudel juba enamasti koos ja Vello uus maja valmis, olgugi et vähem endisest, ilmus tema õue kaks võõrast meest.

Teine neist oli kaubamees, teine ilmlik kiriku teenistusest. Mõlemad tönkasid liivi keelt.

Vello laskis kohe Oti ja Asso kutsuda ja näitsikul mõdu tuua. Seda maitsesid võõrad ohtralt, ja kui kõik koos, hakati kohe kauplema — Lembi „lunaraha" pärast.

Kirikumees meenutas oma palja peaga ja paljaksaetud näoga paatrivärdjat. Nina oli tal punane, silmad väärpühadusest õlitatud, hääl vagatsev, aga salalik ja meelitav. Ta küsis kohe viiskümmend hõbemarka ja võttis nobedasti kotist käsikaalu ja vihikesed.

Kaubamees püüdis näo teha, et see on temagi nõudmine.

Vello vaatas küsivalt Asso ja Oti otsa. Külavanem oli nõutu, Ott aga vastas kohe, et võõrad neitsi eest väga vähe nõudnud. „Viissada marka peaksite nõudma, ja sedagi oleks vähe niisuguse neitsi hinnaks! Ega see ole mõni rüütlite käperdatud orjatüdruk!"

Võõrad vaatasid üllatatult teineteise otsa ega teadnud, mis öelda. Ott aga jätkas:

„Teie olete ka vist mõne tilga ristivett pea peale saanud ja teate, mis on ristitud inimese esimene kohus? Paganadki on sellest tüütuseni kuulnud. Et ligimest peab armastama nagu iseennast. Kas ei oleks nüüd teie kohus olnud isale tema tütar tagasi tuua?! Teie aga mängite mõrtsukaga ja ürgmõrtsukaga kokku, kes röövis siit külavanema tütre! Mängite mõrtsukaga ühes killas ning tahate nüüd saada oma osa saaki! Vähe sellest: paatrid ja kogu kirik on mõrtsukaga mestis, et vaese tütarlapse isalt mitu nahka võtta! Olgus kakskümmend marka hõbedat — seegi on hirmus hind! Tooge neitsi Mägistesse, siis saate siin õige hinna ja kumbki kimbu kärbinahku lisaks!"

Võõrad vaatasid muiates teineteise otsa ja hakkasid saksa keeles kõnelema. Ei tea, kes see niisugune on, et ta nii iseteadvalt nina tõstab?! Muidugi, järele võib anda, aga enne vaja neid tölpe pinnida! Vaja hästi pinnida! Kirikule tuleb nagunii hõbedat viia, muidu seda tüdrukut välja ei anta, aga ise peab ometi ka teenima! Vaja küsida, ehk neil on kulda ja nad ei tea selle väärtust.

Nii arutlesid võõrad omavahel, Ott aga tegi näo, nagu ei mõistaks ta sõnagi, pahandas kärbeste pärast, kes

hulgana tuppa olid rännanud, ja soovitas neile õhtul kadakasuitsu teha. Hea lõhn jäävat sellest järele, mitte halvem kui see, mis paatrid kirikus teevad.

„Kui on kulda, andke viis marka ja küllalt!“ sõnas nüüd lühikese haralise habemega, läikiva pealaega kaubamees sõbralikult.

„Seda liigub siin vähe,“ vastas Vello kuivalt.

Asso tahtis midagi öelda, mis asja edasi viiks, aga Ott, kartes liigset järeleandmist, ruttas ette ja pakkus kakskümmend viis marka hõbedat, kummalegi kimbu orava- ja teise kärbinahku.

Võõrad mõkitasid jälle oma keeles, kirikumees tõusis kärsitult üles ja käis mööda kivipõrandat ega tahtnud järele anda. Mis peaasi: kätte peavad nad siinsamas kohe kõik saama, küllap tüdruk saadetakse mõne kaubavooriga tulema!

Vaieldi kaua. Ott tõukas aina põlvega kord Vellole, kord Assole ja andis silmiga märku, et vaja muudkui vastu pidada.

Vaike tõi kannuga mõdu, võõrad silmitsesid näitsikut hoolsasti, pidasid teda üsna suupäraseks ja küsisid süüa.

„Ei ole ükski aus kaubamees ega mõni muu teekäija Mägiste vanema majast söömata läinud,“ vastas Ott. „Aga jutt on otsas, kui kirik hakkab orjadega kauplema ja nõuab äraviidud neitsi eest kahe mehe kandami hõbedat!“

Võõrad teesklesid, et nad vahivad pimedaisse nurgisse, ega mõistnud midagi vastata.

„Meie poolt on hind nimetatud,“ sõnas Vello, lõi peoga põlvele, mis pidi tähendama: kõik on selge, kõneleme millestki muust. Ta tõusis ja läks teise tuppa korraldust tegema sööma asjus.

Võõrad rüüpasid ahnelt mõdu ja pidasid aru.

„See loodepoolne Riia müür on vist praegugi üsna lagunenud,“ ütles Ott, nagu oleks kaubaasja hoopis unustanud.

Võõrad heitusid, vaatasid küsivalt teineteise otsa: ons see tõesti nõnda? Ja kaubamees vastas üsna pahuralt:

„On vist ammu parandatud.“

„Muidugi parandatud!“ kinnitas kirikumees huupi.

„Oli mullu alles pragunemas,“ lausus Ott. Aga siis küsis ta teeseldud huviga:

„Oli selles viimases ristisõitjate kambas, mis kevadel tuli, jälle suurem jagu joomareid?“

Võõrad olid piinlikult hämmastunud, otsisid teineteiselt abi ja hakkasid siis võidu rüütleid ja ristisõitjaid kiitma. Kõik nad olevat püha isa poolt saadetud, et levitada ristiusku paganate mail. Kogu nende elu olevat pühendatud jumalaemale, neitsi Maarjale!

„Et nende elu on pühendatud joomisele ja libudele, seda me teame,“ urises Ott, aga nõnda, et võõrad seda tähele ei pannud. Nad kõnelesid jälle omavahel Lembi lunahinnast ja kaubamees arvas neljakümnest margast jätkuvat. Ei saa inimesi kergesti tüssata, kes Riia asju nii hästi tunnevad, lausus ta tusaselt oma seltsilisele.

Vello, kes teisest toast oli tagasi tulnud, ei tahtnud neljakümnest margast midagi kuulda ja pööras jutu mujale. Nad teesklesid Otiga osavasti ükskõiksust Lembi suhtes ja Assogi rahunes.

Võõrad tühjendasid varsti kannu, kiitsid mõdu, muutusid kõnekamaks. Kui siis veel madalale lauale kanti toite: suitsutatud linde, kuivatatud kala, metsmesilaste mett, rõõska piima savikruusis ja uued kannutäied mõdu, kui laua ümber väikestele karusnahkadele istuti, muutusid võõrad sõbralikuks, langetasid hinna väikese omavahelise arutluse järele kolmekümne viie margani ja kaubamees hakkas pärima, mida siit kõik osta võiks.

Nad kiitsid süües vanemat ja Otti, avaldasid Assole oma lugupidamist. Varemini arvanud nad, et siin elavad metsikud inimesed, kes asuvad metsa all okstest onnikestes ja söövad oma laste liha, kes ei tea midagi sellest, mis sünnib mujal maailmas.

Ei Ott ega Vello andnud selgeid vastuseid selle kohta, kui palju neil on mingit vara, aga sõnasid paljutähendavalt, et üht ja teist leidub ausaks kaubavahetuseks. Ei öelnud nad, kes ja kunas oli käinud Riias, Üksülas, Toreidas, Holmis, Pihkvas, ka Novgorodis, aga andsid mõista, et neile on need linnad tuttavad kui koduülad.

„Aga keel? ... Kuidas te keelega saate hakkama?“ küsis kaubamees.

Ott muigas, vaatas Vello otsa, siis Asso otsa ja sõnas:

„Siin kõneleme oma keelt. Läheme aga Võndu, Riiga või Pihkvasse — noh, eks me siis pane teise keele suhu, nii kuidas sealne rahvas nõuab!“

Võõrad jäid ettevaatlikuks.

Vello käskis sauna kütta ja saatis nad ise sinna, andes neile värsked kasevihad kaasa. Leiliviskajaks ei andnud ta neile aga mitte noort näitsikut, nagu nad mangusid ja mille eest nad isegi head vaevatasu lubasid; ta saatis sinna mehise sulaseeide, kes oleks karu pesaski vana metsakuninga kaenlas võinud rahulikult magada.

Saunast tuldi ja oietati mõnuldes, joodi veel saarte all istudes mõdu, võõrad lobisesid lugusid Riia elust ega salanud enam rüütlite üleannetust. Lisasid aga kohe, et nad kõik on ristitud ja püha isa Roomas kõik nende patud andeks annab ja et neitsi Maarja nende eest kostab.

Enne magamaminekut lepiti kokku kolmekümne hõbemarga peale, lisaks karusnahakimbud kummalegi. Ainult Lembi toomise viis ja aeg jäi vaieldavaks.

Vello saatis Asso koju — külavanem oli tänastest elamustest nii elevil, et sai öelda ainult katkendlikke sõnu. Ta nurises Oti visaduse pärast:

„Mis sa nendega nõnda! . . . Eks meil hõbedat leidu! . . . Peaasi, et nad oleks nõus! . . . Ma annaks oma karja, hobused ja põllu, kui vaja . . . Mis mulle veel sellest varast! Oma elupäevad — palju neid on! — ikka veeretan kuidagi lõpuni . . . Ja Lembi — eks temagi ela siin kuidagi . . .“

„Mehed on juba üsna pehmed,“ lausus Vello. „Las see Ott pinnib neid! Kas ta vähe niisugust rahvast on näinud! Mõistab nende keelt natuke ja teab nende tagamõtteid! . . . Oleme kaubameestega alati hakkama saanud. Siin on aga sellepärast raskem, et mustakuuemehed on ka mängus. Paater ütles küll: tema ei taha midagi, aga vaat kirik! . . . Ega vihtleja taha leili, aga vaat saun, sõge. Kirik tahab oma osa, toojad — vaevatasu!“

„Peaasi — toogu nad tütar siia, veatult ja ausalt, — siis saavad lunahinna ja vaevatasud!“ sõnas Asso, kes muust millestki ei saanud mõelda.

Hommikul söödeti jälle võõraid ohtrasti ja Ott jätkas nende pinnimist. Orava- ja kärbinahakimbud antakse pealekauba ja — olgu siis! — kui neitsi ilusti Mägistele

jõuab... (Ott sosistas mõned sõnad ja näitas hõbe-ehteid). Käsirahaks saab kumbki viis marka! Ta ütles seda Vello kuuldes ja Vello teadmisel ning lisas pisut hoobeldes:

„Mägistet on riisutud, aga Mägiste elab siiski! Tulgu lätlane Koivalt, venelane Pihkva tagant või saksa rüütel Väina äärest, toogu kaupa, viigu kaupa, ajagu asja ausasti — kasu on sest kõigil! Kui aga mõni veel riisuma tuleb," (Ott osutas relvadele seintel) — „siis tuleb nende abil kõnelda. Kogu Sakala on nüüd valvel!"

Ja laialt naerdes lisas ta juurde:

„Mullused arved on veel õiendamata. Ei ole mitte mahti olnud — näete ise, uute majade ehitamine kõigil käsil, karja vähe, hobused noored. Aga küll me omal ajal läheme!"

Võõrad kuulasid, ei teadnud, kas seda võtta tõena või naljaks, vaatasid teineteisele otsa ja ühmatasid midagi, millest nad isegi aru ei saanud, mis aga võis umbes tähendada:

„Nojah see, sellega tehke, kuidas arvate!... Kuidas aga ise arvate!"

Siis arvutasid nad oma keeles, kui pea võiks neitsi tuua siia, kas oleks see võimalik täiskuu ajaks, sest praegu on loomine? Arvati, et peaaegu oleks see võimalik. Sellest anti Vellole teada, kes veel mõne marga hõbedat lubas lisada, kui neitsi on täiskuu ajaks Mägistel.

Saanud käsiraha, läksid võõrad minema.

Vello käis nüüd ainult Lembist mõeldes, oli elevil, kõneles kõvemini, naeriski sagedasti, süleles Vaiket ja küsis: „On ka hea meel, kui Lembi tuleb?" — „Miks ei ole!" vastas truusüdamlik näitsik ja pisarad hakkasid tal voolama.

Kui Leini asjast kuulis, ristitas ta käed, tõstis silmad taeva poole ja lausus pühalikult:

„Rahi oli jumala tööriistaks, et Lembi pääseks eluvee allikale! Kiidetud olgu Jeesus Kristus, et ta mulle õe saadab!"

„On aga su jumalal mustad abilised ja tööriistad,"

urises Vello. „Viimaks oli kogu see mullune põletamine ja riisumine jumala kavatsetud, juhitud ja ässitatud?"

„Tema tahtmata ei lange juuksekarv peast ega varblane katuselt," vastas usklik õde.

Pole Lembil midagi leinata, et ta arust ära jääks nagu mu õde, mõtles Vello. Leiab siin isa elus ja minu niisamuti. Et ta seal laskis enesele vett pähe riputada, — küllap Lembi teadis, milleks see oli hädavajalik! Või siis Riias paganal mõni elu on! Oleks seal kui koer soekarjas!

VIII

Paater sammus kõige ees, aeglaselt, vaikselt, saua iga teise sammu juures rohtunud teele toetades, pilk kauguses. Tema järele astus Lembi mustas rüüs, must linik ümber lauba ja pea. Liniku otste vahelt paistis pronks-ristikuju. Must rüü ulatus maani, kinga kandadeni, puusade kohalt lodevalt nööriga seotud, millel oli rida pärleid.

Ta astus niisama aeglaselt kui paater tema ees ja püüdis isegi sammu pidada.

Lembi järel kõndisid kaks meest, needsamad, kes siin hiljuti riisutud neitsi pärast olid kauplemas käinud. Nende järel tuli veel kaks võõrast sulast relvis.

Jõudnud esimesest külast läbi teise, peatus see rong Asso talu kohal ja nüüd astus Lembi paatrist mööda. Ta avas värava ja vaigistas vastutormavaid koeri. Näitsikud õues silmasid võõraid, jooksid läbisegi ja hüüdsid midagi üksteisele. Otsiti Assot. Lembi peatus õues paatri kõrval, rahulikult, uudishimuta enese ette vaadates.

Viimaks leiti Asso ja ta tuli lauda poolt rühkides, palja päi, suu pisut avali, silmis rõõm ja ühtlasi suur kahtlus. Ta silmitses umbusklikult paatrit, siis mustas rüüs neitsit, tundis selles viimaks oma tütre ja hüüdis erevusest moondunud häälel:

„Lembi! . . . Sina! . . . Oled tulnud! . . ."

Ta lähenes rutates, oli kõigest sammu kaks veel eemal, — seal pöördus paater tema poole, tõstis käe, nagu tahaks sellega ligipääsu tõkestada, ja vaatas siis Lembi poole. See tegi ristitähe ja lausus kõvasti, pühalikult:

„Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aamen."

Nüüd sõnas paater Assole sõbralikult, isalikult:

„Tema nimi ei ole enam Lembi, mis tal oli paganapõlves, vaid Maria, mis ta sai pühas ristimises. Aga, peale selle, ta ei ole enam sinu tütar, vaid püha kirik võib teda oma tütreks ja õeks nimetada. Et ta vastu võttis uskliku meelega ristimise sakramendi ja näitas suurt vagadust, alati paastudes ja palvetades, siis anti tema hooleks seal vaeseid aidata ja haigeid ravida. Meie tõime ta siia, et ta siin paganate seas teeks seda tööd, jumala ja tema kiriku auks."

Nüüd sööstis habemik kaubamees väledasti ette ja ütles Assole:

„Aga me nõuame lunahinda, nagu vanemaga on kõneldud! Ainult siis võib õde Maria siia jääda!"

„Siis on vist parem, kui üheskoos läheme vanema juurde!" arvas paater.

Asso oli tütre tulekust ja paatri sõnust nii segane, et ei mõistnud sõnagi öelda. Rõõm oli tal segatud, tütar oli tal ja ometi ei olnud ka. Ta oli kui inimene, kes saab tagasi temalt röövitud suure varanduse, aga kes seda varandust ei tohi enam omaks nimetada ega puutuda, tohib seda vaid näha.

Sulase toetusel kõndis ta eemalt võõraste järel läbi küla.

Vellole oli juba sõna viidud Lembi ja paatri tulekust. Ta oli enese kärmesti paremini rõivastanud, mõõga vööle riputanud ja seisis õues Malle kõrval, Vaike, Kahro ja Ott nende selja taga, eemal sulaseid ja näitsikuid. Oli parajasti lõunaaeg, lõikus lõpetatud, kaerad kuhelatesse pandud.

Paater astus Lembiga kõrvuti õue ja tegi ristimärgi. Siis kordas seda Lembi ja lausus kirikliku tervituse. Aga siin kostis tema hääl jõuetult, oli kuulda, et ta ennast peab kokku võtma.

Vello astus mõne sammu lähemale ja näis ootavat, et mõrsja ruttab talle vastu ja langeb talle rinnale. Aga paater tegi sammu vanema poole ja kordas sõnad, mis ta Assole oli öelnud, ainult valjemini ja nõudlikumalt. Korranud seda, lisas ta nüüd:

„Maria on ära valitud Jeesust ja püha neitsit teenima,

kelle nimi talle ristimisel on antud. Ta on risti suudeldes tõotuse andnud, et pühendab oma elu jumalale ega saa iialgi kellegi pagana mõrsjaks ega naiseks. Ja taeva nuhtlus ei jää tulemata selle peale, kes teda julgeb kiusata tõotuse murdmisele või teda himustada enesele. Ma annan ta siin vanema kaitse alla ja tema endise isa hooleks, aga sa ei pea väsima, õde Maria, palumast, et kõigekõrgema vägi valvaks su üle päeval ja ööl."

Lembi seisis, näol vali tõsidus, pilk maha löödud. Paatri viimaste sõnade juures hakkasid tal suunurgad ja sõõrmete tiivad tõmblema, silmi tulid pisarad ja voolasid nobedasti üle kahvatute põskede.

Väike habemik kaubamees sööstis jälle ette ja tuletas meelde hõbedat. Vello ei suutnud oma silmi mõrsjalt pöörata, kuulis enese selja taga Vaike tasast häält: „Mis nad tast on teinud!" Tundis eneses raevuhoogu tõusvat, ja vähe puudus, et oleks paatrile kõrri karanud.

Talitsenud end, lausus ta Mallele:

„Võta ta enese hooleks!" ja siis saagiahnele kaubamehele: „Lähme aida juurde! Saate kõik!"

Ega see nii jää! sõnas ta enesele. Oodake aina! Neitsi toibub varsti ja siis . . .

Ta käskis kaubameestel oodata ja läks ise Otiga tuppa.

„Maha lööksin nad siinsamas paigas kõik," lausus ta läbi hammaste.

„Olen ikka öelnud — ussisugu!" vastas Ott. „Maha lüüa — mis muud! Aga nüüd maksame, mis maksta on, ja saadame minema! Ära ole kitsi! Küllap teinekord võtame sajavõrra! . . . Samuti selle Lembiga! Kui tast ei saagi enam asja, jääb nagu Leini — mis tühja! Las aitab vaeseid ja ravib haigeid! See ka töö! Pole talle ehk meest vajagi! Läheb hästi, saab ta poegi pühast vaimust."

„Mis rumal nali see on?!" urahtas Vello.

„Nende neitsi Maarja, see püha Maria, see sai poja pühast vaimust! See poeg ongi see suur haldjas Jeesus Kristus, kelle ees nad põlvitavad!"

Vello ei vastanud midagi, kõlistas kummardudes hõberahade ja -ehetega.

Ott aga seisis valvurina läve lähedal ja jätkas tasemini, lohutades:

„Mõrsja leiab Mägiste vanem siit ja mujalt. Iga

Sakala vanem annab sulle oma tütre ja veel vara kaasa, nii et vedada ei jõua!..."

„Jäta!" käratas Vello ja ajas selja sirgu. Tal oli kott hõbedaga kaenlas. Aga enne kui ta välja läks, käskis ta Otil sulased ja tüdrukud õuest eemale saata. Pole neil tarvis seda Lembit vahtida!

Paater oli Lembi seltsis saarte alla istunud, võõrad sulased toetusid pistandi najale.

Aidas hakati kärmesti hõbedat kaaluma. Ott tundis seda tööd, hõljutas esiti umbusklikult vihikesi peol ja hakkas siis sulatatud hõbedat, sõlgi, käevõrusid, sõrmuseid ja keesid kausile pilduma.

Kaubamees vaatles iga eset hoolsasti oma väledate silmadega, lõikas väitsega igale esemele ja palale sälgu sisse, et veenduda, kas on metall eht. Vello istus juures, hoidis küll silmad hoolsasti kaaludel, aga ei näinud neid ega kuulnud Oti vaidlusi lahke kaubamehega. Ta mõtles Lembist ja põles kärsitusest temaga kõnelda, kiskuda tema seljast need mustad manala rõivad ja peletada tema meelest see hirmus haldjas.

Viimaks oli Ott võõrastega valmis, need ajasid hõbeda oma kaugastesse, jõid Vaike toodud mõdu enam kui oli janu, ja siis küsis kaubamees:

„Aga nüüd see tasu, et õigel ajal tõime, ausalt ja tervelt!"

„Ära olete tema ihu ja hinge mürgitanud!" mürahtas Vello, võttis rüü alt salakaukast käevõru, sõle ja ühe kaelakee, viskas põrandale ja käskis Otil karusnahakimbud otsida.

„Oleme tasa, seekord!" ütles Vello, kui kõik oli kaalutud ja kaubameeste kotikestesse peidetud.

Ta värises ärevusest ega kärsinud oodata, kuni võõrad oma asjaga valmis. Ta astus ees õue ja hüüdis paatrile:

„Kõik on tasutud, võõrad on valmis minekuks!" Paater aga lausus vaikselt, alandlikult, nii et võis kuulda pilgetki:

„Õde Maria soovib kõige esiti Barbaara ja Regiina juurde minna, et nendega üheskoos võiksime palvetada. Sina aga, Mägiste vanem, kui ihaldad Mariaga abiellu astuda, pead enese ristida laskma isa, poja ja püha vaimu nimel."

Soovinud Vellole ja Assole jumala õnnistust, läks ta Lembiga ühes minema.

„Eks minge!“ ühmas Vello, pööras selja ega vaadanud enne tagasi kui allõues. Paater läks oma saagiga parajasti väravast välja, kaubamees sulastega tema järel.

Ott tuli varsti longates ja lausus põlglikult:

„Nõudsid veel süüa ka. Aga ma ütlesin: küllap sööme kord Riias!“

Kahro läheneb mureliku näoga, tegi, nagu oleks tal vanema läheduses asja, ning lausus viimaks:

„Lembi on ära tehtud. Ta pole enam see, mis enne. Nad on teda lausunud.“

„Hinge võtavad seest ära, panevad mõne haldja oma asemele, toovad siis tagasi — maksa veel hõbedat ja kulda selle eest!“ pahandas Ott.

Vello käskis enesele vibu ning noolekimbu tuua ja ütles, et läheb metsa. Tal oli ainult üks mõte peas: kunas saab Lembiga kõnelda, nelja silma all, kellegi kuulmata!

IX

Paater kuuldi minevat alles kolmandal päeval. Lembi, Leini ja Riita käinud teda suure Sakala-Riia teeni saatmas. Sealt tulles jäänud Lembi isa juurde.

Kahro ja Vaike muretsesid Vellole kõik need teated. Ta saatis kohe Malle Asso poole ja laskis oma mõrsjat kutsuda, laskis teda otse paluda. Aga õde tuli tagasi ja ütles: Lembi vastanud rahuliku kindlusega, et ei tule, jääb isa juurde, ja kui Vellol on midagi kõnelda, tulgu sinna.

Vello pigistas huuled kinni, ei lausunud sõnagi.

Ta ei läinud sel päeval ega järgmisel, ei jõudnud end siis aga enam pidada ja ajas ratsa mööda külavaheteed Asso poole.

Ta kohtas külavanemat õues, katsus midagi selle näolt lugeda, ei kärsinud aga ilmet seletada ja küsis tasakesti:

„Kuidas on tütar? Juba terve?“

„Ei saa teisest aru,“ vastas Asso nukra naeratusega.

„Vahel nagu enesest ära, kõneleb teisest maailmast, taevasest linnast, Kristusest ja pühast neitsist. Tea, mis taga seal on tehtud... On praegu toas, palvetab vist. Eks sa lähe, kõnele ise."

Vello käändus toa poole, olles kahevahel, kuidas oma mõrsjat kohelda. Kõik need päevad oli ta selleks sõnu seadnud, küll lahkeid, kallistavaid, küll kurje, pahandavaid, küll asjalikke, manitsevaid.

Ta läks sisse ja kui silmad hämara valgusega olid harjunud, nägi Lembit üleni mustas lava ees põlvitamas, käed vöö küljes, millel ta lükkas rõngakesi vasakult paremale, pale ülespoole käänatud, kus rippus seinal väike pronksist ristikuju. Ta ei näinud sissetulijat tähelegi panevat. Huuled liikusid tal, aga sõnu ei olnud kuulda.

Viimaks tegi ta parema käega ristimärgi rinna ette ja tõusis üles.

„Lembi!" lausus Vello kurtes ja astus sammu edasi.

„Olgu jumala õnnistus sinuga!" vastas Lembi südamlikult, osutas käega lavale ja istus ka ise. „Aga ära ütle mulle mitte Lembi. Mu nimi on nüüd Maria."

„Lembi, ütle mulle ühte," algas Vello, kui temast eemal oli lavale toetunud, „oled sa terve?... Saad sa aru, kus oled, tunned oma isa, mind, Mallet ja teisi?"

Naeratusehelk käis üle neitsi näo, kaastundlikult vaatas ta vanema otsa, pööras siis pilgu kärmesti kõrvale ja lausus tõsiselt:

„Ma tunnen oma isa, kelle majas ma jälle olen, ma tunnen sind, Mägiste vanemat, su õde ja kõiki teisi. Ma mäletan selgesti oma elu siin ja seal Riias, samuti ka, mis minuga on sündinud. Jumal ise on mind saatnud ja mulle imelikul kombel teed näidanud tema juurde. Aga Lembiks ära mind enam nimeta."

„Kas sa siis aru ei saa, et sa oled kui Leini, ja et sa tema üle ise varemini naeratasid!" manitses Vello.

Lembi hoidis pilgu oma põlvedel, mis olid musta rüüga kaetud, ja vastas vaikselt:

„Ma ei tundnud siis veel õiget jumalat ega elu temas."

Vello laotas nõutult käsi, ohkas lootusetult ja küsis, kuigi suurema huvita:

„Kuidas see ometi juhtus?"

Lembi ristitas käed rüpes, pea mustas sõbas langes pisut otsekile ja pilk kuhugi kaugele pööratud, hakkas ta jutustama:

„Ainult esimesel hetkel valdas mind hirm, kui talvel need riisujad meie majasse tungisid. Varsti sain ma aru, et inimese jõud mind ei päästa, ja andsin enese jumalate hoolde. Ma ei teadnud siis veel, et on üks suur jumal, kes meid hoiab ja kaitseb, nii et meil kedagi karta ei maksa, ka siis mitte, kui mõõkadega kallale tungitakse või kui tuleleegid mässavad meie ümber."

„Sa ütled: hoiab ja kaitseb, et meil kedagi karta ei maksa!" hüüdis Vello kannatamatult. „Aga ometi laseb see jumal ka neid, kes on ristitud ja kes usuvad, mõõgaga tappa ja leekides põleda!"

„See on siis tema tahtmine," vastas Lembi ja naeratusehelk käis tal üle näo, nagu emal lapse arusaamatuse puhul. „Õige ristiinimene ei karda kunagi!"

„Ka ristimata inimene võib julge olla," ühmas Vello.

„Usk jumalasse on see, mis teeb inimese julgeks, mis laseb teda rõõmuga surra."

„Sa pidid jutustama, kuidas sul läks tol ööl, kui su jumala tahtmisel tapeti siin mehi, naisi ja lapsi nagu penisid ja seda tegid su ristitud vennad ja õed," lausus Vello sapise naeratusega.

„Usu, see ei sündinud jumala tahtmata!" kinnitas Lembi. „Aga meie ei mõista tema armunõu ega saa sellest aru."

„Väeti laps pistetakse orgi otsa ja visatakse kui haokooke põlevasse majasse — liigutav armunõu su jumalal!" urises Vello. „Aga olgu, jutusta edasi!"

Lembi jätkas haavumata:

„Rahi oli minu vastu väga lahke. Ta jättis mu sulase valve alla, seniks kui ise käis külas..."

„Naisi odaga läbi torkimas ja lastel päid kui õienuppe raiumas!"

„Mis sul puudub, see on alandlik meel," sõnas Lembi ja riivas vanemat kurva pilguga. „Sa ei taha end painutada jumala tahtmise alla."

„Ma ei taha ennast painutada tema käsilaste alla, kui need on nagu Rahi või röövlid ja vargad!" hüüdis Vello

ja lõi rusikaga põlvele. Aga siis ta vaatas Lembi otsa ja ütles nukralt:

„Saa minust aru, mul on raske neist asjust rahulikult kõnelda!"

Lembi jutustas edasi:

„Hommikul aidati mind hobuse selga, kaasa lubati mul võtta kõike, mida soovisin, ja mitme lätlase ning ühe liivlase kaitse all ratsutasime külast välja, kust varsti käändusime lõunasse. Mul oli isast väga kahju, ta jäi kinniseotult sulaste hooleks. Küll kinnitas Rahi mulle mitmel-mitmel korral, et talle vähematki halba ei sünni, samuti ka, et isa võib rahulikult oma talus edasi elada. Kaasa võtsin ainult rõivad ja mõned ehteasjad, sest need olid mulle siis veel armsad.

Mind viidi Võnnu linna, kuhu jõudsime teisel päeval. Seal anti mind väga lahke vana naise hoole alla, kes oli jõukas ja hoolitses minu eest hästi. Ta ei mõistnud keelt, aga me kõnelesime tõlgi abil, ja et ta oli ristitud, luges minuga õhtuti palveidki ja lohutas mind. Rahi tuli hiljem."

„Siis kui tapatöö oli jumala armunõu järele toimetatud!" viskas Vello vahele.

„Ta oli jällegi lahke, küsis, kas mul on midagi vaja, aga ütles viimaks, et soovib mind enesele naiseks. Mulle oli ta alati olnud vastumeelt, aga ma ei julgenud talle siin seda otsekohe öelda, nagu pärast, kui sain usklikuks. Ma vastasin, et olen väga kurb isa pärast ja veel mitte suurest hirmust toibunud. Ta lubas oodata, tõotas mulle head ja muretut elu, arvas, et isagi võib viimaks sinna elama tulla. Oma kitsikuses kõnelesin kord pärast õhtupalvet kõik naisele, kelle juures elasin, ja ta lubas nõu pidada oma paatriga. Varsti teatasid nad mulle, et tahavad kõigiti mind kaitsta, aga õiget kaitset võib anda ainult jumal ja kirik. Kohe hakati mind ka õpetama ja ette valmistama, et ma võiksin püha ristimise vastu võtta. Õppimine läks pikkamisi ja viletsasti, sest paater mõistis küll liivi keelt, millest ma aga puudulikult aru sain. Rahi käis mind iga päev vaatamas, kõneles minuga pikalt ja tõi ehteid ning kalleid rõivaid annetuseks. Et ma paatri juures ristiusku õpin, seda ma talle ei öelnud. Mõnekümne päeva pärast mind ristiti ja siis

ütles paater seda ise Rahile. Ühtlasi kinnitas ta, et ma olen nüüd tema, paatri ja püha kiriku kaitse all, et mind naida võib vaid ristitud mees."

„Olid sattunud vihma käest räästa alla, süte pealt leekidesse, kurja koera käest metsiku soe kätte!" nöökas Vello.

„Ka Rahi laskis end nüüd kohe ristida, aga et ma paatrile olin öelnud, kes ta varemini oli olnud, siis ei sunnitud mind temale naiseks minema. Nüüd hakkas ta mind meelitama, et läheksin temaga kaugele seelide või samaiitide maale, seal olevat ilusad metsad ja põllud, pikad, soojad suved ja muidu ka ilus elu. Tema ostvat seal endale suure lossi, nagu on rüütlitel, ja üks paatergi võivat seal alati elada. Kui ma nõus ei olnud, sain aru, et ta mu vastu kurja kavatseb, et tahab mind vägivaldselt ära viia. See usklik naine võttis mu siis ööseks oma tuppa ja eks Rahi oligi ühel ööl ukse lahti kangutanud ja minu tuppa tunginud.

Varsti saatis paater mu kaubameestega ühes Riia linna. Kirjad andis ta kaasa ja seal võttis mu enese kotta vana aulik paater, kes mõistis ka liivi keelt. Mina aga olin usinasti hakanud saksa keelt õppima ja ma saan sellest nüüd natuke aru. Seal hakkasin ma käima kirikus, ega ole ma ilusamat oma elus näinud ega kuulnud kui on pühad missad. Alles seal selle vana paatri õpetusel ja kirikus põlvili palvetades hakkasin ma aru saama, kui tühine mu elu seni oli olnud ja mis on elu jumalas ja Jeesuses Kristuses. Regiina, mu õde, oli sellest siiski rutemini aru saanud, võib-olla sellepärast, et tal olid suured kannatused, sest kannatuste läbi kutsub jumal meid enese juurde. Ma võisin seal palvetada oma isa eest ja ma tegin seda iga päev. Ka sinu eest palusin ma jumalat, et ta kord sinugi meele muudaks..."

Vello sööstis istmelt, käis mõne korra edasi-tagasi, peatus siis neitsi ees ja hüüdis ärritatult, kaeveldes, meelt heites:

„Lembi, kas sa siis aru ei saa — nad on su ära teinud, su oma sõnadega ja lauludega võlunud! ... Ärka üles sellest unest! Hakka jälle inimese elu elama! Sa võid ju vaeseid ja haigeid aidata, seda peabki tegema! Malle teeb seda, Vaike samuti, kuigi nad on paganad."

Lembi raputas tõrksalt pead.
Vello jätkas sõbralikult, paludes:
„Sa oled mu mõrsja... Kõik on jälle hästi... Oled tagasi... Tule mulle naiseks!...“
Lembi lõi oma pea järsu nõksuga tagasi ja heitis vanemale argliku pilgu, surus käed ristamisi vastu rinda, nagu ähvardataks sealt midagi röövida.
„Ei, ei!“ hüüatas ta hädiselt. „Ma ei tule iialgi sulle naiseks... sest sa oled pagan... Sa oled ristimata... Olen andnud pühaliku tõotuse paatrile ja suudelnud püha risti...“
Tema huuled värisesid seda öeldes; võis näha, et ta sunnib ennast neid sõnu rääkima.
„Saan aru!“ lausus Vello sapiselt ja jäi enese ette vahtima.
Lembi tõusis ja väljus kärmesti, nagu ähvardaks teda siin mingi hädaoht.

X

Palju kõneldi Mägistes ja varsti kaugemalgi, mis oli juhtunud Asso tütrega. Kuuldused sellest võtsid eemaldudes ikka kummalisema kuju. Lembi olnud pool aastat Riias, teadsid mõned rääkida, ja saanud seal ristitud rahva suure haldja Kristuse mõrsjaks. Nüüd käivat ta metsas sellega kohtamas ja hakkavat sellega varsti koos abielu elama. Selleks ehitatavatki metsa koda. See suur haldjas käivat öösiti ka lombak-Riita, Marja ja Leini pool. Ta olevat väga ilus noormees ja võrgutavat kergesti naisi. Vello aga olevat kadeduse pärast otse haige ja varitsevat ristitute haldjat Kristust, et teda ära tappa. Selleks kandvat ta mürgitatud nooli ja nõiutud odasid alati kaasas. Ükskord väga ammu olevatki see ilus haldjas kui naistevõrgutaja juba tapetud, aga ta ärganud jälle ellu.
Vello ei olnud tõesti enam see, mis seni; seda märkasid kõik. Ta seisis hulgad ajad liikumatult paigal, vahtides kõigest mööda, kuhugi kaugele, nägemata ja kuulmata midagi. Siis ärkas ta, vaatas umbusklikult ümber, korraldas midagi, andis käske, läks aga rutates

jälle eemale, et kuskil omaette seisma jääda ja mõtiskleda.

Käsil oli parajasti laudaehitus. Ott juhatas töid, Kahro oli tal paremaks käeks. Malle hooleks oli kari, kodune talitus ja näitsikud. Kõik läks Vellotagi ja ta tundis sellest kergendust. Ei tarvitsenud inimeste silmade all olla, et need teda võiksid vahtida ja temast salaja sosistada.

Ta käskis — Oti suu läbi — noorrahval kiigemäel koos käia, leelutada, mängida, karelda ja hullata. Käskis Mallel ja Vaikelgi seal käia ning küsis neilt mõnikord nelja silma all, kuidas poisid ja neitsid on, ega nad ometi noruta või üksildust otsi? Ega nad ometi salamahti ristitute pool käi ega nendega sõbrusta?

Ristitute pool käib vanemaid naisi, teadis Malle kõnelda, noori neitsisid ja harva ka mehi. Aga Lembi ehk „Maria", see käib vaeseid ja haigeid vaatamas, aitab neid igapidi ja jutustab seejuures neile Jeesusest Kristusest, jumalast, pühast neitsist, taevast ja põrgust. Mõned naeravad selle kõige peale, teised kuulavad teda tõsiselt.

Veel rääkivat „Maria": ristitute jumal, paatrite ja rüütlite jumal on kõige vägevam, teised pole midagi tema kõrval! See jumal heidab kõik rahvad enda alla ja kes heaga ei alistu, see lüüakse maha ja saab otsa. Oma mõõga on jumal rüütlite kätte andnud.

Neid jutte kuuldes ärritus Vello nii, et jalamaid mõne rüütli oleks enese vastu võitlusse kutsunud ja kogu rahvale näidanud, kelle jumal on tugevam.

Kui tuli Leini valmis käsitööga, siis hoidus Vello tema lähedusse, küsis, kuidas läheb koja ehitus, ja ootas, et õde lausub vahest mõne sõna ka „Mariast". Aga Leini vaikis suursuguselt, huuledki olid tal kinni pigistatud, et sealt ei tuleks ühtki ülearust sõna, mis ei kostaks jumala auks. Ei, Leini suust polnud võimalik midagi kuulda Lembist, ehk olgu siis, kui teda otse küsitlema hakata. Seda aga Vello ei teinud; selleni ta ei laskunud, et usklikkude abil oma uudishimu rahuldada. Mis uudishimu kõlbabki tal olla teise mõrsja vastu. Sest „Maria" olevat ju Kristuse mõrsja, nagu räägitakse. Las aeleb ta

oma Kristusest peigmehega kuskil metsapadrikus, hiljem seal püstkojas!

Nii mõtles Vello, kui tal raevuiil peale tuli. Kui see aeg möödus — ja harilikult ei kestnud see kaua —, siis oli talle Lembi jälle armas, siis vaatles ta teda kujutluses kurva tõsidusega ja otsis väiteid tema usu vääramiseks.

Ristitute hulgast lobises kõige rohkem lombak-Riita ehk „Barbaara“ ja tema suust tuli kuuldavale mõni arvamus, mis ta vist Leinilt oli kuulnud. Näiteks see: kus on teil paganail niisugune mees, kui meil on paater?! Nii pühalik, nii vaikne, nii julge, nii tark! Teab isegi sealt-maailma salajased asjad!

Tõepoolest, ses suhtes polnud Mägistes asjad sugugi korras. Vana tark, seda oleks julgesti võinud paatriga silm silma vastu seada, häbisse poleks ta jäänud ei selle ega teise maailma asjade seletamisel. Eks olnud juba see tarkuse tunnus, et ta julgesti tunnistas, mida ei teadnud! Ta nimetas julgesti valelikeks igaühte, kes hakkas kõnelema taevast ja manalast, nagu oleks ta seda oma silmaga näinud. Ta arvas isegi, et kõik need valetavad, olgugi et neid on väga palju, kes ütlevad näinud olevat haldjaid. Miks siis tema, tark, kunagi haldjat pole näinud ega näe!

Mitmel puhul tuli Vellol kiusav mõte, kas mitte lasta ennast ristida? Siis, jah siis võiks ta „Mariaga“ abielluda... Aga ta peletas selle mõtte. Mis oleks ta siis veel Mägiste rahva meelest?! Mis peaksid temast siis veel Sakala vanemad!

Vana targa poeg aga elas isa heast kuulsusest, lahendas kõik rasked küsimused imekergesti, mängeldes.

Vello läks korra jälle Asso poole, kus oli viimasel ajal harva käinud, et mitte õnnetut Lembit kohata. Oleks teda küll iga päev näha tahtnud, aga teadis, et kõik on lõpetatud ja ei maksa temaga enam vaidlust jätkata ega korrata. Las läheb see saak Kristusest haldjale ja paatrile!

Külavanem tuli parajasti metsast karja juurest, näis jälle üsna käbe olevat ja naeratas endiselt, suu veidi avatud.

„Tööd kõik korras, vili pekstud," ütles ta mõnuldes. „Maria aitas iga päev."

Vellole ei meeldinud, et Asso end tütre kaotuse järel nii hästi tunneb, seda kaotust ei märkagi, on sellega juba harjunud. Veel vähem meeldis talle nimi „Maria" isa suus. Siis veel, et see „Maria" käib isa aitamas?! Siis polegi ta isale kadunud ja külarahvas võib teda selle eest veel austada.

Asso kõneles, kui oli lauda ees sulastele käske andnud, kuidas „Maria" mõnikord vastu keskööd Leini ja Riita poole läinud, teinekord sealt hommikul juba koidu ajal tulnud, kui hädalised tööd ootamas. Mõnikord läinud veel õhtul pimedas haiget vaatama, midagi kartmata.

Külavanem kutsus Vellot tuppa, aga see ei olnud nõus, ütles veel hädalist käimist ees olevat. Mingit hädalist käimist tal ei olnud, ei tahtnud aga Assoga sellepärast kõnelda, et isa oli „Mariast" nii heal arvamisel.

Ei olnud enam kellegagi kõnelda oma muredest. Sepp, see lööpis hullemini kui enne: inimene või metsloom, üks murrab teist, üks elab teisest. Sellepärast söö, mis paremat on, joo, mis paremini maitseb, haara kinni kenam tütarlaps, sest homme võib-olla tuleb surm, tuleb rüütel või lätlane — siis on kõik otsas. Paater hirmutab nuhtlustega manalas — pole viga, osav mees saab sealgi hakkama, leiab tööd ja leiba!

„Kas mõnd peenemat asja pole tarvis vanemale? Mõõga pead või ilustistega kilpi?" küsis sepp asjalikumalt.

„On tarvis mõõku ja kilpe, aga mitte ilustisi nende peale," vastas vanem mõrult. „On tarvis tapariistu, mis vaenlase kergemini maha võtavad, milleks seal uuristised ja ilustised! Ei ole selleks aega ega vara!"

„Oleksin pidanud sündima mõnisada aastat varem — siis olnud kuldsed ajad!" ohkas sepp. „Või hiljem!"

„Arvad, et siis kuldsed ajad?! Võid rängasti eksida! Tulevad rüütlid siia, teevad nagu liivlastega!"

„Taon neilegi mõõku ja uuristan pidemeile ilustisi!" vastas sepp, aga küsis sealsamas: „Head mõdu vanemal praegu ei ole?"

„Halval ajal on harva head mõdu," vastas Vello ja läks omateed.

Rõugud väljalt olid kadunud, kõrred lõid ohakaist ja naatidest uuesti haljendama, kuldnokaparved kasvasid ikka tihedamaks ja vajusid kui pilvesagarad ühelt põllult teisele. Juba kandis tuul lehti puist, enneaegu kolletanud ja poolhaljaid.

Vello käis metsas, laskis mõnikord hoolsasti, tabades noolega iga lindu, kes lähedalt lendu prahvatas, tabas ka jänese või rebase, kui need üle teeraja jooksid või üle langenud iidse puu hüppasid. Aga teinekord uitas ta huupi mööda radu, peatus oja ääres, kus olid kord Lembiga seisnud ja kõnelnud, pöördus siis otse lombak-Riita koja poole, läks üsna lähedale, piilus puude vahelt senikaua, kui nägi „Mariat" kas talitamas või kivil istumas, punumas või nõelumas.

Kui inimene teeb usinasti tööd, aitab teisigi töös, elab karskelt, ei tee kellelegi paha, on ta siis oma mõistuse juures? küsis ta eneselt. Vist küll. Aga milleks need jutud jumalast, tema imelikust pojast, kes tapetud ja ometi elab, milleks kõik need jaburdused taevast ja põrgust?!

Kord ei suutnud ta end pidada, kui nägi Lembit tõusvat, töö kotta viivat ja metsarajale astuvat, vist isa poole minekuks. Ta ruttas oma endisele mõrsjale metsas tiiru tehes „juhuslikult" vastu ja tervitas lahkesti, nagu poleks vahepeal midagi sündinud.

Lembigi tervitas oma kristlikul kombel lahkesti ja näis südamest rõõmu tundvat.

„Olen palvetanud su eest, kui sa õhtuti meelde tulid," sõnas Lembi südamliku tõsidusega.

„Palvetanud? . . ." küsis Vello ja tõmbas kulmud lähestikku, olgugi et pahameelt ei tundnud.

„Olen jumalat palunud, et ta su õige tee peale juhataks."

„Kus ma siis olen?" küsis Vello naeratades.

„Sa oled hukatuse teel. Tahaksin, et sa enese ristida laseks, siis pääsed sa taeva õnnistusse."

„Seal taevas on siis ka rüütlid ja need lätlased, kes mullu siin tapmas käisid? Eks nad on ju ristitud!"

Lembi lõi väheks kahtlema, kortsutas laupagi, aga lausus siis kahtluseta:

„Muidugi on nad seal."
„Ei ma siis taha sinna ühtigi. Mõni kargab veel kõrri. Mitte, et ma just kardaks, aga ... ei ole hea kõrilõikajatega koos elada!"
„Jumala ees ei ole vaenlasi, kõik on vennad ja õed."
„Punapea on ka mu vend? ... Ei, ei! See asi seal on halvasti seatud. Parem ma lähen sinna, kus on mu isa ja esivanemad. Kus kõik meie vanemad, kes on julgesti elanud, vahvasti võidelnud ja ausasti surnud."
Lembi raputas üsna murelikult pead ja ütles, kui nad veidi aega olid mööda metsarada teineteise järel käinud:
„Sa paned oma südame kangeks. Aga see ei ole hea. Parem võiksid paatri õpetust kuulata ja end ristida lasta."
„Mis sellest oleks?"
„Sa saaksid puhtaks pärispatust ja sünniksid uuesti, jumala lapseks."
„Sünniksin uuesti! ..." Vello lõi käega; ta oli uuesti veendunud, et Lembi peas ei ole siiski kõik nagu enne, et seal on midagi üsna rikkis. Ometi küsis ta veel:
„Kui nüüd rüütlid või ristitud lätlased tuleks siia, meie kallale — kelle poolt sa oleks?"
„Võtaksin risti, astuksin neile vastu ja ütleksin: Vennad, ärge tehke kurja, kuigi need siin on paganad!"
„Olgu nii, sa võtaksid risti ja läheksid neile vastu. Mis peaksin mina tegema?"
Lembi ei vastanud kohe, kuulas tähelepanelikult haava värisevat kahinat vaikses metsas ja lausus viimaks:
„Kui sa usuksid, siis ütleks sulle jumal ise, mis pead tegema."
Vello ei mõistnud sellele vastata. Ta tundis häbigi, et ei mõistnud ristitule vastata.
Rada tegi käänaku ja ühines teisega, mis tuli lõunast, sügava laane poolt. Vellol tuli tahe püha neitsit kiusata, talle meenus midagi ja ta ütles:
„Mäletad suveõhtut, kui tulime sedasama rada mööda? Kui ma sind sel käänakul suudlesin ja kõik oli meie vahel kindel, sa olid mu mõrsja ..."
Lembi heitus, vaatas arglikult vasakule ja paremale, tõmbas musta sõba kõvemini ümber pea, surus käed rinnale ja hakkas palvet sosistama.

„Sel õhtupoolel, seal sügaval metsas, inimestest kaugel, jumalate silma all...“

„Ära tuleta meelde seda hirmsat pattu!“ hüüdis Lembi paludes. „Iga päev, iga õhtu tahan ma paluda, et jumal selle andeks annaks!“

„See oli ilus õhtupool, ilusam ja õnnelikum mu elus!“ jätkas Vello kiusates.

„Ära kõnele sellest enam! Põrgu ootab meid mõlemaid selle eest!“ palus Lembi ja surus käed silmade ette.

„Kui mõlemaid, siis on ju asi korras. Sinuga ühes oleks seal väga kena,“ sõnas Vello naljatades.

„Tagane minust!“ hüüdis nüüd Lembi läbi pisarate ja hakkas joostes ruttama.

Vello ei läinud talle järele, peatus ja ohkas:

Põrunu mis põrunu, pole midagi parata. Muidugi, kosjatee Alistesse või mõne muu Sakala vanema õue on nüüd vaba. Vara mul on, et ma mitte palja käsi ei tarvitse äia ega mõrsja ette astuda.

Aga ei, see, mis ma Kämbilt tõin, mis maasse peidetud kastides, see kohustab mind midagi suuremat ette võtma, kui mõne tähtsa vanema tütrele kosja sõitma.

XI

Seadnud ühel ööl Oti, Kahro, Malle ja Vaike lähedusse valvureiks, kaevas Vello liivakünka nõlvakul salakoopa lahti, vedas sealt kaks kasti välja, kandis oma tuppa, avas seal ja hakkas üksi jäädes oma aardeid vaatlema, mis Kämbilt võetud. Ta tõstis välja kullaga ilustatud vöid, hõbedast ihinaid, sirke ja pandlaid, terved kerad pronkstraati rõivaste äärestamiseks ja ehtimiseks. Ta kaalus sõrmedel vasest rõhusid ja muigas, võttes kätte raske hõbedast risti krutsifiksiga. Need võiks annetada Lembile ja Leinile! Näeks, missuguse lõusta nad teevad! Võiks riputada oma aseme kohta seinale ja kutsuda siis Lembi vaatama! Küllap Kämbi röövis need mõnelt paatrilt või ristitud kaubamehelt, ega tulnud see Kristusest haldjas neid ühtigi päästma! Need ristikujud viib ta sepale ja laseb hõbekangiks valada, muidu ei kõlba neid ei laadal ega Sakalas vilja võtmisel tarvitada. Kummagi

kuju eest võib saada kaks noort sälgu või mitu koormat vilja.

Pannud ristikujud kõrvale, võttis ta kullaga ilustatud tupe ja tõmbas sellest vestu välja — üsna paras riist ristitule rinda või kõrri torkamiseks!

Nüüd tulid sõled, preesid, rinnanõelad ja -rahad, hõbedast ja pronksist, lamedad ja kuhikulised, sõõrikud ja hoburauasarnased, siledad ja kirjadega, täkiliste ja laineliste äärtega, paksud kui hobusenahk, õhukesed kui kaseleht.

Tõstnud need põrandale hunnikusse, hakkas ta sõrmedel kaaluma hõbedast kange, mõned mehe päka jämedused ja vaksa pikkused, mõned peened kui rookõrred. Ta ladus neid ritta kaks kümmekonda ja pea lõi tahtmata arvutama, mis nende eest kõik võib saada: mõnikümmend hobust, mõnikümmend koormat vilja, mõnikümmend karilooma ... Relvi ... Aga ta süvenes uuesti kasti. Selle põhi oli täidetud rahadega pronksist ja hõbedast, mõned suuremad kui peopesa, teised väikesed kui silmatera ja õhukesed kui lestad. Missugused näod, kirjad, loomad ja linnud neile olid kirjatud! Mõned olid uued ja haljad, mõned kulunud, muljutud, murtud, mõned pooleks raiutud.

Vello võttis mõned neist kätte ja silmitses lähemalt, viskas tagasi teiste hulka ja segas siis sõrmega kõlisevat massi — oo, selle eest võib hulk relvi osta!

Ta ladus jälle hõbekangikesed kasti, tõstis neile ehteasjad, vööd ja ristikujud peale ning sulges kaane. Teine kast oli täis varreta kirveid, oda- ja nooleteravikke, pusse ja tuppesid, aga põhjas oli kolm nahaga pealistatud, metalläärtega kilpi.

Tõepoolest, see tasub! Oli röövides viljakalt tööd teinud! mõtles ta. Sulgenud mõlemad kastid, laskis Vello nad tagasi koopasse matta.

Läinud koju, võttis ta Oti isepäinis ja andis juhatusi oma sulaste ja küla noormeeste õpetamiseks. Kõik see asi kandku mängu laadi, aga igaüks õppigu tarvitama iga relva, jala ja ratsa, seistes, kõndides ja jooksul. Tehtagu seda sulastega töö vaheajal õues või seljaku nõlvakul, kutsugu Kahro selleks poisse seitsmest külast. Aga ikka ainult mänguks, ajaviiteks, lõbustuseks, ei mil-

lekski muuks! Vanemal pole selle kõigega tegemist; ta läheb sinna mõnikord harva „juhuslikult", saadab meestele mõdu, lubab ka tarvitada oma hobuseid, et õppida ratsutama. Kõik sündigu Oti ja Kahro algatusel, mitte vanema käsul.

Vello ootas kärsitusega talve, tundis rõõmu hallade tulekust, rändlindude minekust ja vihmaaegade lähenemisest — talle oli kõige tähtsam, et aeg läheks kiiresti, et ta lendaks, et päev kaoks päeva järel.

Kui saabusid vihmaajad ega saanud enam metsi mööda hulkuda, oli tal varuks hulk peenemaid ja tugevamaid varbu, et sulased vooliksid neist nagu ajaviiteks päeval aida räästa all, õhtul pirruvalgel odavarsi. Oli kogutud pinde ja neist võis nüüd raiuda pikerikke ja nurgelisi kilpe, ilustada neid nikerdustega. Nuiade ja kärpide jaoks oli Kahro suvel metsast raiunud hulga parajaid okslikke puid.

Teised kurtsid, et päevad on lühikesed ja hämarad, Vello aga tundis sellest rõõmu — küllap siis kattuvad varsti soonetised, ojad, jõed ja madalad luhad jääga, tuleb lumigi, võib sõita igasse ilmakaarde, käia laatadel, pöörduda suurtelt teedelt Sakala vanemate poole sisse ja küsida neilt, kuidas tervis on, kas lätlaste löödud haavad on paranenud, kas paatrid on paljusid ristinud, kas kari juba kosunud ja soed varssade kõrid suvel hammustamata jätnud?

Ei olnud enam õhtuti Assot, kellega kõnelda isast ja üldse endistest aegadest, pidada aru tulevikutöödest ja kavatseda retki vaenlase maile.

Asso tuli küll mõnikord, aga jutustas siis meelsasti oma tütrest ega leidnud küllalt sõnu tema kiitmiseks. Olevat usin igas töös, lahke ja tähelepanelik, südi ja kartmatu öösel käies; ainult sõnakehv ja kelp. Ööseks minevat ikka Leini ja lombak-Riita poole, et seal üheskoos palvetada ja käsitööd teha. Vaesed ei jõudvat teda küllalt kiita, mõnegi haige olevat ta terveks ravinud.

Vello ei lausunud selle peale midagi, ainult korra ei suutnud ennast enam talitseda ja sõnas pilkavalt:

„Mis siis veel! Laseme endid kõik ristida, saame kõik paremateks, kui oleme! Las siis rüütlid tulevad, lähme neile andidega vastu ja tõotame kümnist maksta eluaeg!"

„Võib-olla et teemegi seda," ütles Asso, ja Vello ei saanud aru, oli see tõsi või nali, aga vastas siiski:

„Enne taome siiski oma taprid ja nuiad nende kiivrite vastu puruks, pillume odad ja piigid nende raudrüüde vastu katki, raiume mõõgad nende omade vastu sälguliseks ja heidame lõppeks kilbile puhkama. Las siis teevad ja talitavad meie laste ja naistega oma jumala käskude järele." Ja sööstes istmelt, hüüdis ta summutatud häälega:

„Enne veel mõni taplus, ja kära kostab Rävalani ning mälestus põlvest põlve! ... Kes aga kardab või paatreid ja rüütleid usaldab, lasku enesele hommepäev vett pähe riputada ja pugegu ristilöödud haldja selja taha pakku!"

Tal hakkas eneselgi oma ägedaist sõnust piinlik, kärmesti läks ta ja ütles üle ukse teise tuppa, et toodaks mõdu ja toidupoolist.

Rahunenud süües, hakkas ta kõnelema, ühetooniliselt, kibestunult:

„Jumalaga on samuti kui mõrsjaga — ei kõlba jätta üht maha, kui näed teist neitsit, kes pisut nägusam või jõukam. Olgu naistega kuidas on — neid suudab võluda ja ära teha iga kahvatu näoga vaikne mees, kes unistades käib ja vahib taevasse. Kes aga meestest ristivee alla läheb, on rüütlite ja lätlaste mestist — mingu nende juurde, siin ei ole tal aset!"

Siin riivas ta vaenuliku pilguga Assot ja ootas temalt mõnd sõna. Aga külavanem järas pikkamisi pala metslinnu-liha ja jäi iseenesesse.

Vello jätkas kõvemini, poolametlikul toonil kui vanem:

„Mind sel talvel palju kodus ei ole. Vaja vaadata, kuulata, küsida, kõnelda, kuidas keegi Sakala vanemaist oma haavu ja reigi on ravinud ja kas on eluajaks hirmutatud ega julgegi enam mõõgapidet pihku võtta. Ei mõtlegi enam muud kui Riiale rukist kasvatada ja lätlastele karja? Aga susi nende sakalastega! Vaja sõita Leholasse Lembitu juurde, ehk hakkab ta ise liikuma ja nihutab teisedki paigalt! On veel teisigi maid ja rahvaid, kus Riia röövrüütlite ja ristisõitjate ahnust ja mustakuuemeeste hingevõrgutusi ei sallita. Seal on Väina taga leedulased, seelid, semgallid ja kurelased,

lõunas vaevatud liivlased, kagus Polotski, idas Pihkva venelased . . .“

Asso oli seda vaikselt kuulanud ja lausus umbusklikult:

„Kui nüüd aga lähed neid rahvaid koguma või meiegi maakondade vanematega rääkima, siis küsitakse kohe: kui suured su karjad, mitu sarve, mitu lakka, mitme adra maa, mitu tuhat võid malevasse koguda?“

„Kas siis nõu ja hea tahe midagi ei maksa?! Kas vaene ja väike olgu ainult vaguraks hoopide vastuvõtjaks ega tohi ta häält tõstagi, et teisi appi kutsuda!“

„Maria ütleb, et nende jumala ees on vaene ja väike kõige suurem,“ sõnas Asso.

„Iga jumala ees võib vaene ja väike suur olla, kui ta enese julgesti mängu viskab!“ vastas Vello, kes oli söömise unustanud ja hoogu sattunud. Siis pisut häält summutades:

„Liivlased on valmis, kurelased ka! . . . Seda kuulsime juba mullu ühelt kaubamehelt . . . Sa jääd siia, õiendad minu asemel asju. Vaevalt sel talvel vaenlane tuleb . . . Peab meid kõhnaks, laseb rammu koguda — oh-oh-oh! Küllap kogume! Oodake aga!“

Ta oli erutatud oma sõnadest, rüüpas kannust väikese sõõmu ja lausus siis üsna tasa:

„Mägiste ei ole nii vaene ja väike, kui ehk arvad! Aegade jooksul on siin mõndagi kõrvale pandud. Ja siis ka see, mis Kämbilt saadud. Ega mul õigust ole seda endale pidada. Ei ka Mägiste rahvale jagada! Selle hõbeda eest ja mis seal muud, pronksi, vaske ja mõni raas kuldagi — selle eest kütame kord ristitud lätlastele, kes siin käisid, tulise sauna. Kui mõni rüütel soovib ka vihelda — olgu hea, viskame talle kümme kapatäit tulist leili! Leidub mõni mustakuuemees lähedal — vihtleme tedagi, nõnda et ulub käes!“

Ta tõusis istmelt ja hakkas tuba mööda käima.

„Ööd on pikad ja igavad,“ lausus ta siis kurtes. „Kuula aina tuule ning sute näljast ulgumist ja vihma krabinat! Vaike on jutustanud kõik lood haldjatest ja jumalatest, Malle on tuletanud meelde, mis ta isast mäletab, ise katsun kõik targa õpetused tallel hoida ja kordan neid laval lamades ja hommikut oodates. Mulle

ütles ta — olin veel poisike — mitmel korral: Kui hakkad kaela kandma, kae ikka, kuhupoole su sammud kalduvad. Kas metsa lindu laskma ja looma püüdma või põllule, atra hoidma ja alet põletama, või sinna, kus puhub sõjapasun, täriseb kilp ja möllab mõõk."

Nii oli tark Vellole öelnud, veel enne kui too kaela kandis, ja sellest hiljemini mõeldes, iseäranis, kus talt oli võetud mõrsja ja hing oli paljas rõõmudest kui saared tema toa ees talve ajal lehist, tundis ta selgesti, et teda tõmbab eriti sinna, kus peetakse sõjanõu, kus mehi kogutakse malevasse, kus käsi harjub taprit keerutama, oda heitma, mõõka tõstma ja langetama.

Pikil öil seadis ta mehi ritta, andis neile rünnakuks juhatusi, hirmutas häbistusega, julgustas sõnadega, peitis üksikud salgad põõsaste taha ja laane varju, käskis tormata peale kui tuuleiil ja teha kära, nii et lehed langevad puudelt.

Esimese lume aegu, kui maa oli juba hommikuti kahkunud, läks Vello korraks Asso poole ja kohtas õueväravas Lembiga.

Nad tervitasid teineteist lahkesti, rõõmuhelk näis hetkeks üle neitsi kahvatu näo lendavat ja ta vaataski vanemat pisut kauemini kui muidu.

„Lähen varsti pikale teekonnale — mõtled sa minule?" küsis Vello nukralt naljatades.

„Ma palvetan su eest igal õhtul, ja päevalgi," vastas Lembi ja jumestus.

„Palvetad minu eest?" küsis Vello ja tundis südames korraga niisugust hellust, et oleks sirutanud käed.

„Et jumal pööraks su meele ja sinagi tuleks sinna, kus . . ."

„. . . rüütlid ja teised mu vaenlased on!" viskas Vello vahele, aga kurjuseta, naeratades. „Olgu pealegi!" lisas ta siis naljatoonil. „Ma veel enne mõõdan ennast nendega korra. Siis . . . näeme."

Lembi soovis talle jumala õnnistust, südamlikumalt kui kunagi enne.

Ta oli mulle siiski hea! mõtles Vello. Kas ta siis

enam iialgi ei vabane selle ristilöödud noormehe ja paatri võlust?! Või loodab ikka, et ma lasen enesele ristivett pea peale riputada ja võin ta siis naida?

XII

Kaks paari suuski oli väljas ukse kõrval, Kahro tegeles nendega, Ott askeldas aida ees kärmemini kui muidu, käsutas peremehelikult näitsikuid, sidus oma käega hoolsasti seljakottide suid. Suuskadega mõistis siin ajada ainult Kahro ja tema oli seda Vellolegi õpetanud. Teised ei hoolinud sellest ja vanem isegi ei tihanud neid palju tarvitada.

Vello tuli toast, teeleminekuks raksus, kärbinahkadega äärestatud rüü põlvini, kaela ümber oravad, peas rebane, rasud hõbenööridega seotud. Kahrogi oli Malle abil nägusalt rõivastatud. Toast toodi mõlemale pamp ja Malle Vaikega aitasid need abaluude taha köita. Rasked olid need pambud, üsna rasked.

Siis lõi vanem jalad jalustesse, võttis kepi vasakusse, vaatas veel korraks õe poole, heitis pilgu alla õue sulastele, tõstis Otile paremat kätt ja tõukas värava poole, Kahro tema järel.

Oli karge talvehommik, vaikne ja selge. Tihased tsiitsusid tänavail — Vaike ennustas nende hääle järgi vanemale head õnne.

Oma külade vahel tuli mehi ja naisi vastu, nad tervitasid vanemat, neid tuli tervitada. Ei olnud siin kitsal sõidetud teel võimalik kiiresti ajada. Aga pääsenud suurele teele, mis viis põhja poole, Sakala südamesse, huilgas Kahro kord kõvasti ja vajutas suuskadele — Vello nägi vaeva, et teda silmast ei kaotaks.

Üle kaua aja tundis vanem ennast kui õhku tõusev lind. Või kui metsloom, kes on pidanud piiratud õues elama, aga nüüd on pääsenud laande ja tahab esiti vaid tormata, vabalt edasi tormata, ulgudes rõõmu pärast! Aga siin oli midagi muudki kui vabadustunne. Vabalt võis ta iga päev, kui oli kohevat lund, metsi mööda luita. Nüüd on ta aga teel, et teostada oma kavatsusi, nüüd liigub ta eesmärgi poole, nüüd läheneb ta iga

suusatõukega oma vaenlastele, kellega end tahab mõõta! Kui ta on kihutanud läbi kõik vanemad, kellel Riiaga riid ja Võnnuga vaen, siis läheb ta, päev varem või hiljem, vähema või suurema hulga meestega üle Säde ja Koiva. Ega muidu vana tark isakodus mõnikord lausunud: Iga inimese elus on ükski ilus päev, kui ta aga siis ei tuku!

Linnud ega loomad ei huvitanud täna Vellot, aga õhtu eel ei põlanud Kahro noolega laskmast üht pikk-kõrva ja võttis metsisegi puuladvast maha.

„Selle eest antakse lahkesti öömaja," ütles ta seletuseks.

„Nagu meil pampudes midagi ei oleks!" vastas Vello.

Oldi üsna Viljandi lähedal, aga Vello eelistas puhkust talumajas, ja järgmisel hommikul kihutati kaares linnast ida poolt mööda, meeles pidades targa sõna: Mine mööda kõrgi kojast, aga peatu õiglase onni ees.

Leholasse jõuti õhtu eel puruväsinult, vaevalt edasi liikudes. Kui nad vanema järele pärisid, silmitseti neid hinnates peast jaluni ja osutati teed. Nad arvasid eemalt linnuse paistvat ja ajasid sinnapoole. Korraga ilmus teele relvis mees ja küsis kurjalt:

„Kuhu?"

„Lembitu tallu," vastas Vello.

„Mis sinna?"

„Küllap ütlen temale," vastas Mägiste vanem.

„Vanem ei ole linnuses," vastas relvastatud mees ega vaadanudki enam tulijate poole.

„Kus ta siis on?" küsis Kahro.

„Seal, metsa ääres," osutas nüüd valvur pöidlaga üle õla.

Kõheldes võeti suusad jalast.

„Kas pöörduda kohe Pihkva ja Novgorodi poole või?" küsis Vello, kui nad olid veidi maad edasi läinud.

„Egas selle valvuri järgi midagi või otsustada," arvas Kahro.

„Koera hambast tuntakse peremeest," vastas Vello.

Võeti suund metsa poole, kuhu üle õla oli osutatud. Seal nad leidsid kümmekond sulast palke regedele veeretamast. Seljaga tulijate poole seisis mees, üle keskmise kasvu, rebasenahkses kasukas, samasuguses müt-

sis, mõõk vööl, kepp käes. Ta juhatas mõne harva kuiva sõnaga sulaste ponnistust palkide kallal.

Võõraid nähes kasutasid töötajad juhust seljasirutuseks ja hingetõmbamiseks.

Rebasenahus mees käändus ümber ja silmitses tulijaid umbuskliku pilguga.

Vello soovis tervist, tõstis käe ja ütles jahedalt, meelitlemata, et ta on Mägiste vanem, Läti piirilt ja tulnud Lehola vanemaga kõnelema.

„See ma olen," vastas Lembitu, pöördus töötajate poole, nägi, et need on saamatud, ja lausus mõne juhatava sõna. Kui siis nende tööd oli jälginud, kuni ilmatu jäme palk oli reel, pöördus ta jälle külaliste poole, heitis neile lühikese hindava pilgu ja sõnus juba lahkemini:

„Eks lähme siis üles. Vend see sul või?" küsis ta, osutades Kahrole.

„Pole venda. Oli, aga langes Beverina all," vastas Vello.

Lembitu mühatas midagi ja astus ees küla hoonete poole. Vello ja Kahro vabastasid endid suuskadest ja läksid talle järele.

„Kunas kodust välja tulite?" küsis Lembitu mõne aja pärast, nagu häälest võis kuulda, ainult viisakuse pärast.

„Eile hommikul," vastas Vello.

„Eile hommikul?!... Miks nii tuline rutt?... Ega ometi vaenlane?..."

„Suuskadel pole see maa pikk," lausus Vello.

Tekkis vaikus.

Tee viis küla majade vahele. Üks sulane tuli vastu, astus kõrvale, sügavasse lumme, seisatas, pöördus vanema poole ja tervitas teda kätt tõstes. Lembitu käskis tal külaliste suusad ja kepid võtta. Mindi nõlvakust üles, läheneti kõrgele pihtaiale, mis piiras künka latva. Pihtaia tagant puude vahelt paistsid lumised katuseviilud. Kummalgi pool avatud värava ees seisis valvur tugevasti karusnahkades, oda püsti käes, varre ots lumes. Nad seisid liikumatult ja saatsid vaid silmiga Lembitut ja tema külalisi.

Õues, hoonete vahel liikus kärmesti sulaseid ja näitsi-

kuid, nähtavasti õhtustel talitustel. Nad piilusid oma isanda ja vööraste poole ja hoidusid kõrvale.

Teerajad olid õues lumest läbi kaevatud ja praegu pühkis neid üks sulane — ülevalt langes harva lund.

Jõuti suure maja ette, missugust Vello ainult Riias ja Pihkvas oli näinud. Seinad olid kõrged, tahutud palkidest, aknaavaused avarad, millegi tuhmilt läbipaistvaga kaetud. Katus ulatus puude latvade lähedale. Suures õues oli mitu maja, nende vahel ja taga kuuski, saari, pärni ja pihlakaid.

Lembitu ei andnud aega vaatluseks, pöördus kohe uksest sisse, mille talle noor sulane avas. Eestoas oli näitsik küünlaga tuld näitamas. Sulane võttis külalistelt pambud ja Lembitu andis Kahrogi tema hooleks. Pannud kepi nurka, astus vanem külalise seltsis edasi suurde tuppa, kus jälle näitsik küünlatulega vastas oli.

Võeti karusnahksed rüüd seljast ja riputati varna. Relvad asetati pulkadele seotud laudile ja Vello istus lavale, kuhu peremees osutas selleks koha. Näitsik pani küünlajala lauale ja läks vaheukse kaudu ära.

Pikkamisi hakkasid silmad valgusega harjuma. Kuulates tähelepanelikult Lembitu küsitlusi ja vastates, vaatles Vello teda pineva huviga.

See ongi siis see, kellest suurema lugupidamisega räägitakse kui suurtest Sakala vanematest. Esimene mulje oli Vellole, et ta on tugev, mehine, võimas mees, kuigi ta seda ei avaldanud ei sõnades ega liigutusis ega ilmeski mitte. Ta oli peaaegu nelinurkse paljaks aetud näoga, suure peaga, kõrge kumera otsmikuga, kust tuhmid juuksed juba kaugele taganenud. Rasked tuhmid kulmud kippusid tumehalle silmi varjama, õige nina oli juurelt pisut nõgus, suunurgad sisse vajutatud, lõug tugev. Ilme oli siin juba peremehelikult lahke.

See on vanem, mõtles Vello, mitte minusarnane soerootsik. Seda enam pean ma ennast pingutama, et tegusid teha.

Seintel oli vöödilisi vaipu, ühe lava kohal, kus vist magati, sein karusnahkadega kaetud. Lavadel ja põrandalgi, lavade ees olid hundinahad. Kiilude ja laudite peal oli odasid igasuguses pikkuses, haljaste teravikega, mõõku varnade vahel ristamisi, laiu, ahtaid, lühikesi

terava otstega torkamiseks, kõveraid, ühe- ja kaheteralisi; tapreid ja kärpe oli kiilude vahel peadpidi rippumas. Nooltest oli seinavaipadel moodustatud lehvikud ja kodarikud. Pronkskilbid olid haljad kui peegel ja aitasid küünlavalgust suurendada. Vaheseina ääres oli suur ümara kummiga ahi, savikarva, sile. Toa lagi oli siledaks tahutud pindudest, mis olid taladele tihedalt üksteise lähedale laotud.

Keset tuba oli suur valge laud, laua ääres neljajalgsed järid, missuguseid Vello polnud näinud, ainult Otilt kuulnud.

Lembitu oli istunud lavale Vello lähedale, küsitles teest, liiklemisest, siis viljatagavaradest ja metsasaagist, laatadel käimisest, kaubameeste liikumisest ja muust.

Tema ümara lõikega tumehallid silmad pilkusid harva, vaatasid läbitungivalt. Naeratust ei ilmunud tema üldiselt karmi ilmega näole, see jäi kõneldes ja kuulates ükskõikseks.

Selle mehe pilkude all tundis Vello kohmetust.

„Beverina all sa oma meestega ei olnud?“ küsis Vello, kuigi väga hästi teadis, kes Beverina all olid käinud, kes mitte.

„Ei jookse iga tühja asja pärast,“ vastas Lembitu. „Ei läinud ise ega lasknud oma mehi sinna viia.“

„Ugandi rüüstamisele pidi ometi kuidagi vastama.“

„Sel kombel ei vastata!“ sõnas Lembitu pahaselt. Ta oli käed hooletult rinnale ristitanud, selja vastu seina toetanud ja surus oma tugeva lõua vastu rinda.

„Eks võtnud ja juhatanud ise vastamist!“ sõnas Vello.

„Mulle saadeti sõna: tulgu kaasa! . . . Ei, ei! Nii ei minda vaenlase maale, kel pealegi rüütel selja taga! . . . Väike saagiahnus, muud midagi!“ kõneles Lembitu ja silmad lõid tal välkuma.

„Kui nii ka ei minda, läheb vaenlane jultunuks,“ arvas Vello.

Lembitu ei vastanud sellele.

Vaheuksest tuli sisse tugev heledajuukseline naine pikas kirjus rüüs, suur sõõrik hõbesõlg rinnal, valge vöödiline sõba õlgadel, sinine linik ümber lauba. Ta oli

üle neljakümnene, silmade all ja suu ümber kortse, ilme iseteadev, aga lahke. Ta silmitses kulmusid lähestikku tõmmates võõrast ja Lembitu lausus tõustes, et võõras on Mägiste vanem.

Vello tõusis.

Lembitu kohendas küünalt, läks teise tuppa, jättes Vellole nimetamata, kes see naine on. Pidi vist olema enesestki mõistetav, et see on Lehola emand, Lembitu esinaine.

„Sa oledki siis see, kes tappis Kämbi ja riisus tema talu?“ küsis naine, mõne sammu lähemale astudes.

„Mina see olen. Tapsin ta oma käega ja võtsin tema röövitud varast, mis kõlbas võtta,“ vastas Vello jonnakalt.

„Kuidas see kõik siis tuli?“ päris naine, astus lähemale ja laskus Vello kõrvale lavale. „Siin oli kuulda, et su õe pärast...“

Vello jutustas kõik, mis oli juhtunud tema õega, jutustas julmast võitlusest Kämbiga ja lisas juurde, et samuti teeb ta igaühega, kes teda või tema omakseid julgeb haavata.

Naine silmitses külalist vargsi, oli julgest toonist pisut hämmastunud ja kaotas palju oma iseteadvusest. Ta hakkas nüüd pärima lätlaste röövretkest.

Sel ajal kui Vello ristitute verejanust ja saagihimust eredates värvides jutustas, tuli Lembitu tagasi ja jäi püsti seistes kuulatama, aeg-ajalt küünalt kohendades.

Naine vaatas Lembitu poole, oodates, mis tema ütleb. Aga Lehola vanem ei lausunud sõnagi ega avaldanud ka näoilmega oma hinnangut.

„Et see ei korduks lähemal suvel jälle, tuleb üle Koiva minna ja seal nõndasamuti teha,“ ütles Vello, jutustust lõpetades, teeseldes vanema iseteadvust.

Naine väljus murelikult pead raputades, Lembitu istus jälle lavale ja võttis sõna, tõmmates silmade vahele pahameele ja tüdimuse kortsu:

„Tehke seal, mis tahate — mina kaasa ei lähe. Iseasi, kui tuleb kogu Sakala, Ugandi, Soontagana, Rävala ja teised. Kui on üks malev ja üks käskija.“

„Tunneme neid Sakala vanemaid!“ urises Vello. „Neil

ainult oma põllud, hobused ja nurmekesed meeles! Ja kuidas linnustes varjata oma vara!"

„Teevad õigesti! Oma vara peab varjama!" lausus Lembitu ja vaatas Vellole otsa, nagu tahaks öelda: kõneled kui poisike!

„Siin Sakala selja taga on rahulik, siin võib mõelda vaid varakogumisest ja varjamisest," kõneles Vello naeratust näole sundides, et mitte peremeest pahandada. „Aga meil seal piiri ääres... Siin võib pikkamööda ette valmistuda... Enne käib aga vaenlane meid kümme korda riisumas. Vaja on teda hirmutada, ja õige pea!"

„Saan sellest aru. Ise mõtlen varade kogumisest kõige vähem," vastas Lembitu jahedalt. „Käin aina kõnelemas vanematega. Rävalani on mul kõik läbi käidud mitmesse pähe. Olen mitmel puhul piiri taga käinud, et sealt abi ja toetust saada. Aga veel kord: Sakala vanematele ei ole sul midagi ette heita! Olen ise neile nõu andnud, ärgu joosku ülepeakaela piiri taha. Kui tuleb aeg, küllap läheme!"

„Kunas see tuleb?!" hüüdis Vello ägedasti.

„Kui ka venib — pole parata," vastas Lembitu jaheda rahuga. „Sakala vanemate hulgas on julgeid ja arukaid mehi."

„Nagu näiteks Aliste Räiso!" nöökas Vello.

„Väga tark mees! Sõdijat temast enam pole, aga muidu võib tast palju abi olla," vastas Lembitu ja jätkas siis tasemini, et ei kuuldaks kaugemale:

„Väikese väega Koiva taha minna ei maksa. Seal pole enam lätlased üksi nagu ennemini. Seal on rüütlid. Ja nendega tapelda..." Lembitu väristas pead, „nendega tapelda on raske. Nad on õppinud sõjamehed, see on nende käsitöö. Nendega on raske võidelda sellel, kes on hoidnud ainult atra või vikatilütt. Peale selle: rüütel pole kui lätlane, et tuleb, tapab, riisub ja läheb. Rüütlil ei ole kodu. Ta on peavarjuta hulgus, ta on riisuja, sõdija, kes otsib enesele kodu. Ta otsib rahvast, kes teda orjaks."

Lembitu nägu ja käed olid kõneldes elama hakanud, tema silmad välkusid, huuled tõmblesid, sõrmed sirgusid ja tõmbusid rusikasse, kui ta jätkas:

„Ei minda enam mõnesaja mehega Koiva taha! Nüüd olgu tuhanded! Olgu üks malev, üks juht, üks käskija! Nüüd tuleb rinnutsi kokku minna — meie või nemad!“

XIII

Nüüd tuli teisest toast noor sale naine, rõivastatud eredalt kui mõrsja. Ta tõi veel kaks küünalt madalates jalgades ja asetas lauale. Tervitanud lahkesti võõrast, küsis ta Lembitu poole pöördudes, kas võib tuua toitu.

„See on mu noorem naine, Nurmekunde vanema tütar,“ lausus peremees, ja sõjamehe karmus hajus ta näolt. „Too aga kohe süüa, Leiki, külaline on kaugelt tulnud.“ Leiki läks teise tuppa.

Istuti laua äärde järidele, Lembitu kohendas küünlaid ja lõikas neil otsast põlenud tahti, hakates selle juures kodusemalt kõnelema:

„Olen käinud läbi palju maid ja linnu, vaadanud, kuidas seal elatakse, toonud sealt, mis meil tundmatu. Teisedki meie vanemad võiksid enam liikuda. Õpiksid tundma meie sõpru ja vaenlasi.“

Nüüd tuli teisest toast näitsik suure puukandikuga. Sellel oli hõbevaagen ja mitu eredavärvilist savikaussi toitudega. Vaagnas olid kuivatatud ja suitsutatud linnu kintsud, tiivad ja muud palad, igaühe sees aga kont, millest süües kinni võis võtta. Ühes kausis oli teradest puder rasvaga, teises kohupiima. Kolmandas olid kuivatatud maasikad, neljandas mesi. Vaagnal olid ka leivakäärud. Toodi veel savikruus rõõsa piimaga ja suur hõbekann mõduga. Vanem naine tuli nüüd ka lauda, istus järile, sundis sööma, juhatas külalisele, mida võtta, aga ise ei söönud. Ta hakkas pärima Vello perekonnast ja nurises tõsiselt, miks sel pole veel naist ega lapsi.

„Oleks ehk olnudki naine, aga vaenlane viis mõrsja . . .“ lausus Vello. „Igal ööl võib rüütleid karta — hakka neile lapsi orjadeks kasvatama!“

„Oh, kes teab — orjadeks kasvatame nad kõik!“ ohkas naine, ja kõrk iseteadvus oli pühitud tema näolt, jäänud vaid emalik mure.

„Kes juba mees ja kannab mõõka, ei see lähe orjaks!" sõnas Lembitu.

„Egas kõik või ka tapluses surra ja maa tühjaks jääda!" sõitles naine. Ta kõneles nüüd oma lastest ja tegi seda meelsasti. Vanem poeg läinud mõne mehe seltsis Soome, noorem Alempoisi vanema poole, kellel niisama vanad lapsed. Tütar juba mõnda aastat naiseks Rotaalia vanemal. Nooremal Lembitu naisel olevat kaks last, aga need veel väikesed jõmpsikad.

Sundinud jälle külalist sööma ja mõdu rüüpama, osutanud talle parimaid lihapalasid, kõneles naine tõbedest ja taudidest, päris ka Vellolt neist ja jõudis korraga nõidade ja lausujate juurde. Sellest sai ta ise haaratud, vestles huviga nende võimetest ja tempudest, eriti aga ennustusist. Nii mitmed olevat täide läinud ja mitu halba asja veel oodata.

„Lembitu — tema ei usu, naerab ainult!" kaebas naine. „Tahaks nad kõik siit välja ajada — aga kus sellega! Mis nad siis kõik teha võivad! Ainult see on siin keelatud, et nad kellelegi häda ega ohtu ei tohi saata!"

Vello sõi isuga, pannes hoolsasti tähele, kuidas peremees iga toitu võtab.

Kõnelnud mõnest lausuja ennustusest, pöördus naine varsti jälle oma laste juurde:

„Mõlemad pojad on õppinud keeli — milleks need orjad siis on! Vanem võib venelastega ja Riia kaubameestega kõnelda. Soomest oli sulane mõne aasta, andsime paremini süüa, palka ka, käis poistega alati metsas ja kalal — nüüd kõnelevad mõlemad soome ja natuke rootsi keelt. Lembitu küll ise muud ei mõista kui vene ja natuke saksa keelt."

Mehed lõpetasid söömise, naine sundis neid veel mõdu rüüpama, — kiitis seda — leedu ori mõistvat seda hästi valmistada, tõusis järilt ja kõndis teise tuppa. Varsti tuli sealt noorem naine, küsis naeratades, kuidas toidud maitsenud, ja hüüdis näitsiku lauda koristama.

Vello tänas, pühkis peremehe eeskujul käed lõuendise rätiku külge, mis oli sealsamas tühjal järil, ja võitles eneses kingituste jagamise pärast. Oli kuulnud, et Lehola vanemal on kaks naist, peale selle võib-olla mõni

näitsik naisena. Viimaseid ei maksa ega sünnigi arvestada. Aga kumba naistest eelistada? Kas seda, kes on esikohal majas ja külaliste ees, või teist, kes on peremehe südames esimene?

Tõusnud üles, kobas ta oma seljapaunas ja võttis sealt välja kullatud pidemega ja pronksist, nikerdatud tupega vestu, asetas selle otsad oma peodele ja ulatas sel kombel, pead kummardades, Lembitule.

„Kui on kunagi häda käes ja abi vaja, eks hüüa mind!“ ütles Lembitu lahkesti, võttis annetuse, silmitses lähemalt ja lausus, seda seinale asetades:

„Kaugel idamaal valmistatud.“

Nad istusid jälle lavale ja Leiki tõi neile puust kandikul kaks väikest hõbekarikat ja tinakarva pikeriku peenekaelalise astja.

„Seegi on idamaalt,“ sõnas Lembitu, avas astja ja täitis karikad punase vedelikuga. „Kes seda joob, selle sisse tuleb vaim, — nii kõneldi Novgorodi knjasi peol. Aga mõnigi mees ei suuda seda vaimu kanda, läheb enesest ära, kaotab aru ja hakkab möllama. Teine jääb hoopis nõrgaks ja langeb maha.“

Jook maitses Vellole ja värv oli hõbekarikas hukutav tumepunane kui küpse kreegi mahl. Ta jõi karika pooleni tühjaks ja tundis palavust kehasse imbuvat. Ehmudes märkas ta, et Lembitu karikas jook on vaid mõne piisa võrra alanenud.

Kui nüüd vanem naine tuli juhatama, kuhu külaline heidab, ei olnud Mägiste vanemal enam raske otsustada: ta läks võttis oma paunast kuldse käevõru, tõi ja seadis selle naise tugeva käsivarre ümber.

„Mägiste vanem pole vaene!“ lausus naine rõõmsa avameelsusega.

Lembitu näitas nüüd naisele kuldpidemega vestut, mille ta oli külaliselt saanud.

Naine vaatas Vello poole otse austusega ja lubas saata kohe magamiseks vaipu. Nendega tuli varsti Leiki ja laotas nad lavale üksteise peale, seadis kõhiseva koti pea alla.

Vello võttis paunast suure lameda hõbepreesi ja kinnitas selle oma käega noorele naisele rüü külge rinnale.

Naine jumestus, tänas ja läks õnnelikult naeratades minema.

Lembitu lausus mõne laitva sõna pillamisest, täitis karikad ja küsis, kui rüübatud, üsna tasa, summutatud häälel:

„Kas on vahest Säde tagant Trikatua või Idumea poolt jälle midagi kuulda?"

Vello tundis end pärast annetuste jagamist ja viina mõjul suuremana seitsme küla vanemast ja ta sõnas oma kõrgel, pisut laulval toonil, mida peremehe eeskujul püüdis summutada:

„Iga päev, iga öö võib sealt põletajaid, tapjaid ja riisujaid tulla. Iga öö võime ärgata põlevas majas, oda ots surutud vastu rinda, et me ütleks, kuhu aarded peidetud. Iga õhtu võime olla metsas, põgenemas ja peiduurgast otsimas kui loomad. See on olnud nii ja jääb, kui meile appi ei tulda, kui me neid vaenlasi kord kõvasti ei hirmuta."

Lembitu, kes süngelt kuulanud, tahtis midagi vahele öelda, aga Vello kõvendas häält ja jätkas kohe:

„Ütlesid juba, et sul on midagi suuremat ees. Las need suuremad asjad küpsevad ja valmivad! Kui aeg täis, hüüa mind, ja kui ma pole manalas, tulen oma meestega. Jäägu nii! Kui aga enne seal midagi teen, kas omal jõul või mõne teise seltsis, kui teen Säde või Salatsi taga tuld, saa aru ja ära pahanda!"

Lembitu vahtis kortsus kulmul külalisele otsa, nikutas siiski nõustudes pead.

„On aga midagi muud, ja selles tahaksin sult nõu küsida." Vello vaatas ukse poole ja summutas häält, kui jätkas:

„See on see rüütlite ja paatrite jumal."

„Mis sul sellega?" küsis Lembitu.

„Mulle on see asi lähem ja Mägistele hakkab ta kõvasti peale rõhuma."

„Kuidas nii: jumal hakkab peale rõhuma?"

„Ja ähvardab suurema ohuga kui rüütlid ise."

Vello rüüpas oma karikast väikese sõõmu ja jutustas nüüd kõik, mis sündinud õe Leiniga, lombak-Riitaga ja mõrsja Lembiga, kirjeldas ka „vaga paatrit" ja selle käike.

„Kas nad siin ka liiguvad, need lausujad mustas rüüs?" küsis ta lõppeks.

„Seda on neile lubatud," vastas Lembitu. „Aga ma ei lase neid kellegagi nelja silma all kõnelda."

„See tarkus tuleb mul natukene hilja," ühmas Vello.

„Nii et mõtled midagi ette võtta mustakuuemeeste vastu?" küsis Lembitu.

„Kõige hullem on see kartus, mis on vallutanud Mägiste, levib vist ka Sakalas ja Ugandis: rüütlite jumal on kõige vägevam ja aitab ristituid. Kõik paganad aitab ta võita ja alla heita. Kes vastu hakkab, saab armutult hukka ... Varsti ei julgetagi enam ristitud rahva vastu minna."

Lembitu toetas nüüd käed põlvile ja laskis pea madalale. Pilk käändus tal järsult vasakule ja paremale.

Vello tundis rahuldust, et sai millegagi erutada seda tugevat meest.

„Mis sas selle vastu mõtled seal teha?" küsis Lembitu.

„Tulin nõu küsima, mis teha," vastas Vello.

Lembitu laotas nõutult käsi, ei lausunud sõnagi ja jäi maha vahtima. Siis kallas ta astja põhja karikaisse ja ohkas lühidalt.

Vello rüüpas ja ütles iga sõna selgesti häältades:

„Kui on hea ilm ja ilus tee, kihutan oma meestega üle Säde või Salatsi. Kogun mujaltki vahvaid ja julgeid mehepoegi. Löön seal tuhat ristitut maha — las siis hooplevad veel oma jumalaga!"

Lembitu ei lausunud ikka veel sõnagi, mõtiskles. Viimaks lausus ta lühidalt ohates:

„Kui on pärituul ja hea tee — eks mine katsu õnne. Minu mõtted on küll teised ... Nii palju on sul õigust: jumalaga inimesi petta ja hirmutada on kerge! Ja seda need paatrid mõistavad."

Ta tõusis üles ja lisandas sõbralikult:

„Aeg on minna puhkama."

Teisel hommikul tõusti hilja. Kui einet võeti, tuli Lembitu vend Unnepeve. Ta oli noorem Lembitust, lahkem ja kodusem.

„See on, kes mul kõik kodused asjad ajab ja laatadel käib," ütles Lembitu ja patsutas venda õlale.

Mindi üheskoos talu vaatama, käidi aitades, lautades, astuti saunagi. Kõik oli siin suurem, lahedam, nägusam kui Mägistel. Aga Vellol oli meeles vaid üks mõte ja see tõrjus kõik muu kõrvale: Säde taha, Salatsi taha, üle Koiva! Lehola vanem ei tule kaasa, ei kõnele aga poolt sõnagi vastu! On arusaadav, miks ta ei tule, — tal on suur mäng ees, kogub selleks jõude, hangib kaaslasi! Küllalt sellestki, et ta ei kõnele vastu!

Kõrge pihtaiaga piiratud õuest viis tee otse üle sügava kraavi linnuse mäele. See ei olnud kõrge, aga vall oli väljastpoolt järsu küljega ja kõrge palkseinaga.

„Niisugune linnus tuleb Mägistelegi ehitada," ütles Vello.

„Lõunapiiril tuleb neid terve rida ehitada," arvas Lembitu.

„Sealsed külad üksi seda ei suuda."

„Kogu maa tuleb selleks tööle panna, kas või tööle sundida!" kurjustas Lehola vanem, aga lisas varsti vaikselt: „Kui me aga hiljaks pole jäänud!"

„Seda ma isegi mitmel korral olen mõelnud: kogu maa tuleb selleks tööle panna!" lausus Vello suurt rahuldust tundes. „Aga seda võib teha vaid suure nimega vanem."

Kahro käis Unnepevega järel ja nende elavast kõnelusest võis kuulda, mis see sulane kõik pärida mõistis. Küllap see kõik kasuks tuleb Mägiste linnuse ehitusel, mõtles Vello.

Kui oli õue tagasi tuldud, kauples Vello Lembitult mõne koorma rukist ja otri, viis lehma ja kolm hobust regedega, lubades varsti järele saata.

Kui siis einet oli võetud, lahkus Mägiste vanem oma sulasega, kihutades suuskadel otse lõunasse.

Kui nad penikoormat kümme olid ajanud ja tuhkjal metsavaheteel aeglaselt liikusid, küsis Vello:

„Kuidas sind vastu võeti?"

„Toideti hästi, joodeti hästi — aga lahke... ei julgetud nagu olla," vastas sulane.

„Lahke ei oldud?!" osatas vanem.

„Kardeti lahke olla. Kardeti kõnelda, vaadati nõu küsides üksteise otsa, anti üksteisele vaikimiseks märku. Peremehest, perenaistest ega lastest — mitte üks sõna, maleva suurusest — mitte pooltki sõna."

„See on ju väga mõistlik neist," naljatas Vello.

„Võib olla... Aga ööseks jäi üks sulaseist minuga ühte tuppa — vist valvuriks. Maitsesime tublisti mõdu, mina janu pärast, tema niisama. Eks selle suu avanes siis ja ta kõneles mulle mõndagi."

Vello ei hakanud pärima, millest sulane kõnelnud. Veidi aja pärast jätkas Kahro:

„Lembitu olevat vali, kõigist kardetud, ainult oma teisest naisest armastatud."

„Aga see nimi: Lembitu?" küsis Vello.

„See olevat isa antud... Vali, aga siiski väga õiglane. Seda uskuvat kõik, et targemat ja julgemat vanemat ei leidu Läti piirist Rävalani, Rotaaliast Sobolitseni. Enamasti olevat ta kodust ära, kaugel matkadel, ja siis hingavat Lehola kergemini. Kõik ootavat suurt sõda ja uskuvat Lembitu võidusse. Vend Unnepevet — seda armastavat kõik... Tööd nõudvat Lembitu sulastelt ja orjadele ei andvat ta armu!... Kihelkond väike, vaevalt poole suurem Mägistest."

„Ometi elatakse suurelt ja jõukalt," lausus Vello, kes innuga hoomas iga sõna Lembitu asjust.

„Unnepeve töö... Ei lase ühtki laata mööda... Osav kaubamees... Juba isa kogunud palju vara. Toonud mõnelt sõjasõidult ränka saaki..."

Teisiti oli Vello Lembitut kujutlenud: suurena, vägevana, kelle hääl kostab üle küla, kellele vastu tulles sulased vaimustatult tervitust hüüavad ja neitsid õnnelikult naeratavad, kes, kuuldes Lembi röövimisest ja võlumisest, saades täpsema kujutluse lätlaste viimasest tapatööst, haarab mõõga ja hüüab ähvardavalt:

„Lähme!"

Aga see siin — hoopis teistsugune!... Siiski, Vello pidi tunnistama, et Lembitu oli suurem, kui ta seda kujutleda oli mõistnud. Isegi tema ebavoorusi oleks ta enesele ihaldanud!

Kõigega oli ta päri, mis Lembitu oli öelnud, eriti sellega, et suur mäng tuleb ette võtta. Kuidas võiski see mees nõustuda mõne väikese retkega Trikatuasse, et põletada mõni maja, ajada ära mõni kari, tuua koju mõni naisori, võtta saagiks mõni relv ja hõbedane ehteasjake! Ei, ei! Seda kõlbab teha vaid väiksemail meestel!

Aga siiski, tema, Vello, teeb oma sõjakäigu, õiendab arved Säde taga, mõelgu sellest teised hästi või halvasti, katkegu see retk Astis või Autines, tõusku leegid kümnest või sajast külast, lõppegu see võidu või pagemisega.

XIV

Leholast toodi ostetud vili ja loomad varsti ära. Aga veel oli Kämbilt riisutud varandust. Seda ei kõlba enesele pidada — see oli Vellol üheks ettekäändeks sõjasõidule valmistumiseks. Muidu on veel Punapeal õigus, kes Mägiste meestele küll salaja sosistades, küll avalikult ässitades korrutanud: teie külvasite, Vello lõikab! Teie lasksite oma verd valada, vanem tõi varakoormad oma aita!

Ainult Kahro ja Ott teadsid Vello kavatsusest, isegi Asso mitte. Ohtustest nõupidamistest kuulis ka Vaike, kes pirruga tuld näitas, aga tema peab suu, kui ka tuli tehakse taldade alla; selles oli Vello kindel.

Ott loetles mehi — poolesajaga ei lähe kaugele! Ega võigi viimast kaelakandjat külast välja viia! Kui mehi saab võib-olla väljastpoolt värvata, aga hobused?! Relvad meestele ja sööt hobustele?! Jala kõmpides kaugele ei jõua!

Kahro oli valmis või kahekümne mehega üle Säde ratsutama. Süütab ühe küla ja kaob, hakatakse otsima, leegid tõusevad eemalt — ja nõnda kõrvetab läbi kogu Rosola, hakates kaugemalt, tulles sealt Trikatuasse ja sealt üle Säde koju, võttes saagiks vaid relvi, hõbedat ja kulda. Muide, saak pole siin tähtis, vaid hirm ja tõendus ristituile — nende jumal, see suur jumal ühes oma pojaga magab kui mesikäpp talveund!

Aga Vellol ei olnud asjaga nalja, ta loetles külasid Põhja-Sakalas, kust võiks hobuseid osta, tuletas meelde laatasid mererannas ja Pihkva pool, kust võib relvi hankida, uuris teed Urelesse, Raupasse ja Letegoresse, et kuulda seal liivlaste meeleolu.

Kui aga nõupidamine lõppes ja ta pirru kustudes lavale heitis, mõtles ta Lembist. On ristituid kõvasti löödud, kas ta siis ikka usub, et ristitute jumal on kõige

vägevam! Kas ta siis ikka veel musta rüüd tahab kanda ja Kristuse mõrsjaks jääda!

Ta kohtas Lembit teel Asso poole, kuhu mõlemad läksid. Lembi, ikka mustas, aga nägu külmast õhetav, oli lahke, kuigi mitte lõbus. Ta kõneles Kristuse sünnipäevast, mida metsakurus palvetades peetud ja paatrilt õpitud sõnu loetud: Rahu maa peal...

Ma peaksin enese ristida laskma?! küsis Vello taas eneselt öösiti. Midagi see ju ei tähendaks; selle võiks veega maha uhta, nagu seda Ott teinud. Aga mis ütleks siis Mägiste rahvas, mis ütleksid Sakala vanemad! Siis peaks ta siit põgenema ja rüütlite või lätlaste juures peavarju paluma!

Kui laseks enese ristida, naiks Lembi ja põgeneks Metsepole rannast üle mere kaugele läände, kus veereb päike ja elavad julged meresõitjad?!

Mõnikord öösiti valdas teda niisugune kihk, et ta oleks läinud ja väevõimuga enesele toonud selle vagaks lausutud neitsi ja teinud omaks. Aga siis pööras ta jälle oma mõtted sõjaretke kavatsusile ja kujutles end võitlemas Võnnu all, Koiva kaldal, tapmas ristitud vaenlasi, süütamas nende maju, põletamas nende kodasid.

Ott mõne sulasega käis nüüd ostmas vilja ja relvi, kus aga laat teati olevat. Käis Pihkvas, Sobolitses, Virus, Rävalas ja mere ääres Soontaganas, korra isegi jääd mööda Saares. Hõbedat oli tal põu täis ja tühjalt ta ei tulnud tagasi.

Siis, kui päike hakkas juba metsalatvadest kõrgemal käima ja õue paistma, läks Vello ise ühes Otiga kahel reel parimate hobuste ja hästi relvis sulastega üle Salatsi, läbi sügavate Metsepole laante otse Letegoresse. Ta läks sinna kui kaubamees, ja Ott, kes mõistis liivi keelt, oli seal kui kodus. Varsti oli kõik teada, liivlased ei varjanud oma meelt: Kaupo istub rüütlitega lauas, põlvitab paatrite ees kirikus, valvab, et ristitud ei peseks vett oma pea pealt. Kirik aga nõuab rahvalt kümnist ja muud oma heaksarvamise järgi, küll kala-, küll metsasaagist, ja kui tuleb käsk, olgu suvel või talvel, — peab iga mees minema paganate vastu ja jätma elu püha neitsi ja tema pühast haldjast saadud poja auks! Miks teie, kes veel vabad, ei suru peale sealt Salatsi tagant?! küsiti Vellolt

ja Otilt. Kellele korjate vara muile kui paatreile ja rüütleile?! Öelge ometi oma vanemaile: veel on aeg ja Võnnu ning Riia vallid madalad! Varsti sunnitakse liivlasi, et nad ehitaksid nii kõrged vallid, et ainult lind lendab neist üle! Süüdaku eestlased tuli Asti järve ääres, küllap siis liivlasedki rõhuvad Toreidale ja Kubesele peale, löövad seal rüütlite raudkiivrid tapriga lõhki ja aitavad oma inimestel pesta pead ristiveest! Üheskoos võidakse siis Väina poole rühkida!

Vello ja Ott tõotasid, et nad kodus neist asjust kõnelevad ja kui õige aeg, siis sõna saadavad.

Sealsamas saadi teada, et lahe taga on liivlaste meeleolu seesama, et kõik on valmis Riiat ründama, kui aga keegi puhuks sarve.

Iseäranis sõjakad olevat aga kurelased. Neilt käinud mitmed ja mitmed mehed siin kuulamas, kas ei olda nõus minema, niipea kui veed kevadel alanenud, Väina suhu, et seal korraga mitmest küljest noot ette tõmmata. Et ükski kala ei pääseks merre!

Mitmeti meeste usaldust proovinud, neil viimaks käsi mõõgale pannes tõotada lasknud, et ei pea salakavalust ega kurja nõu, laskis Ott enese ühes Velloga viia endise liivi vanema juurde, kes elas nüüd vaeselt kui ori. Seal siis kõneldi pool ööd ja anti vastastikku lubadusi: kevadel ühel ajal mõõgad seinalt võtta. Kurelaste juurde pidi saadikud saadetama ja sealt edasi Väina taha teistegi rahvaste juurde kuni Polotskini. Kui aga Letegore endine vanem nõudis, et eestlased esimestena sarve puhuksid, ei olnud Mägiste vanem sellega mitte päri, sest ta ei teadnud, kas saab kokku palju üle saja mehe. Alaku liivlased või kurelased talgutega, küll siis eestlased tulevad ega põlga tööd!

Kui aga Mägiste poolt ei puhuta sarve, ometi kuuleb seal iga mees sarvehäält ja sööstab jalamaid ratsu selga, oda paremas ja kilp vasakus käes, mõõk ja tapper vööl.

Vello ise ei tahtnud enam Leholasse minna, kartes sealse vanema vastust: ootame veel ja valmistume hoolega, läheme siis kõik üheskoos, võtame kokku kõik mehed Sobolitsest Soontaganani, Otepäást Rävalani, kutsume abilisi piiri tagantki! Beverina asja korrata ei maksa!

Nii vastaks ehk Lembitu. Muidugi, temale võib ka üsna tõhusalt vastata, tema suu kinni panna:

Kui ei saa aasta kümnega kõiki maakondi koguda ühe kilbi taha?! Kui ei saa ka väljast ühel ajal abilisi?! Kui lõunast tullakse jälle korra Ugandisse, korra Sakalasse röövima ning tapetakse jällegi mehed, kes on hakanud vahepeal kaela kandma?! Kui riisutakse kari, mis uuesti kasvanud, ja sälud?! Kui viiakse tütarlapsed, kes on sirgunud neitsiks, ja lapsed, kes on võtnud juba jalad alla, et neist saada orje?! Kuni seal Sakala metsade taga, kaugel ohtudest, ihutakse mõõka tuliteravaks ja nühitakse kilpi, et ta helgiks, võib saagihimuline vaenlane juba mitu voori Mägistes käia!

Nii käskiski Vello oma sulasel Otil, kui tarvis, Lembitule öelda ja lisada, mis veel vajalikuks peab.

Ta oli just parajasti Otti Leholasse saatmas, kui tuli lõunast kaubamees reel, kahe kõvasti relvastatud sulasega. Oli lõbus ja sõnarohke, ei teadnud õieti oma sugu ega rahvust, tönkas viletsasti liivi keelt, ütles selles vanemale meelitusi ja naljatas näitsikutega.

Ott soovitas Vellole kaubameest hästi võõrustada, ja kui ta Riiast või mõnest teisest rüütlite linnast, siis mõduga mitte kokkuhoidlik olla. Oti sõidu lükkas ta edasi.

Vanem käskis sulaste eest hoolitseda, viis kaubamehe oma tuppa ja pani lavale istuma. Mallel käskis ta rammusaid linde küpsetada ja kohe mõdu saata. Ta küsitles teest, ilmadest, kaubast, laatadest ja viljahindadest Riias.

Võõras vastas pikalt ja meelsasti, kuid oli selge, et ta parajal kohal mõistab peatuda, kiitis rüütleid, paatreid ja Väina linnuste tugevust.

Õhtusöögile tuli ka Ott, istus lõbusa ümariku punapõselise võõra kõrvale ja ütles silmade pilgutusega oma peremehele: see kala on midagi väärt, pane parim sööt õnge otsa!

Vello laskiski tuua väikese lähkri viinaga, mis ühelt Pihkva kaubamehelt kümne nirginaha vastu oli vahetanud ja hoidnud ammu parajaks juhuks, kui peaks tulema külaliseks mõni tähtis Sakala vanem, Meeme, Vootele, Manivalde või koguni Lembitu ise.

Süües küpsetatud tetre, rüübates punast mahla ja kuuldes Oti suust mõne sõna saksa keelt, sulas võõras. Silmist tilkus tal rõõmupisaraid, lõua otsast rasva, ta kaisutas Otti, ülistas vanemat, kiitis Mägiste rahvast ja otsis, kui Malle tuli marjadega, talle põuekaukast pronkskäevõru kingiks.

Ott pööras jutu Riiale ja rüütlitele, lausus mõne sõna isegi ristiusust ning piiskopist ja mitte just halba.

Võõras võttis nüüd salapärase ilme, summutas häält ja hakkas kõnelema.

Rüütlite asi ja sellega ühes ristiusu äri — sest nad on teineteisega seotud ja lähestikku nagu mõõk ja tupp — olevat üsna kehv. Rüütel ei tahtvat paika pidada: tuleb kevadel, süda koormatud tapmiste ja röövimistega, mida vaja hüvitada. Tapab siis suvel mõne pagana — on see noor naine, siis rüvetab selle enne tapmist, — ja saab selle jumalapärase teo eest kõik oma patud paavsti kirjade põhjal andeks. Nüüd võib ta kodumaale minna, puhas kui ingel, ja kui arvab, uuesti otsast endiselt alata. Sügiseti jäävad Väina linnused rüütlitest tühjaks, harva näed seal kiivrit helkimas või punast risti valgel mantlil. Tänavu olnud asi nõnda kehv, et piiskop palunud kogu talve värisedes jumalalt kaitset.

Siin tegi võõras eriti salapärase näo, vaatas ümber ja sõnas sosistades:

„Piiskop ei olegi Riias, pages hirmuga Saksimaale, et sealt abi otsida, mõõgamehi koguda. Muidu võivad suvel liivlased või mõned teised väravaist sisse tulla, et paatreid ja rüütleid, kes seal veel on, Väina vett mööda kodu poole saata. Piiskopil on nüüd kindel nõu: rüütlitele sel maal, mis nad võidavad, soojad pesad anda. Ega nad siis enam ära lenda. Väina ääres ja liivlaste maal ongi neil juba pesi. Kõik, mis neile vaja, kannab siis rahvas kokku. Selleks neid paganaid ristitakse!"

Risti nimel keelas kaubamees sellest kellelegi kõnelemast.

Seepeale kallas vanem talle ohtrasti viina, teeskles, et isegi aplalt rüüpab, ja kutsus võõrast tuleval talvel karujahile.

Kaubamees oli hoos, kõneles rüütlite joomingutest ja

paatrite kurikavalusest, mille abil nad kirikule varandusi ahnitsevat ja paganaid oma tihedasse mõrda vedavat.

„Oled ometi ise ka ristitud?" küsis Vello.

„Kuidas muidu?! Kas mulle muidu kõik väravad valla lähevad!" vastas kaubamees lõbusalt. „Ristivesi kaitseb niisama hästi kui rüütli raudriie! Veel paremini! Oleksite targad, paluksite, et ma Riiga minnes jalamaid sealt paatri siia saadaks! Hädapärast võiksin ise siinsamas teid ristida. Ainult mõni tilk vett ja kõik ikka selle isa, poja ja püha vaimu nimel! Aamen takka otsa — ja valmis!"

Kaubamees naeris kõvasti oma nalja üle, ning rüübanud viina, mille headust kiitis keele nilpsamisega, lisas mõnuldes:

„Ainult maha ei tohi seda ristivett pesta, siis on vägi väljas ja mängu tuleb uuesti alata."

Kui Ott läks võõraga välja, sööstis Vello istmelt ja hakkas edasi-tagasi käima. Astus siis Vaike ette, lõi oma sõrmed tema käsivarde ja hüüdis rõõmsalt:

„Kuulsid sa?! ... Kuulsid sa, mis ta ütles?!"

„Kuulsin," vastas näitsik ja vaatas kohkunult oma isandale otsa.

Kui Ott oli võõra tema magamisasemele viinud ja tagasi tuli, näol muhelev ilme, ütles talle vanem:

„Homme kihutad mõne sulasega Lembitu juurde! ... Ja kui ta nüüd pole nõus, kui ta ikka seal Leholas tahab suuri asju mõelda, Sakala ning Viru vanemaid manitseda, siis ei näe ta iial Riia väravaid ega Üksküla torne! ... Mina ise lähen veel kord liivlaste juurde, võibolla kaugemalegi ..."

„Jumalad on andnud hea aja," vastas Ott käsi hõõrudes. „Kui see ristitute haldjas aga jalga ette ei pane?"

Ott sõitis kahe sulase saatel juba järgmisel päeval Lehola poole, kingid põues, kaitserelvad rees õlgede all.

Vello ise ei läinud aga kodunt. Raja tagant tulid rahutud teated, nagu kavatseksid Trikatua ja Rosola lätlased veel enne lume minekut väikest röövretke Sakalasse. Ta saatis Kahro kahe sulasega Letegoresse, jäi ise koju, täis kärsitust, et tema kavatsust võidakse kuskilt segada. Ta käis vahel ise meeste salgaga öösiti suure tee ääres valvamas, aga Sakalat hoiatama ei läkitanud kedagi: kui

läheb laine Mägistest üle, las saavad seda tunda kihelkonnad põhja poolgi! Ehk siis hakkavad nende vanemad ennemini liikuma ja kuulavad kergemini Lembitu manitsusi.

Ott tuli mõne päeva pärast tagasi, sapine ilme näol, ja lausus, Vellole otsa vaatamata:

„Suured istuvad siis lauda, kui roogasid rängalt ja joogiastjad triiki täis. Tühise suutäie pärast ei tõsta nad oma jalga."

Vello näolihased tõmblesid, aga ta ei lausunud muud kui:

„Istume suurteta lauda!"

Kahro tuli tagasi Letegorest ja tõi teate:

Niipea kui teed tahenevad ja veed alanevad, saadetakse kurelastele sõna. Need omakorda semgallidele ja seelidele...

Vello värises ärevusest, arvas nägevat, kuidas malevad kõigilt poolt vajuvad Riia poole, arvas kuulvat sõjasarve uljast häält.

Ta mõõtis keskpäeval varju pikkust ja arvutas päevi, mis veel kuluvad lume sulamiseks, vete minekuks ja maa tahenemiseks. Oli ju selge, et sarvepuhumist liivlaste ega kurelaste poolt enam talveteega oodata ei ole, seda enam, et kurelased tahavad noota tõmmata Väina jõe suhu. See pole enne võimalik, kui jõgi ja Liivi laht on jääst puhas.

Päike tõusis iga päevaga kõrgemale Rosola, Trikatua ja Asti metsade kohal. Lumi vajus ja pages puude ning põõsaste varju. Kattis end küll veel öösiti koreda kihiga, mis pidi kilbiks olema soojade kiirte vastu; aga seegi sulas päikese tõustes ja hääbus kui tagaaetav malev.

Lembed tuuled puhusid edelast ja läänest, pilved kihutasid nobedasti kui ratsaväesalgad ja saatsid pehmet vihma talve lõplikuks peletuseks. Päike ja tuuled võistlesid vaheldumisi kui truud liitlased ühise vaenlase hävitamiseks.

Vello käis õuel, teedel ja metsa ääres, jälgis kevade võidukäiku ja arvutas päevi, kunas maa jälle tahe, keltski sulanud, ojad jälle kallastes ja jõgedestki pääseb üle. Ta laskis päikesel paista oma näole, ta laskis vihmal sadada

laubale, ja kuulas silmi pilutades kurgede kruuksumist pilvede all. Ta tundis sellest rõõmu, aga hoopis teistsugust kui seni. Ta ei oodanud aega, kus võib adraga põllule minna, pöörata mulla ja mättad pahupidi, visata peost ühetasaselt teri, lasta neil sadada peost kui kuldset vihma ja äestada siis kõik jälle haralise ja okkalise äkkega segi.

Ta ei oodanud ka seda aega, kus kogu küla võib minna mullusele raiesmaale, kus noor mets on maganud ligi aasta, lehed kuivanud ja kolletanud; kus hall suits tõuseb kui haldjas, tõmmates end küüru tuule ees ja pagedes laande puude vahele; ja varsti helgivad siin ja seal kollased leegid ning inimeste rõõmus kära summutab raagude pragina.

Ta ei oodanud ka aega, kus mets kajab hommikust õhtuni tuhande linnu siristusest, sädistusest, vilistusest, lõõritusest ja kädistusest, kus ehavalgel kostab kiigemäel noorte leelu, kära ja kiljumine.

Kohates õues Otti või Kahrot, ütles ta ootusärevust varjates:

„Hoolitsege, et kõik künniks ja külviks valmis oleks, et igaüks teaks oma tööd!"

Aga ise loetles ta sajal korral mehi, hobuseid, relvi ja viljatagavara, millest toita malevat, kui see koos. Kui nüüd aga enne lätlased ei tule, kellel kokkuveetud viljalõhn ninna on läinud, kes ehk relvadegi ostudest midagi on kuulnud?! Siis on ots Mägistel!

Kui madal soonetis hiiemäe ees nii kaugele oli tahenenud, et rada haokubudega sai täita, läks Vello ehavalgel enne kesköödmõnigi kord pühasse paika, peatus ohvrikivi juures, kuulatas mõne hilise linnu häälitsust ja tõstis viimaks käed. Ta hoidis need üles sirutatult, peod vastu taevast, ja palus jumalatelt õnnistust oma ettevõttele. Ta palus ka esivanemaid, et need toetaksid teda sõjasõidul, ning tõotas olla nende vääriline. Ta palus toetust rüütlite ja nende verejanulise ja võimuahne haldja vastu.

Ühel päeval kohtas ta teel jälle Lembit, kes tuli vastu kartmatult, silmis vaikne rõõm. Nad tervitasid teineteist, Lembi ristimärki tehes ja Jeesust Kristust kiites.

„Mul on ees rasked päevad," ütles Vello pooleldi nal-

jatades, „kas sa ei paluks oma jumalalt ja tema pojalt mulle õnnistust!“

„Ma palvetan iga õhtu su eest,“ vastas neitsi. „Ma palun jumalat, et ta su jalad juhiks õigele teele.“

Nad läksid kõrvuti edasi.

„Kui ma lähen sõdima ristitud rahva vastu, kuidas su jumal ja tema poeg sellele vaatavad?“ küsis Vello, ja tema sõnades ei olnud enam nalja.

„Siis tõstad sa käe ühtlasi jumala ja tema poja vastu,“ vastas Lembi ja ohkas murelikult.

„Kui aga su ristitud rahvas tuleb siia tapma ja riisuma?...“ küsis Vello ärritust varjates.

„See ei sünni jumala tahtmata,“ vastas Lembi.

„See teie jumal on ikkagi kogu oma pojaga paras pealik riisujaile ja mõrtsukaile!“ hüüdis Vello viha varjamata. „Ja me peaksime kaela kallutama, et neil kergem oleks pead raiuda!“

Lembi vahtis maha, ei lausunud sõnagi. Vello soovis talle head tervist ja pöördus kõrvale.

XV

Sel ajal kui kõu käis esimest korda üle taeva, saates pilvist nooli kõrgemaisse puudesse, kui metsad olid juba lehis, põldudel haljendas esimene oras — toodi Vello juurde kaks võõrast, kaks väsinud ja räbaldunud käskjalga.

Ta võttis nad vastu õues saarte all ja nad langesid istmele, enne kui neile seda osutati. Jalatsid olid neil katkenud, rasud ripnesid säärte ümber, rüüd olid rebenenud ja määrdunud maas lebamisest, koltunud näod habetunud, silmad kui tõbistel hõõguvad, heledad juuksed pulstunud.

Vello saatis eemale uudishimulikud peale Oti ja käskis Mallel tuua mõdu.

Tõmmanud hinge ja niisutanud väsimusest paatunud huuli, ütlesid võõrad, et nad on liivlased, saadetud oma redus elutseva vanema poolt Letegorest.

Vello mõistis nende murrakut ja tahtis juba võõraid

küsitlema hakata, kui sulane meelde tuletas, et põõsastel on kõrvad ja kividki võivad mõnikord kuulda.

Mindi siis vanema tuppa, lasti väsinud tulijail mõnusasti lavale istuda ja oodati, mis neil öelda.

Noorem neist vaatas vanema otsa ja see hakkas kõnelema, katkendlikes lausetes, rammetult, kuid kergendust tundes iga sõna järele, nagu oleks eneselt kaua ja hoolsasti kantud koormat ära heitnud.

Kurelastel olnud väga hästi teada, et Saksimaalt merd mööda rüütleid tulemas. Eks Riia piiskop läinudki neid sealt tooma paganate allaheitjaiks. Irbeni väinas varitsenud kurelased rüütlite ja kaubameeste paate päeva kümme. Siis nad näinud ühel hommikul täispuhutud purjesid ning kõrgeid maste ja tundnud ära, kelle omad need on. Vähema osa paatidega purjetanud nad sakslaste eest mööda, nagu suunduksid Saaremaa poole. Aga paraja maa peal käändunud vastu ja hakanud takkudega mässitud hõõguvaid odasid vaenlase purjedesse pilduma, nuie, piike ja tapreid nende paatidesse loopima, endid suurte laudkilpide taha varjates. Mitu vaenlase purje läinud põlema.

Katsutud kurelaste paate ritvade abil, mille otsas raudkonksud, kinni pidada, aga ridvad raiutud kohe katki. Siis katsutud kurelasi ümber piirata, aga sel ajal ilmunudki ranna varjust suurem hulk paate ja need purjetanud pärituult otse ristisõdijate peale. Kõige esiti rikkunud nad tüürid ja süüdanud purjed, siis loopinud lähimaa pealt vastaseid munakivide ja viskrelvadega, nii et neist paljud surnult või haavatult paadi põhja langenud. Lähedale keskpäevani võideldud ägedasti, siis pääsenud mõned vaenlase paadid põgenema, mõni läinud põledes kõige meestega põhja, mõnelt võtnud kurelased ristisõitjaid, kaubamehi ja mõne paatri vangi.

Jutustanud seda, vaikis liivlane, rüüpas pakutud kannust ja jäi väsinult pärimisi ootama.

Ott seletas Vellole, mis arusaamatuks jäänud, ja vanem tõusis kärsitult istmelt. Talle näis, et ei või nüüd enam istudes aega viita, kui rüütlitel nii halb järg.

Seda kinnitaski liivlane varsti. Kurelased saatnud nende juurde Letegoresse ja Metsepolesse käskjalad palvega: koguda malev ja minna jalamaid Riia peale.

„Mis te ka ise teete," lisas sellele Ott.

Mõlemad liivlased nikutasid oma linavalgeid päid.

„Juba kogub, nagu kuulda, Kaupo Kubeseles, Toreidas ja Sotekles liivlasi, et minna nendega Riiale appi," lausus noorem käskjalg.

Vaikiti ja jäädi hetkeks norgu. Nõnda talitab ristitud rahvavanem! mõtles Vello.

Vanem liivlane jätkas:

„Kurelased palusid meie salajasi vanemaid Letegores, et nad kutsuksid omakorda eestlasi: et need tuleksid alla Võnnu teed ja teeksid sealt rüütlitele hirmu või peaksid Kaupo liivlasi Koiva ääres kinni. Senikaua läheksid kurelased ise ühes semgallide ja Polotski venelastega Väina linnuseid rikkuma."

„Kunas peaksime minema?" küsis Ott.

„Kurelased paluvad jalamaid," vastas vanem käskjalg.

Mõlemad käskjalad olid väsimusest kössi vajumas, viimasest sulasest viletsamad; aga teade, mis nad olid toonud, oli Vello arvates nii suur, nii tähtis, et kogu rahva pidi äratama, kõik mehed malevaisse koondama ja need Väina äärde viima: mere äärt mööda, Sakalast ja Ugandist.

Ei tohtinud enam hetkegi viivitada! Kas tuleb veel kunagi säärane hetk!

Ta saatis käskjalad puhkama, andes nad Vaike ja Malle hooleks, et need hoiaksid sulased eemale, ei laseks neid võõrastega lobisema.

Ise jäi ta natukeseks ajaks oma tuppa, üksi, liikumatult istuma.

Nüüd siis algab tema, noore Mägiste vanema mäng. Nüüd läheneb tema suur päev. Nüüd viib ta mehed Säde ja Asti taha, tuleb sealt pekstult, häbiga või saagi ja kuulsusega, tasunud tunamulluse röövretke kümne võrra, tõendanud argadele, et ristilöödud haldjas ühes oma isaga pole kaugeltki kõige vägevam, et ristivesi ei kaitse kellegi pead tubli hoobi vastu!

Kogu õhtupooleks jäi Vello tuppa istuma. Kahro ja Ott aina ruttasid sisse ja välja, käsutades omakorda sulaseid. Tulid külavanemad Kiur ja Küüvits. Vello vastas nende pärimistele lühidalt, kuivalt:

„Koiva taha!“

Küüvits sai käsu: teede valvamiseks rohkem mehi saata, et keegi ei pääseks enneaegu vaenlastele teateid viima.

Sõjakas Kiur pidi Leholasse kihutama ja Lembitut paluma, et see viiks malevad, oma ja teiste kihelkondade mehed, kurelastele ja liivlastele appi. Kui ta ei nõustu, lubagu koguda mehi oma küladest.

Veel mitme Sakala vanema juurde ja kaugemale läkitas Vello mehi palvega: tulgu nad malevaga! Riia piiratakse igast küljest, piiskopi ja rüütlite päevad on loetud! — Või kui nad ise pole nõus tulema, andku luba mehi koguda.

Ta andis käskjalgadele kingitusi kaasa, et sel kombel võita vanemate nõustumist. Kui aga ei lubata mehigi koguda, siis tehku käskjalad seda ilma loata, ajagu ratsa külast külla, tagudes kilpi, ja kutsugu mehi Mägistesse. Vanem Vello viib nad üle piiri, üle Säde, üle Koiva. Tulgu kõik, kellel on mehe süda rinnus! Tulgu kõik, keda kunagi on riisutud, kelle omakseid tapetud! Tulgu kõik, kelle maja on põletatud või loomad aetud! Tulgu kõik, kes ihkavad rohket saaki ja mehist taplust! Kutsub Mägiste vanem Vello, kes ei karda rüütlit, paatrite verejanulist jumalat ega nende põrgut!

Tulgu igaüks parima relvaga, kui ei ole — ärgu jäägu koju! Tulgu ratsa, kel on hobu, tulgu jala, kel seda pole! Neljateistkümnendal päeval olgu kõik Mägistes!

Käskjalad kihutasid headel hobustel kiiresti põhja poole.

Ja jätsid paljud sulased ning kehvikud oma töö sinnapaika, jätsid ale pooleli ja külvi külvamata, ei kuulanud vanemate ega peremeeste keeldu või pagesid kõigi nägemata öösel ja ruttasid Mägiste poole. Tuli Sakalast isegi peremehi, kes tunamullu vaenlase käe läbi kannatanud, jätsid maha oma pere ja varanatukese jumalate ning haldjate hooleks, et aga tasuda kümnekordselt vaenlasele. Võtsid kutset kuulda, kellel töö raske, kellel vaesus majas, kes ihkasid sõjamehe kuulsust ja rikkalikku saaki, isegi need, kes himustasid enesele võõrsilt ilusat hobust ja neitsit.

Mägistes aga valmistuti meeste vastuvõtule, kuigi oli teadmata, palju neid tuleb. Külas ülejäänud vili jahvatati, küpsetati leivaks ja leivad kuivatati parsil kuivaks; sulased voolisid puust odasid, valmistasid nuie, kärpe ja kilpe, — oli karta, et paljud tulevad palja käsi. Hein niideti kärmesti suurelt veerjalt aasalt, et oleks tulijail, kuhu koguneda, kus oleks võimalik neid rivistada, neile juhatusi jagada. Vaike ja Malle valmistasid lõuendist nartse sidumiseks, sest nad teadsid: haavadest ei tule sõjasõidul puudu omagi meestel, kõnelemata vaenlasist. Nartsudesse köideti kuivatatud rohtudest peent tolmu, et seda oleks riputada vere sulgemiseks.

Õhtuti käisid neitsid usinasti hiiemäel, riputasid igivana kase okstele ande ja palusid jumalatelt õnnistust Mägiste sõjasõidule.

Sepa majakesest kostis hommikust õhtuni rauakõlkse. Oli teada, et sepp sellest asjast suuremat ei hooli, aga ta tegi siiski, mis hädasti vaja.

Varsti tõid valvurid kaks meest, kes tahtnud metsavahelist rada mööda Lätti pageda. Nad olid juba tunnistanud, et tahtsid vaenlasele hädaohust sõna viia.

Need olid armetud mehikesed, mitte enam noored, räbalas rüüs, palja jalu, palja päi, näod habemeis, silmad arglikud. Teine neist oli Asso külast, kord enne põlluvilja varguse eest rängasti peksta saanud; teine oli Kiuru külast.

Nad seisid kõveras, kokkuvajunult, tunnistasid vanema ees end süüdlaseks, palusid armu. Nad pole jõudnud enam õieti põllul tööd teha ega metsas käia; kodus olnud laste nutt ja nälg. Nad lootnud vaenlaselt tasu ja selle läbi kergendust elule.

Vello hüüdis läbi aknaaugu sulaseid ja käskis vangid õue viia. Siis laskis ta neile otsuse teatada: kolmeks päevaks seotakse küla tee äärde puu külge ja parajad nüplid pannakse lähedale maha. Iga mööduja võib peksta. Kolmanda päeva õhtul lüüakse neil pea maha. Sellest pidid teadma kõik seitse küla, et poleks enam kellelgi tahet joosta vaenlase poole.

Vanem käis nüüd kärmesti küla teil ja enam kui kunagi enne sarnanes tema ilme soe omaga. Tema nägu oli kinnine ja pingul.

Ainult sõjaealist meest kohates selgus tema nägu, ilme lõi lahkeks ja ta küsis kui vennalt:

„Kõik korras? . . . Võime varsti minna?"

Ja saanud vastuse, et kõik on minekuks valmis, lausus Vello julgustades:

„Varsti tuleb teisigi — ega me siis venita!"

Õhtu eel, kui ta allõues hobuste kapju vaatas, kas need pika tee jaoks korras, tuli Vaike joostes toa poolt ja ütles sosistades: „Maria on seal, Asso tütar, Lembi!"

Vello tundis kuuma üle selja jooksvat, jättis hobused sinnapaika ja ruttas toa poole.

Lembi seisis saarte all, üleni mustas, vaatas valjult oma endise peigmehe poole ja võttis tema vastu kuiva pühaliku tervitusega. Komps oli Lembil käes ja ta hakkas kohe kõnelema. Ta tulnud praegu sealt, kus need vaesed mehed puu külge on seotud, janusse, nälga ja piinadesse suremas. Seljas olevat neil verd tilkuvad reiad ja kärbseid tuhandeina verisel ihul.

„Kas sa tõesti ei karda jumala nuhtlust, kes käsib oma vaenlastki armastada ja talle head teha?!" hüüdis Lembi ja seisis kui vali kohtumõistja vanema ees, kartmatult, nagu toetuks nägematule jõule.

Vello tundis rõõmsat elevust, nagu sõjamees, kes kohanud väärikat vastast, valmis hoope vastu võtma, kõrvale saatma ja ise parajal hetkel lööma.

„Olen Mägiste vanem," vastas ta, paremat kätt vöö vahele pistes ja sirgudes. „Minu asi on seitsme küla rahvast vaenlase vastu kaitsta. Ei tee ma seda, võib mind iga jumal jalaga tõugata! Või on see sinu jumal nende reetjate poolt?"

„Ta on kõigi viletsate, vaevatute ja koormatute poolt," vastas Lembi.

„Tapab keegi, varastab või teeb muud kurja, satub aga karistuse alla — ongi sinu jumala hoolealune! Olen seda juba ennegi öelnud: su jumal hoiab rüütlite ja teiste riisujate ning tapjate poole . . ."

„Need on halvad sõnad ja ma tahan palvetada, et jumal sind nende eest mitte ei karistaks," vastas Lembi ja pigistas huuled kõvasti kinni.

„Olen valmis seda lõikama, mis ma külvan!" kostis Vello jonnakalt.

Nad vahtisid teineteisest mööda, sest nende mõtted läksid teineteisest mööda ja kõik nende südame tundmused.

„Kas ma tohiksin neile juua viia ja nende haavu pesta?“ küsis viimaks Lembi.

Vello mõtles veidi ja vastas siis mürgise muigega:

„Annan selle asja su isa otsustada. Ta võib nad ka puude küljest vabastada, kui õigeks peab. Siis võid nad koju viia, et oleks, millega viita aega. Meil teistel on aga praegu muud teha kui äraandjaid ravitseda!“

Lembi tänas, soovis jumala õnnistust, tegi ristimärgi ja läks.

Teisel päeval, kui vanem oma toas relvade kallal nokitses, tuli Vaike teatega, et mehed juba puude küljest vabastatud ja sulaste abil, sest nad olnud väga nõrgad, Asso tallu viidud.

Vello raksas mõne vandesõna, hingas ärrituse pärast kuuldavalt ja küsis viimaks sapiselt:

„Mis sa ütled, Vaike? ... On see õige? ... Äraandjad! ... Neid ravitsetakse kui kalleid vendi!“

„Ma ei tea ...“ vastas näitsik, aga tema häälest kuuldus midagi, mis jäi ütlemata. Ja ta lisas siis: „Mul on palve ... Ei ole julgenud sulle öelda ...“

„Mis see siis on?“ küsis Vello tusaselt.

„Kui lähete sõtta ... vaenlase maale ... Võtke mind kaasa!“

Näitsik silitas vanema käsivart ja vaatas talle oma niiskete silmadega pikkade ripsmete tagant paluvalt otsa.

Vanemal vajus suu lahti ja naeru ilme tuli näole.

„Sina — sõtta! Mis sinna? ... Vaenlaste haavu võidma?! ... Viimaks tuleb veel Lembi ka!“

„Ehk saan abiks olla ... Olen õppinud noolt laskma ja oda võin ka visata, nii et mööda ei lähe.“

„Nõnda! See on teine asi! Naistel ei kõlba siiski tulla ... Rikuvad mehi!“

„Tõmban mehe rüü selga ja panen kiivri pähe ...“

Vello hakkas jälle naerma ja lausus siis lõbusalt:

„Hea küll — tule! Aga siiski ... Ega suls ometi himu ole riisuda, põletada, tappa?“

„Küll teile hädasti abi vaja läheb ...“

„Eks siis tule! ... Aga nüüd mine ja ütle õues, et Asso siia kutsutaks ... või olgu ... Ma lähen ise tema poole.“

„Mul on alati mure, kui lähed sinna,“ tähendas Vaike.

„Mure? ... Mispärast?“

„Ma kardan, et Lembi seda mürki salaja sulle joogi või toidu sisse tilgutab. Seda ristimise mürki ...“

Vello kuulas seda hämmastunult.

„Kõik teavad ja kõnelevad külas: kui vanem end ristida laseb, siis võib ta Lembi enesele naiseks saada,“ sõnas Vaike murelikult.

„Ja kardad, et ma sellepärast enese ristida lasen?“ küsis Vello.

„Muidu ei lase, aga kui ta sulle mürki annab, mis nõrgaks teeb ...“

„Ole üsna rahulik — see mürk minusse ei hakka! See hakkab enam naistesse ... Ja ka tõbistesse meestesse! Hea küll! Ma ei lähe sinna, mine saada Asso järele!“

Asso tuli ratsa, hüppas õues noormeheliku kergusega maha, andis vardused sulasele ja lähenes Vellole ametliku valmisolekuga, suu pisut avatud.

„Tuled ühes või jääd minu asemele Mägistesse?“ küsis vanem ja osutas saarte alla istet.

„Kuidas see parem oleks ...“ lausus Asso, otsustamisega ruttamata.

„Sõjasõit on küll nooremate asi, aga vanemad on juhiks,“ ütles Vello. „Ealise pea, noorema käsi.“

„Mis siin koduski! ...“ lausus Asso.

„Hoolitseda, et paater taga ühes Lembiga kõigile vett pähe ei tilguta,“ vastas Vello naljatades.

„Kust see paater sel ajal! ...“ mühatas külavanem.

Vello võttis tõsisema tooni:

„Ma karistan kedagi — Lembi astub aga vahele ja päästab kurjategija — ligimesearmastuse pärast!“

Asso vahtis tusaselt maha, ei lausunud sõnagi.

„Siiski, tee, kuidas arvad,“ tähendas Vello kuivalt.

Nad istusid vaikides ega tahtnud teineteisele otsa vaadata.

Mõrsja röövis mult see ristitähe mürk ja nüüd röövib ka veel vana sõbra ja hea nõuandja! mõtles Vello.

„Kui vaja, eks ma siis tule ühes," lausus viimaks Asso ja tõusis püsti.

„Mõtle järele, aega veel on," ühmas vanem.

Tal oli tõsine mure: kas tuleb mehi? Või tuleb vahest mõnikümmend — siis võib Asso muiata ja Lembi rõõmu tunda! Aliste vanem võib Urvega ühes naerda: kes läheb vaese pulma või sulase söömale?! Lembitu võib Leholas naerda: malev ei kogune õitsipoisi pasuna peale!

XVI

Kaheteistkümnenda päeva õhtul tulid esimesed sõjamehed. Nad olid kaugelt varakult tulema hakanud, sellepärast enneaegu kohale jõudnud. Järgmisel päeval hakkas neid tulema Alistest, Sakalast, Leholast, Joentagant ja kaugemaltki, põhja, ida ning lääne poolt, kuhu aga käskjalad sõna olid viinud. Tuli mehi jala ja ratsa, mõnel relvaks vaid kühmlik nui või okslik kärp, mõnel vibu noolekimbuga, õgvendatud vikat või saarepuust oda ja lauapinnast kilp. Aga nii mõnelgi oli mõõk vööl, oda teravik rauast, kilp pronksist ja peas nahkne kiiver raudse äärisega.

Rüüd olid paljudel katkised ja määrdunud, jalatsid viletsad; nii mõnedki olid hoopis palja jalu. Selgesti võis näha, et need inimesed olid tulnud töö juurest, põllult alet põletamast või varaselt heinaniidult, et nad olid sulased või kehvad perevanemad. Jõukaid oli tulijate hulgas vähe. Sedagi ei salanud mõned ratsamehed, et nad võtnud sõjasõiduks võõra hobuse, aga lubasid nalja heites tagasi viia kaks. Ühte võis neid mehi nähes kohe öelda: argu ega äbarikke ei olnud nende hulgas. Need olid jäänud koju, et hoiduda eemale ohtudest ja õnnetusist.

Hobused viidi metsa äärde raiesmikule, mehed asusid niidetud heinamaale, hakkasid seal üksteisega tutvuma, üksteist küsitlema, üksteise relvi kaema.

Algusest peale laskis Vello tulijaile teatada, et neilt nõutakse korda ja sõnakuulmist. Kes ei taha alistuda, mingu koju tagasi. Keegi ei tohtinud juua ei tea kust, vesi toodi külast lähkritega laagrisse. Keegi ei tohtinud

külasse hulkuma minna või süüa otsima. Kellel polnud toitu kaasas — ja paljudel ei olnud —, sellele anti vanema poolt leiba, kuivatatud kala või lihapala lisaks. Iga kihelkonna mehed pidid valima endi hulgast pealiku ja see pidi oma meeste eest vastutama.

Jõudsid tagasi käskjaladki ja teatasid: vanemad võtnud igal pool nende kingid lahkesti vastu ja kuulanud, mis neil öelda; aga et kibe töö aeg, et külv veel pole lõpetatud, ale siin-seal veel põletamata, siis ei või nad ometi sõjasõitu minna! Pealegi oleks vaja enne nõu pidada, sest Riiaga on veel rahu.

Nii vastanud targad vanemad!

Küll seletanud käskjalad, et Riiani on palju maad, ruumi liikuda siin- ja sealpool Koivat küllalt, Riia võib jääda kurelaste ja semgallide saagiks, samuti teisedki Väina linnused. Nii et „rahu" ei takista minemast...

Vanemad raputanud siiski pead ja lubanud hädavaevu külades kõnelda Mägiste retkest, lohutades end nähtavasti mõttega: kes mõistlikke mehi läheb ilma oma vanemata vaenlase maale! See on niisama hea kui läheks koer oma peremeheta metsa! Mõistlik koer ei lähe üksi metsa, või kui läheb, siis on varsti sute roog!

Aga sulased ja kehvikud jätnud asjast kuuldes adra põllule või ale põlema ja küsinud otsemat teed Mägistesse. Neist said siin sõjamehed.

Ott äratas mehed hommikuti vara kilpi täristades. Mõne viivuga pidid kõik jalul olema, rõivais ja relvis, valmis vaenlast ründama või rünnakut tagasi lööma. Pilluti odasid, nuie ja tapreid, raiuti mõõgaga, harjuti relvi tarvitama.

Ott juhatas, kuidas vastu seista, kui vaenlane tuleb jala või ratsa, kuidas kaitsta end rüütli piigi vastu, kuidas teda sadulast maha võtta.

Väsinud harjutustest, mindi läbi metsa oja äärde, supeldi, tuldi tagasi, võeti leiba ja lebati rohul.

Õhtul tehti metsa äärde suured tuled, küpsetati neil liha ja söödi suurema kärata, sest kõigil oli südames mineku elevus ja pea täis kujutlusi sellest, mis ees.

Neljateistkümnenda päeva lõunaks oli koos kuus ja poolsada meest, nendest sada viiskümmend ratsa. Hakati

minekuks kõike valmis seadma, kuigi saabus veel järjest jala- ja ratsamehi.

Rühmade juhid jalaväest ja ratsaväest olid Oti juhatusel määratud. Rühmad kogunesid voore harjale vanema ümber, kus maa peale oli suur maantee joonistatud, mis viis alla Asti järvele, Autinesse ja Võndu. Sellest kõrvale jooksid vasakule ja paremale jooned, mis Lätimaa tundjate poolt liivasele pinnale tõmmatud. Iga jalaväe rühmapealik tõmbas sealt sõega kasetohule oma tee või raja, kuhu tal tuli pöörduda. Huupi, omapead ei tohtinud keegi teelt kõrvale minna ega kuskil peatuma jääda.

Kui kõik olid valmis, kihutas Vello Kahro saatel koju, andis õues hobuse seljast perele juhatusi, tervitas Mallet, kelle silmad tõmbusid niiskeks, aga näol helkis rõõm. Juba oli ta värava poole pöördumas, kui allõuest sulaste ja näitsikute hüüete saatel traavis kergel sammul hobune noore nõtke sõjamehega, kellel oli halja harjaga kiiver peas, kerge mõõk paremal küljel, viskodakimp vasakul, vibu ja noolekahl seljas, nahaga kaetud kilp vasakus käes.

Vello heitis talle umbuskliku, võõrastava pilgu, aga tundis varsti oma armsa näitsiku ja naeratas rõõmsalt.

„Siit oleks tulnud veel mõnigi näitsik," ütles Vaike, kui nad olid väravast väljas.

„On neil koduski tööd küllalt!" vastas vanem.

Asso pool pidi ta veel õue pöörduma, et vanale külavanemale kodukaitseks juhatusi anda. Aga Asso oli ratsa õueväraval, tugevasti relvis ja küsis luba sõttasõiduks.

„Ei saa jääda koju, kui teised lähevad," lausus ta seletuseks.

„Kuidas siis koduga?" küsis Vello. „Kes siin valvet peab?"

Sealsamas astus õuest välja elatanud peremees lähedusest.

„See," osutas Asso.

Vello urahtas, aga nõustus.

Nüüd tuli õuest ka Lembi pikaldasel sammul, üleni mustas, murelik ilme näol, ja tervitas, tehes ristimärgi.

Vello tundis heldimust tema vastu, aga lausus sõbralikult nöögates:

„Läheme sõtta ristitud rahva vastu. Läheme sõtta sinu jumala ja tema poja vastu!"

„Kõigevägevam jumal ise... kaitsku teid!" lausus Lembi, hääl katkes tal ja pisarad veeresid üle põskede, sadasid mustale rüüle ja ristile rinnal.

Ta õnnistas kumbagi ristimärgiga ja huuled liikusid palvet lugedes.

Veidi aega teineteise kõrval ratsutanud, lausus Asso:

„Lõpuks on ju üks jumal, nagu üks päike, üks taevas ja üks maa."

„Seda ütles meie kadunu tark alati," vastas Vello.

„Seda ütleb paatergi," kostis Asso.

„Milleks pergeliks meil seda paatri korrutust siis vaja on kuulata?!" hüüdis Vello.

„Tema kõneleb enam sellest, kuidas seal taevas on."

„Eks mes seda näe, kui kord sinna saame!... Praegu on hädalised asjad siin maa peal ajada!" sõnas Vello ja kannustas hobust.

Nende ees voore nõlvakul oli juba malev rühmade kaupa korda seatud, ees jalavägi, selle taga ratsanikud.

„Oodatakse, et vanem ütleks enne minekut mõne sõna," tähendas Ott, tervitas rõõmsalt Assot, silmitses umbusklikult noort sõjameest, ja tundes ära Vaike, nooskles pahaselt ninaga, ei lausunud aga sõnagi.

Malev näis ootavat. Vello kortsutas laupa, tõmbas kulmud kokku, ja nähes, et kõrvalepääsu pole, andis pasunamehele märku.

Ilm oli kergelt tuuline, pikad siidised valged pilvekiud ulatusid kirdest edelasse, päike oli tulikollane ja rippus madalal Soontagana kohal.

Manitsedes kostsid pasuna hääled ja sõjamehed jäid vaikselt kuulatama.

Vello istus oma kõrvi seljas, kõhn tuuldunud nägu meeste poole pööratud, raudäärisega nahkkiiver peas, lihtne vesihall rüü seljas, mõõk vöö küljes, kilp vasakus käes. Ta ei olnud veel kunagi kõnelnud suure hulga ees ja hääl ning sõnad, mis ta kõvasti pidi hüüdma, kostsid esiti talle eneselegi väga võõralt.

Ta tuletas meelde kõike, mida vaenlased tunamullu siin ja kogu Sakalas teinud. Ta tuletas meelde saaki, mis siit oli viidud, ja ütles, et see vaja tagasi tuua. Vaja

kättemaksu kõigi nende eest, kes tapetud või vangi viidud.

„Kahekordselt!“ hüüti sõjameeste hulgast.

„Kümnekordselt!“ hüüdis Ott.

„Sajakordselt!“ karjuti eemalt.

Vello aga jätkas, pisut ühetooniliselt, laulvalt. Ta kõneles vanemaist, kelle põllud ja karjad vaenlasist kaugel, kes nähes suitsu Mägistes tõusvat, võivad oma vara veel viia linnustesse ja end sinna päästa. Need ei hoolivat sõjasõidust. Nad ei hoolivat ka sellest, et lätlaste selja taga iga päevaga suureneb rüütlite vägi ja et neid edaspidi on raske võita, isegi raske neile vastu seista.

Nüüd sattus ta juba hoogu, nüüd karjus ta oma hoiatusi ja ähvardusi, tõmbas mõõga tupest ja tõstis selle kõrgele.

„On viimane aeg näidata vaenlasele oma mõõka! Kui me ei lähe täna, on ta homme siin!“

„Lähme täna! Lähme kohe!“ hüüti voore alt.

„Ja lähemegi!“ vastas Vello. „Aga enne veel mõni sõna vaenlase jumalast. Kes teda kardab, jäägu siia, mingu koju! Tulgu need, kes ei karda ristitud lätlast, liivlast ega rüütlit, risti ega ristilöödud jumalapoega! Homme näeme sealpool Sädet, kuidas see jumal kaitseb ristituid ja nende vara.“

„Homme näeme!“ naerdi all uljalt.

Uuesti kõneles Vello vanemaist, sest talle tuli meelde Lembitu. Ta austas teda salajas, aga ei saanud siin end pidada ja hüüdis:

„Mõned suured vanemad valmistavad suurt sõda kogu Koiva ja Väina vastu. Nad jäävad hiljaks. Praegu on aeg! Kas tuleb kunagi paremat! Kurelased lähevad Riia peale lõunast, liivlased loodest, semgallid kagust, Polotski venelased idast!“

„Lähme Riia peale! Otse Riia peale!“ karjuti ratsaväe hulgast. Jalavägi kordas seda. Sõjakas kära ei vaibunud niipea.

Nüüd toodi Voore harjale noor valge hobune ja vanem pani oma oda maha. Mitu korda oli ta sellest Kahroga kõnelnud, aga sulane, ise poolnõida, oli asja üldse laitnud.

„Põld tuleb künda, terad mulda heita," oli ta öelnud, „tulgu põud või tulemata! Milleks veel enne jumalatelt küsida!" Ja üsna tasa oli ta lisanud: „Arbu viskamisel esimene kord ei õnnestunud. Viskasin veel kaks korda — mõlemal korral läks hästi."

Oli siis otsustatud nõnda: tahetakse sõjaõnne teada — mehed olid sellest rühmades mitmel puhul kõnelnud ja siin-seal hobustel üle odavarre lasknud astuda, väga vahelduva õnnega — las heidab vanem oma oda maha ja valge hobu lastakse sellest üle astuda. Tõstab ta kurajala esimesena üle, siis öeldakse kohe: ristitute haldjas juhib nägematult hobust, ja peletatakse ta eemale. Nii tehakse senikaua, kui hobune astub elu-jalaga üle oda.

Vello ei tahtnud seda õnnekatset, isegi kartis seda. Ta pidas hinge, kui hobune läheneb odale. Tark loom astus korralt parema jalaga üle oda. Vello hõiskas esimesena võidukalt ja tema järel kogu malev.

Siis puhuti pasunaid ja ratsavägi hakkas rööpalisel ja rohtunud teel pikaldaselt liikuma, kaks nässakat hobust kõrvuti. Jalavägi sammus järele.

Üksikuid sõjamehi ja väikesi salku tuli järjest vastu. Nad liitusid jala- või ratsaväerühmadega.

Kuni suure Viljandi—Võnnu teeni mindi sammu. Videvikuks jõuti sinna. Seal anti jalaväele teada: ratsamehed kihutavad ees, puhkavad Säde silla juures, ja kui see on lõhutud, seavad korda. Enne keskööd liigub ratsavägi edasi, et haarata ootamatult Asti, Autinet ja Beverinat. Teed vasakule ja paremale suletakse, et keegi ei pääse sõnumit viima, kuni jalavägi järele jõuab ja võib teha kahel pool teed külades oma põhjaliku töö. Karjad aetakse varsti kodu poole, Mägistesse, küll pärast seal aega jagada, kui tagasi tuldud.

Ott ja Kahro jäid jalaväe juurde, Vello ja Asso kihutasid ratsameeste ees Säde silla poole.

Valvurid piiril põlesid ootusest. Neist võttis Vello külavanem Küüvitsa enesega, teised jäid jalamehi ootama.

Säde sild oli terve. Jämedad talad olid üle jõe visatud ja neile rondid risti peale laotud — kandis kümmetki ratsameest korraga.

Vello ei suutnud õieti uskuda, et viib malevat vaen-

lase vastu, et läheneb võitlustele, et ratsutab sadade ees! Ta oli rõõmust ja vastutusest nii elevil, et kannustas asjatult hobust, lobises Assoga tühja-tähja, heitis nalja ristitute üle, kahetses, et paater pole kaasas: võiks tema pikka nägu näha, kui mõne ristitu pea langeb.

Ainult lühike aeg oli hämar, siis hakkas koitma ja tee ääres paistsid esimesed külad.

Neist kihutati tulisel ajul mööda. Hobused ähkisid, harva kõlksatas kilp vastu oda, harva vahetas mõni mees teisega sõna. Tee lähedal õuedes kargasid koerad haukuma...

Seal toodi Vellole tagantpoolt sõna: neli-viis meest viimasest ratsarühmast pöördunud teelt kõrvale, taludesse riisuma.

Vello lausus mõne vandesõna. Seal on sõnakuulmine, mis talle tõotati! Nüüd võib varsti suitsusammas ja tulekuma tõusta, hoiatuseks eelmistele taludele ja küladele!

„Kui veel keegi kõrvale pöördub — odaga läbi visata!" käskis Vello. „Öelge seda kõigile!"

Võis juba üsna selgesti küngastel ja voortel hooneid näha, aga ühtki inimest ei liikunud veel teel ega tänavail.

„Las magavad ja näevad und oma taevast, kuhu jalavägi nad varsti saadab!" ütles Vello. Aga Asso ei lausunud vastuseks sõnagi, vahtis avali sui üle hobuse pea ja lausus viimaks, enam nagu enesele:

„Varsti peaksime Astil olema?"

Metsa vahel peatuti ja tuldi hobustelt maha. Tagantpoolt toodi sõna, et veel mõned mehed ühte külla käändunud.

„Miks neile oda või piiki selga ei saadetud?!" käratas Vello. Süüdlase rühma pealik toodi tema ette.

„Kuidas su mehed kadusid?!" küsis Vello.

„Käändusid tänavale ja olidki kadunud," vastas pealik.

„Sa nägid?"

„Nägin."

„Ei takistanud?"

„Hüüdsin — nad ei hoolinud."

„Odaga ei visanud või piigiga?"

„Kuidas sa oma meestele... Ega nad sunni all ole tulnud... Omal vabal tahtel..." urises pealik, nähtavasti süüdlaste poole hoides.

„Nõnda!... Vabatahtlikult!“ Vello haaras oma laia kaheteraga mõõga ja lõi sellega lapiti pealikule vastu pead. Mees langes käpuli, siis külili, sööstis aga sealsamas vandudes jalule, haaras vestu. Vello lõi talle mõõgaga vasaku õla poole kaelasse. Haavast purskus verd, pea langes ripakile teisele õlale ja hääletult vajus keha teele.

Liikumatult, sõnatult vaatasid seda ümberolijad. Eemalt surus mehi lähemale. Küsiti sosistades, mis on sündinud, ja vastati samuti sosistades. Vaike oli enese ka meeste hulgas lähedale surunud, vahtis laibale, nagu kannataks ta ise valu. Vello poole ei julgenud ta pilkugi heita. Asso niisutas huuli, nagu näeks midagi võigast.

Vello isegi oli esimesel hetkel tardunud. Aga varsti toibus ta ja lausus, nagu juhataks tööd põllul või ehitusel:

„Visake korjus kõrvale!“ Ja siis Küüvitsale: „Mine mööda meeste rida ja ütle: nõnda sünnib igaühega, kes sõna ei kuula, kes omapead talitab... Ja vaata, kes seal uueks rühma pealikuks kõlbaks!“

„Et see esimene nimelt oma mees pidi olema!“ kurtis Vaike üsna tasa.

„Muidu kordub kõik see, mis sündis Beverina all!“ vastas Vello kõvasti. Pistis siis verise mõõga tuppe ja käskis edasi ratsutada.

Kui jälle tee avardus ja metsamüürid vajusid kaugemale, võis selgesti näha maju ja nende lähedal inimesi liikumas. Ei saanud enam siit salamahti mööda kihutada. Vello valis esimesest rühmast kümme meest ja andis neile käsu külla ratsutada, teha, mis seal tarvis, võtta hobused, relvad ja mis kergesti kaukas kantav. Mitte aga tuld süüdata ega vange võtta. On kõik valmis, siis järele tulla.

Mehed ajasid tulisi jalu mööda tänavat õuedesse. Varsti kuuldus sealt naiste kisa, meeste hüüdeid ja vihast koerte haukumist.

Malev ratsutas edasi. Igasse külla ja tallu pöördus nüüd salgake mehi.

Maastik muutus künklikuks, ikka sagedamini kohati üksikuid talumaju ja külasid. Mehed vahtisid saagiahnelt nende poole. Aga vähestel lubati riisuma minna.

Päike võis metsa taga juba tõusnud olla, pooled meestest olid juba küladesse saadetud, teised kaebasid väsimust.

„Oled väsinud?“ küsis Vello üle õla tagasi vaadates Vaikelt.

„Kuigi olen, sellest ei või hoolida,“ vastas näitsik üsna jõuetult.

„Tahad mõnda külasse pöörduda — riisuma?“ naljatas vanem.

„Ei, ei! Seda mitte!“ tõrjus Vaike hirmunult.

Asso ratsutas vanema kõrval, suu pisut avali, aga ilme näol kinnine. Vello piilus salaja tema poole; meelde tuli tal Lembi. Tema mõistab kogu selle asja muidugi hukka ja palvetab praegu nende eest, keda raiutakse mõõgaga, pillutakse odadega, kes oigavad haavades ja vaevlevad veres.

Nii mõtles Vello ja lausus enese õigustuseks omaette: Nagu mulle enesele see kõik oleks meele järgi! Nagu ma ihkaksin seda naiste ja laste verd!

„Ei tea, kas Asti veel kaugel?“ küsis ta veidi aja pärast Assolt, et selle sünget vaikimist katkestada.

„Ei vist enam,“ vastas külavanem kuivalt.

„Kas ehk puhkame enne?“

„Ega võigi väsinult minna — seal ehk vastupanu,“ arvas Asso.

„Hea küll — lähema metsa vahel,“ vastas Vello. Ta ise ei tundnud väsimust, ei nälga ega janu, keha oli tal täiesti ununenud. Ta oli kui nool, mis on lendu lastud ja lendab, kuni on hoogu, et siis lõplikult peatuda. Aga hobune tema all oli märg ja lõõtsutas ägedalt.

Metsa vahel tulid mehed hobustelt maha, lasksid need rohtu närima ja heitsid ise pikali. Oli kuulda vaikset nurinat ja kaebust nälja pärast.

„Miks ei lasta külast toitu tuua?! ... Nagu seda ei leiduks! ...“ kuuldus siit ja sealt.

Mõned järasid kaasavõetud kuivi palukesi, teised noppisid tee äärest ajaviiteks oblikaid.

Vello laskis Küüvitsal meeste rivi mööda käia ning öelda: Asti ei ole enam kaugel, seal tuleb pikem puhkus ja küllap saab einetki.

Mitu küladesse saadetud ratsaväesalka jõudsid järele, tõid hobuseid, relvi ja mõne vangi.

Saadi teada, et Asti on üsna lähedal, mõnest voorest üle, kingu jalal; kingu otsas aga linnus.

Umbes teadis seda küll Vello isegi, juba Beverina teekonnalt, samuti ka Asso. Lasti mehed metsa vahel üle lugeda — oli jäänud umbes sada ratsameest.

„Sai teisi natuke ohtrasti siia- ja sinnapoole pillatud,“ tähendas Asso. Vello aga leidis paraja hetke oma teo õigustuseks:

„Kui ma poleks seda üht hirmutuseks maha löönud — võiksime kümne mehega Asti peale minna!“

Kihutati edasi.

„Hoidu nüüd tahapoole, üldse sinna, kus vaiksem,“ sosistas ta Vaikele, kui korraga paistis hulk katuseid ja kingu otsas kõrge pihtaed. Salk mehi kihutas külast läbi, et sulgeda teed. Siis andis Vello märku pasunameestele.

Kostsid pikad ohtukuulutavad helid ja siis lühikesed, hirmutavad, heidutavad, siis jälle pikad. Hakati puu- ja metallkilpe taguma ja metsikult karjuma, üksteist taplusele julgustades. Tänavail peatult siia-sinna jookslevad mehed torgiti läbi. Kes uksest välja kargas, löödi läve ette maha. Tänavad tühjad, karati majadesse ja tapeti kähku, kes aga ette juhtus, — vangide võtmiseks polnud mahti ega käsku.

Vello oma rühmaga jõudis esimesena linnuse värava ette. Sild oli kraavil peal, aga värav kinni. Joosti tagasi, tuldi palgiotstega ja hakati nendega mitme mehe jõul väravale põrutama. Teised raiusid kirvestega, kolmandad peletasid pihtaia tagant vallilt valvureid, pildudes neile alt kive ja odasid, lastes nooli.

Värav avati, väike salk valvureid palus armu. Nad pidid relvade ja varade peidukohad näitama, siis seoti nad nööridega üksteise külge ja toodi linnusest välja. Vellol oli nõu neid kaasa võtta.

Varsti puhuti jälle pasunat ja mehed hakkasid linnuse taha nurmele kogunema, hobused päitseidpidi käe kõrval, kaenlas relvi, rõivaid, leibu, kiivreid, küpsetatud liha. Mõnel oli köidetud raske komps hobuse selga, mõnel kaks hobust käe kõrval, mõni vedas ohelikkupidi lehma

või härjavärssi. Kahe mehe vahel kanti mõduastjaid ja meeste kärast võis kuulda, et sealt oli juba rüübatud.

Vello kavatses siingi peatuda vaid lühikeseks puhkuseks. Aga varsti nägi ta mullikatel ja värssidel päid langevat ja tulelõkkeid siin-seal põlevat. Ta urises pahaselt, aga lõi siis käega ja istus eemale kuusetüve najale. Puhkus kulus meestele ja talle eneselegi, aga kõlbab siis iga edusammu puhul pidutsema hakata! Või peavad mehed selle väikese linnuse vallutamist juba võiduks?!

Pruunisilmaline sõjamees tuli põskede õhetades, mustade juuste salgud käharalt kõrvadel, kimp viskodasid käes.

„Vaike, sina?!" hüüatas Vello, olles rõõmsalt üllatatud. „Ei ole midagi viga?"

„Ühele sattus mu oda üle pihtaia otse kaelasoontesse!" sõnas näitsik sõjakalt, otse hoobeldes.

„Muidu sa ei julge lambatalle tapmistki vaadata . . ." imestles Vello.

„Lambatall — see on iseasi! Aga vaenlasi, neid võiksin kümnete kaupa noole või odaga maha võtta!" hooples näitsik. Ta ei olnud enam see, mis kodus. Silmad heitsid julgeid pilke, näolihased olid pingul, suunurgis sügavad lohukesed, punetavad huuled kõvasti kinni.

Aga korraga sattus tema pilk vanema käele ja ta hüüatas heitudes:

„Sa oled haavatud!"

„Kust? . . . Ah see väike kriim! . . . Olen vist kogemata ise riivanud," vastas Vello ja pühkis verist käeselga vastu sammalt.

Tasane tuul tõi siia kärtsava liha lõhna, meeste kära ja laulu.

Tuli Küüvits mõdukannuga, rõõmus ilme näol.

„Kohe nagu kergem olla ja hingata," ütles ta ja ulatas vanemale kannu.

„Kuidas kergem? . . ." küsis Vello.

„Eks sellepärast, et oli taplust!"

„Kus ka taplus!" lausus Vello.

„Esialgu aitab seegi! Pärast katsume Beverina tugevust. Ja viimaks veereme Võnnugi alla!" vastas Küüvits.

„Võnnu veel üsna kaugel!" sõnas vanem, aga tundis salajas rõõmu, et edasi tahetakse minna.

XVII

Keskpäevaks tuli mitu salka ratsanikke külade riisumiselt, tõi hulga hobuseid, relvi, rõivaid, hõbedat ja toidumoona. Eelväe mehi oli juba hommikul Beverina poole läkitatud, nüüd liiguti aeglaselt järele.

Beverina meenutas Vellole nurjunud taplusi ja segast pagemist. Ta ei tahtnud, et see korduks.

Asi tuleb seal seekord parandada, ütles ta enesele. Et mustakuuemehed enam seda rumalat juttu ei levitaks, nagu oleksime sealt nende ilusa laulu tõttu lahkunud. Eks laulgu veel, vaatame, kes meist unustab seepärast oda viskamata või tapri heitmata!

Ei tema ise ega teised mõistnud õieti rõõmustada, kui vastu õhtut eelväe-salgakesest käskjalad kihutades tulid ja teatasid: Ümera sild on terve, Beverina on maha jäetud, linnus ja ümbrus tühi!

„Meelitavad meid kaugemale," arvas vana külavanem umbusklikult.

Vello andis käsu eelväe-salgal Koiva sillani kihutada, ise aga jäi malevaga, kui üle Ümera oli läinud, metsa vahele peatuma.

Eemal hakati kõvemini kõnelema, vist meelega, et sõnad kostaksid vanema kõrvu.

„On lind läinud lendu, mis talle veel järele joosta!"

„Saaki nagunii juba villand! Tagasi minnes võtame veel!"

„Kahel pool teed külades hirnuvad hobused ja ammuvad lehmad — muudkui mine ja võta, aja koju! Milleks edasi minna!"

„Õuedes kilavad jumekad neitsid! Ega nad Beverina taga paremad pole."

Vello kuulas neid kõnelusi sõnalausumata, pidas Assoga nõu ja andis järele. Ta laskis mehed salkadesse jagada ja andis neile luba küladesse minna. Käigu läbi kõik maa põhjas Asti järveni, läänes Idumea piirini, idas ja lõunas Koivani. Kohelgu vaenlast, nagu see on kombeks, võtku saagiks, mis kõlbab, toogu hobuseid, toogu relvi, ajagu karjad siia kokku. Kõik tulgu aga ülehomme lõunaks tagasi!

Ärgu katsugu keegi saagiga kodu poole pageda — eluga üle Säde ei pääse!

Paigale jättis Vello kõigest poolsada ustavat ratsameest, oodates põhja poolt varsti jalaväe toetust.

Ta tundis selgesti, et suurem osa meestest on talle võõrad või isegi vaenulikud. Oma isalt oli ta kuulnud, kuidas malev on oma vanemaga üks ihu ja üks hing. Aga need siin?!... Või on ta ise veel liiga noor vanemaks? Või on viga selles, et mehed on ei tea kust, ei tea kes, ei tunne üksteist?

Assolt ei tihanud ta enam nõu küsida ja vana külavanem oli kinnine. Ehk ootab salajas asja täielikku nurjumist, et sellest saada kinnitust oma tütre arvamusele: ei peaks sõda algama ristitud rahvaga!... Aga ometi tuli Asso kaasa oma vabal tahtel!

Ta peletas kõik kahtlused ja hüüdis Küüvitsale, kes lähedal oli:

„Süüa tahaks! Kunas saab?"

Küüvits vastas, et tulelõkked põlevad ja rasvased veisekintsud küpsevad. Vanem võib aga saagi hulgast lasta tuua — seal on suured käntsud kuivatatud liha ja virnad leibu.

„Söögem juba üheskoos värsket!" ütles Vello ja tundis heameelt Küüvitsa muretust sõjakusest.

Koiva jõelt tulid käskjalad sõnumiga: sild on lõhutud, jõe taga pole vaenlast näha. Vello saatis sinna suurema salga Küüvitsa juhatusel ja käskis silla ajaviitmata parandada.

Kaugemalt tagantpoolt tulid salgad ratsamehi rohke saagiga. See tõstis maleva meeleolu. Hiljemini saadi teada, et jalavägi koondunud küladest suurele teele ja liigub Oti juhatusel Autinest mööda Ümera poole. Suured karjad riisutud veiseid ja muud vara läkitatud Säde taha. See tõstis veelgi meeste meeleolu. Üle kesköö kostis kära, tants ja laul. Tuleriidad põlesid, odateravikkude otsas küpsesid ilmatud lihakäntsud.

Teise päeva lõunaks jõudis suurem osa jalaväge pärale, Ott ratsa ees. See võeti hõisates vastu. Siis hakkas neid järjest saabuma ja enne päikese loojumist tõi Kahro viimased pärale. Pooled mehed olid hobustel, mis

nad küladest võtnud, aga truult oli jalameestega sammu peetud, vaheldumisi ratsudel istudes.

Tuli ka veel jala- ning ratsamehi, kes Mägistesse kogunemisega olid hilinenud.

Võidukalt jutustas Ott, kui palju veiseid Säde taha, Mägistesse saadetud, rasked kandamid saaki härgadel seljas.

Samal ajal hakkasid eile küladesse läkitatud ratsasalgad saagiga saabuma ja enne teise päeva keskööd olid kõik tagasi, mõned küll haavatult — sest külades oli vastugi pandud.

Kui puhkama heideti, tulid Koiva jõelt kihutades käskjalad ja teatasid, jõe taha ilmunud vaenlaste ratsanike jõuk.

Vello tahtis asja salajas hoida ja Assoga nõu pidada, aga juba oli laagris kuuldus levinud: vaenlane tuleb suure väega üle jõe.

„Mis siis veel — töö on tehtud, pidu peetud, aeg on minna!" kuuldi meeste hulgast.

„Muidu veel hakkab lätlane kanda sõtkuma!"

„Ega muud, tuleb rüütlitega!"

„Säde taga on kindlam kui Ũmera ääres!"

Nii arutlesid mehed, ja Vello ei läinud neid rahustama. Puhkama heitmisest ei võinud ometi juttugi olla.

Vello istus üksi eemal, selg vastu puutüve. Ta teadis, et paljude pilgud teda varitsevad, tema sõna ootavad. Ta teadis, et ta võib kõik otsustada nii või teisiti. Peabki otsustama — tõi ju tema maleva sõjaretkele, vaenlase maale ohtudesse.

Muidugi võiks koju minna, aga siis oleks üks röövretk enam — muud midagi! Ja mis ütleks selle kõige kohta siis Lembitu, Meeme ja teised Sakala vanemad! Naeraksid kahjurõõmsalt: Mägiste vanem hakkab riisumisest elama! See vara vist läbi, mis Kämbilt sai, nüüd läheb Lätist lisa tooma! Pole tarvis küürutades künda ega alet põletades higi valada!

Ott tuli longates, tõsine ilme näol. Ta liigutas huuli, nagu kavatseks midagi öelda, aga vaatas otsides ümber ja alles siis, kui kedagi polnud lähedal, lausus ükskõikselt:

„Ũmera ei ole suur jõgi. Algab vist Metsepole laantest

ja voolab kääneldes üle suure tee Rosola raja lähedal Koivasse. Aga see pole tähtis, kas jõgi suur või väike. Peaasi, et tast ei jääks halba mälestust. Koiva — see on juba suur jõgi. Selle taha ei vii malevat iga vanem. Või kui viib, siis ei too tervelt tagasi."

Vello ajas enese aeglaselt jalule, astus Oti juurde, vaatas talle silma, lõi raskelt õlale ja sõnas otsustavalt: „Mina viin maleva üle Koiva!"

Ott vahtis kõrvale ega lausunud sõnagi. Aga ta ei suutnud oma näol rõõmsat elevust varjata ja algas viimaks õpetlikult:

„See on kõik vanema teha! Vanem on selleks, et ta seal, kus asi kahtlane, oma sõna ütleb. Vanem pole selleks, et ta oma käega palju vaenlasi tapaks. Tema asi on öelda: siit läheme edasi, siit — tagasi, siin jääme seisma, siin tapleme! See on vanema asi."

„Mul on lähedale viissada meest hoostel ja üle kahesaja jalamehe," sõnas Vello.

„Ega nii suure malevaga kõlba pageda, kui pole vaenlast veel nähagi," sõnas Ott.

Vello saatis veel sada tugevasti relvastatud meest Koiva äärde, teed valvama, ja andis siis teada, et malev võib puhkama heita.

Hommikul tuli veel poolsada ratsameest, enamasti põhja poolt Sakalat: Leholast, Nurmekundest, Mõhust ja Järvast.

Koiva äärest tulid ratsanikud ja tõid kolm vangi, kelle nad jõe taga tabanud. Sild olevat jälle korras, vaenlane taganenud metsade taha. Küüvits ootavat malevat järele, et kihutada Võnnu alla.

Vangid olid liivlased. Nad tulnud ühes teistega Võnnust Koiva taha. Võndu jäänud mõnisada meest: vendisid, lätlasi, liivlasi, mõnikümmend sakslast ja kaheksa rüütlit foogt Bertholdiga.

Kohe puhuti pasunaid ja mehed kogunesid kokku. Vanem astus kõrgemale kohale ja teatas lühidate sõnadega: vaenlane on Koiva äärest taganenud, sild on parandatud. Retk on ees — üle Koiva, Võnnu alla, ajaviitmata! Kui aga on neid, kes löönud araks, enne kui veel vaenlast nähtud, siis mingu vasakule. Teised aga, kes ei karda taplust, kogunegu paremale. Ei kõlba ometi

minna koju ainult saagiga, kui riisuja, sõjamehe tegusid tegemata!

Kiur astus kärmesti suurte sammudega paremale ja vaatas tagasi. Talle ruttas mehi sõjakalt käratsedes järele. Heideti pilke üle õla tagasi: kes tuleb järele, kes läheb vasakule.

Kiur läks tagasi ja peatus ähvardavalt keskel, mõõk käes. Aralt hiilis temast mehi mööda — vasakule. Mõned läksid esiti paremale, aga pöördusid siis ümber ja kõndisid kui eksides vasakule. Üldse kogunes sinna ligi poolsada meest.

Paremalt saadeti neile pilkeid ja mõnitusi järele, ähvardati isegi odadega.

Kui viimaks vahe oli selge, hüüdis Kiur mürgiselt:

„Kas ei ole enam argpükse? ... Kas ei ole enam kärpe, kes tulnud aina saaki saama? ... Ja külasid põletama? ... Ei ole? ... Eks kõnelgu siis vanem!"

Ta läks vihaselt paremale, pistis oma kerge mõõga kõlksudes tuppe.

Vello oli oma vesihallis rüüs, raudäärisega ja -harjaga hallist nahast kiiver peas, pruunist nahast pronkspandlaga vöö vööl, lühike mõõk selle küljes. Tal oli nii selge ja kindel ilme hahkjal näol ja halles silmis, et mehed paremal oma rõõmu ei suutnud varjata ja veel enne, kui ta suu avas, hüüdsid:

„Mis seal veel! ... Edasi! ... Üle Koiva! ... Väinani välja! ... Tahame tapelda!"

Vello heitis nüüd pilgu vasakule ja sõnas rahulikult:

„Võite koju minna ... Igaüks oma koju ... Aga enne aetakse pea paljaks nagu orjal. Olete seda oma vere poolest. Sõjariistad ja saak võetakse ära. Koju tuleb minna jala, saatma läheb rühm ratsanikke. Teised lähevad üle Koiva Võnnu peale."

Nüüd tuli enamik neist, kes seisid vasakul, rutates vanema ette, tervitasid teda kummardades ja palusid luba teistega ühes lõuna poole minna. Neid olevat ässitanud mõned seltsilised, aga enam ei tahtvat nad seda kuulda.

Viimaks tulid kõik vasakult vanema ette ja palusid luba teistega koos edasi minna. Vanem käskis neist iga-

ühe asetada mõne Mägiste mehe või kellegi teise vahvama kõrvale.

Ettevalmistustega kulus aega, võeti ka einet ja alles keskpäeval saadi minema. Jõuti aegsasti enne õhtut Koiva äärde. Küüvits oli oma salgaga teisel pool jõge valvel. Mindi üle silla ja jäädi puhkama. Ei kõnelnud enam keegi kõvasti, vahiti umbusklikult lõuna poole metsa. Kõigil oli meeles: selja taga on lai jõgi, ümberringi vaenlase maa.

Kõige enam oli see meeles Vellol. Nüüd alles, kui ta oli maleva toonud sügavale vaenlase maale, tundis ta esimest korda oma elus, mis on vastutus. Kämbi vastu minek oli praeguse retke kõrval kui mäng. Saarde polnud ju vaenlase maa ja juhtida polnud tal sadat meestki. Aga ühtlasi tundis ta oma südames nüüd uhkustki: tema viib maleva vaenlase vastu, tema tasub Sakala rüüstamise! See on nüüd tema sõjasõit! Ei saa võidelda kaotuse ohuta, ei saa tapelda ühtki meest kaotamata! Ta on nii kaugele tulnud ja läheb edasi!

Tuli käskjalg eelväest ja teatas: Võnnu all on kõik vaikne, väravad kinni.

Vello käis kõik rühmad läbi, päris, kas igaühel on küllalt relvi, küllalt toitu, heitis nalja ja soovitas kesköönі suikuda; küllap pasunahääl teatab, kui vaja minekuks jalule tõusta. Veel käis ta ümber laagri ja vaatas järele, kas valvurid on omal kohal.

Siis tuli ta Oti ja Kahro juurde, võttis ka einet, maitses mõdu ja vestles nendega, aga hoidus kõnelemast sellest, mis ees, ja heitis pikali.

Uinuda ta ometi ei saanud. Liiga tähtis oli tema jaoks eelseisev ülesanne, et ta oleks suutnud seda viivukski unustada.

Niipea kui kesköö möödas, käskis ta pasunat puhuda. Mindi Võnnu peale.

XVIII

Verev päikeseketas, suur ja kiirtetu, tõusis parajasti Rosola metsade tagant, kui tee suudmest metsa vahelt hakkas paistma kõrge valliga ja pihtaiaga linnus.

Samal ajal teatati eelväest, et lõuna poolt mööda Riia teed läheneb salk ratsanikke, mõned rüütlid eesotsas.
Vello käskis neile kohe vastu kihutada ja rünnata, ise aga andis juhatusi, kuidas tuleb linnus jalamaid igast küljest piirata ja kuidas end kaitsta, kui sealt välja tungitakse.
Varsti toodi sõna, et väesalk Riia teed mööda on linnuse väravast sisse lastud ja suurema kahjuta varjule pääsenud.
Paljud meestest ajasid hobustega, hoiatusest hoolimata, kohe valli lähedale suure kraavi äärde ja viskasid odadega valvureid, kes vallil üle pihtaia vahtisid. Sealt vastati samuti odade ning nooltega, millest mitmed piirajaist said haavata ja teiste abil eemale kanti. Nüüd oli Kahro siin verd sulgemas ja Vaike haavu sidumas.
Vahiti taganedes tusaselt kohati tuhmi, kohati rohtunud valli ja halli, luitunud pihtaeda. Kogu linnus oli kui ilmatu jäme känd, mis juurtega sügaval maa sees.
Vello andis valju käsu eemale tõmbumiseks ja saatis tugeva salga Riia teele, Siigevaldi poole. Ka Pihkva teele seati valve, et sealt keegi teadmatult ei saaks läheneda. Kaks salakuulajat läkitati Riia alla, Väina äärde, et nad seal teada katsuksid saada, mis on teinud kurelased ja semgallid.
Mitu salka saadeti ümbruse küladesse, et nad tooksid sealt toidumoona, kariloomi ja ka vange, olgu need mehed või naised — tööinimesi läheb siin tarvis.
Vello vahtis linnuse poole ja tundis, et ta on nõutu. Ei saa ometi jala või ratsa minna läbi laia, sügava kraavi, üle valli ja pihtaia! Ja mis aitab seegi, kui pillud sinna kõik oma odad, taprid ja nuiad! Vaenlane on varjul ja võib sealt välja tormata, kui piirajail pole enam muud kui kilp ja mõõk!
Võib-olla see üle Koiva tulek oli meeletus. Ometi — kuskil oli vaja vaenlast kohata! . . .
Lähenes Ott limbates, mõnulev ilme näol, ja sõnas iseteadvalt:
„Eks teeme siin nendega nii, nagu nad tegid Väina ääres semgallide linnustega . . . Tunneme seda tööd!“
Ja ta hakkas oma kavatsusi seletama. Varsti kandis Kahro vanema käsud malevale.

Osa väest seati valveseisukorda, et väljatungi puhul vastu panna ja vaenlasele kahju teha. Nõrgemad mehed ja need, kes relvade käsitsemises kohmetud, saadeti metsa.

Juba keskhommikuks oli ümber kindluse haralistest puudest tihe sõõr. Selle taha võisid mehed end peita ega oleks vaenlane okstest niipea läbi suutnud tungida. Varsti oli veel teine niisugune sõõr linnuse ümber.

Sõõridest risti läbi käisid kõveriti ahtad rajad, mida mööda kerge oli vallikraavile läheneda. Julges aga vaenlane selle raja peale ilmuda, siis võidi teda mõlemalt poolt viskerelvadega pilduda või nooltega lasta.

Nii oli esialgu väljatungi hädaoht nõrgendatud ja Vello tõmbas rahulikumalt hinge: ta ei ole malevat hädaohtu toonud. Varsti toodi lähematest küladest veiseid ja lambaid, isegi hobuseid. Kuskil pole vaenlast oodatud. Siin, Koiva taga, oldud kindel, et sakalased ega keegi teine Igauniast, kes tunamullu alles hirmu said, ei julge siia tulla.

Peagi põlesid lõkketuled ja hakati muretult toitu valmistama.

Ka vange toodi küladest, niihästi mehi kui naisi. Nad pandi kohe tööle: metsas hagu raiuma kraavi täitmiseks, väravate ja pihtaia süütamiseks.

Lõuna paiku jõudis viimaks osa jalaväge ühes osa ratsameestega järele ja nad võeti suure kära ja hõiskamisega vastu. Piiratud pidid kuulma ja nägema, et veelgi hulk mehi on tulnud ja kõik on sõjakas meeleolus.

Oti nõuandel laskis Vello metsas laiaharulisi noori kuuski kõige juurtega maast välja võtta, nii et nad püsti asetatult seisma jäid. Oksad põimiti mitmekordselt ja tihedalt teiste okstega. Isegi visatud odad ei tunginud neist läbi. Need puud kanti nüüd vangide abil üle lageda otse kraavi kaldale. Nende varju asetusid osavad ambujad ja kui keegi piiratuist oma pea üle pihtaia tõstis, saadeti sinna kohe teravikuga nool. Ka odasid oli nüüd hõlpus lähimaa pealt üle pihtaia heita.

Vahetpidamata veeti metsast haokubusid ja täideti nendega laia kraavi.

Punuti ka pajuvitstest suuri kilpe, mille alla mahtus mitu meest ja mille kaitsel julge oli linnusele läheneda.

Ott oli mõnekümne mehe abil kohe piiramistorni ehitama hakanud. Ta oli seda Väina ääres mitmel puhul näinud, oli ise sellest vaenlase peale üle valli viskerelvi saatnud. Kõverate otstega jalastele seati koerakaela tappidega neli palki kokku nagu seina aluseks. Siis aeti neli palki püsti ja kinnitati tugevasti aluspalkide külge. Püstpalkide külge hakati kinnitama siis ristpuid ja ehitama pōrandaid.

„Küllap see neile hirmu teeb," lausus Ott muheldes. „Näevad, et meiegi mõistame piirata!"

Rühmade kaupa harjutati mehi, kuidas nad märguande peale peavad relvad haarama, mahalastud puude taha kogunema, sealt odasid, nuie ja tapreid vaenlase peale pilduma; kuidas siis märguande peale oksastikust läbi linnuse ette lagedale jooksma, et vaenlasega lähimaa võitlusse astuda. Õpetati end kaitsma rüütli piigi vastu, viskama talle nuia pähe või purustama hobuse jalgu.

Mitmel ja mitmel korral oli Vello mõelnud, mis kombel ja kus väljatungijaid vastu võtta. Kas tormata vastu juba värava lähedale, kus risti etteseatud okslikud puud rutulist väljatungijate edasipääsu takistamas, alata seal võitlust ja jätkata seda linnuse ümbruse lagedal, taganedes ainult häda korral, allajäämise ohus või suurte kaotuste puhul oma redusse? Või lasta vaenlasel tormata kaitseoksastiku-seinani ja pilduda teda üle selle, teha talle kahju, väsitada, tüüdata ning tormata viimaks kõigist salaavausist välja, lõigata taganemisteed linnusesse, hävitada kõik, kes väljunud?

Mitu korda oli ta Asso, Oti ja Kiuruga ses asjas nõu pidanud. Viimane oli vastutormamise poolt, Ott ja Asso aga kindlasti vastu.

„Adra tagant või alepõletuselt tulnud mehed — langevad rüütli läheduses kohe verest ja põgenevad!" arvas elatanud sulane. „Ja kui lähedki käsitsi vastu — raudrüüd ometi läbi ei raiu!"

Esimesel päeval töötati kibedasti hilja õhtuni. Siis söödi, suleti vangid ritvadest aeda ja piirati valvuritega. Mõnisada meest jäi puudest sööri varju valvuriteks. Nende asi oli linnust silmas pidada ja kohe pasunat puhuda, kui väravad peaksid avanema.

Järgmine päev möödus ka kibedas töös. Kraav täideti

kuuest kohast hagudega, peale selle veel väravate eest. Kubude virnad ulatusid paiguti vastu pihtaeda.

Taeva väed ise näisid soodustavat Vello kavatsust. Juba mitu päeva oli kuiv, päike paistis läbi põuaudu ja loojus iga õhtu kui suur verev ratas Idumea metsade taha. Kagust hoovas kuuma leitsakut ja puudelt, kui neid raiudes põrutati, langes haljaid närbunud lehti. Igal pool süüdatud küladest oli tuld metsadesse kandunud ja need omakord süüdanud. Suitsupilved seisid Rosola pool taevas ja kandusid aeglaselt üle Koiva Asti poole.

„Kui saaks sädeme sinna ussipessa heita!“ ütlesid sõjamehed linnuse poole vahtides. „Kärtsaksid mulluste riisujate udemed peas ja rüütlite raudrüüd läheksid heledaks!“

Eemalt saadudest toodi heinu, metsa all kisti sammalt, korjati kuivi raage, koguti kõike, mis võiks kergesti tuld võtta. See mässiti tuustidesse ja keradesse, köideti kimpu või kuppu.

„Esiti hirm, siis surm!“ oli Ott soovitanud, ja selle järgi Vello toimis. Üks vangidest teadis kõnelda, et linnuses olevat ehitused enamasti puust ja mõned otse pihtaia taga. Eks või neile hoonetele tuld heita ja vaenlasele natuke suitsu teha! Kui juba leegid tõusevad, siis võib üle pihtaia astuda ja ristitud rahvale tervituseks hüüda: „Kiidetud olgu Jeesus Kristus!“

Nõnda siis tehtigi. Kõrges kaares lendasid suitsevad tuustid, kerad, kimbud ja kood üle pihtaia. Mitmes kohas linnuse pihtaia taga hakkas suitsu tõusma. Haihtus ühes kohas, hakkas teisal uuesti tõusma. Süütamist aga jätkati.

Kolmandal päeval, kui vari kõige lühem, märkasid valvurid, kelle hooleks oli linnust silmas pidada, pihtaia taga elavat liikumist. Varsti avanesidki idapoolsed rasked väravad ragisedes ja hakati haokubusid selle tagant kõrvaldama.

Valvurid olid esimesel hetkel nii hämmastatud, et hakkasid mehi appi hüüdma. Siis tuli neil meelde häiret puhuda, mida ümber linna korrati. Juba sadaski tõkestustest viskodasid, nooli, nuie ja tapreid värava-avajatele.

Haokood olid siiski kiiresti kõrvaldatud ja neist otse

purskas välja esiti jalamehi kilpide varjus, siis kannupoisse ratsa ja nende järel ka mitu rüütlit hiigelhobustel, valgeis hõltsikuis, punased ristid õlgadel, peas helkisid kiivrid suletutiga, käes kilp ja piik, mõõk küljel.

Keegi piirajaist ei teadnud esimesel hetkel, kas tormata tõkestustest välja vaenlasele vastu või jääda teda okslike puude vahele varitsema, lasta tal otsida salateid. Muidugi, neil teedel on tihedaoksalise tõkestuse varjust kõige kergem vaenlast tabada, aga mis siis, kui nad endile laia tee avavad, hulgakesi tõkestused kõrvaldavad?

Vello kuulis pasuna häält pisut eemal. Kilbita ja odata, paljas mõõk vööl, ruttas ta oksliku sõõri äärde. Ta nägi vaenlast väravaist välja valguvat, sai pasunamehe kätte ja laskis puhuda kõigest jõust märguannet: varjust välja, võitlusse!

Ümber linnuse korrati seda märguannet. Mehed tormasid salaradasid mööda tõkestustest läbi, pildudes odasid, tapreid ning nuie vaenlaste peale.

Need lähenesid okslikule sõõrile, peletades piirajaid eest, otsisid läbipääsuradade suudmeid, hakkasid maas lebavaid puid kõrvaldama, et edasipääsuks teed teha.

Vello tormas, haaranud kelleltki kilbi ja tapri, mitu meest kaasas, salaraja kaudu vaenlasele tiivalt peale, sattus nende jalameestega kokku, rohmis neid ja lõi nad taganema. Ta pääses oma meestega ratsanikele selja taha, aga nägi kohe, et siin on kõlbmatu asend: vallilt üle pihtaia pilluti odasid, piike ja kive. Ta surus vaenlase jalamehi eest ja ruttas kraavi pool kaart tehes rüütlite selja tagant läbi, tagasi haralisist puist redu varju. Siin sai ta pasunamehe kätte, kes puhus ikka veel meeletult võitlusele. Ta karjus sellele kõrva ja käskis puhuda taganemist, nii kõvasti kui jõuab, ähvardas isegi mõõgaga.

Juba jooksis mehi märguandeta varju. Vähe puudus, nad oleksid kaugemalegi taandunud. Vello peatas neid; eemalt lähenesid joostes metsas töötajad. Sellest julgust saades ja rahunedes asus igaüks redusse ja viskas sealt relva, kui vaenlane lähedal end kilbiga hoolsasti ei kaitsnud. Iseäranis tähelepanelikult ja nooltega kokkuhoidlikult käskis vanem ambujaid töötada.

Ühe kännu taga oli Vaike kõhuli, nool vibul. Vello komistas tema jalgadele ja hüüatas kurjalt:

„Mis sa siin?!"

„Vaata!" vastas näitsik rahulikult.

Vello kükitas maha, varjas end kilbiga ja jälgis noole lendu. Tõepoolest, see joonestas kaare põigiti üle lebavate puude, vaenlase kannupoisile külje pealt kaela sisse.

„Minu silm ei eksi," lausus näitsik iseteadvalt ja tõmbas vibu uue noolega pingule.

Vello ruttas edasi ja valmistas mehi korralikule rünnakule. Kui puhub pasun, siis julgemad mehed ees — vaenlasi on juba küllalt langenud, lüüa maha needki, kes jäänud!

Mõni ägedaist kannupoistest ajas hobusega okstesse, et neist läbi tulla. Hobune takerdus, mees langes varsti visatud relvade all. Mõni jalameestest leidis salatee okste vahel ja tungis sellesse. Ta langes kõrvalt visatud nuia või tapri hoobi all.

Nüüd saadi ühe rüütli hobuse esimesed jalad kärbiviskega murda. Suur loom sööstis püsti, laskus põlvili ja vajus küljeli. Langemise hetkel sai rüütel nuiahoobi pähe, poetas relvad ja kukkus.

Kannupoisid haarasid langeva isanda, päästsid ta hobuse alt ja vedasid ta kilpide varjus väravasse. Teised kaks rüütlit taganesid pikkamisi järele.

Vello käskis rünnakuks pasunat puhuda ja kilpe täristada. Aga juba põgenesidki vaenlased joostes värava poole ja rüsinal üle haokubude. Piirajad jooksid neile järele, haavasid odadega veel paljusid, aga pidid seisatama, sest ülalt pihtaia tagant pilluti neile relvi ja kive.

Teise värava kohal heideldi käsitsi. Ott ja Kiur ei olnud ka siis sealt taganenud, kui selleks pasunat puhuti. Üks rüütel oli hobuse seljast maha võetud — Oti kirves oli talle nii tugevasti vastu külge sattunud, et ta enam sadulas ei püsinud. Kannupoiste vahel, hobuse kõrval, talutati ta üle haokubude väravast sisse. Sellest julgust saanud, ründasid Kiur ja Ott teist rüütlit, hoidusid aga targu nõnda kaugele, et piik neisse ei ulatunud, pildusid odade ja nuiadega, mis oma meestelt võtsid. Pikkamisi

taganes rüütel ja kõik, kes tema ümber, hulka haavatuid maha jättes.

Kolmanda värava juures, kus oli vaid üks rüütel sulaste ja vendidega, surmas Küüvits neist üksi mitu ja sundis varsti värava taha taganema. Ründajad olid Küüvitsa julgusest nõnda haaratud, et värava ette tormasid ja kilpide varjus seda raiuma hakkasid.

Viimaks kuulati siingi pasuna märguannet taganemiseks ja tuldi okslikest puudest sööri taha. Kui hinge oli tõmmatud, mindi suurte kilpide varjul haavatud oma mehi korjama. Neid oli siin mõnikümmend, peale selle kaheksa surnut, kes ka ära toodi. Vaenlasi oli aga lagedale maha jäänud ligi poolsada.

Mõned haavatud liivlased lohistati laagrisse ja saadi neilt teada, et linnuses on relvadest puudus. Mehi olnud seal väljatungi hetkel üle kahesaja, rüütleid kaheksa. Riia poolt oodatavat iga silmapilk abi. Tuli olla linnuses palju kahju teinud.

Relvad korjati võitluskohalt viimase nooleteravikuni ära.

Suures ärevuses oli varem võetud vangid unustatud ja nad olid kõik põgenenud.

Muist mehi jäi nüüd valvele, teised lasti lõunale ja puhkama. Haavatud anti Kahro ja Vaike hooleks. Langenute põletamine lükati ööseks.

Ott ja Kiur sõid isuga, kahetsesid ainult rüütlite pääsemist ja manitsesid Vellot, et ta nüüd rünnakuga ei viivitaks. Vello ei vastanud sõnagi, ei kärsinud süüagi, käis korda kaks ümber linnuse ja vahtis väravate ning vallide poole.

Kui malev puhanud, laskis Vello Küüvitsa kutsuda. Juba oli kuuldus levinud, et see noor külavanem oma käega langetanud kaheksa vaenlast.

Küüvits tuli pisut longates, aga pinevil kui vibu.

„Mis sul jalaga?" küsis vanem.

„Hooletus! Enese hooletus! Vaenlase oda riivas veidi . . . Tühi asi! Mis vanem käsib?"

Vello seletas, mis teha, Küüvits kuulas, sirge kui putk, pöördus kannalt ja läks.

Mõnekümne ratsamehega kihutas ta varsti mööda suurt Riia teed lõuna poole. Tal oli ülesandeks minna

vastu vaenlase väele, mis pidi sealt lähenema. Mitte võitlust ei pidanud Küüvitsa salk vaenlasega alustama, vaid ainult teed tõkestama ja seda üsna mitmest kohast: mahalangetatud okslikud puud risti teele, ja niisuguses kohas, kus kõrvalt möödapääs raske, olgu et pinnas on soine või tiheda padrikuga kaetud.

XIX

Kohe sai ka piiraja malev käsu ja varsti hakkas kogu laager kihama.

Nelja mehe kõrgune torn, pealt okstest katusega kaetud, veeti poolesaja mehe tõmbamisel ja tõukamisel kärmesti tõkestuste vahele tehtud laia rada mööda otse vallikraavi äärde. Vedajad olid suurte kilpidega varjatud.

Öistest tuleriitadest võeti nüüd hõõguvaid süsi ja asetati heinatuustidesse, samblakeradesse, raokimpudesse ja haokubudesse. Varsti hakkasid need hõõguma, ja siis puhuti pasunat.

Suurte kilpide varjul kanti hõõguv materjal joostes üle lageda haovirnadele, millega kraav kõrgelt täidetud. Teised aga kandsid hõõguvad kood, kerad ja tuustid kärmesti redeleid mööda torni ülemisele korrale, katuse alla, ja sealt pilluti neid sädemete lennates üle pihtaia linnusesse. Püsti seatud puude varjust kraavi äärest lasti nobedasti nooli ja pilluti odasid valvureile, kes pihtaia tagant pea tõstsid.

Mõned tõid eemalt hõõguvaid tuletukke ja heitsid need kõrges kaares üle pihtaia.

Torni kahelt ülemiselt põrandalt pilluti ka odasid ja lasti nooli pihtaia taga liikujaile ja haavati paljusid.

Teiselt poolt, alttuule, kust ka kraav mitmest kohast täidetud, ruttasid mehed redelite, ritvade ja kärbistega valli äärde, seadsid need püsti ja hakkasid kilbi varjus üles ronima. Et siin pihtaia taga vallil rohkesti mehi nähtavale tuli, võis neid puude varjust nooltega lasta ja odadega pilduda. Paljud piirajaist kippusid vallile mitte teeseldes, nagu see oli mõeldud, vaid võitlust ihates.

All aga taoti kilpe, puhuti pasunat ja tehti kära.

Pealtuule tõusis suits ja vajus kui hall pilv üle linnuse.

Pihtaia tagantki nähti tõusvat juba suitsuvõrasid. Piirajate hulgas hõisati ja saadeti ikka uljamalt relvi igaühe pihta, kes üleval pead tõstis. Mitmes kohas pealtuule põlesid haohunnikud heleda tulega, mille leegid käisid mööda pihtaeda ja süütasid seda.

Väravate ees põlesid ka uuesti kokku kantud haohunnikud ja kuivad pinnud võtsid kergesti tuld.

Päike oli juba üsna madalal. Vello seisis eemal väikesel künkal ja silmitses linnust. Kiur arvas, et varsti võib otsustava rünnaku ette võtta. Ott tuletas meelde oma Väina-äärseid kogemusi ja soovitas veel oodata, et tuli võiks oma osa tööd ära teha.

Vello ei vastanud sõnagi. Ta arvestas mehi, kes langeksid üle valli ronimisel ja väravajäänuste purustamisel. Aga samuti hukutas teda retk lõuna poole. On Võnnu võetud, võib ta varsti Siigevaldi minna ja sealt Väina äärde, Riiale selja taha. Ka sel juhul, kui Riia poolt vaenulik vägi lähenemas, oleks linnuse kiire vallutamine väga tarvilik.

Ta andis käsu kõik ründamiseks valmis seada. See pidi sündima mitmelt poolt korraga, ühest kohast aga otsustavalt.

Igaüks teadis oma ülesannet, igaüks mõistis Võnnu võtmise tähtsust. Oodati märguannet.

Sel ajal, veel enne päikese loojumist, tuli kihutades kaks käskjalga Riia tee valvesalgast. Nad toodi kohe Vello ette. Mehed olid ähmi täis ja hüüdsid teineteise võidu:

„Suur vaenlase vägi läheneb! . . . Kõik ratsa! Rüütlid ees! . . .“

„Küllalt!“ käratas neile Vello. Kui käskjalad olid heitunult vaikinud, hakkas ta neid üksikasjaliselt küsitlema, vaatamata Kiuru või Oti poole.

Mehed korrutasid sedasama: suur vaenlase ratsavägi, rüütlid ees . . . Neli-viis penikoormat eemal . . . Küüvits tõkestab teed . . .

Vello sundis enese rahulikuks, aga tal oli selge: Võnnu võtmine on nurjas ja ühtlasi kogu see sõjakäik. Ei jõua ometi vastu panna linnuse väele ja Riiast tulijaile. Hea, kui veel võimalik on maleva päästa!

Käskides kiiresti tulnud mehi suud pidada, saatis ta uuesti käskjalad lõuna poole, et nad vaenlase lähenemisest järjest sõnumeid tooksid.

Vello võitles eneses lühikest võitlust: kui rünnata siiski linnust, vallutada see ja minna siis Riia väele vastu?

Juba oli aga laagris levinud sõnum: suur rüütlite vägi läheneb! Meeste nägudelt võis lugeda rahutust ja isegi hirmu.

Järsku pöördus Vello oma elatanud sulase poole:

„Mis sina ütled?"

„Ega või malevat pihtide vahele jätta," lausus Ott tusaselt.

Kiur vahtis kõrvale, ei öelnud sõnagi, vilistas tasakesi.

Vello hakkas käske jagama.

Voor haavatute ja saagiga pidi saja jalamehe saatel koju minema, sest hobuseid ei jätkunud kõigile. Kes haavatutest jõuavad hobustel istuda — ratsa, kes ei jõua — hobuse taha köidetud noore kase okstel. Kõik riisutud vara ja loomad viidagu ühes. Mindagu kiiresti! Ja peatumatult, kuni Koivast üle, Beverina lähedal! Seal võib puhata, ja siis jälle edasi.

Ka kõik teised pidid endid minekuks valmis seadma.

Tusaselt ja hirmunult täideti käske, aga tusasem kõigist oli Vello ise. Eks olnud ju tema, kes hukutas mehi vaenlast jälgima, kohtama ning taplema! Kes kavatses Võnnugi võtta . . . Eks olnud tema, kes tõi mehed asjata nii kaugele! Nüüd peab ta pagedes kodu poole pöörduma!

Ta pidas end süüdlaseks, et piiramine oli läinud tühja, et kogu retk pidi jääma pooleli, ei tahtnud suitseva linnuse poole enam vaadatagi.

Käskinud hoolsasti väravaid valvata, ratsutas ta mõne sulase saatel kärsimatult Riia teed mööda lõuna poole.

Jõudnud mõne penikoorma kaugusele, kohtas ta ratsakäskjalga Küüvitsa salgast. Käskjalg teatas, et läheneb mõnikümmend rüütlit ja pool tuhat ratsameest või veel enamgi. Küüvits sulgenud tee kuuest kohast, kus kõrvalt möödapääs raske.

„Kihuta tagasi ja ütle Küüvitsale, et ta enne kolme viimase takistuse kõrvaldamist meile järele tuleks," käskis Vello. „Läheme Koiva taha."

Jõudnud tagasi Võnnu alla, andis vanem käsu:
„Koiva taha!"
Kõik olid sellega päri ja hakkasid minekule valmistama.
Jalavägi saadeti ees teele, ja kui arvati, et see on juba üle jõe, istusid viimased ratsanikud hobustele ja traavisid kiiresti põhja poole.
Jalavägi oli juba üle jõe, kui talle järele jõuti. Mindi üle, aga silda veel ei lõhutud. Alles siis, kui ka Küüvits jõe äärde jõudis — linnuse juures olnud tal väike võitlus vaenlase salgaga — ja üle tuli, lõhuti sild. Riia poolt tuleval vaenlasel jäänud veel kolm tõkestust teelt koristada. Pärast keskööd võib ta, kui ruttab, Koiva äärde jõuda.
Vello istus ratsu selga, võttis Küüvitsa, Kiuru ning Kahro kaasa ja ajas põhja poole, et leida sünnis koht malevale ööbimiseks. Nad leidsid selle Beverina lähedal väikese järve ääres. Mindi malevat sinna tooma.
Kui viimane mees üle silla jõudnud, lõhuti see, aga põhjapoolsele kaldale jäeti ratsaväe salk metsa alla redusse. Siis tuli malev edasi ja asus osutatud ööbimiskohale.
Vello ei saanud aga nurjunud retke pärast rahu, istus ratsu selga ja kihutas üksi teed mööda põhja poole, Ümera jõeni, vaatles hoolega ümbruse metsa ja põlluribasid kahel pool teed. Mitmes kohas tuli ta hobuse seljast maha ja katsus, kui tihe on metsaalune võsa.
Siis pöördus ta tagasi maleva juurde.
Lõkketuled olid süüdatud, valmistati toitu, söödi ja kõneldi aina kojuminekust.
Õiget rõõmu ei tundnud sellest küll keegi. Võnnu all oli tapeldud ja vaenlasele kahju tehtud, saaki oli rohkesti saadud. Aga linnus oli võtmata jäänud.
„Õiget taplust ikkagi ei olnud!" lausus mõnigi mees mõrult.
„Ei taplust ega võitu!"
„Pole kodus millegagi kiidelda!"
„Häbi koju minnagi!"
Vello oli meeletusas, ei püsinud puhkama jääda, istus jälle ratsu selga ja kihutas Sotekle teed mööda lõuna poole, et enesega üksi olla. Jõudnud edasi mõne peni-

koorma, silmas ta kaht meest jala lähenemas ja pani käe mõõgapära külge. Kui nad lähedale jõudsid, võis näha, et nad on väsinud teekäijad ega mõtle kurja. Vello hakkas neid küsitlema ja sai teada, et nad on liivlased. Mehed olid väga rõõmsad, et mitte lätlase või sakslasega pole kokku juhtunud. Varsti tekkis neil Vello vastu usaldus ja nad küsisid teed Sakalasse. Kui nüüd Vello ei salanud enam, et ta ise on Sakala piirilt, ütlesid liivlased, et nad tulevad Riia alt, kus küll kurelased ja teisedki vahvasti võidelnud, aga rüütlitele tulnud abi Holmi poolt ja linn päästetud. Piirajad pidanud taganema, kaotanud palju mehi ning laevu ja pöördunud koju. Seda sõnumit tahtnudki mehed Sakalasse viia, et seal teataks, kuidas Väina ääres asjad on, ja sedamööda siis toimetataks.

Vello käskis kõik saladuses pidada, öelda ainult, et Riia all on, nagu kuulda, rüütlid kurelastega sõdides küllalt kahju saanud. Ta viis mehed enesega ühes laagrisse. Seal andis ta nad kui teekäijad Kahro hooleks.

Ise aga ratsutas ta hämarate metsade varjus uuesti Ümera poole ja tundis, et temas valmib otsus. Sild Ümeral oli rikkumata. Tee taganemiseks on lahti. Malevaga ei või enam midagi halba juhtuda, et tark Lembitu ja mõistlikud Sakala vanemad võiksid parastada.

Ei, Mägiste vanem ei lähe koju, enne kui ta on mehiselt tapelnud!

Silmitsedes tagasi pöördudes uuesti metsi kahel pool teed — eriti Ümera lähedal, põlde ja põlenud külade ahervarsi, sai temas otsus ikka kindlamaks, ja ta kordas enesele Oti sõnu: Ümera ei ole suur jõgi. Aga see pole tähtis, on jõgi suur või väike. Peaasi, et tast ei jää halba mälestust.

Ja omalt poolt lisas ta kui vannutades iseennast:

„Et tast jääks kustumatu mälestus!"

Ta jõudis laagri juurde alles suure ao ajal. Lõkketuled hõõgusid veel, mehed magasid, ainult valvurid liikusid aeglaselt edasi-tagasi. Ta isegi heitis pikali ja uinus väheks.

Päikese tõusu ajal ärkas ta, istus hobuse selga ja ratsutas üksi Koiva poole. Teel tuli talle kaks käsk-

jalga vastu: vaenlane ilmunud suure väega jõe taha. Hakatud silda parandama. Kas vastu panna?

Vello läkitas suurema salga ratsanikke Koiva äärde, käskis teed, kus kahelt poolt möödapääs raske, langetatud puudega tõkestada ja siis teateid saata vaenlase edasijõudmisest.

Kohates laagri lähedal tusast Kiuru, lausus Vello naeratades:

„Ilus päev täna!“

Kiur vaatas kõrvale ja mühatas midagi pahaselt enese ette.

Siis käskis vanem ka Asso, Küüvitsa, Kahro ning Oti kutsuda ja üheskoos ratsutati nüüd Ümera poole.

„See jõgi, need metsad ja põlluribad, künkad ja alevõsad on mulle üpris meele järgi,“ ütles vanem. „Siin võiks vööraid vastu võtta, kui nad peaksid tulema. Koiva poolt toodi sõnum, et seal silda parandatakse. Ehk tulevad juba täna. Olgem valmis neid väärikalt tervitama.“

„See on hoopis teine jutt!“ sõnas Kiur, vaevu oma tõusvat indu varjates.

Küüvits lõi võitlushimust lõõmama.

„Siin võib rüütleidki auga vastu võtta!“ hüüatas Ott. „Saati siis veel muid!“

Asso oli ka asjaga päri.

Vaadati parajad kohad metsa all ja metsaaluse võsastiku vahel välja: kuhu paigutada jalamehi, kuhu ratsanikke, kuhu asetada tagavaraks igaks juhuks salk mehi. Peeti kõigi üksikasjade üle pikemalt aru. Siis pöörduti laagri juurde tagasi.

Üle kaua aja nähti täna rünkpilvi mööda taevaveert hiilimas. Päike oli juba kõrgel ja kõrvetas palavasti, õhk oli rammestav kui karmune leitsak ja tuul liigutas vaevu vaid kõrgete kuuskede latvu.

Vello käskis mehed tee äärde mitmesse ritta seada, astus nende ette kõrgemale kohale, mõõk käes. Kui oli kilpi täristatud ja kõik vaikinud, heitis ta malevale ulja pilgu ja avas suu.

Ta tänas kõiki seninähtud vaeva eest. Võnnu all on mehed näidanud, et nad tapelda julgevad ja rüütleidki ei karda. Saaki on küladest küllalt saadud. Sellega kõlbaks kojugi minna. Koiva sild on rikutud, tee tõkestatud,

tagaajamist pole karta. Sild Ümera jõel on terve. Kodutee on vaba.

Siin peatus vanem ja laskis silmad vasakult paremale käia. Ta ei märganud õiget rõõmu kellegi näol ja jätkas:

„Kahe päeva pärast, kolme päeva pärast oleme kodus. Võime rõõmsad olla oma saagi üle. Meie omaksed samuti. Aga neljandal ööl, kui magame oma asemel, vaata siis kuuleme õues kisa ja kära. Enne kui saame mõõga või tapri kätte, on vaenlane majas, tapab naisi, lapsi ja meid endid.

Ta viib meie saagi ja kõik, mis me oleme raske tööga kogunud. Ta ajab ära meie viimase veise ja põletab peavarju. Nagu ta tegi poolteise aasta eest. Praegu on ta Koiva taga ja parandab silda, et meile järele tulla."

Jälle ta peatus ja hüüdis nüüd kõvema häälega:

„Nüüd on meil valida: kas läheme koju ja ootame seal vaenlast ja oleme hirmul iga öö. Või langeme siin tema peale ja hävitame viimase meheni?"

„Hävitame siinsamas! ... Siinsamas! ... Lööme maha viimase meheni!" karjus maleva, tõstis ähvardavalt relvad ja täristas kilpe.

Vanem tõstis mõõga, ja kui kära vaikinud, jätkas kõvemini:

„Suur Kaitsja — mets on meil siin abiks. Peidame endid tema varju kahele poole teed. Ja kui vaenlane on tulnud meie vahele, sajab talle pähe nooli, tapreid, odasid ja kärpe. Kes veel ellu jääb — lööme mõõgateraga maha!"

Edasi ei saanud ta kõnelda, tõusis nii sõjakas kära ja taoti nii kõvasti relvi, et kõik selle alla mattus.

Vello joobus rõõmust, tõstis jälle mõõga ja hüüdis võimsalt:

„Olgu nii! Kes teist tahab mehiselt tapelda, tõstku mõõk. Ja olgu see vandeks, et me ei lõpeta enne, kui pole siin enam ühtki vaenlast, kel hing sees!"

Kõik tõstsid oma mõõgad, aga kellel seda ei olnud, tapri, oda, noole või vestu.

Paljud aga ei suutnud oma rõõmu varjata, tungisid vanema lähedale ja langesid talle kaela, sülelesid teda kui vennad.

Nüüd oli malev ja vanem kui üks mees.

Anti käsk edasiminekuks ja varsti oldi jõe läheduses. Voor saadeti üle silla. Aga mõningaid jalamehi ja veiseid pidi siitpoolt jõge paistma, nagu oleksid nad pagemas.

Sild lõhuti ära.

Jõe äärde metsa nurga taha varjule seati Kiur mõnekümne mehega, et ta peataks eelväe-salga, kui see jõest läbi tahab ajada. Jalameestest valiti julgemad ja need, kes osavamad võitlema, ning peideti kahele poole teed, jõe lähedale, metsa alla. Nende hooleks jäi rüütleid rünnata, kes käisid harilikult vaenlase eelväe-salga järel.

Jõelähedasest metsast lõuna pool tee ääres olid põlluribad, siis küla ahervartega, tänavate ääres puid ja põõsaid, siis jälle põlde ja uuesti mets, kust väljus Koiva poolt kulgev tee. Siia seati kummalegi poole teed alevõsastiku varju Ott ja Küüvits, kumbki enam kui saja ratsamehega. Nendest lõuna poole tee äärde peideti jalaväge. Asso asetati tugeva ratsasalgaga põllu lähedale metsa varju, kust tal kerge oleks väljuda ja kihutada sinna, kus toetust kõige hädalisemalt tarvis.

Siis lepiti märguannetes kokku. Märku pidi antama pasuna puhumisega.

Vaevalt olid kõik kohal, kui lõunast Koiva äärest tulid valvurid ja teatasid, et suur vaenlase vägi on tulnud üle jõe ja liigub aeglaselt põhja poole, ees väike salk, vist läti ratsanikke, siis kannupoisid ja rüütlid, nende järel ilmatu ratsavägi.

Vello kuulas seda, nagu oleks talle rõõmusõnum toodud. Ta saatis teate vaenlase lähenemisest kõikidesse väeosadesse ja käskis valmis olla. Ise liikus ta ühe väeosa juurest teise juurde ja andis veel juhatusi.

Varsti kuuldus kapjade müdinat, ja neli vaenlase ratsanikku, haljad kiivrid peas, ajasid kõrvale vaatamata jõe poole. Jõudnud kaldale, peatusid nad väheks, vahtisid teisel pool jõge teel uperdajaid, pöördusid siis ümber ja kihutasid kiiresti tagasi, sõna viima, et tee Ümerale on vaba.

XX

Üldiseks rünnaku märguandeks pidi olema kolmekordne pikaldane pasunahääl, esiti ees, jõe pool rindel, siis kohe ka tagapool, vasakul ja paremal.

Rünnak rüütlitele pidi sündima enne pasunapuhumist, et neid rabada järsult, ootamatult, et eemal ei teatakski kallaletungist rüütlitele ega teataks valmis olla üldise rünnaku vastu. Kahro pidi hundi kombel ulguma, ja kohe sööstab siis Vello oma meestega paremalt poolt puude vahelt ja põõsaste tagant viskerelvi pildudes välja. On rüütlid ühest küljest rabatud ja pöörduvad rinnaga sinnapoole, siis ulub jälle Kahro ja selja tagant ründab vasak rühm.

On rüütlid sel kombel esimese hoobi saanud, siis alles puhub pasun ja kogu malev vajub mõlemalt poolt vaenlase peale.

Kõik viskerelvad jagati meestele, ja et rohkesti jäi järele, siis asetati need tee lähedale tüvede najale, kust neid kerge oli ründajatel leida.

Kõik olid valmis, istusid või lebasid põõsaste taga, relvad käepärast, ja ootasid hinge pidades.

Vello istus langenud puu tüvel, tapper viskamiseks põlvil, teravalt kuulatades. Juba arvas ta läbi latvade kohina kuulvat hobuste traavi samme. Aga see osutus tema enese südame rutuliseks pekslemiseks. Mets oli siin tihe ja jämedate puude alune võsane — hobusega ei saanud siin liikuda.

Kui nad õigel ajal ohtu aimavad ja tagasi pöörduvad! käis Vellol mõte läbi pea. Seavad endid võitlusvalmis! Siis on raske . . . Või kõik meie mehed ei kuule õigel ajal pasunahäält! Õigusega ütleb Ott: kõik läheb tapluses hoopis teisiti kui kavatsetud!

Vaike tuli lõõtsutades, noolekimp vöö küljes, vibu käes. Vaevu sai ta öelda:

„Juba näha! . . . Ratsanikud! . . .“

Vello sööstis tüvelt ja haaras tapri, hüüatades:

„Kus Kahro? . . . Kus pasunamees? . . . Kus on pasunamees?!“

Kahro seisis sealsamas, pasunamees astus puu tagant

välja, kõver hall pill käes. Kahro tõmmul näol oli uljas rõõm, ilusad teravad hambad paljad.

„Jookse, Vaike, ütle veel kõigile, et nad hiiliksid lähemale!..." kärkis Vello. „Aga hoidku end põõsaste ja tüvede taha!... Ole sa, Kahro, käepärast, et märku anda."

Üheskoos hiiliti tee poole.

Küürakil käies nägid nad viimaks hobuste jalgu. Need olid paljad, karraga katmata.

„Kus on rüütlid?!... Need pole rüütlid!" kähistas Vello pettunult.

„See on eelväe-salk," lausus Kahro.

Varsti nähti karraga kaetud hobuste jalgu, ikka kaks hobust kõrvuti, traavides lähenevat. Juba möödusidki esimesed.

„Nüüd!" hüüdis Vello summutatud häälel ja võttis taprivarre parajast kohast kinni.

Kahro pööras selja, tõstis pea, ja korraga kostis metsa alt üsna tee lähedalt hundi ulgumine, alatud lühikese haugatusega, venides siis pikalt, vaenulikult, vaibudes kaeblikult.

Samal hetkel sööstis põõsaste ja tüvede vahelt halle kogusid tee äärde ja rüütlitele lendas okslikke kärpe, raskeid nuie, ihutud tapreid ja teravaid odasid. Kõik see sündis kisa ja kärata. Kuuldusid esiti ainult tumedad mütsud ja heledad kõlksatused. Neile järgnesid oiged, sajatused ja käsklused. Mitu rüütlit lõid oma suurtel soomustatud hobustel vaaruma, mõni langes hääletult ripakile sadulasse ja lohises edasi mööda maad, mõned karjatasid ja pillasid relva. Kohe peatati read, rüütlid pöörasid hobused ründajate poole ja viskasid huupi piikidega metsa alla.

Veel korra ulus Kahro ohtu kuulutavalt, mitme lühikese jätkuga, ja kohe sööstis teiselt poolt teed metsast halle kogusid kiskjate ilmega, ja rüütlitele lendas selga ning pähe raskeid viskerelvi. Hobustele torgati tagant katmata kohtadesse odadega, virutati nuiaga vastu konte. Jälle langes rüütel, mõned hobustest sööstsid metsa alla, kus neile pähe virutati.

Nüüd kostis esiti metsa all ja siis eemal pikaldane pasunahääl, kostis lakkamatult, ja kogu rindel algas

nüüd rünnak. Seda saatis metsik sõjakisa, kilpide tärin ja mõõkade kõlin.

Rüütlid ja kannupoisid lõid kärmesti kaks rivi, seljad vastastikku, näod metsa poole. Nad varjasid endid kilpidega, piigid enamasti visatud, mõõgad löögivalmis.

Vello ruttas mööda metsaalust ja manitses mehi hoida relvi, mitte huupi pilduda, visata sinna, kust rüütlitel selg lage; või niita tagant hobuste jalgu. Ta nägi Kahrot odaga põõsa äärest selja tagant rüütlile sihtivat, jälgis relva lendu ja kiivris pea äkilist nõksu tahapoole. Ta nägi Vaiket üsna tee ääres põõsa taga konutavat, vibu pingul. Kellel meestest viskerelvad heidetud, otsis maast kivi ja heitis selle rüütlile selja tagant pähe või selga.

Vello rühkis edasi jõe poole, aga ei raatsinud rinnet silmist lasta. Ta nägi läbi põõsaste, kuidas raudne käsi pillas kilbi, kui tapper või kivi tabas pead. Ta nägi üht rüütlit jalgupidi hobuse all rabelevat ja kuulis appihüüet.

Rüütlitest eespool oli salgake kannupoisse, kiivreis, aga raudrüüta, mille tõttu neid ründajate viskerelvad hõlpsasti maha võtsid. Nad sattusid segadusse, mõned ajasid ratsa metsa alla, kus nad takerdusid ja varsti surmava hoobi said; teised kihutasid jõe poole, kus Kiuru ratsasalk lätlastest eelväega mees mehe vastu võitles. Kannupoisse tuli lätlastele abiks. Kahro tõi Vellole langenud lätlase hobuse ja kilbi, hankis enesele teise ja mõlemad lõid vaenlastega mõõgad vaheliti. See ei olnud kerge, vastased olid relva tarvitamises vilunud. Juba sai Vello torke puusa ja tugeva hoobi vastu raudäärisega kiivrit. Aga siis tarvitas ta oma võtet, hakkas vastase mõõka oma mõõgaga ümber keerutama ja sai viimaks mahti pähe lüüa. Vaenlane vaarus ja langes hobuse seljast. Kahro vastane pöördus põgenema.

„Mis sünnib tagapool!“ hüüdis Vello kui hoolikas peremees. „Katsume metsa alt ratsa läbi pääseda.“

„Küllap siin tuleb Kiur lätlastega toime,“ vastas Kahro ja ajas Vello kõrval metsa alla.

Ei olnud siin kerge Kiurul lätlastest eelväe-salgaga toime tulla. Niipea kui pasun puhus, oli ta kohe metsa

nurga tagant välja ratsutanud, vastu kiivreis vaenlastele. Visatud odad täratasid vastu kilpe, hobused kargasid üksteisele jalgadega rindu, mehed karjusid metsikult, haarasid mõõgad ja hakkasid raiuma.

Kiur nägi enese vastas tugevat meest helkivas kiivris, punetava katmata näoga, punaste juustega, ja karjatas hämmastusest. See oli äraandja Rahi, raske mõõk kui raudne kaigas löögiks tõstetud.

Kiur lõi leekima seda meest nähes, aga teadis, et jõu poolest jääb siin alla. Ainult väledus, see Mägistes palju kiidetud Kiuru võrratu väledus võis teda aidata. Ta mõtles esiti ainult kaitsele ja saatis kilbiga ning kerge mõõgaga ränki hoope kõrvale. Ta laskis vastasel end väsitada ja hakkas siis vasakult, paremalt, ülalt ja alt katseks kergeid hoope andma. Viimaks sai ta vaenlase mõõga oma relva abil kõrvale tõugata ja otse kõrri torgata. Punajuukseline vajus seljakile, pillas relvad ja sai veel hoobi õlga.

Kiur tundis küljes valu, aga ei püsinud sellele mõelda. Ta nägi vasakul läti ratsanikku, pöördus talle vastu, peletas ta võitluseta põgenema ja vaatas ümber. Tema mehed olid eelväe-salga pagema löönud ja ajasid pagejaid jõe lähedal taga. Kohati olid lätlaste suured hobused liivasesse pinda takerdunud, põlvili langenud, ja mehe üle pea langetanud. Eestlased oma väikeste nässakatega pääsesid kergesti edasi või tulid seljast maha ja vedasid hobuse käe kõrval tee äärde.

Teekond metsa all, jõe lähedalt Oti seisukohani, näis Vellol väga pikk olevat. Kihutada ei saanud, oksad kriimustasid nägu, hobuste jalad takerdusid võsasse. Kõrvalt, tee poolt kostis võitluse kära, karjumist, sajatusi, oigeid, tärisevaid hoope kilpide vastu, mõõkade kõlksatusi. Kui hea meelega oleks Vello käänanud ka tee äärde ja löönud sekka, aga ta pidi kõigepealt teadma, mis sünnib seal, kus olid tema maleva peajõud.

Puus tuikas kõvasti ja verd nõrgus juba rasude all jalapöiani. Ega muud, kui nõrken! tundis Vello hirmu.

Viimaks jõudsid nad ale võsa äärde, siin pidi olema Oti väesalk. Praegu ei olnud siin kedagi. Paremal, tee

pool, kostis metsik võitluse kära. Vello ja Kahro kihutasid sinna.

Saanud oma sada meest, oli Ott seadnud need põllu kõrvale alevõsasse. Ta ei olnud rahul, et Vello võttis rüütlite ründamise enese hooleks.

„Ise raiub kõrgeid kuuski, meile jätab lepavõsa rookimise!“ urises ta. „Vaat viimaks tal pihad haiged, mingu me veel voolima!“

Oti väesalga vastas teisel pool teed oli jalavägi. Küüvits oli Otist kaugemal, teisel pool teed, tema vastas jälle jalavägi. Kohe pasuna puhumise järel pidi jalavägi võsast ja metsast vaenlast ründama, pisut hiljem, kui vaenlasel juba küllalt tegemist, pidid Oti ja Küüvitsa ratsamehed talle veel enam tööd andma või hoopis maha muljuma.

Oti mehed seisid hobuste kõrval, ootasid põnevuses märguannet, heitsid omavahel nalja.

„Palav päev, saaks töö tehtud, läheks Ümerasse suplema,“ lausus keegi.

„Vello on töökoha hästi valinud — vee lähedale,“ vastas teine.

„Ratsanikud!“ hüüti korraga ja kõik sööstsid sadulasse.

„Tubli!“ kostis Ott mõnuldes. „Las tulevad! Mõrd on valmis! . . . Mina löön ühelt poolt, Küüvits teiselt poolt, polegi pääsu! . . . Tuul puhub kenasti — ei kuule nad enneaegu meist kõhkugi! . . .“

Nähes esimest mõndakümmend vaenlast mööda traavivat, hüüdis Ott põlglikult:

„Puha klibu! . . .“

Siis aga soomustatud hobuseid, valgeid mantleid ja helkivaid kiivreid silmates lisas ta kohe:

„Seal ongi nad ise! Tere tulemast!“ Ja pead vangutades: „Kas Vello mõrd peab neid kinni! . . . Eeh! Kui kihutaks neile siitsamast ummisjalu peale ja hüüaks kõigest jõust: Kiidetud olgu Jeesus Kristus! Aga ei! Meie kord pole veel tulnud.“

Rüütlite helkiv ja võimas lühike rida kõrgetel hobustel kadus jõe poole puude taha.

„Vaene Vello! . . . Sa nagu tahad noorelt surra! . . . Otsid ikka omasugust vastast . . . Seal nad on — eks

pane rinnad kokku!..." kõneles Ott iseendale. „Need meie kohal on nüüd lätlased või koguni sakslased?... Nüüd viimaks liivlased... neli rida kõrvuti... Lõppu ei ole nähagi!... On ilus loomus, ei niisugust näe igapäev!... Aga miks ei puhuta juba pasunat!"

Ta hüppas ka sadulasse ja otse karjus: „Miks ei puhuta juba!"

Jõe poolt kuuldus nüüd hundi ulung ja selle järel relvade kõlksatusi.

„Hakkab peale!" lausus Ott sadulas ja muheles rõõmsas elevuses, kilp vasakus käes, mõõk paremas. Ulung kostis teistki korda ja selle järel pasunahääl jõe poolt.

Pasunat puhuti nüüd ka lähemal, korrati kogu rindel, ja Ott oma meestega nihkus võsa äärde, kust selgesti teele võis näha. Pealetung pidi enne teisel pool teed algama.

Seal algaski äkki metsik kära: jalavägi oli oma viskerelvadega vaenlase üle külvanud ja tungis talle piikide, odade ja mõõkadega kallale.

Nüüd puhus mees Oti kõrval, ratsanikud vajusid võsast välja, üle põllu, kiiresti, pilve varjuna. Hobused tõmbusid nelja joostes sirgu, vajusid maa ligi, mehed surusid end laka lähedale, tõstsid metsikut sõjakisa ja tagusid mõõgaga kilbi vastu...

Juba oli neid nähtud ja osa vaenlasi pöördus neile vastu. Odad, kärbid ja taprid lendasid õhus kaari joonistades vastamisi, üksteisest mööda, hobustele pähe, vastu jalgu, meestele vastu kilpe ja kiivreid.

Vaenlase kahekordne rida läks segi, tekkisid vahemikud. Tagantpoolt metsa vahelt ilmus aga uusi rühmi neid vahemikke täitma. Neid kihutas ja julgustas noor valgejuukseline helkivas kiivris pealik suure musta seljas. Ta rohmis ise pika mõõgaga vasakule ja paremale, tungis teistest ette, lähenedes Otile kui vastase salga pealikule. Ott heitus hetkeks ja vaatas otsides ümber: kas ei leidu võõrale pealikule väärilist nooremat vastast? Aga ei olnud näha kedagi, kelle hooleks usaldada see tore vaenlane. Ott urahtas korra vihaselt, hoidis kilbi ja mõõga valmis, pomises vandesõnu ja pöördus pealikule otse vastu. Ta ei rutanud lööma, ta teadis, et on vana, et väsib varsti, et vaenlasel on rüü all rinnakatteks soomus, temal enesel

aga mitte. Noor pealik lõi oma pika mõõgaga hoolimatult ja põlglikult; Ott kaitses end näiliselt kohmetult, ei teinud katsetki vastast tõsiselt tabada, viitis ainult teise kallist aega. Vastane sai kärsituks, ägestus, virutas kõigest jõust, et asja lõpetada. Hobused seisid, pead vaheliti, lingutasid kõrvu, pööritasid hirmunult silmadega, tammusid rahutult jalgadega.

Siis tuli vasakult nii ränk hoop, et Oti kilp vajus kõrvale ja mõõk puutus õlasse. Tal oligi vasak külg hooletusse jäetud, sest ta torkas samal hetkel parajasti vaenlasele istmiku alla. Ta teadis, et raudne soomus sinna ei küüni. Ja ei küündinudki. Noor kiivris pealik röögatas ja kattis end madalalt kilbiga, aga hilja. Siis hakkas ta meeletult raiuma, lõi Oti kiivri peast ja riivas korra vasakut külge.

Ott tundis väsimust ja aimas, et ots on lähedal. Õlas tuikas ja sooja märga voolas rinnale ning käisesse. Löögiks puudus jõud, oli tegemist, et raskeid hoope vastu võtta ja kõrvale saata. Aga vastanegi näis raugevat, rohmis ikka jõuetumalt ja toetas hetketi kilpi hobuse turjale. Ott varitses pisteks aega, löögiks ei olnud tal enam jaksu. Ta ei rutanud — las vaenlane väsitab end ja raiub. Ja ta andiski jälle raske hoobi, mõõk lõikas Oti pronkskilbi serva sisse ja takerdus. Ott ühmatas rõõmu pärast ja sorkas vaenlase kilbi alt oma mõõga uuesti vaenlase istmiku alla, jalge vahele. Kiivrimees pillas mõõga ja kilbi, langes rippu ning lohises sadula küljes edasi.

Ott laskus hobuse seljast ja kõndis ratsuteist kinni hoides taarudes vastase juurde. Too lebas seliti, käed laiali. Valged juuksesalgud katsid kaela.

Ott tõukas teda jalaga vastu õlga ja küsis liivi murrakus:

„Kes sa oled? Vasta, kui veel elad?"

„Ära mind tapa! Olen Liivi kuninga poeg... Kaupo poeg," kostis vaenlane nõrga häälega.

Ott hõiskas rõõmu pärast. Ristitud Liivi kuninga poeg oli talle vastaseks! Ta vaatas ümber. Tee ääres käis äge taplus, ei olnud kellelgi mahti teda tähele panna. Siis lausus ta mürgiselt:

„Olen ise mineja. Ei või sind jätta nõnda... Kui küsi-

takse seal, kes su võitis, kes su tappis, eks ütle: Mägiste vanema lombak sulane Ott."

Ta sülitas pihku, võttis kahe käega mõõgapärast kinni ja raius vaenlase pea otsast. Mitu korda pidi ta lööma — käed olid nõrgad, kael oli tugev. Lõpetanud töö, laskis ta mõõga langeda, toetus hobuse najale ja vaarus metsa poole, sõnades käies:

„Sulane Ott läheb puhkama ... Liivi kuninga poeg ... Ei see olnud kerge!"

Temast mõnikümmend sammu eemal tee ääres jätkus aga verine taplus, tärisesid kilbid, kõlksusid mõõgad, oiati, karjuti, vannuti, puhuti pasunat, hüüti appi jumalaid ja inimesi. Seal võitlesid Oti ratsamehed. Neist lõuna pool oli jalavägi vaenlasele peale tunginud, pildus esiti nuiade, odade ja kärpidega, tungis siis aga löögirelvadega tee äärde vaenlasele käsitsi kallale.

Küüvits oma saja ratsanikuga ootas läbematult tapluse algust. Ta pidas hobuse liikumatult paigal ja oleks pinevusest või lõhkenud. Ta hoidis piiki kõvasti peos ja laskus tee poole vahtides kummargile lahule, nagu jookseks juba hobune tuhatnelja.

Viimaks puhus jõe pool pasun, see kordus varsti lähemal ja nüüd võis näha, kuidas jalamehed vasakul langesid vaenlase peale.

Küüvits ootas, nagu kokku lepitud, aga ei kärsinud kaua paigal püsida, lõi hobusele piigiga vastu külge, vilistas ja ajas põõsaste vahelt välja, sada meest temaga kõrvuti vasakul ja paremal.

Vaenlase ratsanikud pöördusid neile vastu, aga kohmetult, hilja. Ründajate hoog oli nii tugev, et liivlaste read segi paisati ja purunesid. Suurem hulk langes pillutud relvade all, teised sööstsid hobustelt ja püüdsid põõsaste taha pageda, aga lööd i enamasti maha, muist ajasid hobustel segaduses ette- ja tahapoole.

Küüvits vaatas vasakule ja paremale, raiumise hoog käsivarres, aga ees omad mehed Oti rühmast. Lõuna poolt metsa vahelt teesuudmest tuli aga nüüd vaenlase ratsanikke juba kolm-neli kõrvuti; nende ees suure musta ratsu seljas helkiva kiivri ja suletutiga pealik. Ruttu sea-

dis ta oma mehed risti teed ritta, surus põllulegi ja ründas eestlasi tiivalt.

Küüvits taganes taplejate hulgast, hüüdis mehi, lõi uut ristirinnet, pidas helkivas kiivris suletutiga vaenlast silmas. See surus oma meestega aeglaselt edasi, oodates teesuudmest selja tagant enesele ikka uusi salku abiks.

Küüvits karjus, et koguda mehi, tõmbas mitut hobust päitseidpidi, osutas ähvardavat hädaohtu. Saanud mõnikümmend kaaslast, ajas ta kiivrimehele vastu, korrates omaette võitlusinnust joobunult:

„Ometi kord! ... Ometi kord! ... Eks kaeme!"

Kiivrimees ei oodanud teda kaua, tõmbas hobuse päitseidpidi püsti ja oli mõne hüppega Küüvitsa ees, keda pidas nähtavasti pealikuks.

Piigid põrkasid vastu kilpe ja nii tugevasti, et vaenlane lõi hetkeks sadulas kõikuma. Hobused taganesid, virutati uuesti piikidega. Küüvitsa piik tungis üle vastase kilbi ääre ja põrkas vastu kiivrit. Vist põrutas see vaenlase pead, ta läks hetkeks kaitses ja löömises segi, taandus, viskas piigiga Küüvitsa pihta ja haaras mõõga. Nüüd viskas ka Küüvits oda, see libises vastase kilpi mööda kõrvale ja mõlemad hakkasid nüüd mõõkadega rohmima.

Nad olid nähtavasti kõik muu unustanud, mõlemale näis selge olevat, et siit teine eluga ei pääse. Mõlemad hakkasid väsima. Hobused keerlesid rahutult teineteise ümber, hoidudes parajas kauguses.

Viimaks läks Küüvitsal korda näksata mõõgaga vaenlase kiivrit, nii et see viltu langes. Õlekarva lainelised juuksed langesid salkudes silmadele. Nüüd katsus Küüvits vastase pooleldi katmata pead mõõgaga tabada, aga ikka jõudis sinna kilp ette. Oli selge, jõuga pole siin vähematki teha, osavus on aga mõlemal võrdne. Tõmmates oma hobust veidi tagasi ja varjates end kilbiga, andis Küüvits tugeva hoobi vastase ratsule pähe. See sööstis paigalt, tõi vastase otse Küüvitsa kõrvale ja vaarus kõigega. Nüüd lõi kiivrimees, et tasakaalu hoida, käed laiali ja Küüvits rohmas otse ülevalt vastu kiirdu, mis kaetud õlekarva juustega. Mõõk vajus nina juureni, vastane langes relvi poetades ühes hobusega.

Kummalgi pool teed kees aga raevukas võitlus. Ikka veel tuli teesuudmest ratsanikke, ja selja tagant, jõe poolt korraldas, ergutas, ässitas ning sundis mõõgaga vehkides mõni helkiva kiivriga, suletutiga rüütel taganejate salka. Igal Oti mehel oli siin juba enam kui ühe vastasega tegemist.

Vello jõudis jõe äärest metsa tulles Kahro saatel põllu äärde ja pööras siit kohe tee-äärsele rindele. Ta nägi juba eemalt, et paiguti on see rinne juba läbi murtud, aga lõuna poolt läheneb vaenlasi hulgana ja surub Mägiste mehi tagasi.

Ta ajas lähemale ja nägi rinde lähedal maas meest lamamas.

„Ott! ... Mis sinuga? ...“ hüüatas vanem.

„Riivas õlast ... Puhkan ...“ lausus Ott ja ajas enese vaevu istukile. „Vanadus!“ lisas ta ohates. Aga vaadanud taplejate poole, lausus ta mõnuldes:

„Küll rohmivad! ... Et need liivlased veel ei põgene!“

„Asso tuleb kohe, teeb lõpu!“ vastas Vello nii veendunult, et Ott rahustus ja jälle pikali laskus.

„Kuidas on seal rüütlitega?“ küsis ta murelikult nagu hoolas sulane.

„Ega vist enam kauaks ... Puhka sina!“ vastas Vello.

Ta osutas Otile, käskis Kahrol vana sulast aidata ja kihutas ise võitlejate juurde.

Jõe poolt lähenesid taganejad lätlased, sakslased ja lehvisid rüütlite suletutid.

Niipea kui Kiur oli löönud eelväe-salga jõe ääres põgenema, vajus ta oma meestega jõe poolt otse teesuudmesse, kust paistsid rüütlid, risti teel, kilbid ja mõõgad käes. Nende taga maas nähti aga hobuste ja raudrüüs meeste laipu.

Sõnatult ja kärata lähenes Kiur ja viskas odaga, teised kaks tema kõrval samuti. Visati veel taprid odadele järele ja haarati mõõgad.

Juba olid kaks rüütlit hobused neile vastu pööranud ja varjasid endid kilbiga, mõõk käes.

Kiur võttis teise neist täiesti enese hooleks. Rüütel tõstis oma mõõka aeglaselt ja langetas raskelt. Kiuru

kerge kaheteraga mõõk välkus siia-sinna, täksas juba vastast õlale, käisele, kintsule, torkas rinnale — igal pool oli ees raudne soomus. Kiur tundis abitust, hüüdis teistele, kes selja taga, et nad viskaksid piigi, kärbi või nuiaga. Kas või tapriga! Teised olid aga oma viskerelvad juba pildunud, ei pääsenud mõõgaga abiks. Kiur katsus oma hobust tagasi tõmmata — teised olid selja taga oma hobustega. Kirudes, vandudes otsis ta kohta, kuhu vastast lüüa või pista. Rind oli rüütlil kaetud, pea, nägu ja kael helkisid, ainult silmade kohal olid ahtad praokesed. Neisse kiinduski Kiur, varjas end hoolsasti kilbiga ja saatis raskeid lööke kõrvale, parajat hetke otsides. Siis korra, kui vastase ränk mõõk jälle kõrvaldatud, torkas ta silma suunas, aga sattus kaetud suu kohta. Uuesti varitses ta soodsat hetke, leidis selle viimaks ja torkas tugevasti. Mõõga terav ots läks sügavale silmaauku, tera jäi raudse prao vahele. Rüütel karjatas, laskis kilbi langeda, haaras raudses kindas käega silmatorgatud mõõga terast kinni ja vajus seljakile.

Teine rüütel oli Kiuru kaaslaste ja metsast ründajate abil viskerelvadega uimaseks pillutud ja hobuselt maha võetud.

Kiur ei pannud soomustatud rüütliga võideldes tähelegi, et keegi kannupoistest teda katmata küljesse mõõgaga torkas. Kannupoisil raiuti küll sealsamas käsi otsast, kukutati hobuse seljast ja pisteti odaga läbi. Aga niipea kui Kiur rüütliga võitlemisest vabanes, pillas ta kilbigi. Mõõka püsti tõstes haaras ta küljest kinni ja hüüdis kõigest jõust:

„Taganevad! . . . Taganevad!“

Teised kordasid seda ja kaks hobustel püsinud rüütlit ühes kannupoistega ja lätlastega taandusid samm-sammult Kiuru ratsanike hoopide all. Kaks viimast kannupoissi istusid tagurpidi sadulas ja katsid endid kilpidega. Kolmelt poolt sadas taganejale vaenlasele viskerelvi või nende puudusel kive.

Kiur aidati hobuse seljast maha ja talutati jõe äärde, kuhu koguti teisigi haavatuid.

Kaks rüütlit, kannupoisid ja sulased katsid end kilpidega, moodustasid raudse kiilu ja surusid edasi lõuna

poole, et ühineda liivlaste hulkadega. Neile pilluti viskerelvi, tabati mõndagi neist ja kukutati hobuse seljast. Tungiti odade ja mõõkadega vaenlasele lähemale, aga neid mõistsid vaenlased paremini käsitseda.

Vellol oli selge: siin võib ta julgust ja surmapõlgust näidata, aga maleva pealikult nõutakse enam, palju enam. Ta ei tohi vahvalt võideldes unustada malevat, selle juhtimist.

Ta tõmbus tagasi, saatis mõne mehe lõuna poole, teesuudmesse ja käskis vaadata, kuidas seal Küüvitsa mehed võitlevad, kuidas seal meie jalamehed vaenlase ratsaväele vastu peavad.

Ise sai ta kelleltki piigi ja hakkas sellega lähimat rüütlit ründama. Mitu korda lõi ta oma relva vastu vaenlase kilpi, lõi siis kõigest jõust karraga kaetud hobusele pähe. Too taganes, langes istukile, rüütel rabeles, kaotas tasakaalu ja jäi langedes sadulasse rippuma. Kannupoisid ruttasid talle appi ja aitasid ta jalule. Võitlejat temast enam ei olnud.

Lõuna poolt, Oti ja Küüvitsa rindelt tuli ratsakäskjalg, leidis vanema ja teatas talle, et seal, metsa lähedal, Koiva tee suudme ümber olla väga kibe võitlus käimas. Liivlasi kogunenud sinna lõpmata palju.

Vello käskis tal suu pidada ja läkitas nüüd juurdetulnud Kahro ühe ratsaniku saatel Asso juurde. Tulgu ta viivitamata oma saja mehega ja pöördugu lõuna poole, kus Küüvitsa mehed koos jalameestega liivlaste vastu võitlevad. Tungigu kui tormihoog vaenlasele peale. Tema ise, Vello, läheb ka varsti sinna. Lõpp ei ole enam kaugel.

Rüütli langemist nähes surusid Kiuru salga mehed julgemini peale, varsti langes ka viimane suletutiga mees hobuse seljast, taganemise tee, lõuna poolt läheneva väega ühinemise tee suleti ja järelejäänud rüütlid, kannupoisid ja kõik teised hävitati võiduhüüete saatel viimase meheni.

Vello ise kihutas nüüd koos poolesaja mehega lõuna poole, kust kostis võitluse kära, relvade kõlin, sajatused ja ähvardused.

Liivlastest oli moodustatud rinne risti üle tee. Rinne oli tihe, mitmekordne, praegu püsis paigal.

Vello tuli nelja kihutades. Võiduhüüetega ja relvi

täristades langeti vaenlaste peale. Mõned suletutiga ratsanikud olid nende selja taga ja sundisid oma ristitud orje võitlema.

„Rüütlid on hävitatud!" karjus Vello ja need, kes temaga. „Võit on meie!"

Liivlaste rinne lõi kõikuma, lakkas võitlemast innu ja hooga, tarvitas relvi veel peaasjalikult kaitseks. Juba nähti paljusid metsa pagemas.

Asso värske jõu ühinemine ja Vello meeste võidukas pealetung oli otsustavalt mõjunud.

Paljud vaenlaste esimeses rivis pildusid relvad, tõstsid käed ja andsid end vangi. Suletutiga mehed vaenlase selja tagant olid kadunud. Koiva tee suue oli ummistunud põgenejate hulkadest.

„Võit!" karjuti ümberringi sadadest suudest lähemal ja kaugemal.

„Võit!" hüüdsid isegi maas lamavad haavatud, ja surijad sosistasid seda sõna silmi sulgedes.

Taoti kilpe ja puhuti pasunat, Ümera metsad rõkkasid eestlaste võidukärast.

Vello jättis tagaajamise ja vangide võtmise Asso hooleks ja pööras hobuse põllule. Ta tundis suurt nõrkust, aga võidurõõm hoidis teda ülal. Ta läks Kahro seltsis Otti otsima.

Seal see lebas tallatud maal küliti, pea mättal, silmad poolkinni.

Kuuldes lähenevat kära, avas ta silmad, tõstis pea ja hüüatas rõõmsalt:

„Vello! Vanem?!... Elus!" Aga pea langes tal väsinult mättale.

Vello tuli hobuse seljast ja märkas alles nüüd oma verise mõõga tuppe pista.

„Kui palju neid pääses?" küsis Ott.

„Kes neid lugeda jõudis — põgenesid," vastas Vello ja laskus sulase kõrvale põlvili.

„Siis võit!..." sosistas sulane nõrgalt, aga näol rõõmuilme.

„Nad on sind rängasti haavanud," sosistas vanem.

„See oli Liivi kuninga poeg. Ta ise ütles. Ma lõin tal pea otsast... Sest on sulasele küllalt!... Käsi neil kõigil pead raiuda... Oli mehine taplus!... Väsitas mu

ära . . .“ kõneles Ott jõuetult, silmad poolkinni. Siis avas ta need veel korraks ja lausus pisut hoobeldes:

„Ümera jõel . . . ei ole antud . . . igamehel surra!“

Kahro sulges lahkunu laud. Vanem tõusis jalule ja pühkis verise käega pisaraid.

Hulk mehi oli nende ümber kogunenud. Nad ei suutnud vanemalt silmi pöörata. Nägu oli tal kriimuline ja verine, vesihall rüü mitmest kohast lõhki, vere ja mullaga määrdunud, teine säär oli paljas ja nõretas verest, kiivri raudne hari oli nõkku löödud. Kus see kõik sündinud, seda ei mäletanud ta ise ega teadnud teised.

Ta oli nii nõrk, et mättale laskus ja hakkas sealt käskusid jagama.

Vangidelt võetagu relvad ja hobused. Asso saatku liivlased Beverina linnuseni ja juhtigu sealt Urele teele. Rüütlid ja sakslased, olgu need elus või surnud, veetagu ühte kohta ja raiutagu kõigil pead. Muidu võib veel mõnigi neist hiljem üle Säde tulla. Rüütlitel võetagu kiivrid peast, raudrüüd seljast ja lõigatagu õlale rist, et kui tuleb keegi neid matma, siis teab, kellega tegemist. Ja näeb ühtlasi, et rist ei päästa kedagi, samuti mitte ka see kolmepeane jumal. Haavatud oma mehed aga kantagu jõe äärde, pestagu seal haavad ja seotagu.

Toodi sõnum, et see kiivris liivi pealik, kelle tapnud Küüvits, olnud Kaupo väimees. Kaupo ise aga pääsenud põgenema.

„Küllap see ristitud koer saab ka ükskord meie käest oma palga!“ lausus keegi sõjameestest.

Vello tõusis mättalt ja läks Kahro abil jõe poole. Ta ei suutnud kuigi kaua käia. Mehed haarasid ta kätele ja kandsid mööda teed, üle inimeste ja hobuste laipade vee äärde, kuhu juba suurem jagu malevast oli kogunenud, et pesta tapluse higi ja verd oma ihult.

Kahro kiskus vanemal rüü seljast, leidis puusa juurest lihastes sügava haava, löödud vist piigi teravikuga. Õla lähedal oli teine, väiksem haav, sääremari läbi pistetud. Kaelal ja põskedel olid verised reiad. Kahro puhastas haavad, pesi jõeveega, hõõrus metsa äärest toodud rohtudega ja mähkis hoolsasti kinni. Kui siis ka nägu oli pestud jaheda veega, tundis Vello end hästi, tõmbas Kahro abil rüü selga ja sidus vöö vööle.

Üks sõdalane jooksis tema ette ja sõnas hingeldades:
„Külavanem Kiur on seal — tahaks vanemat näha!“
„Kiur!“ hüüatas Vello rõõmsalt. „Kus ta on? ... Tulgu kohe siia!“
„Ta on haavatud.“
„Siis lähen ma kohe!“
Aga ta sai vaevalt mõne sammu astunud, kui tal pea käis ümber ja ta pidi langema. Kahro toetas teda.
Mehed jooksid Kiuru tooma.
Varsti kanti ta okstest raamil sinna, kaame kui koolnu, kerge kui luustik.
„Kahro aitab sind kohe,“ lausus Vello. „Kuidas see sündis?“
„Oma hooletus ... Tapsin Rahi ...“
„Rahi?!“ hüüdis Vello üllatatult. „Oli tema ka siin?“
„Küllap leiate raipe ... Unustasin kõik ... Aga siis, rüütleid taga ajades, sain hoope ja pisteid ... Kahro, ära näe vaeva ... Mind sa ei avita ... Tähendab võit? ... Sellest on küllalt! ...“
Kiuru silmad vajusid kinni ja naeratuseilme tuli ta kõhnale näole. Siis avas ta veel kord laud, vaatas päikese poole ja lausus kui laps uinumise eel:
„Siin ... Ümera jõel ... on ilus surra ... Ja täna ... on ilus päev ... ilus päev ... Kas tuleb veel kunagi ...“
Silmad ei avanenud enam.
Ümberolijad pühkisid pisaraid ja vaikisid. Eemal aga hõisati uljalt.
Okstest raamil kanti veel üks sõdalane vanema ette.
„Vaike!“ karjatas Vello.
Ta oli leitud üsna tee äärest põõsast, piik õlast läbi rinnasse tunginud. Kaks noolt olnud tal veel tupes. Aga üks nooleteravik leitud rüütli silmast, kuhu ta sõrmepikkuselt tunginud. Kahe rüütli hobuse jala kõõlustes leitud ka murdunud noole teravikud. Kaks noolt olid nüüd näitsiku kõrval haljaist okstest raamil.
Vello lükkas kiivri Vaike peast, pani peo tema vahakarva laubale ja silitas kohevil juukseid, mis olid päikesepaistel tuhmi pronksi jumega.
„Kui ilus ta nüüd on!“ lausus vanem ja asetas nooled näitsiku rinnale.
Langenute laibad kanti metsa lamedale künkale. Üks

osa mehi raius ja murdis metsas kuivi puid ning oksi ja valmistas ilmatu suure tuleriida.

Samal ajal püüdsid teised hirmunud hobuseid metsaservalt ja alevõsastikust. Liivlaste väikesi nässakaid üksi koguti üle kolmesaja, peale selle hulk lätlaste ja suuri saksa sulaste omi, isegi mõni rüütlite karraga kaetud hiiglane oli veel jalust terve.

Siis kanti relvad kokku, need, mis omad olid võideldes pildunud ja mis vaenlastest maha jäänud. Kõik vara ja ehteasjad, mis võõraste juurest leiti, langesid sõdalastele saagiks.

Jõe ääres aga pesti ja raviti haavu, surijate oiged kostsid võiduhõisete sekka.

Mööda suurt teed kihutasid aga käskjalad põhja poole, et viia Mägistesse ja Sakalasse sõnumit Ümera võidust.

XXI

Päev oli olnud kuiv, ahtrad pilverüngad olid aeg-ajalt katnud päikest, aga õhtuks kogunes neist ainult riismeid taevaservale, mis hõõgusid loodes kui sula raud ääsitules.

Kingu harjale oli kokku kantud ilmatu tuleriit; sellele laoti langenud sõdalasi. Keskele, Oti ja Kiuru vahele, kes täiesti relvis, asetati näitsik Vaike, kaks noolt ristamisi rinnal, vibu kõrval.

Kui siis kõik laibad olid riidal, kogunesid sõdalased sööri ümber, kellel oda püsti jala kõrval, kellel haljas mõõk või tapper paremas, kilp vasakus käes. Vanem astus riida peatsisse ja toetus odale. Metsa alt toodi tuletunglad ja neljast küljest läideti kuivad puud ning oksad põlema. Varsti kerkis riidast halle suitsukahle ja need tõusid kui haldjad puude latvadeni. Juba ilmusid kollased leegidki, hõljusid, kasvasid ja ehtisid kui õielehed langenud sangarite viimast aset.

Vello lõi kolm korda vastu pronkskilpi ja kõikide silmad pöördusid vanemale. Ta seisis rahulikult ja ilme oli tal kui mehel, kes on täitnud oma raske ülesande. Ta

hüüdis oma sõnu ühetooniliselt, laulvalt, võidukalt, aga pidi iga lause järel hinge tõmbama, nii väsinud oli ta.

Ta tänas kõiki sõdalasi, et need tapelnud mehiselt rüütlitega, mis on väga raske, ja muu ristitud rahvaga. Ta tänas mehemeele eest, mis ei löönud kartma rüütlite raudrüü ees ega põgenenud nende ilmatu hulga ristitud käsilaste eest. Kui võitja võib nüüd igaüks koju minna ja sellest kõnelda, mis sündis Ümeral. Ta tuletas meelde neid, kes raskes tapluses kui vaprad mehed langenud ja kelle hinged lähevad nüüd auga esivanemate hulka. Ta kordas Kiuru sõnu: Ümera jõel on ilus surra, ega jätnud ütlemata sedagi kadunu kahtlust: kas tuleb veel kunagi niisugust päeva?

Mehed pühkisid vargsi pisaraid.

Vanem jätkas:

„Aga veel mõnigi kord võib tulla niisugune võidupäev, kui aga mehemeel meis ei kustu. Nüüd aga minge koju ja jutustage, mis sündis Ümeral. Öelge kõigile, et rüütleidki võib võita, kui tuleb vahvaid mehi kokku igast kihelkonnast. Öelge kõigile, et rist ei kaitse röövleid ega ristivesi riisujaid. Minge koju, igaüks oma töö juurde! Kui aga jälle puhub sõjapasun, siis tõttame kartmatult võitlusse. Kutsume kaasa kõik, kellel mehe süda rinnus. Kus on mehel ilusam surra kui mõõkade möllus!"

Nii hüüdis Vello oma sõnad, küll väsinult, aga võiduka häälega, seistes tuleriida ees, kus põlesid sangarite laibad. Kui ta oli lõpetanud, täristas kogu malev kestvalt kilpe tema auks.

Vaevu seisis vanem veel jalul. Kahro tuli ja talutas ta eemale, kus ta rohumättale istus.

Kui juba riit üleni lõõmas ja leegid käisid noorte puude latvadeni, kogunesid sõdalased metsa äärde väikeste riitade ümber, süütasid need ja hakkasid tapetud veiseid küpsetama. Hommikust saadik ei olnud keegi neist iva suhu võtnud.

Teine liivi käskjalg oli võitluses langenud, teine pidi koju teate viima Ümera võidust.

Nüüd tuli Asso, kes oli saatnud liivi vangid Urele—Letegore teele.

Varsti tuli ka Küüvits oma meestega. Ta oli vaenlase

riismeid Koiva jõeni taga ajanud, palju neist veel maha löönud, tõi veel hulga relvi ja hobuseid saagiks.

Talle teatati nüüd, et kiivri ja suletutiga liivlaste pealik, kelle ta tapnud, olnud Kaupo väimees. Ta kahetses väga, et ta Kaupot ennast ei tabanud.

Lähedale hommikuni istuti tulede ümber, sest igaühel oli kõnelda eilse päeva elamusist ja sündmusist. Siis heideti sinnasamasse väljale ja metsa äärde rohu peale ning magati senikaua, kui päike oli juba kastegi kuivatanud ja vari oli seitsme jalapöia pikkune.

Vello ja Asso juhatusel jagati siis saak: hobused, relvad ja muu, mis leiti vaenlase juurest. Jalameheks ei jäänud enam keegi. Aga mitmedki mehed, kelle vahvust teised tunnustasid, said kaks hobust. Vanemale jäi veel hulk ilusaid hobuseid, mis vaenlastelt võetud.

Relvi oli nõnda rohkesti, et puunuiad hoopis kõrvale heideti, ja kui kõik olid saanud oma osa, jäi veel vanema jaoks mitme hobuse kandam.

Rüütlite raudrüüd ja kiivrid aga jagati nõnda, et mehed neid iga kihelkonna vanemale ühe võisid annetuseks viia, ühtlasi ka tõenduseks, et pole käidud riisumas, et on võideldud relvis vaenlasega.

Sild Ümeral oli juba parandatud, — enne keskpäeva tulid viimased mehed üle jõe ja lõhkusid silla. Osa ratsaväest käis voori eel, teine osa taga, nii liiguti Asti järvest mööda kodu poole, kangastades kujutlusi möödunud sõjasõidu raskustest ja rõõmudest.

Kolmanda päeva lõunaks jõuti Mägiste kohta teelahkmele. Siin peatuti. Küüvits koondas mehed mitmesse rivisse ja vanem tuli ratsa nende ette. Ta oli täiesti relvis, nagu retkele mineku eel, kuigi suutis vaevu kilpi hoida haavatud vasakus käes. Niipea kui sõdalased teda eneste ees nägid, tõstsid nad ühest suust rõõmukisa, hüüdsid talle tervitusi, täristasid kilpe ega tahtnudki vaikida. Kui aga vanem tõstis parema käe, vaikisid nad korralt ja olid valmis teda kuulama.

Vello tuletas meelde neid, kes päeva kümne eest läksid vaenlase vastu ega tulnud enam tagasi. „Nad on surnud ausat sõdalase surma," ütles ta. „Kõnelge oma lastelastele nende tegudest!"

Siis tänas ta veel kõiki ja hüüdis tervitusi. Ta ütles, et kõik nad on talle saanud selle sõjasõidu kestel kui vennaks ja et ta igatseb veel kord nendega vaenlaste vastu minna.

Aga siis ei suutnud ta ennast enam pidada, hääl katkes ja pisarad hakkasid voolama. Sõdalased kogunesid tema ümber, ta tuli ratsult maha, andis kilbi käest ja süleles neid ning need teda, ja kõigil olid silmad vees. Kõik nad palusid, et Vello kutsuks nad enesega, kui peaks jälle minema ristitud rahvaste vastu.

Nüüd läks suurem osa malevast mööda suurt Võnnu—Sakala teed põhja poole: umbes poolsada meest pöördus aga ühes vanemaga Mägistesse. Nad pidid saama osa sellest saagist, mis oli läkitatud koju juba enne, kui mindi üle Koiva.

Sõnum Ümera võidust oli juba kahe päeva eest Mägistesse jõudnud. Nüüd tulid neitsid kirgaste pärgadega sõdalastele vastu, ehtisid nendega kõige esiti vanema, siis ka kõik teised.

Vello otsis neitside hulgast ühte, aga ei leidnud. Küll aga nägi ta varsti Mallet, pehme, sõbralik naeratus näol; süda lõi õel lembeks ja ta tundis suurt rõõmu, et vend oli jõudnud koju, kuigi oli nõrk ja väsinud.

Asso ja Küüvits tõotasid sõjasaagist ausasti anda, mis kellelegi kuulub.

Vello läks Malle ja Kahro saatel kodu poole. Õde kõneles heinateost, mis kuivade päevade tõttu läinud edukalt. Aga töödki tehes viibinud kõik oma mõtetega sõtta läinute juures. Ainult „tark" Leiko, see seletanud kõigile, eriti aga neitsidele, et sõda ja taplus on üks väga tühine ja ülearune asi, et tapeldakse, teadmata, mis see õieti on. Kahro omakorda kõneles Oti, Kiuru ja Vaike surmast.

„Tühjaks jäävad sel kombel meie talud ja külad!" ohkas Malle.

Viimaks söandas vanem pärida õelt Leinist, lootes, et selle kaudu jutt kaldub Lembilegi.

„Leini olla kogu selle aja, kus sa ära olid, väga palju põlvitanud ja ühe pärli teise järel vasakult paremale lükanud," vastas Malle ohates. „Tänase öö oli ta ristikuju ees põlvili."

„See on otse hirmus! ... Mida ta peaks paluma, või kelle eest?“ küsis Vello sünge tusaga.

„Et püha neitsi su eest kostaks ja jumal ise su meele pööraks... Et sa enese ristida laseks ja kõik meie rahvas.“

Vello ei vastanud, ohkas lühidalt ja kõngutas pead.

„Aga Lembi?“ söandas ta viimaks küsida.

„Lembiga olnud su õel tüli... Lembi palvetanud, et jumal sind kaitseks ja sulle võidu annaks vaenlaste üle. Eks Leini leidnud, et nii ei kõlba ega tohi palvetada; et võitma peavad need, kes on ristitud ja usuvad Jeesust Kristust. Sest ajast pole Asso tütar enam käinud ei lombak-Riita juures ega siin, elab isakodus,“ jutustas Malle.

„Kummal siis sinu arvates on õigus?“ küsis Vello sõbraliku kiusuga.

„Kuidas ma võiksin paluda, et vaenlane võidaks! See oleks hirmus!“ vastas Malle pahandades ja jätkas: „Kui Leinile viidi sõnum, et hulk rüütleid tapetud ja teisigi, kes vist kõik olid ristitud, olnud ta kui meelest ära.“

Vello vaatas ümber haljastele põldudele, rohelisele metsamüürile ja tänava ääres kollendama hakanud pihlakasalkudele, nagu tahaks peletada ja unustada kujutlused õnnetust õest, vagatsevast mustakuuemehest ja põrgust, millega hirmutatakse nõrku inimesi.

Õhtuse poole puhkas ta laval, magas sügava uinaku, laskis siis Kahrol haavu võida ja kuulas Malle kõnelusi Mägiste sündmusist: kes sünnitanud, kes kalmule kantud, kus soed viinud karjast lamba päisel päeval, kus hammustanud õitsil varsa kõri läbi. Muidu olnud aga elu rahulik.

Õhtul, kui õues kõik juba vaikinud, külas vanemad inimesed puhkama heitnud, nooremad aga kiigemäel ja õuedes sõdalaste jutte kuulamas, tõusis Vello oma asemelt, läks välja ning kõndis kepile toetudes hiie poole.

Rukkis saagis rääk, heinamaal hüüdis vutt, kaugemal haukusid koerad koduselt. Läänes oli sinakashall madal kuldse äärisega pilvesein, selle kohal vasekarva taevas, mis kõrgemal tõmbus raudjaks.

Vello tundis kõige oma hingega kodust õhku.

Nüüd, äraoleku järel vaenlase mail ja ohtudes, oli see kõik talle kallim kui kunagi enne.

Kõrge hiis mustendas tema ees.

Esimest korda astub ta väärikalt kui vanem oma esivanemate hulka!

Kõveral rohusel rajal põõsaste taga kostsid sammud. Kes tuleb nii hilja hiielt? Ei ole enam Vaiket, kes käis öösiti seal palvetamas!

Tiheda hallpaju-põõsa tagant astus välja noor neid, valge linik lauba ümber, kirjatud sõba õlal.

„Lembi!" hüüatas Vello ja hing jäi tal kinni.

„Sina, Vello?... Kuulsin, et oled haavatud..." vastas neitsi.

Aga Vello ei kuulnud sõnu, vahtis vaid kahvatut palet, valget linikut ning rõivaid ja küsis viimaks rõõmsas ängistuses:

„Sa ei ole enam... mustas?... Oled sa jälle... terve?!... Kas see ristilöödud haldjas sind enam ei vaeva?"

Nad astusid üles mööda hiiemäe nõlvakut, Lembi toetas vanemat käsivarrest ja jutustas kui laps, kellel häbi oma eksimusest, aga hea meel, et ei pahandata:

„Kui sa sõjateele läksid ja mu isa, ei saanud ma enam rahu. Nagu suur süü hakkas mind vaevama. Oma usust, sellest rüütlite usust, ei tundnud ma enam rõõmu, palvetest ei leidnud ma enam südamele kinnitust... Ma palusin Jeesus Kristust, et ta sulle võidu annaks vaenlaste üle. Aga ma teadsin, nad on ristitud ja Jeesus on nende poolt... Siis hakkasin salajas paluma meie jumalaid... Must rüü, see nagu põletas mind... Leini aga palvetas nagu ikka... Kui ma ütlesin talle, et palvetan sinu ja isa eest, et palun oma jumalaid, sai ta väga kurjaks... Viimaks tuli sõnum, et meie malev võitnud, et rüütlid ja ristitud vägi löödud... Siis ma ei suutnud enam... Ma heitsin ära mustad rõivad ja musta liniku peast. Ka palvenööri kiskusin ma katki. Siis läksin alla oja äärde, kus sinuga kord seisin, ja pesin seal ristivee oma pea pealt maha. Ma kartsin ja värisesin, et see haldjas viimaks mind karistama tuleb... Ootasin sind koju, sind ja isa... Nüüd ma enam ei karda. Juba teist õhtut olen ma hiies ja tunnen, et meie oma jumalad on lähedal... Nad ei lase mu ligi seda hirmsat Jehoovat."

„See on nüüd riisujate ja tapjate jumal," vastas Vello.

„Aga nüüd me nägime, et ta polegi nii vägev kui see mustakuuemees hoopleb!"
Lembi surus enese Vello külje vastu, toetas teda ja üheskoos läksid nad hiide.
„Sinu kõrval on nii hea olla ja ma ei karda kedagi," ütles Lembi.
„Aga kui see mustakuuemees jälle tuleb?"
„Siis ma ütlen, et olin seal võõrsil hingeahastuses ja kartsin Rahi kiusamisi. Et sellepärast lasksin enese ristida ja andsin tõotuse..."
„Sa ei pea enam seda tõotust, sa oled sellest vaba?" küsis Vello südame värisedes.
„Olen sellest vaba..."
„Lembi!" hüüdis Vello ja tõmbas Asso tütre oma rinnale.
Nad läksid hiide ja istusid püha kase alla, mille rippuvad lehis raod ulatusid maani. Nad istusid kivile, üsna teineteise lähedale, ja kui vanem väsitavast käigust oli veidi hinge tõmmanud, ütles ta Lembi kätt oma pihkude vahele võttes:
„Olen veel üsna nõrk. Mu haavad on väikesed, aga seal polnud aega siduda... Vist jooksis palju verd... Must enesest oli seal vähe abi... See oli ka mu esimene sõjasõit... Aga mehed olid vahvad. Kui ma nüüd terveks saan... Sa tuled mulle naiseks?"
„Oh Vello!" lausus Lembi, võttes tema ümbert kinni ja surudes oma pea tema õla vastu. „Kuidas ma olen võidelnud enesega seda musta rõivast ja risti kandes!... Öösiti on mu hing su järele kisendanud ja õhtuti oli mul alati kiusatus minna su juurde!... Tõotus ja hirm põrgu piinade eest hoidis mind tagasi..."
„Kas sa siis nüüd enam ei karda põrgut?"
„Sinuga ühes lähen ma sinna rõõmuga!..."
„Ära usu mustakuuemeeste juttu!... Nad on selle põrgu mõelnud, et meid hirmutada!"
„Kui sina mu juures oled, ei karda ma kedagi!... Tahan ühes Mallega hoolitseda, et sa varsti jälle terveks saad!" kõneles Lembi ja pisaraid langes tema silmist vanema käele.
„Lembi, sa oled mulle armas!" lausus vanem ja hoidis oma terve käega tema piha ümbert kinni. „Sa oled kaunis

kui noor sälg nurmel! Ma tahan sinuga lapsi saada ja poegi pead sa mulle sünnitama! Mehi on meile vaja, samuti ka naisi neile. Et kui jälle tulevad rüütlid ja ristitud lätlased meid röövima, siis võiksime vastu seista ja mehiselt tapelda. Mägiste üksi ei suuda. Sellepärast tahan ma saata mehi igasse kihelkonda, kõigi vanemate juurde ja manitseda, et nad oleksid üks süda ja üks hing rüütlite ja kõigi nende vastu, kes aga tulevad siia kurja mõttega."

Nii nad istusid seal pühas hiies igivanade kaskede all ja kartust ega hirmu ei olnud nende südames. See oli täidetud suurest armust teineteise vastu ja rõõmust, et nad on jälle üheskoos.

Kased olid vaiksed nende ümber, ainult haab lõdises eemal ja öölind rabistas aeg-ajalt okstes.

JÄRELMÄRKUS

Olin oma noorpõlves üks paljudest E. Bornhöhe ja A. Saali ajalooliste teoste innukaist lugejaist. Ja kuigi ajajooksul kriitilise meele arenemise tõttu muutus ebausutavaks nende liiga keerukas sündmustik, ei kustunud ometi see rahvuslik meelsus, mida olid äratanud ja kasvatanud „Tasujad", „Vambolad", „Aitad" ja „Leilid". Kui ma kaua aastaid hiljem olen katsunud ise ajaloolist romaani viljelda, siis on minu esimeseks äratajaks ja ergutajaks olnud nimelt oma aja parimas mõttes rahvakirjanikud oma ajalooliste teostega.

Esialgu näis mulle liiga raske olevat kirjutada ja kirjeldada seda, mida pole näinud, millest pole kuulnudki, ainult lugenud. Aga mõtted ja kujutlused oma rahva minevikust, selle põnevamatest momentidest ei jätnud mind, ja 1925. aastal hakkasin materjali koguma ja visandeid kirjutama Jüriöö ülestõusust 1343. aastal. Käisin kohti vaatamas, kus sündmustik pidi arenema, õppisin sellekohase kirjanduse järgi kloostrielu ja -olustikku tundma. Minu peategelane pidi olema eesti päritoluga, lapsepõlves kloostrisse sattunud ja mungaks kasvatatud, aga oma päritolust teada saanud mees. Jõudsin mustandi kirjutamisel sinnamaale, kus neli eesti vanemat („kuningat") lähevad vaenlaste kutsel Paidesse läbirääkimistele (kus nad reetlikult mõrvati). Seal aga katkestasin töö — ei söandanud nagu edasi kirjutada, kartes täielikku ebaõnnestumist. Hiljem oli mul sellest pooleliolevast tööst kõnelus ühe Tartu üliõpilasega (praeguse õppejõuga), kes sellega tutvuda soovis. Andsin kogutud materjali, hulga väljakirjutusi ja mustandi tema kätte. Sõjatules hävis tema raamatukogu ja ühes sellega minu käsikirjad.

Aga meie rahva muistne sangarlik võitlus ja selle tähtsamad juhid ei taandunud mul kujutlusest. Eriti püsis mul meeles Lembitu kuju. Temast kavatsesin kirjutada romaani, kõike jõudu kokku võttes. Nagu sissejuhatuseks „Lembitule" pidasin sündsaks kirjutada enne selle suure vanema elu, tegevuse ja surma kujutamist romaani vähem tähtsast vanemast, kelle nimegi Läti Henrik oma kroonikas ei tea nimetada ja kes ei olnud arvatavasti Sakala ega Ugandi nimekate vanemate hulgast. Koondasin sündmustiku Ümera lahingu ümber, kus eestlaste malev, vist mitte suur, aga osavasti juhitud, lõi hea strateegia ja taktika tõttu hiilgavalt rüüt-

lite ja nende poolt kaasatoodud ristitud käsilaste väge. Kirjutasin kahe-kolme aasta kestel mitmete tööde kõrval romaani „Ümera jõel" ja hakkasin kohe koguma materjali suurema teose „Lembitu" jaoks, kirjutades selle kõrval teisi teoseid. 1940. aastal oli mul koos hulk materjali ja mustandeid Lembitu elust ja võitlustest, tema vangis viibimiseni Riias, kuhu ta viidi pärast Lõhavere langemist. Siis 1940. aasta suvel tuli meil suur pööre, mis tõmbas tähelepanu kaugest minevikust olevikku, uuele olukorrale. „Lembitu" jäi kõrvale ja on tänapäevani kõrvale jäänud. Vaevalt jätkub jõudu selle lõpuleviimiseks. Hea, kui suudan läbi vaadata ja parandada teosed, mille ilmumiseks lootust.

Lugedes uue väljaande jaoks enam kui paari aastakümne eest ilmunud romaani „Ümera jõel", leidsin selles mõndagi, mis nõuaks ajakohasemat, realistlikumat käsitlust, vahepeal arhiividest ja maapõuest päevavalgele toodud ajaloolise materjali arvestamist. Aga seda arvestades tuleks kogu romaan ümber teha, niisiis ühest kirjanduse arenemisetapist teise tõsta, mida ma ei pidanud soovitavaks. Piirdusin peamiselt parandustega.

M. M.

IV TRÜKK.

Майт Метсанурк
НА РЕКЕ ЮМЕРА
На эстонском языке
Оформление Э. Окаса
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярну маантеэ 10

*

Toimetaja E. Hiedel
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja I. Vahtre
Korrektorid H. Allik ja V. Antje

Ladumisele antud 2. IV 1956. Trükkimisele antud 5. VI 1956. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 18,5 + 1 lisa. Formaadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 15,22. Arvutuspoognaid 16,66. Trükiarv 21 000. MB-04855. Tellimise nr. 1078. Hans Heidemanni nimel. trükikoda, Tartu, Vallikraavi 4.

Hind rbl. 7.35

Rbl. 7.35